

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
A Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HETVENEGYEDIK KÖTET
1998/1-2. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCVIII

TURUL

LXXL. évfolyam

1998/1–2. füzet

Szerkesztik: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai előkészítő munkák: Garai Péter

Nyomdai kivitelezés: Neotipp Bt, 1025 Budapest, Vöröstorony lejtő 5.

Felelős vezető: dr. Naszályi Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

I. Értekezések, önálló cikkek

Kapronczay Károly: Orvosdinasztiák III. – Spielenberg, Pápai-Páriz, Hambach, Hellenbach, Moller, Rayger családok	1
Merényi-Metzger Gábor: A Beleznay család pilisi sírboltja és az ott eltemetettek anyakönyvi adatai	10
Nagybákay Antal Zelmós: Egy megnemesített debreceni polgárcsalád története és leszármazása – A nagybákai Sesztina család	18
Csapodiné Gárdonyi Klára: Vitéz János neve.....	25
Szluha Márton: A Gergye család.....	30
Deák Varga József: „Pálóczi” volt-e Hotváth Ádám?.....	36
Sólymos Szilveszter: Hozzászólás és kiegészítés Pandula Attila „Egy XVII. századi, heraldikai témájú, magyar olajfestmény” című, a Turul 1997/1–2. számában megjelent tanulmányához.....	39

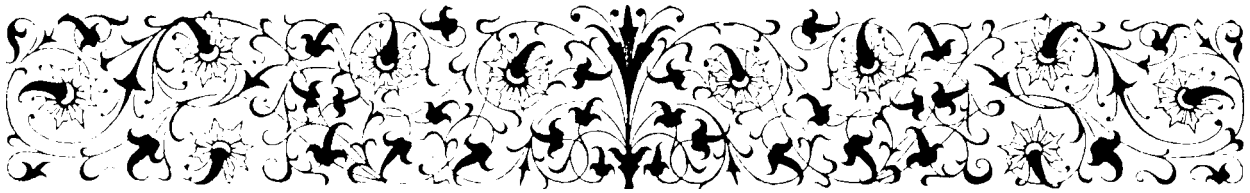
2. Kisebb rovatok

Pandula Attila: Fortitudini – A vitézségnek. A Katonai Mária Terézia Rend alapításának 240. évfordulóján rendezett emlékkiállítás a Hadtörténeti Múzeumban	42
Szantner Viktor: A numizmatika és a társadalomtudományok III. (Konferencia Nyíregyházán, 1997. október 17–19-én).....	44
Pandula Attila: „A császár lovassága” (Kiállítás a marchfeldi kastélyban).....	45
Pandula Attila: „Fortitudini – der Tapferkeit” (Kiállítás Deutsch-Wagramban).....	45

Könyvismertetés

Graus, Igor: Staatliche Auszeichnungen der Slowakischen Republik. (Pandula Attila).....	46
Bauer, Volker: Hofökonomie. (Pandula Attila).....	46
(Hg.) Hoffmann Robert: Bürger zwischen Tradition und Modernität (Pandula Attila).....	47
Lehotský, Jaromír M.: Sága rodu Izákovcov (Pandula Attila).....	48
Dulgău, Bujor: Sigiliile instituțiilor Sătmărene (Pandula Attila).....	49
Soós Ferenc: A magyar fémpénzek feliratai és címerei (Rainer Pál).....	49
(Szerk.): Diaconescu, M.–Dragan, I.: Nobilimea românească (Rainer Pál).....	50
Hazai és nemzetközi hírek	53
Deutschsprachige Zusammenfassung (Ress Imre).....	54
Summary (Szaszó István)	55

ORVOSDINASZTIÁK 3.

(Befejező rész)*

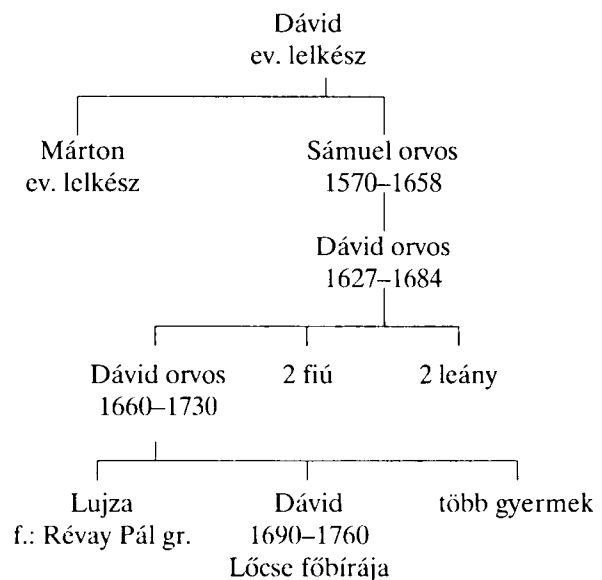
A SPIELENBERG CSALÁD

A magyar orvostörténelem szempontjából is rendkívül érdekes időszakot jelent a XVII–XVIII. század, hiszen az oszmán hatalom és a Habsburgok ellen vívott küzdelemben alig maradt erő a tudományra. A magyar reneszánsz magas színvonalú művelődési intézményeinek többsége elpusztult, de a Felvidéken és Erdélyben a városok és a főnemesi udvarházak körül nagy hírű kultúrközpontok alakultak ki. A Felvidéken különös jelentőségű volt, hiszen a török sohasem szállta meg, lényegében itt és Erdélyben figyelhető meg bizonyos összekötő kapcsolat a magyar reneszánsz és a következő évszázadok között. A helyi városi anyagi kultúrák nemcsak az ipari és a város fejlesztésében, hanem iskolák, kórházak alapításában és egészségügyi vonatkozású törvények megfogalmazásában is kitűntek. E városok jelentős mértékben ösztönözték ifjaikat külföldi tanulmányokra, sőt ösztöndíjak biztosításával könnyítették meg egyetemi éveiket, így érthető, hogy e korban Európa jelentős egyetemén számos magyar ifjút találunk, akik visszatérésük után városuk szolgálatába álltak. Közöttük többen orvosi képzést is szereztek. E városi orvosok közül is kitűnt a lőcsei Spielenberg orvos-család, amely három nemzedéken át viselte Lőcse főorvosi tiszttségét.

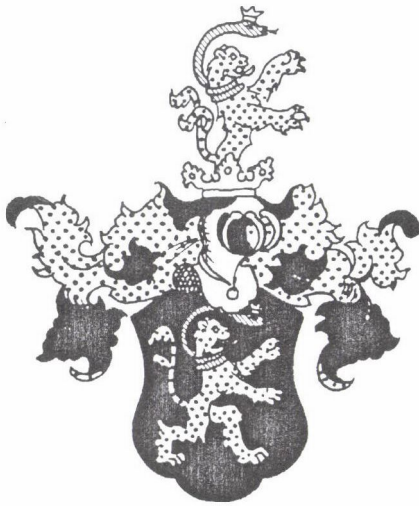
A Spielenberg család a XVI. század elején került Vesztfáliából a Felvidékre, főleg Zólyom megyében éltek. A család első ismert tagja Spielenberg Dávid evangélikus lelkész volt, aki Szepesben működött.

Feljegyzések szerint apja és nagyapja is evangélikus lelkész volt. Két fia ismeretes: Márton, aki evangélikus lelkészként 1638-ban Pomerániába települt át. Leszármazottait nem ismerjük. Másik fia – a család első ismert orvosa és hazai hírnevének megalapozója – Sámuel volt, akinek szakmai tudását nemcsak a város környékén, hanem a két magyar haza királyi és fejedelmi udvara is gyakran igénybe vette. Kortársai „practicissimus” dicsérő jelzővel látták el nevét.

Spielenberg család:

* A Turul 1997/3–4. sz. 78. p. megjelent Lumnitzer Sándor (1896–1958) leszármazottainak ismertetéséhez – Vajay Szabolcs közlése alapján – az alábbi kiegészítést tesszük: „Egyetlen fia, György, mérnöki pályára lépett, 1956-tól Argentínában él.” helyett helyesen: Egyetlen fia, József, 1956-tól Argentínában él. Buenos Airesben a kereskedelmi életben vezető szerepet visz. az argentinai magyar egyesület elnöke, a Zrínyi ifjúsági kultúrkör vezetője, a Magyarok Világszövetségének Argentínában egyik vezetője.

Spielenberg Sámuel (ca 1570–1658)

1570 körül született Szepes-Olasziban, ahol apja evangélikus lelkészként működött. A tehetséges ifjú előiskoláit már Lőcsén végezte, majd tanulmányait a városi tanács anyagi támogatásával német protestáns egyetemeken folytatta. Már Wittenbergben – a teológiai tanulmányok mellett – orvosi ismeretekkel is foglalkozott, bár orvosdoktori oklevelét a kor legrangosabb orvosi karán, Bázelen szerezte meg 1597-ben. Avatási értekezését „Theses de Morbo Hungarico” nyomtatásban is megjelentette, amelyben a sárgalázssal foglalkozott.

Tanulmányainak befejezése után Spielenberg Sámuel az őt segélyező Lőcsén telepedett le, és csakhamar Lőcse és Szepes vármegye főorvosi címét is viselte. Orvosi gyakorlata mellett mással nem foglalkozott. Praxisa kezdetben csak Lőcsére és a vármegye területére terjedt ki, de már 1598-ban, felekezeti hovatartozástól függetlenül, az egri püspök is kérte orvosi segítségét. Orvosi gyakorlatának híre távoli vidékekre is eljutott: gyakran hívták Egerbe, Kassára, Nagykárolyba, Szatmárba, majd Erdélybe és a királyi Magyarország lekülönbözőbb városaiba. Bethlen Gábor fejedelem és Thurzó György nádor főorvosi címmel tüntette ki. 1617-ben nemesi rangra emelték, sőt 1619-ben konzíliumra hívták II. Mátyás király halálos ágyához. Orvosi gyakorlatából, de elsősorban házassága révén jelentős vagyonra tett szert, amelyből kereskedelmi és bányászati vállalkozásokba fogott. Így a közeli Teplícén megalapította hazánk második papírmalmát (1613), amely rendkívül fontos volt, hiszen

a külföldről drágán behozott papír helyett hazai forrásból biztosították a bártfai és kassai nyomdák papírigényét.

Orvosi gyakorlata mellett szakirodalmi munkássága is folytatott. A már említett avatási értekezésén kívül 1634-ben Lőcsén németül könyvet adott ki a pestisről, amit latin nyelven is megismételt, majd a halála hírére közlő hallei „Természettudományi Hetilap” a szív csontocskáján levő emberalakról szóló anatómiai témájú írását is lekötölte.

Élete végén gyakran megfordult Erdélyben, ahol II. Rákóczi György fejedelem udvarában gyógyított. 1658. június 11-én Lőcsén halt meg, amikor már a városi főorvosi hivatalt fia, Spielenberg Dávid vette át. Spielenberg Sámuel a kortársak, mint az irodalom pártfogóját is emlegették, aki saját költségén számos munkát jelentetett meg nyomtatásban.

Spielenberg Dávid (1627–1684)

Spielenberg Dávid 1627. július 22-én született Lőcsén, s apja házában kapott kedvet és ihletet az orvosi pályához. Előiskoláit Lőcsén, majd 1650-től a szászországi Stolpenben végezte. Ez valójában előtanulmány volt ahhoz, hogy beiratkozzon a wittenbergi egyetemre, ahol bölceleti és orvosi tanulmányokat folytatott. Itt filozófiából doktori címet szerzett, de orvosi tanulmányait Leydenben, Bázelen és Paduában tökéletesítette. Az utóbbi helyen védte meg avatási értekezését és avatták orvosdoktorrá. Útja innen vissza Lőcsére vezetett, ahol apja vezette be az orvosi gyakorlatba, majd annak halála után annak minden tisztségét viselte. Apja hírnevét követve gyakran megfordult királyi és fejedelmi udvarokban, így betegek közé tartozott Apafi Mihály erdélyi fejedelem, Wesselényi Miklós nádor és felesége, a krakkói udvar több tagja.

Orvosi tevékenységével nagyobb vagyont gyűjtött apjánál, így időről időre felhagyott orvosi gyakorlatával és különböző bányafeltárási vállalkozásokba kezdett. A XVII. században feltárt felvidéki bányák többsége az ő vállalkozásában indult meg. Lőcse városa 1661-ben visszahívta hivatalába, bár a városban addig sem szünetelt orvosi gyakorlata. Városi pályafutását mi sem jellemzi jobban, hogy 1670-ben és 1671-ben Lőcse főbírájává is választotta. A magyar levéltárak számos Spielenberg Dávidtól származó levelet őriznek, amelyekben tanácsokat ad különböző

városoknak, főrangú betegeinek gyógykúrákat, gyógyszereket és étrendeket ajánlott.

Szakirodalmi tevékenysége ugyan nem volt olyan jelentős, mint apjáé, de a német „Természettudományi Lap” nyolc kisebb írását is közölte. Ezek közül kiemelkedő a kőrisbogárporról írott tanulmánya, amely elsősorban néprajzi érdekességeket tartalmaz. Megfigyelte, hogy a Tisza vidékén a lázzal együtt jelentkezett nyakdagadás ellen a betegek kőrisbogarat esznek, amelynek hatására a láz és a dagadás megszűnik. Ennek igyekezett tudományos magyarázatot adni. Többi közleményében rákos betegségeket, torzszüléseket, gázos tályogok feltárását, vakságot okozó daganatot és más esetleírásokat publikált. 1684. május 27-én Lőcsén hunyt el.

1657-ben kötött házasságot, neje nevét nem ismerjük, de három fia és két leánya született. Fiai közül az idősebbik, ifjabb Spielenberg Dávid követte őt az orvosi pályán.

Ifj. Spielenberg Dávid (1660–1730)

1660-ban született Lőcsén, orvosi tanulmányait Jénában és Leydenben végezte, oklevelét 1683-ban az előbbi helyen szerezte meg, amit 1685-ben Leydenben is megismételt. Avatási értekezésének témájául a váltólázat választotta. E munkáját nyomtatásban is kiadta, több publikációja nem jelent meg. Apja halála után őt választották meg Lőcse és Szepes vármegye főorvosának. Betegei a Felvidék és Erdély főnemesei és nemesei közül kerültek ki. Hatalmas vagyont gyűjtött, amit a selmeci bányavidék fejlesztésére fordított, emiatt orvosi praxisát is erősen korlátozta, később inkább bányatulajdonosként tartották számon. 1730. január 12-én hunyt el. Idősebbik leánya, Spielenberg Lujza, Révay Pál gróf felesége lett, míg idősebbik fia, Dávid (1690–1760), a Felvidék legnagyobb bányatulajdonosa volt, Lőcse főbírájaként is működött.

A PÁPAI-PÁRIZ CSALÁD

Pápai-Páriz Ferenc (1649–1716)

Az önálló orvosi karral nem rendelkező Magyarország és Erdély ifjai a gyógyítás művészetét külföldi egyetemeken tanulták meg, a felkészülést nagy nevű

kollégiumaink mellett a nagy praxissal rendelkező orvosok egy-két éves orvosi iskolái biztosították. Több neves orvos kollégiumi tanárságot is vállalt, s a természettudományok oktatásán belül elég széles orvosi ismereteket is átplántáltak tanítványaikba. Közülük is kiemelkedett Pápai-Páriz Ferenc, aki orvos létére a nagyenyedi Bethlen-kollégium görög–latin tanára, számos orvosi munka szerzője volt, aki 35 esztendeig tartó tanári működése alatt a klasszika-filológia mellett rendszeresen adott elő élettant és higiénét. Tanítványai közül éppen előadásai hatására számosan lettek orvosok. Ilyen tevékenységében nem volt egyedül, hiszen kortársai közül a kolozsvári Hunyady Ferenc is tanár és orvos volt, nem feledve a brassói Friedrich von Manaut vagy az ugyancsak ott működött Laskai Csókás Pétert.

Pápai-Páriz Ferenc 1649-ben született Erdélyben, a Belső-Szolnok megyei Désen. A család nevében a „Pápai” valóban megkülönböztető jelzőként szerepelt, hiszen a nagy hírű orvos nagyapja tisztos pápai kereskedő volt, akinek 1616 körül született Imre fia református lelkész, Utrechtet megjárta teológus volt, akit II. Rákóczi György fejedelem udvari prédikátorává tett, később viselte a püspöki hivatal is. Pápai Imrének Kávási Krisztinával kötött házasságából született gyermekeinek egyike volt Pápai-Páriz Ferenc. Apját 1666-ban elvesztette. Marosvásárhelyen és Nagyenyeden tanult. 1672-ben külhoni tanulmányútra ment: Lipcsében medicinát, Heidelbergben bölcséletet tanult. Az utóbbiból itt doktori fokozatot is nyert. Heidelbergben tanári állással kínálták meg, de ő Strasbourgot érintve Bázalbe ment, hogy orvosi tanulmányait befejezze. 1674-ben e tudományból is doktori címet nyert. Egy ideig a bázeli egyetem asszeszora (ülnöke) volt, de 1675-ben hazaindult Erdélybe. Rövid ideig Debrecenben működött, azután Apafi Mihály erdélyi fejedelem kérésére elvállalta a nagyenyedi kollégium meghívását, abban az iskolában lett a görög, a latin, a fizika és a logika tanára, ahol maga is tanult. Viszont a kollégiumi oktatásba bevezette az orvosi alapismeretek tanítását, mint a teljes ismeretek egyik alappillért. Külföldi tanulmányai alatt tekintélyes baráti és ismeretségi köre tett szert, ennek segítségével nagyenyedi tanítványai részére ösztöndíjakat szerzett különböző német, holland egyetemeken, sőt angliai kapcsolatai révén, amikor a Rákóczi-szabadságharc idején a császári csapatok nemcsak feldúlták, de fel is gyújtották a nagyenyedi kollégiumot, olyan pénzsegélyt szerzett Nagyenyednek, amely megmentette a híres kollégiumot.

Sokat írt, németből és franciából fordított. Egyik leghíresebb önálló munkája a Pax Corporis (A test békéje), az egyik legkiemelkedőbb népszerűsítő orvosi munkánk, különös keveréke a klasszikus orvosok (arab orvosok, Harvey, Paracelsus stb.) tanításainak és a saját megfigyeléseinek. Különös hangsúlyt fektetett az érthetőségre, hogy a legbonyolultabb dolgokat is könnyebben ismerjék meg a laikus diákok és olvasók. Tulajdonképpen kora orvosi szemléletét foglalja össze, pontosabban azon ismereteket, amelyeket egyetemeken tanítottak, de hozzáteszi „a maga sok beteg körül való tapasztalatait”. Gyógyszerekül főleg növényi főzeteket, gyümölcsöket, növényi olajokat ajánlott, olyanokat, amelyeket különös gond nélkül bárki elérhetett.

Foglalkozott a pestissel, elsősorban annak megelőzésével. A magyar művelődésnek is nagy szolgálatot tett, amikor összeállította a magyar–latin és a latin–magyar szótárt, amely ezeroldalas kiadásban vagy 200 évig használatos segédkönyv lett.

Amikor a II. Rákóczi Ferenc csapatai elől menekülő császáriak feldúlták és felégették Nagyenyedet, a kollégium elpusztult, maga Pápai-Páriz Ferenc Szatmárnémetibe menekült, mindenét elvesztve anyagi gondokkal küzdött. Rákóczi Ferenc fejedelem tisztelte a már idős tudóst, anyagi támogatásban részesítette. A Bethlen-kollégium felépítése után visszatért Nagyenyedre és szinte haláláig tanított. Élete végén megvakult, nevezetes szótárát és más munkáit feleségének és tanítványainak diktálta. 1716. szeptember 10-én hunyt el Nagyenyeden.

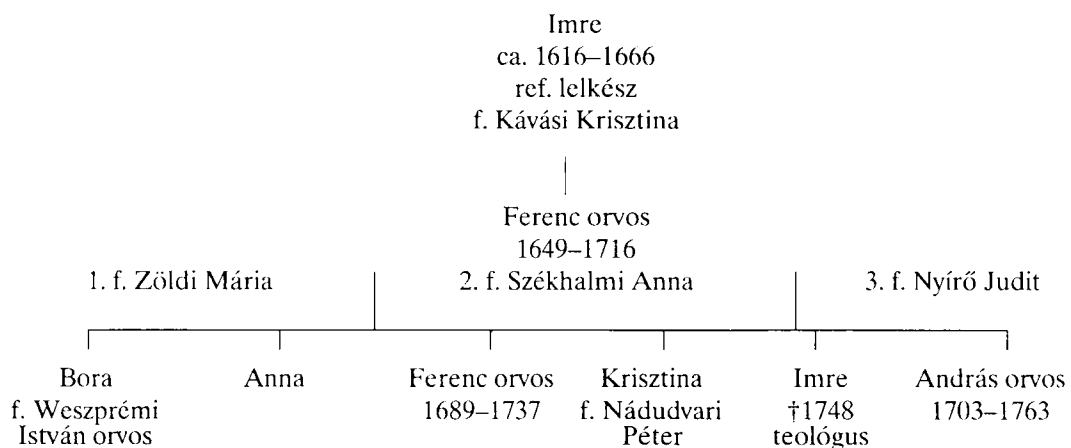
Három házasságot kötött. Első feleségével, Zöldi Máriával hét évig élt, második felesége, Székhalmi Anna, harmadik Nyíró Judit volt. Mindhárom feleségtől 2–2 gyermeke született. Az első házasságából Bora (később Weszprémi István debreceni főorvos felesége) és Anna, a másodikból Ferenc (orvos) és Krisztina (később Nádudvari Péter neje), a harmadikból Imre (†1748, teológiai tanár) és András (orvos) születtek.

Ifj. Pápai-Páriz Ferenc

(Nagyenyed, 1689–Tiszafüred, 1737)

Pápai-Páriz Ferenc és Székhalmi Anna idősebbik fia. Tanulmányait Nagyenyeden végezte, majd egyházi támogatással – hiszen édesapja ebben az időben vesztette el minden vagyonát – az Odera melletti Frankfurtban, később Lipcsében és Halléban tanult. 1704-ben itt avatták orvosdoktorrá. Apja tanácsára a hollandiai Leydenben tökéletesítette tudását, de még 1705-ben Angliába hajózott, hogy a nagyenyedi kollégium megsegítésére adományokat gyűjtsön. Hazatérése után előbb Nagyenyeden, majd Belső-Szolnok megyei orvosként működött. Keresett és híres orvos lett, betegei közé tartoztak híres történelmi családok tagjai is. 1720-ban feleségül vette Atzél Tamás özvegyét, nevelt fia lett Atzél Gábor, a későbbi híres erdélyi orvos.

Pápai-Páriz család:

Pápai-Páriz András (1703–1763)

Pápai-Páriz Ferenc és Nyíró Judit kisebbik fia. Tanulmányait ő is a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban végezte, majd már apja halála után, és fivére anyagi támogatásával az Odera melletti Frankfurtban, majd Lipcsében és Halléban hallgatta az orvostudományt. 1732-ben itt avatták orvosdoktorrá „A betegségek erkölcsi gyógyítása” című avatási értekezésének megvédése után. Kiemelkedő tudású gyakorló orvos volt, viszont szerette a vidám és zajos életet, aminek következtében súlyos adósságokat szedett a nyakába. Hazatérése után ezt csak úgy tudta rendezni, hogy apai örökségét kénytelen volt eladni, ebből adósságait kifizetni. Kolozsvárott telepedett le, soha nem házasodott meg, könyveket gyűjtött és Kolozsvár környékének flóráját tanulmányozta. Élete végén könyvtárát és növénygyűjteményét a nagyenyedi kollégium könyvtárára hagyta. Ismételen kiadta apja nevezetes munkáját, a „Pax Corporist”-t, az eredetileg latin nyelven írott munkát magyarra fordította. Élete végén megvakult, emiatt végül elhagyatottan és szegénységben halt meg 1763-ban. Feltehetően római katolikus hitre tért, amit jelez, hogy a jezsuiták támogatták növénygyűjteményének gazdagítását, botanikai tárgyú könyvének kiadását. Sógora, Weszprémi István „Magyarország és Erdély orvosainak élet rajza” című (1789) négykötetes orvostörténeti alapvetésének harmadik kötetében – bár elismeri kiváló orvosi gyakorlatát és tudását – elég ridegen és elítélően szól életviteléről, szembe állítva azt fivére, Pápai-Páriz Ferenc életvitelével. Kétségtelen, hogy a magyar orvosi nyelv megalapozásának első tekintélyes képviselője és úttörője is volt.

Fivére – Pápai-Páriz Imre (1701–1748) – teológiát végzett Utrechtben, hazatérése után Nagyenyeden, Gyulafehérváron és más helyeken volt lelkész, majd Nagyenyeden tanár lett. Nevéhez fűződik apja munkáinak összegyűjtése, emlékiratának – életrajzának – kiadása.

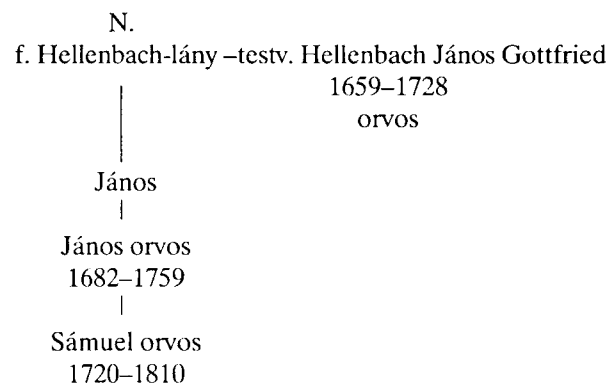
A HAMBACH ÉS VELE ROKON HELLENBACH CSALÁD

Hambach János (1682–1759)

Hambach János családja Pfalz környékéről került Magyarországra. Édesapja, Hambach János a XVII. század közepén jött el onnan, és Eperjesen telepe-

dett le, majd 1670-ben nemességet kapott. Eperjesen született fia, János, aki orvosi tanulmányait az Odera melletti Frankfurtban, Berlinben, majd Wittenbergben folytatta. Ez utóbbi helyen avatták orvosdoktorrá 1710-ben. Az avatási ünnepélyen jelen volt Wisniawicki lengyel herceg is, aki udvari orvosnak hívta meg Lengyelországba. Hambach János ugyan nem hátrította el a lengyel királyi udvar meghívását, de visszatért Eperjesre és 1712-ben elfoglalta a városi orvosi hivatalt. Eme feladata mellett gyakran járt át lengyel földre, a lengyel királyi udvar legkedveltebb és keresett orvosa lett. 1718-ban lengyel nemességet kapott, II. Ágost lengyel király kinevezte udvari orvosának és jelentős lengyel birtokokat is adományozott neki. Az 1720-as évek nagy sárosi, zempléni, beregi és ungi pestisjárványának egyik leküzdője, császári katonaság igénybevételével sikerült lezárni a veszélyeztetett területeket, ezzel megakadályozni a járvány továbbterjedését. Irodalmi tevékenységéből kiemelkedik a „Lomnius redivius” című, háromkötetes kéziratos munkája, amelyben orvosi gyakorlatát összegezte, „mindegyik betegséghez mellékelte saját megfigyeléseit és orvosságait”.

Hambach család:

Hambach Sámuel (1720–1810)

Hambach János fia, Hambach Sámuel szintén orvos, Gömör, majd Szepes vármegye főorvosa lett. Orvosi oklevelét 1742-ben Halléban szerezte, majd hazatérése után apja „orvossegéde” lett. Kíséretében, később önállóan végzett orvosi gyakorlatot Lengyelországban is, Stanislaw Poniatowski lengyel király

orvosa is volt. Ő sem hagyta el magyar hivatalát, csak vendégként és meghívásra gyógyított lengyel földön.

A Hambach orvos-család leszármazottai a XIX. század elejétől a Kárpátokon túli lengyel területeken éltek.

Hellenbach János Gottfried (1659–1728)

A Hambach családdal volt rokonságban, id. Hambach János anyjának fivére volt Hellenbach János Gottfried selmechányai születésű neves orvos, aki orvosi oklevelét 1684-ben Halléban szerezte, Leyden, majd Eperjes város jeles orvosa lett. Rokoni kapcsolatuk alapján nagy támogatója lett az ifjabb Hambach Jánosnak, szerepe volt orvosi pályára irányításában. Hellenbach valóban jeles gyakorlattal rendelkezett, meghívták a császári udvarba is, I. Lipót császárt kigyógyította vesegyulladásából, amiért az uralkodó bárói rangot adományozott neki. A császári udvarban oly gyakran megforduló Hellenbach báró ennek ellenére 1703-ban II. Rákóczi Ferenc oldalára állt, s a magyar fejedelem a bányaugyek igazgatójává tette, ami mai értelemben vett pénzügyminiszterségnek felelt meg.

A magyar szabadságharc bukása után lengyel földre menekült, a Hambach birtokon élt, itthon vagyonát elkobozták, gazdag könyvtárát feldúlták. 1711–1715 között lengyel földön orvosi gyakorlatot folytatott. Ekkor a király kegyelmét kérve visszatért Magyarországra, ahol nemcsak elkobzott vagyonát, hanem a felvidéki bányák igazgatását is rábízták. 1728-ban, 70 éves korában hunyt el Breznóbányán.

A MOLLER CSALÁD

A XVII–XVIII. század magyarországi orvosai között vezető szerepet játszott a Moller család, akik közül Moller Károly Ottó (1670–1747), a „magyar Hippokratész” volt a leghíresebb. Sokan rokon kapcsolatot véltek felfedezni *Moller Jánossal* (1650 körül –1710), egy magyar földre vetődött danzigi porosz orvossal, amit bizonyítani alig lehet. Moller János Erdélyben működött, Nagyszebenben kezdte el orvosi gyakorlatát, majd Thököly Imre udvarába került, az erdélyi hadak tábori orvosa is volt. Mindvégig Thököly közelében élt, de amikor a kuruc fejedelmet számkivetésbe Törökországba vitték, elszakadt urától, előbb bujkált, majd Eperjes vá-

ros orvosi hivatalát viselte. Itt kötött házasságot 1691-ben Rollin Zsuzsannával. A Rákóczi-szabadságharc alatt ugyan nem vállalt semmiféle szerepet, de rokon-szenvezett a kurucokkal.

A Moller család

Moller Dániel Vilmos (1642–1712)

A pozsonyi Moller család első ismert orvos tagja Moller Dániel Vilmos orvos és tanár volt. 1642. május 26-án született Pozsonyban, apja Moller Ottó ékszerész és aranyműves, anyja Perghamer Rebeka. Tanulmányait Pozsonyban kezdte el, majd Wittenbergben folytatta, ahol előbb medicinát, később vegyészetet is hallgatott. Itt szerezte orvosi oklevelét. 1665-től

európai „vándorúton” volt, megfordult Német-, Lengyel-, Francia- és Olaszországban, felkereste Hollandiát, Angliát, Svájcot, végül Nápolyból tért haza Pozsonyba 1670-ben. „Vándorútja” során elsősorban alkimistákkal találkozott. Előbb a helyi gimnázium igazgatója volt, de 1674-ben Altdorfban telepedett le, itt a metafizika és a történelemtudomány tanára lett. Több tudományos társaság tagjává választotta, Lipót császár pedig palotagrófi címmel tüntette ki. Két házasságából gyermeke nem született, 1712. február 23-án hunyt el, 70 éves korában.

Moller Károly Ottó (1670–1747)

Moller Ottó ékszerész és Perghamer Rebeka Károly nevű fiának – a korábban említett Moller Dániel Vilmos fivérének, fia. Moller Károlyról annyi ismeretes, hogy 1635 körül született és 1699-ben hunyt el Pozsonyban. Apja nyomdokait követve ékszerészként működött. Moller Károly Ottó 1670. január 10-én született Pozsonyban, itt végezte a humanista osztályokat, majd nagybátyja, Moller Dániel Vilmos hívására Altdorfba ment magasabb tanulmányok végzésére, és itt szerezte meg orvosi diplomáját is 1696-ban. Hazatérése után orvosi gyakorlatot folytatott 1703-ig, amikor feleségül vette Fiebinger Katalint és Besztercebányára költözött át. 1703-ban II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvari orvosa lett. Báró Hellenbach orvosdoktor javaslatára a felkelő hadak tábori főorvosának nevezték ki. Végig szolgálta a fejedelmet, de ezen hét esztendő alatt nemcsak az ország lekülönbözőbb helyein fordult meg, de hatalmas orvosi gyakorlatot fejtett ki. Sok helyen, ahol megfordult, csak messzi földön működött orvos vagy képzett sebész. Így a fejedelem orvosa mindenütt gyógyított, országos hírnévű orvossá lett. A szabadságharc bukása után visszatért Besztercebányára, s valóságos orvosi iskolát alapított. A felvidéki iskolából kikerült és az orvosi pályára lépni akaró ifjakat gyűjtötte maga köré, nemcsak segítette felkészülésüket a magasabb tanulmányokra, hanem rendszeresen előadta az egyes orvosi disciplinákat, az ezzel kapcsolatos dolgokat saját orvosi gyakorlatából is bemutatta. Valóban volt olyan tanítványa, aki – a Moller által biztosított ösztöndíjjal kimenne – két év alatt elvégezte az orvosi kart, felavatták orvosdoktorrá. Ezzel egyidőben kéthavonta felkereste a szomszédos 10-12 vármegyét, rendszeresen gyógyí-

totta a környék lakosságát. III. Károlyt is több alkalommal kezelte, aki nemességet adományozott Rákóczi Ferenc egykori tábori főorvosának.

Orvosi gyakorlatából jelentős vagyona tett szert, amit a környék bányáinak fejlesztésére fordított. Viselte Besztercebánya bírói, Zólyom vármegye főorvosi hivatalát is. 1747. április 9-én hunyt el Besztercebányán. Jeles szakíró és tanár volt. Munkáiban nemcsak orvosi praxisa eseteit vette számba, hanem feldolgozta a Felvidék ásvány- és gyógyvizeit is. Házasságából öt gyermeke, egy fia és négy leánya született.

Moller Gottfried (1704–1770)

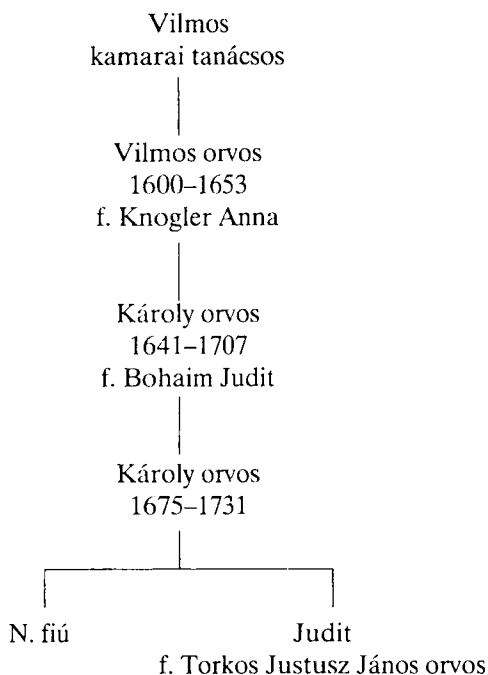
Moller Károly és Fiebinger Katalin legidősebb fia, aki tanulmányait Besztercebányán, Wittenbergben, Altdorfban, majd Hallében végezte, ahol 1730-ban „Az ércbányák ártalmas bányalégje” című disszertációjának alapján orvosdoktorrá avatták. Avatási értekezése az egyik legkorábbi ipar-egészségügyi és orvostani munka, a bányászok betegségeivel, elsősorban légúti bajaikkal foglalkozott. Besztercebányára tért vissza, a város tisztiorvosa, tanácsosa, majd főbírája lett, ezzel egyidőben – apja halála után – Turóc és Zólyom vármegye főorvosa is volt. Egy ideig folytatta apja orvosi iskoláját, de lényegében a magyar orvosi kar megalapításával (1768) fontosságát elvesztette, az orvosjelöltek hazai egyetemen is oklevelet szerezhettek.

A RAYGER CSALÁD

A neves felvidéki orvosok másik jelentős családját a Raygerek adták, akik több nemzedéken át Pozsony főorvosai voltak. Az evangélikus hitet követő Raygerek Alsó-Ausztriából kerültek magyar földre. Már a második nemzedékük beilleszkedett a magyar nemesség és polgári értelmiség közé.

Rayger Vilmos (1600–1653)

Alsó-ausztriai lovagi családból született 1600-ban. 1624-ben Tübingenben szerezte meg az orvosi oklevelet. Apjáról annyi ismeretes, hogy szintén Vilmosnak hívták és kamarai tanácsos volt. Rayger Vilmos

Rayger család:

orvosi gyakorlatát Bécsben kezdte, hamarosan több főúri család háziorsosa lett. Evangélikus hite miatt a császárvárosban elég sok hátrányban és megkülönböztetésben részesült, ezért 1636-ban Pozsonyba költözött át, ott folytatta sikeres gyakorlatát. 1641-ben Ferdinánd királytól és császártól magyar nemességet kapott. Elsősorban vesebántalmakkal, vesekövek eltávolításával foglalkozott, így gyógyította a császárt. Német és olasz fejedelmek hívták segítségül. Híres volt vesepora, amellyel szép sikereket ért el, s amelynek összetételét családi titokként kezelték. 1653-ban Pozsonyban hunyt el.

Rayger Károly
(1641–1707)

Rayger Vilmos és Knogler Anna fia. 1641. szeptember 22-én született Pozsonyban, ahol iskoláit is elkezdte. 1659-től Altdorfban, 1660-tól Wittenbergben, 1662-től Strasbourghban tanult orvostudományt, amit 1665-től Leydenben, majd Párizsban folytatott, de orvosi oklevelét Strasbourghban szerezte meg. Olaszországon keresztül tért vissza Pozsonyba. Nemcsak a város főorvosi tisztségét töltötte be, hanem több főúri család, 1694-től a császári udvar orvosa is lett. Az első jelentős szakirodalmi tevékenységet kifejtő magyar orvos, aki nemcsak orvosdoktori értekezését adta ki nyomtatásban, hanem a berlini „Természettudományi Hetilap”-ban is 66 közleménye jelent meg, valamint 3 kötetben összegyűjtötte diagnosztikai megfigyeléseit. 1707. január 14-én Pozsonyban hunyt el.

Rayger Károly
(1675–1731)

Id. Rayger Károly és Bohaim Judit gyermeke, aki 1693-tól Altdorfban tanult, majd Itáliában és Hollandiában hallgatott medicinát, de orvosi oklevelét 1698-ban Altdorfban szerezte meg. Hazaérkezése után széles gyakorlatot fejtett ki. A Pálffy család orvosaként szinte az összes magyar főúri családokat gyógyította. Összegyűjtötte apja kézíratait, szándékai szerint kettőjük életművét egy nagy kötetben kívánta kiadni. Nevéhez fűződik az 1701-ben Pozsonyban született összenőtt leányiker leírása. Valójában ő végezte boncolásukat, tökéletes leírást adott erről nyomtatásban megjelent könyvében. Egyetlen fia halála miatt pályája hirtelen megtört. 1731. február 5-én halt meg. Judit nevű leánya Torkos Justusz János pozsonyi orvos felesége lett.

Kapronczay Károly

IRODALOM – FORRÁSOK

Spielenberg család: Meizer Jakob: Biographien berühmter Zipser. Kaschau, 1833., továbbiakban: Meizer i. m.; *Magyary-Kossa Gyula:* Magyar Orvosi Emlékek. I. 1940., továbbiakban: Magyary-Kossa i. m.; *Weszprémi István:* Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza. II. Bp., 1965., továbbiakban: Weszprémi i. m.; *Demkó Kálmán:* A magyar orvosi rend története. Bp., 1894., továbbiakban: Demkó i. m.; Semmelweis Orvostörténeti Múzeum,

Könyvtár és Levéltár (továbbiakban: SOMKL): Adattár 234.; *Kapronczay Károly:* A Spielenberg orvoscsalád emlékezete. In: „Természet Világa” 1984. (115. évf.) 1986/6. sz.;

Pápai-Páriz család:

Weszprémi i. m. I. III. k.; Magyary-Kossa i. m. I. k.; Demkó i. m.; *Kótay Pál:* Pax Corporis. In: Orvostörténeti Közlemények. Bp., 1954/8–9. sz.; SOMKL Adattár 178.

Hambach család:

Weszprémi i. m. I., II., IV. k.; *Szumowski, W.*: Az orvostudomány története. Bp., 1939., továbbiakban: Szumowski i. m.; Demkó i. m.; *Hüts Elek*: Az orvostudomány története. II. k. Bp., 1933.; *Kapronczay Károly*: Magyar-lengyel orvosi kapcsolatok. Bp., 1993.; Meizer i. m.;

Moller család: Weszprémi i. m. I., III. k.; Magyary-Kossa i. m. I. k.; Demkó i. m.; SOMKL Adattár 345.

Rayger család:

Weszprémi i. m. I., III. k.; Szumowski i. m.; Magyary-Kossa i. m. II., V. k.; SOMKL Adattár 391.

KÉRDÉS

Jiř Kratochvil egyik rokona, családi, leszármazási viszonyai iránt érdeklődik.

Franz Kratochvil, 1845. június 30-án született a csehországi Slabec bei Rakovníkban. Katonaként (trombitás volt) az 1. utászezrednél szolgált, így 1866-ban, a 3. zászlóaljjal, Veronában állomásozott. Ezt követően Magyarországon szolgált, különböző városokban, így Pozsonyban is. Magyar felesége volt. Soha nem tért haza. Az első világháború után halt meg.

Levelezés németül, cím:

JIŘI KRATOCHVIL
Chelcickeho 9.
13 000
PRAHA 3.

A BELEZNAVY CSALÁD PILISI SÍRBOLTJA ÉS AZ OTT ELTEMETETTEK ANYAKÖNYVI ADATAI

A két világháború közötti időszakban a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei Pilis községnek idegenforgalmi szempontból a legjelentősebb látnivalója volt a helyi evangélikus templom alatti Beleznavy sírbolt. Hazai és külföldi turisták is szép számban keresték fel a család temetkezési helyét. Az ilyen mérvű ismertségnek az volt az oka, hogy a Beleznavy család itt eltemetett 13 tagjának földi maradványai többnyire épségben maradtak meg. Bebalzsamozás nélkül – valószínűleg a helyi klíma miatt – is szinte érintetlenül feküdtek a néhol 200 éves holttestek.

A korabeli sajtó is többször megemlékezett erről a bizarr látványosságról.¹ Arról azonban, hogy pontosan kik is nyugszanak a pilisi kriptában csak igen keveset lehet tudni. Az irodalmi források az itt eltemetett Beleznavyak neveit és adatait helytelenül közlik.

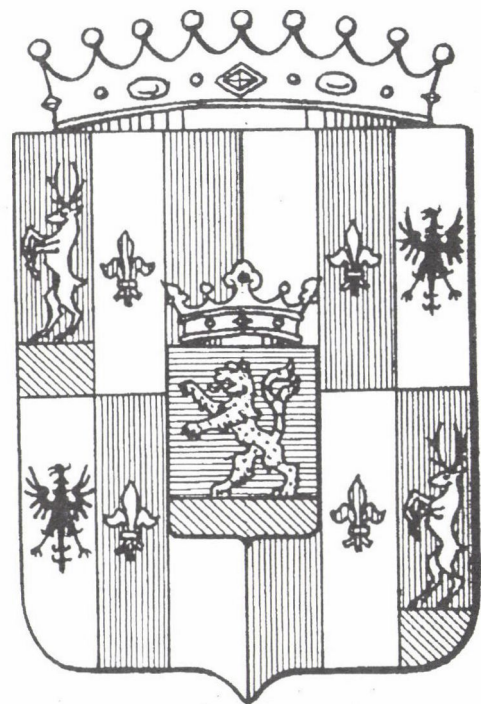
Mivel azonban ezek a források egybehangzóan – a XX. század elejétől egészen napjainkig, – 13 koporsóról tesznek említést. Ezen kívül hiteles szemtanúk – köztük elsősorban Keveházi László volt pilisi evangélikus lelkész, aki a kriptá lezárása előtt utolsóként járt lent – is 13 halotról emlékeznek meg, így ezt a számot nekünk is el kell fogadnunk, már csak azért is, mivel a sírbolt bejáratát mára befalazták, és így helyszíni kutatásra nincs lehetőség.

A korabeli egyházi anyakönyvi feljegyzések alapján azonban sikerült a 13 személyből 12-t teljes bizonyossággal azonosítanom.

Mielőtt rátérnék a Beleznavy család Pilisen eltemetett tagjainak ismertetésére, és anyakönyvi adataiknak közlésére, szeretnék egy pár szót ejteni magáról a családról, illetve a pilisi nyugvóhelyről.

A Beleznavy család rövid története²

A Beleznavy család a Somogy megyei Belezna községről vette a nevét. Első ismert ősük – akinek nevét azonban az oklevelek nem őrizték meg – a XIII. században élt. Az első név szerint ismert tagjai a családnak Beleznavy Tamás és Péter volt, akiknek özvegyei egy 1450-ből származó iratban, mint Belezna birtokosai szerepelnek.

A család nemességét 1635. január 17-én újította meg II. Ferdinánd király, amikor Sopronban kelt oklevelével címeres nemeslevelet adományozott Beleznay Ferencnek, feleségének, Stanchich Ilonának, két lányának, Jusztinának és Zsófiának, valamint unokatestvérének, Beleznay Andrásnak.

A család felemelkedése ez utóbbi unokájával, Beleznay Jánossal vette kezdetét. Nevezett még a beleznai jószágon látta meg a napvilágot 1673 körül. Katonai pályára lépett és részt vett a Rákóczi-féle szabadságharcban, majd ennek leverése után császári szolgálatba állt. Mint cs. kir. altábornagy fejezte be az életét 1754-ben.

Felesége az ugyancsak ekkoriban felemelkedő Grassalkovich családból származó Zsuzsanna volt. Házasságukból három felnőtt kort megélt gyermekről tudunk. Közülük a két fiú, Miklós és Mihály vitte tovább a családot.

Az 1722-ben született Beleznay Miklós apjához hasonlóan a katonai pályát választotta és mint cs. kir. tábornok hunyt el 1787-ben. Feleségétől, Podmaniczky Anna Máriától származó gyermekei mind kiskorukban haltak meg, így ez az ág Miklós tábornokkal kihalt.

A másik fiú, az 1728 körül született Mihály szintén katonatiszt lett, de „csupán” az alezredesi rangig vitte a cs. kir. hadseregben. A feleségétől, Patay Erzsébettől hat gyermeke született. Közülük hárman éltek meg a felnőtt kort. Zsuzsanna – később báró Jósika Dánielné –, Erzsébet – meghalt 1817-ben, mint 56 éves hajadon – és Sámuel, a család továbbvivője.

Beleznay Sámuel szerezte meg a család számára 1800. október 30-án a bárói, majd 1805. október 25-én a grófi címet. Felesége a köznemesi családból származó – egyes források szerint a gróf juhászának lánya – Barsy Zsuzsanna volt.

Házasságukból tíz gyermek született: Mihály – meghalt csecsemő korában –, Zsuzsanna – később Fáy Péterné –, Erzsébet – később Kostyán Sándorné –, Sámuel, János, Ferenc – meghalt gyermekkorában –, Klára – később gróf Laszberg Rudolfné –, Julianna – később Komáromy Györgyné –, Károly és Ferenc.

(A fenti tíz Beleznay születési adat egyetlen – a család történetével foglalkozó – irodalmi forrásban sem szerepel helyesen. A pontos születési dátumokat a monori református anyakönyvekből tudjuk.)

A család történetében 1818-ban következett be az a tragédia, amely szinte megbélyegezte a Beleznayakat és a család bukásának kezdőpontja lett. Ez év július 5-én Sámuel gróf legidősebb fia, ifj. Sámuel

agyonlőtte az édesapját. Az apagyilkost a következő év június 21-én fejezték le Pesten.

1835-ben Beleznay Sámuel gróf másik két fia, Ferenc és János veszett annyira össze, hogy az előbbi súlyosan megsebesítette a másikat, valamint annak nejét és egy éppen náluk tartózkodó vármegyei tisztviselőt. Ez utóbbi bele is halt a sérüléseibe.

Beleznay Ferencet is halálra ítélték, de felesége családjának közbenjárására sikerült elkerülnie a kivégzést.

A Beleznay fiútestvérek közül János 1842-ben, Károly 1846-ban, Ferenc pedig 1867-ben hunyt el. Közülük Károlynak és Ferencnek születtek utódai, de a családnak 1909-ben, gróf Beleznay Árpáddal – Ferenc fiával – fiágon magva szakadt.

A pilisi sírbolt³

Pilis község és a környező falvak a XVIII. század első felében kerültek a Beleznay család birtokába. Az uralkodó 1717. május 17-én erősítette meg a Beleznay családot a pilisi uradalom birtoklásában. 1724-ben pedig Beleznay János újabb királyi adománylevelet nyert Pilisre.

Ugyanebben az évben készült el a község első, evangélikus temploma is. Az ünnepélyes felszentelést ez év Szentháromság vasárnapján tartották meg. (A Beleznay család református vallású volt, de mivel a pilisi lakosság evangélikus volt, ezért ilyen felekezeti templomot építettek.)

Ez a templom több mint fél évszázadon keresztül szolgálta a pilisieket, illetve a helyi földesúri családot, a Beleznayakat. Minden valószínűség szerint ez alatt a templom alatt is volt családi kriptá. Ezt a feltevést látszanak alátámasztani a Beleznay család elhunyt tagjairól szóló anyakönyvi bejegyzések, amelyekben több helyen is szerepel a kriptá szó.

A forrásokban ez utóbbi kifejezés két személy temetésénél is említésre került. Ezek:

1. Beleznay Károly Péter.

Beleznay Miklós és Podmaniczky Anna Mária fia. Meghalt 3 éves, 2 hónapos és 24 napos korában, 1771 januárjában. Eltemették 1771. január 18-án a pilisi sírboltban, *in crypta Pilisiensi*.⁴

2. Beleznay Terézia.

Beleznay Miklós és Podmaniczky Anna Mária lánya. (Az anyakönyvben tévesen, mint Beleznay Mihály lánya szerepel.) Meghalt 1775 októberében, eltemették október 28-án a család pilisi kriptájában, *in crypta temp.*⁵

Az első templom fennállásának idején a családból még hat személy pilisi temetéséről tesznek említést az anyakönyvek. Ezek:

1. *Beleznay N.*

Róla csak annyit tudunk, hogy mint újszülött 1733. december 31-én lett eltemetve Pilisen.⁶

2. *Beleznay Zsuzsanna.*

Róla annyit tudunk, hogy 1747. november 12-én lett eltemetve Pilisen.⁷

3. *Beleznay Judit.*

Beleznay Miklós és Podmaniczky Anna Mária lánya. Meghalt 17 hetes korában, 1751 augusztusában, eltemették augusztus 24-én Pilisen.⁸

4. *Beleznay János* altábornagy.

A Beleznay család főnemesi ágának megalapítója. Meghalt élete 82. évében, 1754 decemberében, eltemették december 8-án Pilisen.⁹ Haláláról, illetve temetéséről két halotti prédikáció is fennmaradt.¹⁰

5. *Beleznay János.*

Beleznay Mihály és Patay Erzsébet fia. Meghalt 1760 májusában, eltemették május 16-án Pilisen.¹¹

6. *Beleznay József.*

Beleznay Mihály és Patay Erzsébet fia. Meghalt 1762 szeptemberében, eltemették szeptember 18-án Pilisen.¹² (Az anyakönyvben a neve tévesen, Jánosként szerepel.) Sajnos ez utóbbiak halotti anyakönyvi bejegyzéseiben csak annyi szerepel, hogy Pilisen lettek eltemetve.

A pilisi evangélikus egyházközség első templomát – mivel kicsinek bizonyult – 1776 után lebontották. Arra a kérdésre, hogy a lebontás során hová kerültek a fentebb említett Beleznyayak földi maradványai sajnos nem tudjuk a választ. Azt mindenesetre kizártnak tartom, hogy a család ekkoriban élő tagjai nem gondoskodtak valamiféle módon az ősök – köztük elsősorban Beleznay János altábornagy – csontjairól.

1780-ban a lebontott templom helyén egy új, jóval nagyobb és díszesebb templomot kezdett el építtetni a Beleznay család. A téglából készült és késő barokk stílusban tervezett templom hossza 50 méter, szélessége 17 méter, magassága pedig 10 méter. Az épület egy hajós, a hossz tengely két végén kórusokkal, a kereszt tengely irányában pedig szószékkal kombinált oltárral és szembe ezzel a külön karzaton lévő orgonával. A templom tornya a homlokzat közepe elé lett építve. Az új templomot 1784 adventjének második vasárnapján szentelték fel.

Ezen második, azaz a jelenlegi pilisi evangélikus templom alatt napjainkban is meglévő sírbolt találha-

tó. A kriptát a templom építésével egy időben készítette el a család. Maga a sírbolt a templom alatt középen keresztben, lejárata pedig belül, az épület északi oldalán volt, a II. világháború során a kripta annyira tönkrement, hogy azt le kellett zárni.

Keveházi László volt pilisi evangélikus lelkész elmondása szerint 1945 után a kriptában igen szörnyű állapotok uralkodtak. A csontok egy kupacban, a koporsók pedig egy másikban heverték összedobálva.

A Beleznay család tagjainak összedobált és kifosztott földi maradványai ma már nem tekinthetők meg. Egy hatalmas vörös kőlap – amely a régi oltár alaplapja volt – zárja le a kripta lejárati lépcsőit.

A Beleznay család Pilisen eltemetett tagjai

1. *Beleznay Miklós* (1722–1787), cs. kir. tábornok, református főgondnok.

Beleznay János és Grassalkovich Zsuzsanna idősebb fia 1722. december 10-én született. Házasságot kötött Aszódon, 1749. január 30-án podmanini és aszódi Podmaniczky János és osztrolukai Osztróluczky Judit lányával, Anna Máriával.¹³ Frigyükből négy, fiatal korukban elhunyt gyermek született.

Halálát két helyen is anyakönyvezték. Érdekeség, hogy református vallása ellenére csupán egy evangélikus és egy katolikus egyházközség emlékezett meg a haláláról. A reformátusok sem Pesten, sem Pándon – ahová a pilisi reformátusok tartoztak – nem emlékeztek meg az eseményről. A pilisi evangélikus egyház halotti bejegyzése szerint Beleznay tábornok Pesten, 1787. január 22-én hunyt el. Kora 64 év, 1 hónap és 6 nap volt. Temetésére a pilisi családi kriptában került sor. A temetési szertartást Sigmondí Gottfrid pilisi evangélikus lelkész végezte.¹⁴ Az albertirsai római katolikus plébánia anyakönyvében pedig annyi szerepel, hogy a 64 éves, kálvinista vallású, Pilis 1. szám alatt lakó Beleznay Miklós temetésére február 11-én került sor Pilisen.¹⁵ Ez utóbbi dátumot erősítik meg a tábornok halálára írt temetési gyászbeszédék és sírversek is, amelyek mind február 11-ére teszik a pilisi temetés dátumát.¹⁶ A halálozás dátuma azonban nem ilyen egyértelmű. A pilisi evangélikus templomban, az oltár melletti pillér falán van ugyanis Beleznay Miklós szürke márvánnyal keretezett fekete márvány sírköve. Ezen a *XIV. C. Feb. MDCCLXXXVII.*, azaz az 1787. január 19-ei dátum szerepel.

A síremlék teljes szövege a következő:

Viro undique illustri Nicolai Belesnay de Belesna generali vigiliarum praefecto de religione patria et amicis optime merito in florente aetate: Bellis Borussico Gallico Bavarico Belgico virtutis militaris gloriam adepto mox in cruenta senectute. Honestis vitae privatae oblectamentis semet irrupendenti et priscam morum simplicitatem cum dignitate parsimoniam cum liberalitate felicissime componeti marito suo pientissimo. Nato IV. id. Dec. MDCCXXII. Vita functo XIV. C. Feb. MDCCLXXXVII. Uxor placido per XXVII annos conubio coniunctissima Anna Maria Podmaniczky IV liberorum sed ante diem ereptorum mater hoc grati animi monumentum. L. M. Q. Pos.¹⁷

2. Beleznay Mihály (1728–1789), cs. kir. alezredes.

Beleznay János és Grassalkovich Zsuzsanna kisebbik fia. Született 1728 táján. Házasságot kötött 1754 előtt báji Patay Sámuel és szuhafői Szuhay Erzsébet lányával, Erzsébettel. Frigyükből hat gyermek született, akik közül hárman éltek meg a felnőttkort.

Halála szintén a fentebb említett két egyházi anyakönyvbe lett bevezetve. A pilisi evangélikus anyakönyv adatai szerint a Pilis 2. szám alatt lakó Beleznay Mihály alezredes temetésére a családi sírboltban került sor március 19-én. A szertartást Sigmondi Gottfrid helybéli evangélikus lelkész végezte.¹⁸ Az albertirsai anyakönyv közli továbbá, hogy az elhunyt 65 éves volt, református vallású, ám a temetés napját 20-ára teszi.¹⁹ Az alezredes halálának pontos dátuma egyik helyen sem szerepel. Szerencsénkre azonban 1937-ben még el lehetett olvasni az elhunyt koporsójának oldalán, a szegekkel kivert latin felírást, amely így szólt: *Illmus Dnus Michael Beleznay de eadem S. S. C. R. A. obiit die 17 Mart. 1789. aetatis suae 61. mattis v. colonellus.*²⁰ Ezek szerint a 61 éves – és nem 65 – Beleznay Mihály temetés előtt két vagy három nappal, 1789. március 17-én hunyt el.

1937-ben a holttest még igen jó állapotban volt. A korabeli tudósítás szerint felhúzott vállakkal, mellén szorosan összekulcsolt kézzel feküdt Beleznay Mihály energikus arckifejezéssel, merész sasorral és pergamenné száradt archőrrel. Haja, szakálla, szemöldöke már nem látszódott. Testén arany sujtásos zöld színű katona atilla, piros nadrág és rövidszárú zöld csizma volt.²¹

3. BELEZNAY MIHÁLY (1793–1793)

Id. gróf Beleznay Sámuel és Bary Zsuzsanna legidősebb gyermeke. Született Pilisen, megkereszteltetett ugyanott, a családi kastélyban, 1793. szeptember 10-én a monori református lelkész, Földvári István által.²²

A pilisi evangélikus egyház anyakönyvének tanúsága szerint meghalt három hónapos korában Pilisen, *in fantili ordin* következtében. Temetésére a családi kriptában (*In Crypto*) került sor 1793. december 17-én.²³ Az eltemető pap valószínűleg a pilisi evangélikus lelkész, Teschlák Pál volt.

4. Báró Beleznay Ferenc (1802–1802)

Id. gróf Beleznay Sámuel és Bary Zsuzsanna hatodik gyermeke. Született Pilisen, megkereszteltetett ugyanott, 1802. július 4-én Földvári István monori református lelképásztor által.²⁴

Meghalt fél éves korában Pesten, 1802. december 26-án. A haláleset a pilisi evangélikus és a pest-belvárosi református anyakönyvekben is szerepel. Az előbbi szerint a december 28-án elhunyt gyermeket december 30-án a családi sírboltba *ad Cryptam Illustrissimi Familia* helyezték örök nyugalomra. A gyászszertartást pedig a helyi evangélikus lelkész, Bartholomaides Pál végezte.²⁵ A pesti anyakönyvből azonban kiderül, hogy a haláleset két nappal korábban, december 26-án következett be és december 28-án csak a holttestnek a Pilisre való átszállítása történt meg. A gyermek halála okaként *nyavalyatörést* jegyezték be.²⁶

5. Gróf Beleznay Sámuel (1763–1818), cs. kir. kamarás, táblabíró.

Beleznay Mihály és Patay Erzsébet fia. Született Pilisen, megkereszteltetett ugyanott, 1763. október 20-án a pándi református lelkész, Igaz János által.²⁷ Házasságot kötött Pilisen, 1793. július 9-én nemes Bary István lányával, Zsuzsannával.²⁸ Frigyükből tíz gyermek született, akik közül nyolcan éltek meg a felnőtt kort.

Meghalt legidősebb fia, ifj. gróf Beleznay Sámuel keze által, életének 55. évében Pilisen, 1818. július 5-én. Temetésére ugyanott, a családi kriptában került sor július 8-án. Halála szintén két egyházi anyakönyvbe, a pilisi evangélikusba és a pándi reformátusba lett bejegyezve. Az előbbi latin nyelvű írás szerint a gyászszertartást Szabó József pándi református lelkész és Fodor Gerzson nagykőrösi református esperes tartotta.²⁹ Az utóbbi feljegyzés pedig így szól: *... Pilisen Méltóságos Gróf Beleznai Beleznay Sámuel Úr Ő nagysága a maga Sámuel fia által háromszori lövéssel meg öletett.*³⁰

1937-ben – édesapjéhez, Beleznay Mihályéhoz hasonlóan – az ő koporsójának a feliratát is el lehetett még olvasni. A rövid szöveg így hangzik: *Illustr. Dnus Comes Samuel de Belezna S. C. Reae Aplicae Mattis Camerarius, natus die Oct. 1763. obiit 8. Juli. anno 1818.*³¹

Az 1937-es tudósítás leírja, hogy a halott koponyájának hátsó részén hatalmas golyó ütötte lyuk tátongett, amelynek kimeneti nyílása az orr tövében, a kiszáradt szemhéjakkal fedett szemek között látható. A tetem egyetlen fehér golyosleplel volt beburkolva.³² A leírás ezen adatoknál jóval többet árul még el a holttestről, illetve a többi itt nyugvó halottól.

6. Gróf Belezny Gábor (1836–1837)

Gróf Belezny Károly és Majthényi Emília harmadszülöttgyermek. Született Pesten, 1836. július 11-én, megkereszteltetett a belvárosi református egyházközség templomában, július 12-én.³³

Meghalt 13 hónapos korában Pesten, 1837. augusztus 18-án. Az ő halálesete is két egyházi anyakönyvben, a pilisi evangélikusban és a pest-belvárosi reformátusban szerepel.

Az előbbi adatai szerint a *nehézségben* elhunyt gyermek augusztus 20-án *el temetett a' nemzeti sírboltba*.³⁴ Az eltemető pap Sárkány Sámuel pilisi evangélikus lelkész volt. A pesti anyakönyv szerint a Bel-Lipótváros 188. szám alatt, *kiszáradásban* meghalt fiú holtteste *Imádság után kivitetett Pilisre a' Nemzeti Sírboltba*.³⁵

7. Gróf Belezny János (1800–1842), táblabíró, pilisi evangélikus egyházközségi felügyelő.

Id. gróf Belezny Sámuel és Barys Zsuzsanna negyedik gyermeke. Született Pilisen, megkereszteltetett ugyanott, 1800. május 8-án a monori református lelkész, Földvári István által.³⁶ Házasságot kötött 1824 táján Schayer Erasmus, a bajor király törvénytelen fiának özvegyével, a katolikus Fritz Antóniával.³⁷ A frigyből azonban gyermekek nem születtek.

Meghalt Pilisen, 1842. április 23-án. Temetésére ugyanott, a családi kriptában került sor április 26-án. A pilisi evangélikus egyház halotti anyakönyvében található szűkszavú adatok mellett – melyek szerint az elhunyt halálának oka *szélütés* volt³⁸ – meg kell említenünk a pándi református anyakönyv e tárgyában készített feljegyzését, mely így szól:

*Beleznai Gróf Belezny János. 42 éves. A test felnyitván, egy régiebb lövés következtében megholtnak nyilvántatott az Orvosok által. Prédikációt mondott felette a Pilisi Ágostai Vallásnak Templomában a Pándi Ref. Préd. [Benedek László] Orátiót Kecskeméti Professzor T. Tatai András Úr. – énekeltek a Kecskeméti Fő Iskola Növendékei, – s mind ezek végeztetvén a nevezett Templom alatt lévő Családi Sírboltba tettek le a hideg tetemek nyugalmukra, várva a feltámadás nagy napját.*³⁹

Megemlítenő, hogy azt a bizonyos lövést Ferenc nevű öccse adta le 1835-ben. Ugyanakkor János gróf feleségét és egy éppen náluk tartózkodó vármegyei esküdtet is megsebesített. Ez utóbbit oly annyira, hogy az néhány nappal később belehalt a sérüléseibe. A Kálvin téri református egyházközség anyakönyveiben található az a bejegyzés, amely szerint a gróf Belezny Ferenc által megölt *Ties. Kónya József Esküdt* 1835. március 20-án elhalálozott.⁴⁰

Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében megtalálható gróf Belezny János Pilisen, 1842. április 24-én kelt gyászjelentése:

Fritz Antonia és gyermekei Schayer József, Sándor és Franciska szomorodott szívvel jelentik forrón szeretett férjének, illetőleg mostoha édes atyjoknak néhai méltóságos beleznai gróf BELEZNY JÁNOS ő nagyságának, több tekintetes Nemes vármegyék táblabírájának, Szentivány és Bankháza örökös urának, néhány napig tartott betegeskedése következtében e' folyó hónap 23-kán délután 1 órakor, életének 42-dik, boldog házasságoknak 18-dik évében idegguta ütés által történt igen reménytelen gyászos halálát.

*A boldogultnak hideg tetemei Pest vármegyében helyezett Pilis mező városbeli jószágában a' szokott egyházi szertartás szerint, folyó hó 26-kán délelőtt a' Belezny grófi nemzetiség sírboltjába fognak eltakaríttatni.*⁴¹

Mint érdekességet kell itt megemlítenünk, hogy a glaszé kesztyűben és sarkantyús csizmában eltemetett halott szíve külön, egy üvegbe zárva volt elhelyezve a koporsóba, az elhunyt lába mellett. Az üvegen egy megsárgult pergament is volt, amelyen 1937-ben még jól látszódott a Beleznyak címeres zárpecsétje. Az írás szerint maga a gróf végrendelkezett úgy, hogy szívét külön temessék el. Az okmányt három orvos – Huszek, Rosenfeld és egy harmadik olvashatatlan nevű – és három tanú – Bátky Menyhárt, Clementis Pál és Sárosi Albert – látta el aláírásával.⁴²

8. Gróf Belezny Károly (1808–1846).

Id. gróf Belezny Sámuel és Barys Zsuzsanna kilencedik gyermeke. Született Pilisen, megkereszteltetett ugyanott, a családi kastélyban, 1808. január 21-én Földvári István monori református lelkész által.⁴³ Házasságot kötött 1830 előtt kesseleőkeői Majthényi Károly és sóvári Soós Magdolna lányával, Emíliával. Frigyükből öt gyermek született.

Meghalt 38 éves korában Pesten, 1846. június 7-én. A halálesete szintén két egyházi anyakönyvben, a pilisi evangélikusban és a pest-belvárosi református-

ban is szerepel. Az előbbi adatai alapján tudjuk, hogy *Gróf Belezny Károly Ő Nga. Pesten meghalván a Nemzeti Sír boltba eltemetett*. A temetés dátuma június 9. volt.⁴⁴ A szertartást valószínűleg Sárkány Sámuel helyi evangélikus lelkész végezte. A pesti anyakönyvből pedig arról kapunk tájékoztatást, hogy a Krisztinaváros, Fő utca 414. szám alatt, *gutaités* következtében elhunyt grófot június 8-án szállították át Pilisre.⁴⁵

Azon források, amelyek a pilisi kriptáról jelentek meg 1945 előtt, mind úgy emlékeznek meg a halott-ról, mint aki bokáig érő fekete lutheránus talárban lett eltemetve.⁴⁶ Arra vonatkozó adatot, hogy a református vallású, és ugyancsak ezen egyház által eltemetett gróf Belezny Károly evangélikus lelkész lett volna, nem sikerült találnunk.

9. Gróf *Belezny Mihály* (1832–1864), cs. kir. hadnagy.

Gróf Belezny Károly és Majthényi Emília másodszületett gyermeke. Született Pesten, 1832. szeptember 14-én, megkereszteltetett a belvárosi református egyházközség templomában, szeptember 15-én.⁴⁷

Az ő halála is két anyakönyvben lett feljegyezve. A pilisi evangélikus anyakönyv adatai szerint 32 éves korában, *hosszas szenvedés után* hunyt el Budán, 1864. november 18-án. Temetésére – amelyre a holttest *vaspályán*, azaz vasúton érkezett – a *Pilisi templom alatti kriptában* került sor november 21-én.⁴⁸ A gyászszertartást Molnár Pál monori református és Sárkány Sámuel pilisi evangélikus lelkészek tartották. A monori református anyakönyv ezen kívül még közli a halál okát is: *tüdővész* volt.⁴⁹

10. Gróf *Belezny Ferenc* (1810–1867), cs. kir. hadnagy, 1848/49-es kapitány.

Id. gróf Belezny Sámuel és Barsy Zsuzsanna tizedik, egyben utolsó gyermeke. Született Pilisen, megkereszteltetett ugyanott, 1810. szeptember 9-én a monori református lelkész, Földvári István által.⁵⁰ Házasságot kötött Pesten, a német evangélikus egyházközség templomában, 1830. május 11-én nemes Matkovich István udvari tanácsos lányával, Apollóniával.⁵¹ Frigyükből két gyermek született.

Halála szintén két helyen lett anyakönyveztve. A pest-belvárosi református lelkészi hivatal halotti anyakönyvének tanúsága szerint meghalt *hagymáz* következtében Pesten, a Király utca 70. szám alatt, 1867. február 26-án. Ezután *a holtest Pilisre vittetett 28-án*.⁵²

A monori református egyház anyakönyvének adatai szerint a *mellhártyalobban* elhunyt gróf temetésére

március 1-jén került sor *Pilisen templom alatti sírboltban*, ahol a gyászszertartást Molnár Pál monori református lelkész végezte.⁵³

Az Országos Széchényi Könyvtárban található, 1867. február 26-án, Pesten kelt gyászjelentés így szól:

Gróf Belezny, szül. Matkovich Apollonia, gróf Belezny Árpád és neje Rác

Susánna, leányával Luizával, gróf Belezny Mária Alexandrina és férje

Naményi Antal, fájdalmas szívvel jelentik, férjének és illetőleg édes atyjoknak

BELEZNAI GRÓF BELEZNY FERENCZ urnak f. február hó 26-án d. u. 2 órakor, 56. éves korában, házassága 37-ik évében

tüdő-szélhűdés folytán bekövetkezett elhunytát. Hideg tetemei február 28-án

d. u. 4 órakor a hely. hitvallás szertartásai szerint be-szenteltetvén,

*Pilisre a családi sírboltba fognak szállíttatni.*⁵⁴

11. Gróf *Belezny Rudolf* (1866–1871).

Gróf Belezny Pál és Majthényi Hermina harmadszületett gyermeke. Született Pilisen, az alsó kastélyban, 1866. augusztus 5-én, megkereszteltetett ugyanott, augusztus 11-én Molnár Pál monori református lelkész által.⁵⁵

Meghalt öt éves korában a pilisi kastélyban, 1871. június 15-én. Temetésének pontos dátumát a monori református egyház halotti anyakönyvének hiányos vezetése miatt nem tudjuk. Ott csupán annyi szerepel, hogy az *askórbán* elhunyt gyermeket *Pilisen a templom alatti kriptába*, valamikor 1871 júniusában temette el Molnár Pál monori református lelkész.⁵⁶

12. Gróf *Belezny Irma* (1864–1872).

Gróf Belezny Pál és Majthényi Hermina elsőszületett gyermeke. Született Pilisen, 1864. május 21-én, megkereszteltetett ugyanott az Anna Mária Hermina Paulina nevekre, május 28-án Vághelyi János irsai római katolikus plébános által.⁵⁷

Meghalt *torokgyík* következtében, nyolc éves korában Pilisen, 1872. augusztus 9-én. Az irsai római katolikus egyház anyakönyvének tanúsága szerint az elhunyt kislányt Pilisen, augusztus 10-én temette el Vághelyi János plébános.⁵⁸ Minden valószínűség szerint ő az az irodalmi forrásokban is szereplő 8 éves Belezny Zsuzsanna grófkisasszony, aki porcelán babájával együtt, üvegekoporsóban lett eltemetve a pilisi sírboltban.⁵⁹

A 13. halott azonosításánál már nehezebb a helyzetünk, mint az előzőeknél. Két forrásban is szerepel ugyan egy gróf Beleznay István, de bővebb adatok nem állnak rendelkezésre.⁶⁰

A két szóba jöhető István közül valószínű, hogy az egyik a pilisi kriptában lett eltemetve.

13/a. Gróf *Beleznay István* (1830–1830).

Gróf Beleznay Károly és Majthényi Emília elsőszülött gyermekeként látta meg a napvilágot Pesten, 1830. augusztus 30-án. Megkereszteltetett ugyanott, a belvárosi református egyházközség templomában.⁶¹

Meghalt két napos korában, *görcsök* következtében Pesten, 1830. szeptember 1-jén. Pesti temetésére, vagy a pilisi átszállításra másnap, szeptember 2-án került sor.⁶² Sajnos a belvárosi református egyházközség halotti anyakönyve olyan felvilágosítással nem szolgál, hogy pontosan hová temették el a gyermek holttestét. Így biztosan nem tudhatjuk, hogy a csecsemőt Pilisen, a családi sírboltban, vagy valahol Pesten helyezték-e örök nyugalomra. A pilisi temetés nem kizárt, mivel gróf Beleznay Károly másik két, gyermekkorban, illetve fiatalon elhunyt gyermeke, Gábor

és Mihály is ott lettek eltemetve, annak ellenére, hogy ők sem Pilisen, hanem Pesten, illetve Budán haltak meg.

13/b. Gróf *Beleznay István* (1865–1878 előtt).

Gróf Beleznay Pál és Majthényi Hermína másodszülött fiaként látta meg a napvilágot a pilisi családi kastélyban, 1865. augusztus 11-én. Megkereszteltetett augusztus 22-én Molnár Pál monori református lelkész által.⁶³

Halála mindenképpen 1878 előtt következett be, mivel édesanyja Budapesten, 1878. október 2-án kelt gyászjelentésén a neve már nem szerepel.⁶⁴

Végezetül meg kell még említenem, hogy a pilisi evangélikus templom alatti sírboltban nem csupán a Beleznay család 13 tagja nyugszik.

1976-ban – a vasúti öreg temető parcellázása miatt – ugyancsak itt helyezték el Sárkány Sámuel volt pilisi evangélikus lelkészt (1848–1908), aki 1890 és 1905 között bányai egyházkerületi püspök volt, valamint egyik fiatalon elhunyt lányának földi maradványait.⁶⁵

Merényi-Metzger Gábor

JEGYZETEK

1. *Börzsönyi Béla*: Pilisi nevezetességek. In: „Budapesti Hírlap”, 1972. július 31. sz. 6. p., (továbbiakban *Börzsönyi i. m.*) *Farkas Klári*: Tizenhárom koporsó egymás mellett. A Beleznayok kriptájában. „8 Órai Újság”, 1931. augusztus 30. sz. 9. p., *Kenyeres-Lengyel László*: A Beleznay grófok kriptájában. „Magyarság”, 1937. augusztus 29. sz. (továbbiakban: *Kenyeres-Lengyel i. m.*) 15. p., *Nyáry Pál*: A Beleznay grófok. „Szabadság”, 1939. február 4. sz. 8. p.

2. A Beleznay család történetéről ld.: *Áldásy Antal-Czobor Alfréd*: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címerlevelei. III. kötet. Bp., 1937. 262. p., VI. kötet. Bp., 1940. 542–543. pp., VII. kötet. Bp., 1941. 105–108. pp., *Csilló Mihály*: Pilis története. Pilis, 1994. (továbbiakban: *Csilló i. m.*), *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. II. kötet. Bp., 1911. 47–48. pp., *Köszeghi Sándor*: Nemes családok Pestvármegyében. Bp., 1899. 34. p., Magyar Nemzeti Zsebkönyv. Főrangú családok. Bp., 1888. 39–40. pp., *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. kötet. Pest, 1857. 281–284. pp., Pótlék kötet. Pest, 1868. 126. p., *Nyáry Pál*: Familia comes Beleznay de Belezna et Pilis: „Magyar Családtörténeti Szemle”, 1937. 177–182. pp.

3. A pilisi evangélikus templomról és a Beleznay sírboltról ld.: *Csilló i. m.*, *Evangélikus templomok Magyarországon*. Szerk.: *Déli Erzsébet*. Bp., 1992. 139. p., *Pásztor Pál*: Templomkertek, temetők. In: *Evangélikus templomok*. Bp., 1944. (továbbiakban: *Pásztor i. m.*) 444. p., Pest megye műemlékei. I. kötet. (Szerk.: *Dercsényi Dezső*.) Bp., 1958. (továbbiakban: *Pest. m. műeml.*) 632–637. pp.

4. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) X-3447. A pilisi evangélikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Meghaltak akv., III. kötet, 145. p.

5. MOL X-3447. Meghaltak akv., III. kötet, 150. p.

6. MOL X-3447. Meghaltak akv., I. kötet, 76. p.

7. MOL X-3447. Meghaltak akv., II. kötet, 224. p.

8. MOL X-3447. Meghaltak akv., II. kötet, 230. p.

9. MOL X-3447. Meghaltak akv., II. kötet, 238. p.

10. *Merényi-Metzger Gábor*: A Beleznay család tagjairól megjelent sírversek és temetési gyászbeszéddek. „Magyar Könyvszemle”, 1997. 3. sz. (továbbiakban: *Merényi-Metzger i. m.*) 324. p.

11. MOL X-2355. A pándi református egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Meghaltak akv., I. kötet, 2. p.

12. U. o.

13. MOL X-3365. Az aszódi evangélikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Házasultak akv., I. kötet, 127. p.

14. MOL X-3447. Meghaltak akv., IV. kötet, 16–17. pp., 5. fsz.

15. MOL X-6557. Az albertirsai római katolikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Meghaltak akv., XI. kötet, 6. p.

16. *Merényi-Metzger*: i. m. 323–325. pp.

17. A sírfelirat teljes szövege két helyen jelent meg nyomtatásban:

Csilló: i. m. 24. p.; *Pest m. műeml.*: 636. p., (Ez utóbbi könyvben fénykép is található róla: 632. p.)

18. MOL X-3447. Meghaltak akv., IV. kötet, 32. p., 56. fsz.

19. MOL X-6557. Meghaltak akv., XI. kötet, 13. p.

20. *Kenyeres-Lengyel*: i. m. 15. p.

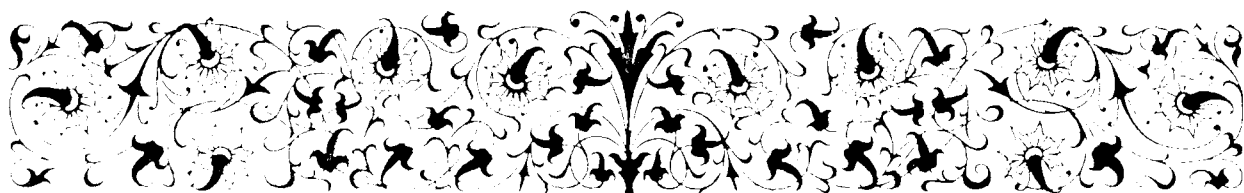
21. U. o.

22. MOL X-2329. A monori református egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. Kereszteltak akv., II. kötet, 72. p.

23. MOL X-3447. Meghaltak akv., IV. kötet, 62. p., 79. fsz.

24. MOL X-2329. Kereszteltak akv., II. kötet, 94. p.

25. MOL X-3447. Meghaltak akv., XII. kötet, 25–26. pp., 150. fsz.
26. A Kálvin Téri Református Egyházközség Levéltára (továbbiakban: KTRL.). Meghaltak akv., I. kötet, 4. p.
27. MOL X-2355. Kereszteltek akv., I. kötet, 4. p.
28. MOL X-2329. Házassultak akv., VI. kötet, 28. p.
29. MOL X-3477. Meghaltak akv., XII. kötet, 155–156. pp., 57. fsz.
30. MOL X-2355. Meghaltak akv., II. kötet, 2. p.
31. Kenyeres-Lengyel: i. m. 15. p.
32. U. o.
33. KTRL. Kereszteltek akv., I. kötet, 79. p.
34. MOL X-3447. Meghaltak akv., XII. kötet, 284. p., 49. fsz.
35. KTRL. Meghaltak akv., I. kötet, 76–77. p.
36. MOL X-2329. Kereszteltek akv., II. kötet, 89. p.
37. MOL X-6557. Mixtra Matrimonia, 202. p.
38. MOL X-3447. Meghaltak akv., XII. kötet, 293. p., 52. fsz.
39. MOL X-2355. Meghaltak akv. X. kötet, 6. p.
40. KTRL. Meghaltak akv., I. kötet, 62–63. pp.
41. Országos Széchényi Könyvtár. Plakát- és aprónyomtatványtár. Gyászsjelentések (továbbiakban: OSzK. Gyj). Gróf Beleznay János (1842).
42. Kenyeres-Lengyel: i. m. 15. p.
43. MOL X-2329. Kereszteltek akv., II. kötet, 108–109. pp.
44. MOL X-3447. Meghaltak akv., XII. kötet, 302. p., 48. fsz.
45. KTRL. Meghaltak akv., II. kötet, 11. p.
46. Kenyeres-Lengyel: i. m. 15. p., Nyáry: i. m. 30. p.
47. KTRL. Kereszteltek akv., I. kötet, 62. p.
48. MOL X-3447. Meghaltak akv., XIII. kötet, 74. p., 147. fsz.
49. MOL X-2329. Meghaltak akv., IX. kötet, 67. p., 147. fsz.
50. MOL X-2329. Kereszteltek akv., II. kötet, 115. p.
51. A Deák Téri Evangélikus Egyházközség Levéltára. Házassultak akv., B. II. kötet, 24. p., 7. fsz.
52. KTRL. Meghaltak akv., IV. kötet, 45. p., 41. fsz.
53. MOL X-2329. Meghaltak akv., IX. kötet, 95. p., 45. fsz.
54. OSzK. Gyj. Gróf Beleznay Ferenc (1867).
55. MOL X-2329. Kereszteltek akv., III. kötet, 241. p., 119. fsz.
56. MOL X-2329. Meghaltak akv., IX. kötet, 140. p., 64. fsz.
57. MOL X-6557. Kereszteltek akv., VI. kötet, 61. p., 98. fsz.
58. MOL X-6557. Meghaltak akv., XIV. kötet, 114. p., 91. fsz.
59. Kenyeres-Lengyel: i. m. 15. p.; Börzsönyi: i. m. 6. p.
60. Csilló: i. m. 25. p.; Pásztor: i. m. 444. p.
61. KTRL. Kereszteltek akv., I. kötet, 55. p.
62. KTRL. Meghaltak akv., I. kötet, 46–47. pp.
63. MOL X-2329. Kereszteltek akv., III. kötet, 228. p., 95. fsz.
64. OSzK. Gyj. Dr. Bohus Rezsőné Majthényi Hermina (1878).
65. Keveházi László volt pilisi evangélikus lelkész szóbeli közlése alapján.

EGY MEGNEMESÍTETT DEBRECENI POLGÁRCSALÁD TÖRTÉNETE ÉS LESZÁRMAZÁSA

A NAGYBÁKAI SESZTINA CSALÁD

A Sesztina család Gömör megyei, szlovák származású, evangélikus vallású család. Tagjai már 1677, 1692-ben és 1773-ban szerepelnek a Gömör megyei Pétermány községben, de léteznek a jobbágylakosság között 1753/54-ben Kuntaplócán, 1773-ban pedig Restéren és Csetneken is. Pétermányban három Sesztina család is él ekkor.¹ A család első ismert őse, Sesztina Péter is minden valószínűség szerint innen vándorolt be Miskolcra az 1770-es években, ahol a tekintélyes csizmadiacéh tagjaként működött 1840. március 14-én bekövetkezett haláláig. Születési idejét pontosan nem tudjuk, de a halálózási anyakönyvi bejegyzés szerint 85 éves és 1 hónapos kort ért el. Így születését 1755. február hóra tehetjük. Amikor Miskolcon 1782-ben összeírták az evangélikusokat, hogy önálló egyházközséget alakítsanak, Péterünket is feljegyezték, mint tót (szlovák) anyanyelvű csizmadiamestert, feleségével, egy fiával és két legényével együtt, megjegyezve, hogy saját házában lakik.² Ez 1817-ben a miskolci 1724. sz. ház volt (Honvéd utca).

Sesztina Péter kétszer nősült. Első feleségét nem ismerjük. Másodszor 1778. január 7-én már mint özvegy ember nősült, elvevén Juhos Sára hajadont. Mivel az evangélikus egyház csak 1783-ban alakult meg, e házasság bejegyzése nem az anyakönyvben, hanem az egyház népmozgalmi iratcsomójában található. Éppen ezért első gyermekeik születési adatai is hiányoznak. Csak feltételezzük, hogy 1779 és 1781 körül születhettek. A többi hét gyermek adatai már megtalálhatók az anyakönyvben. A kilenc gyermek közül mindössze négy ért el felnőttkort, a többi kisdied- vagy ifjúkorban elhalálozott. Sesztina Péter és felesége 1828. január 18-án otthon saját házuknál ünnepelték meg aranylakodalmukat, ahol Riesz Pál akkori lelképásztor látta el a papi szolgálatot, és ezt a szép

ünnepi aktust bejegyezte az anyakönyvbe is. Sesztina Péterné Juhos Sára két évvel később, 1830. október 16-án, 74 éves korában hunyt el, amiből visszaszámítva születési évét 1756-ra tehetjük. Két felnövekedett lányukat valószínűleg a csizmadiaműhelyben dolgozott, majd felszabaduló legényekhez adták férjhez. Sárát Haluska Mátyás csizmadiamester vette el, aki az Árva megyei Trsztenából származott, míg Zsuzsannát Gyuriny Sámuel csizmadiamester, aki viszont a Zólyom megyei Nagyszalatnyáról telepedett Miskolcra. Ennek halála után Bibza András, ugyancsak miskolci csizmadiamester felesége lett. A fiúk közül az ifjabbik folytatta az apa csizmadiamesterségét. Sesztina Dániel Bikszegi Juliannát vette el. Egy fiukról tudunk, aki szintén Dániel volt. Bennünket azonban az idősebbik fiú, Keresztelő János érdekel, mert ő lett a debreceni ágnek elindítója. Sesztina János 1793. június 21-én született Miskolcon. Apja őt vaskereskedői pályára adta Inaséveit nyilván szülővárosában töltötte, de hogy hol, nincsenek adataink. A tanoncévek abban az időben a vasszakmában 5-6 évig tartottak, így feltételezhető, hogy János 1805–10 között, 17 éves koráig volt inas. Ezalatt bizonyára megtanulta a vasszakma akkori nyelvét: a németet is. Ottthon szlovákul és magyarul egyformán beszéltek. Felszabadulása után rövidesen vándorútra indult. Eközben eljutott Debrecenbe, az Auer Sámuel jóhírű vasárús boltjába is, ahol kétszer is segédeskedett. Először egy és háromnegyed évet dolgozott, majd eltávozván 1817. október hóban tért oda vissza.³ 1819. május 27-vel önálló vaskereskedő, a Debreceni Nemes Vasáros Társaság tagja lett, és megnyitotta boltját a „Vasember”-hez címezve.⁴ Mindjárt ezután, még június elsején megnősült, elvette előző főnöke sógornőjét, ns. Bészler Zsuzsannát, Bészler Jakab (a

bajorországi Memmingenből) debreceni esztergályosmester és felesége (a Pozsonyból származó), Glaubitz Regina leányát. Sógora, Auer Sámuel német nyelven vezetett naplójában megörökítette ezt a tényt.⁵

Sesztina János vasüzlete a Piac utca 21. szám alatt volt. Felesége 16 évi házasság után 1835. december 25-én, karácsonykor, fiatalon hunyt el, öt gyermekük közül négy élő kiskorút hagyván maga után, akik közül ekkor a legidősebb 12, a legfiatalabb pedig 2 éves volt. Sesztina Jánosnak így másodszor is meg kellett nőszülnie. 1836-ban elvette Budeusz Annát, Budeusz György tokaji evangélikus lelképásztor és neje, Krumbholz Éva Terézia már kétszer is özvegyen maradt leányát. De csak három évet élhettek együtt, mert Sesztina János 1839. április 20-án meghalt. Még 1836-ban első feleségének egy obeliszk (piramis) jellegű síremléket öntetett, amit a Csokonai Vitéz Mihály hasonló jellegű, de jóval nagyobb síremlékével együtt szállíttatott haza a gróf Sztáray Vince-féle Ung megyei felsőremetei vasgyárból.⁶ A gyermekek kiskorúsága alatt az üzletet második felesége alkalmazottak segítségével még 1845-ig tovább vezette. Ekkor azonban átadta az immár 22 éves mostohafiának, Sesztina Lajosnak. Mielőtt vele foglalkoznánk, meg kell emlékeznünk testvéreiről is. Teréziát czecei és dancsházi Kovács Dániel esztári református lelkész vette el, és ösanyja lett a debreceni Kovács vaskereskedő családnak. Amália Kassára ment férjhez Spirkó Ágoston kassai kereskedőhöz. Kisfiuk 9 éves korában elhalálozván, gyermekutód nélkül haltak meg Kassán. A kisebbik fiú, Károly kitanulta a vasszakmát, részt vett mint honvéd a szabadságharcban. 1850–58 között Rozsnyón dolgozott. 1858-tól hazatérve Lajos bátyjánál működött, majd önálló vaskereskedést nyitott Debrecenben, de 1877-ben kénytelen volt azt eladni unokaöccsének, Kovács Gyulának. Agglegény maradt, 1898-ban hunyt el.⁷

Az idősebbik Sesztina fiú, Lajos 1823. október 9-én született Debrecenben. Ő is vaskereskedő lett. Szakmáját már 7 éves korában elkezdte tanulni apja üzletében mint kisinás.⁸ 1835-ben, 12 éves korában egy évre az eperjesi, híres evangélikus kollégiumba írták be szülei (ahol Kossuth Lajos is tanult). Majd egy év múlva, 1836. augusztus 1-ével Bakos Gábor miskolci vaskereskedésébe lépett be. Itt csaknem négy évet dolgozott részben mint tanuló, részben mint segéd.⁹ 1840 júniusában Pestre ment a Wurm és Heinrich (később Heinrich A. és Fiai), Magyarország legnagyobb vaskereskedésébe, négy esztendőre. In-

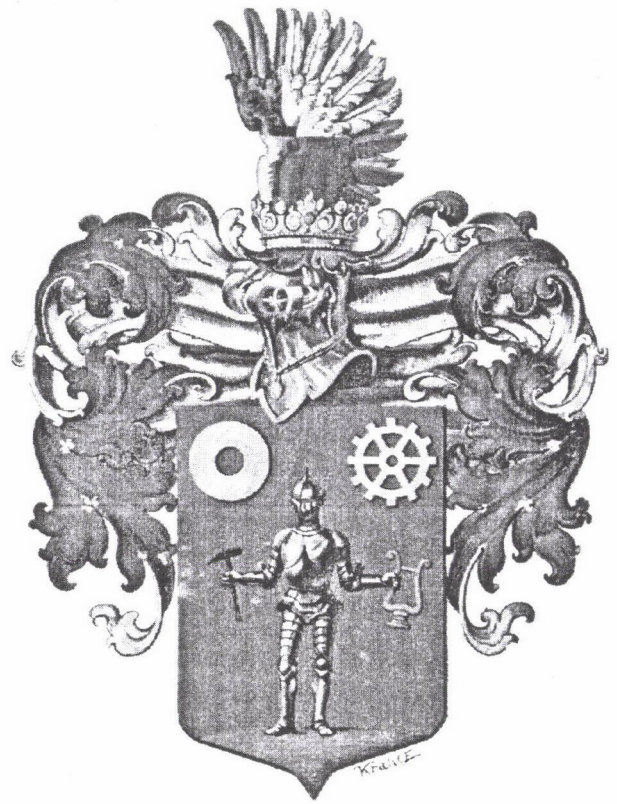

Sesztina Lajos (1823–1905)

nen Bécsbe a Franz Winkler Söhne ugyancsak nagy vaskereskedésébe négy évre. Itt élte át az 1848. márciusi forró napokat, és rövidesen belépett a magyar nemzetőrségbe. Mint nemzetőr részt vett a schwechat-i csatában. Hazatérve Debrecenbe előbb alkalmi könyvelésből élt, majd volt főnökei és rokonsága segítségével 1850. szeptember 1-én újra megnyitotta az apai vasüzletet, de most már saját neve alatt. 1854-ben nősült: unokatestvérét, nemes Beőr Juliannát, nemes Beőr László debreceni gyógyszerész, szenátor és neje, Bészler Julianna leányát vette feleségül. Vasüzletét olyan nagy energiával és ügyességgel vezette, hogy az a század harmadik negyedétől már a Tiszántúl legnagyobb vaskereskedésévé lépett elő. Kicsiben és nagyban is árusított, nemcsak a Tiszántúlt, hanem a Partium és Erdély nagy részét és ellátta áruival. Üzletét csendestársak bevitelével is fejlesztette, de foglalkozott ipari üzemek létesítésével is. Felszabaduló tőkéjéből földingatlant is vásárolt, így 1876-ban a Szabolcs megyei Nagybáka községben, majd 1881-ben ugyancsak Szabolcs megyében, Lövöpetri köz-

A Sesztina vasudvar (1930-as évek)

A nagybákai Sesztina címer

ségben. Sok megtisztelő állást is betöltött: hosszú időn át a Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, a Debreceni István Gőzmalom Rt. elnöke, a Debreceni Zenede elnöke stb. 1885. november 13-án a budapesti Országos Általános Kiállítás körül szerzett érdemeiért a Ferenc József-rend lovagkeresztjével tüntették ki.¹⁰ 1904. december 2-án pedig a közügyek és a közgazdaság terén szerzett érdemei elismerésül díjmentesen kapott magyar nemességet. Az 1905. május 6-án kiállított címerlevelet a nagybákai előnévvel kiegészítve azonban már csak gyermekei kaphatták kézhez, mert 1905. január 11-én, élete 82. évében meghalt.¹¹ 1904. január 18-án még megünnepelelheték aranylakodalmukat. Felesége 15 évvel élte túl, 1920. augusztus 31-én halt meg.

Öt gyermekük közül három: két leány és egy fiú ért el felnőtt kort. A legidősebb, Piroska, Rickl Antal birtokoshoz ment feleségül Debrecenben, aki régi kereskedőcsaládból származott. Ilona jánosvölgyi Münnich Aurél pesti ügyvéd, Igló város országgyűlési képviselőjének lett a felesége.

A fiú, Sesztina Jenő, aki 1869. június 14-én született, folytatta apja vaskereskedését. A debreceni re-

formátus kollégiumi érettségi után Wiener Neustadtban a Carl Siegl vasüzletben gyakornokoskodott, majd Grazban a Carl Greinitz Neffen hatalmas vasüzletben működött, ugyancsak mint gyakornok. A cs. kir. 15. huszárezredben töltött katonai év után még Pesten a jogi fakultáson hallgatott pénzügytant, nemzetgazdaságtant, váltó- és kereskedelmi jogot, pénzügyi jogot, statisztikát. Apja debreceni vasüzletébe 1891-ben lépett be mint alkalmazott. 1894. január 31-én 50 000 forint apjától átengedett tőkével társtulajdonosá lett. Még 1893. november 11-én megnősült: Csanak József debreceni fűszerkereskedő és neje, nemes Várady-Szabó Eszter leányát, Margitot vette nőül.¹² Sesztina Jenő apjához hasonlóan részt vett Debrecen város iparának fejlesztésében, társadalmi és közéletében. Megválasztották a Debreceni Kereskedő Társulat elnökévé, kinevezték a Tiszántúli Kereskedelmi és Iparkamara elnökévé, ahonnan választással tíz évre a Felsőház tagja lett. Elnöke volt az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülésnek is. Birtokán, Lővöpetriben 1908-ban új református templomot építtetett. Ugyanott ingyenes házhelyeket osztott a rászorultaknak.¹³ Elnöke volt a Debreceni Déri Mú-

zeum Baráti Körének, mivel oroslánrésze volt abban, hogy a Déri-féle gyűjtemények Debrecenbe kerültek.¹⁴ 1935. december 21-én nevét Nagybákayra változtatta, egyben belügyminiszteri engedélyt kapott, hogy holtáig a Sesztina-Nagybákay kettős nevet használhassa.¹⁵ Házassága gyermektelen maradt, ezért 1936. május 14-én örökbefogadták unokaöccsüket, Rickl Antal és nagybákai Sesztina Piroska fiát, Rickl Antal Lajost, kihatással meglevő két fiára: Antalra és Péterre.¹⁶ 1943. november 11-én még megünnepelhették aranylakodalmukat. A Sesztina házaspár tra-

gikus körülmények között halt meg 1944. október 21-én, néhány nappal az orosz csapatok Debrecenbe való bevonulását követően. Holttestüket előbb debreceni nagyerdei házuk kertjében, majd később decemberben hűségees alkalmazottaik által a Köztemetőben lévő családi kriptában temették el.

A Sesztina család ezzel férfi ágon kihalt. Csak az örökbefogadottakban virágzik tovább, immár Nagybákay néven. A családról különben Debrecenben utcát is neveztek el. A Sesztina utca az ún. „kisállomás” mögött található.¹⁷

JEGYZETEK

1. *Ila Bálint*: Gömör megye története 1773-ig. II. k. Bp. 1944. 159–571. p. III. k. Bp. 1946. 203–299. p.

2. *Zelenka Pál*: Emléklapok a miskolci ág. hitv. ev. anyaegyház életkönyvéből. Miskolc, 1883.

3. Déri Múzeum, Debrecen. Az Auer család naplója. 1760–1825.

4. Déri Múzeum, Debrecen. A Nemes Vasáros Társaság jegyzőkönyve.

„Anno 1819. die 27ma Maji. Sesztina János Úr bevételődött a betsületes Vasáros Társaság Tagjai közzé és befizette a beállítás Taxáját az az ezüstben a 100 Rforintot avagy váltócedulában 250 Rforintot.”

5. V. ö.: 3. jegyzet.

6. *Sápi Lajos*: A régi debreceni temetők és síremlékek. Klny. a Debreceni Déri Múzeum 1962–64. évi évkönyvéből. Debrecen, 1965. 73. p.

7. *Nagybákay Antal Zelmos*: Hogyan készültek a debreceni kereskedők életpályájukra? Klny. a Debreceni Déri Múzeum 1986. évi évkönyvéből. Debrecen, 1987. 206. p. (továbbiakban: Nagybákay i. m.)

8. Déri Múzeum, Debrecen. A Nemes Vasáros Társaság jegyzőkönyve.

„1830. Die 6a Jan. Sesztina János Úr két fiait Lajost és Károlyt inasnak magához beszegődttette, a keztyű Pénzt is 4 Rft-ba befizette. Négy esztendőre.”

9. Sesztina Lajos Jegyzetek c. önéletrajz-töredéke 1879-ből. Cikkíró birtokában.

10. *Nagybákay Antal-Timár Lajos*: Egy debreceni kereskedő életpályája az inasévektől a nemesség megszerzésig. KLTE. Magyar Történelmi Tanulmányok. XIX. Debrecen, 1986. 28. p.

11. Az eredeti címeres nemeslevél cikkíró tulajdonában. (Bécs, 1905. május 6.). Királyi Könyvek LXXI. 470. p.

A címer leírása: Vörös paizs, a pajzsfeben összeérő s a jobbfe-lőliben ezüst malomkövel, a balfe-lőliben ezüst fogaskerékkel meg-rakott kék negyedkörrel. A pajzs alját zöld mező foglalja el, melyen zárt rostélyos sisakú, vaspáncélos szemközt fordult férfi ki-nyújtott jobbában fanyelű bányászkalapácsot, baljában ezüsthúros lantot tart. A jobbrafordult koronás nyílt lovagsisak díszé jobbra-fordult kékkal és ezüsttel, illetve ezüsttel és vörössel vágott sas-szárnypár. Sisaktakarók: jobbról vörös-ezüst, balról ezüst-kék.

12. Nagybákay i. m. 206–207. pp.

13. *Antal Tamás*: Sesztina-Nagybákay Jenő. Kézirat. (A Hajdú-Bihar megyei Levéltár által a XXIII. levéltári napokra meghir-detett helytörténeti pályázat első díját nyert dolgozata.) Debrecen, 1997. 9. p.

14. A Déri Múzeum megnyitásának 60. évfordulója alkalmá-ból rendezett emlékülés előadásai. Debrecen, 1990. A Hajdú-Bi-har megyei Múzeumok Közleményei, 50. sz. *Nagybákay Z. Antal*: Múzeumpártolás a század elején Debrecenben. 53–58. pp.

15. A M. Kir. Belügyminisztérium 1935. dec. 21-i okmánya 86393/1935. sz. III. Cikkíró birtokában.

16. Dr. Galánffy János kir. közjegyző okirata az örökbefoga-dásról. Debrecen, 1936. ápr. 4. 102. gysz. 1936. és a M. Kir. Igazságügyminiszter megerősítése Bp., 1936. május 6-án. 1936. I. 1106/2. sz. rendeletével. Cikkíró birtokában.

17. „Hajdú-Bihari Napló”. 1982. november 27. *Bornyó József*: Akiról utcát neveztek el Debrecenben: Sesztina Jenő. Cikkíró megjegyzése: az utcát eredetileg Sesztina Lajosról. Sesztina Jenő édesapjáról nevezték el.

A JEGYZETEKBE NEM SZEREPLŐ, A SESZTINA CSALÁDDAL FOGLALKOZÓ FORRÁSMUNKÁK

1. A magyar társadalom lexikonja. Bp., 1930. 503–504. pp.
2. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1943–47. Debrecen, 1948.

3. Debreceni Képes Kalendárium az 1936-ik szökő évre. Deb-recen, 1935. 139., 145., 146. p.

4. Debreceni Képes Kalendárium az 1946-ik esztendőre. Deb-recen 1945. 40–42. pp.

5. Országgyűlési Almanach az 1931–36. évi országgyűlésről. (Szerk. *Haeffler István*) Bp. 1931.

6. *Herpay Gábor*: Nemes családok Debrecenben. Debrecen, 1925. 66. p.

7. *Herzku Anikó*: Egy dinasztia tündöklése. A Sesztina név fo-galom volt. A Hajdú-Bihari Nap hétvégi melléklete. Napóra, 1995. szeptember 9.

8. *Héthy Zoltán*: A Debreceni Múzeumbarátok Körének története. 1927–1949. Klny. a Debreceni Déri Múzeum 1972. évi Évkönyvéből. Debrecen, 1974.
9. *Hetey Sándor György*: Debrecen és vidéke a lovasparádékon. Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1986. Debrecen, 1987.
10. *Kaplonyi György*: Debreceni ércemberek, márványnévjegyek. Debrecen, 1945.
11. *Lengyel György*: Vállalkozók, bankárok, kereskedők. Bp., 1989. 22. p.
12. *Mayer Emil-Koncz Ákos*: A debreceni István gőzmalom története. Debrecen, 1898.
13. *Nagybákay (Rickl) Antal*: A Debreceni Kereskedő Társulat 240 esztendő múltja. Debrecen, 1938.
14. *Nagybákay (Rickl) Antal Lajos*: A Rickl család története. Kézirat. (A cikkíró tulajdonában.) Debrecen, 1921–1961.
15. *Nagybákay (Rickl) Antal*: A debreceni Sesztina vaskereskedés története és kora. 1819–1949. I–V. (Kézirat a cikkíró tulajdonában.) Debrecen, 1949–1950.
16. *Nagybákay Antal Zelmós*: Kereskedelmi alkalmazottak a debreceni Sesztina vaskereskedésben. 1819–1949. Klny. a Déri Múzeum 1989–90. évi Évkönyvéből. Debrecen, 1992.
17. *Nagybákay Antal Zelmós*: Részletek a debreceni „Vasudvar” történetéből. Klny. a Déri Múzeum 1991. évi Évkönyvéből. Debrecen, 1993.
18. *Nagybákay Antal Zelmós*: Egy ritka jubileumi emlékérem története. Numizmatikai Közlöny 1991–92. XC–XCI. évfolyam, Bp., 1992. 228–230. pp.
19. *Nagybákay Antal Zelmós*: Két százesztendő családtörténeti adalék. Klny. a Déri Múzeum 1992–93. évi Évkönyvéből. Debrecen, 1994.
20. *Nagybákay Antal Zelmós*: Vendégek az elepi Rickl birtonkon 1878–1906. között és 1920 nyarán. Klny. a Déri Múzeum 1994. évi Évkönyvéből. Debrecen, 1996.
21. Révai Kereskedelmi, Ipari és Pénzügyi Lexikona. 1931. IV. k. (Szerk. Schack Béla.) 135. p.
22. *Rickl Antal*: A debreceni Nemes Vasáros Társaság története. Debrecen–Karcag. 1930.
23. *Timár Lajos*: Vidéki Városlakók. Debrecen társadalma 1920–1944. Bp., 1993. 102–105. pp.
24. Debrecen története. (Szerk. Tokody Gyula.) IV. k. 1919–1944. Debrecen, 1986.
25. Új Idők Lexikona. Bp., 1941. 21–22. k. 5444. p.

I. tábla

A nagybákai Sesztina család leszármazása

Sesztina Péter

sz. 1755. február ? Gömör megyében, talán Pétermányban, ág. ev.

† 1840. március 14. Miskolcon 85 éves és egy hónapos korában. Csizmadiamester, a miskolci csizmadiacéh tagja.

I. felesége: ?

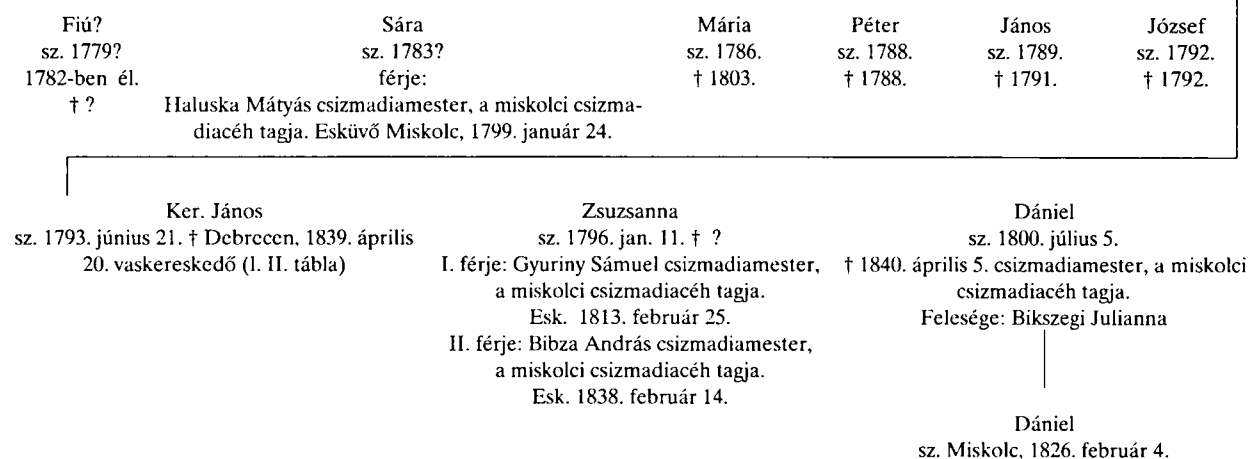
II. felesége:

Juhos Sára ág. ev. sz. 1756 ?.

† 1830. október 16

esk. Miskolc, 1778. január 7.

II. feleségtől:

II. tábla.

Sesztina Ker. János
I. I. tábla

sz. Miskolc, 1793. június 21., † Debrecen, 1839. április 20.

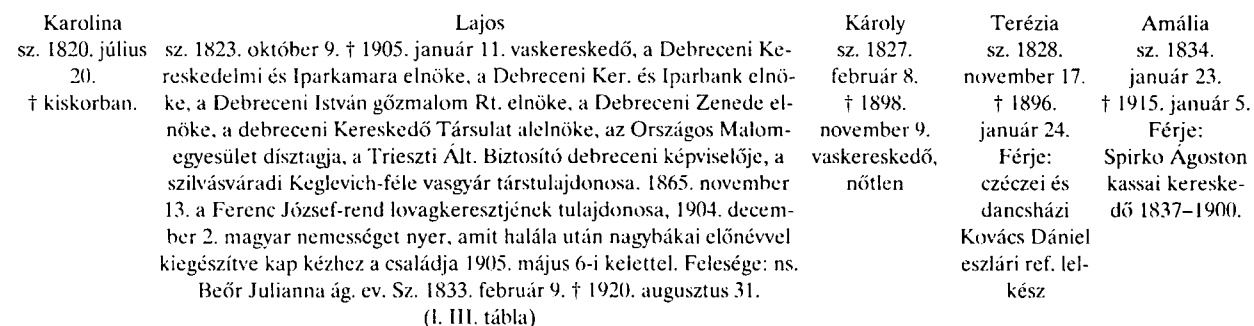
Vaskereskedő, a debreceni Nemes Vasáros Társaság tagja, üzletalapítás: 1819. május 27.

I. felesége: ns. Bészler Zsuzsanna, ág. ev. sz. Debrecen, 1796. február 5. Esk. 1819. július 1.

† Debrecen, 1835. december 25.

II. felesége: Budeusz Anna ág. ev. Esk. 1836. február 8. † Tokaj, 1865.

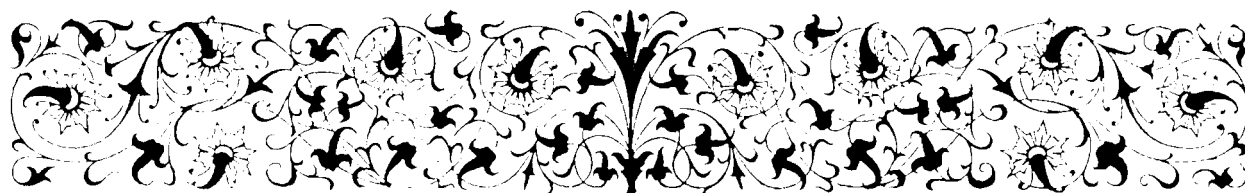
I. feleségtől: Debrecenben

III. tábla.

Sesztina Lajos
(I. I. tábla)
sz. Debrecen, 1823. október 9.
† Debrecen, 1905. január 11.
vaskereskedő
Felesége: ns. Beőr Julianna,
sz. 1833. február 9.
† 1920. augusztus 31.
Esk. Debrecen, 1854. január 18.

<p>Piroska sz. 1860. december 20. † 1922. július 23. 1889. február 17. áttért ref. hitre. Férje: Rickl Antal 1857–1924, birtokos, gazd. főtanácsos, a debreceni Gazdasági Egyesület elnöke.</p>	<p>Ilona sz. 1863. november 28. † 1945. november 7. Férje: jánosvölgyi Münnich Aurél dr. 1756–1906 ág. ev. ügyvéd, Budapest, Igló város országgyűlési képviselője, a M. Orsz. Kárpátgyesület elnöke, Igló díszpolgára, a Lipót- és a Ferenc József-rend középkeresztese. Esk. 1885. január.</p>	<p>Kálmán sz. 1866. novem- ber 26. † 1867. január 1.</p>	<p>Jenő sz. 1869. június 14. † 1944. október 21. 1893. november 11. áttért ref. hitre, vaskereskedő, a Debreceni Kereskedőtársulat elnöke, a Debreceni Ker. és Iparkamara elnöke, az Orsz. Magyar Kereske- delmi Egyesülés elnöke, a Debreceni Mezőgazdasági Gépgyár Rt. elnöke, a Debreceni Vas- és Rézbútorgyár Rt. elnöke, kormányfőtanácsos, felsőházi tag, a Magyar Érdemrend középkeresztese, Lövőpetri község díszpol- gára, 1935. december 21. nevét Nagybákayra változtat- ta, egyben belügyminiszteri engedélyt kapott holtáig a Sesztina-Nagybákay kettősnév használatára. Felesége: Csanak Margit ref. sz. 1871. március 8. † 1944. október 21. Esk. 1893. november 11. 1936. május 14-én örökbefogadták Rickl Antal és Sesztina Piroska fiát, Rickl Antalt, kihatással meglévő két fiára: Antalra és Péterre.</p>	<p>Berta sz. 1874. j únius 28. † 1874. december 3.</p>
---	---	--	--	--

VITÉZ JÁNOS NEVE

Vitéz János első – és ez idáig egyetlen – részletes életrajzát Fraknói Vilmos írta meg¹, aki *minden körülményt összevetve* születési évét 1408-ban jelölte meg. Születési helye Zredna nevű kis helység Körös vármegyében; a család neve, amelyből származott, *Zrednai*. Ő magát – mint ezt az alábbiakban bizonyítani kívánjuk – soha nem nevezte *Vitéznek*. Azt, hogy hogyan és mikor lett Zrednai Jánosból Vitéz János, ahogy ma általában nevezik, azt próbáljuk kideríteni a következőkben.

Fraknói korábbi föltevéséhez, amely szerint a 14. században Körös vármegyében előforduló Csévi Sáfár család János nevű tagja Vitéz János atyja lett volna, aki 1428-ban *Vitéz* néven szerepel, tévesnek bizonyult, amikor Fraknói később, az ugyancsak Körös vármegye területén lévő garicsi pálos kolostor levéltárában a Zrednai családra vonatkozó oklevelek egész sorát találta meg². Ezek szerint a legkorábban (1395) előforduló Zrednai I. István fia, Dénes volt Zrednai János, azaz Vitéz János atyja. A család középbirtokos volt a Zredna folyó partján, s az oklevelekben Zrednai vagy Zrednamelléki néven szerepel.

1434-ben Zrednai János néven iratkozott be a bécsi egyetem „artes” fakultására³.

Egy Znaimban, 1437. november 4-én kelt oklevélből⁴ kiderül, hogy Vitéz Jánosnak ebben az időpontban fitestvére nem volt, minthogy a Luxemburgi Zsigmond által kiadott királyi adománylevélben csak János mester, néhai Zrednamelléki Dénes fia, királyi jegyző és két unokatestvére, Benedek és István szerepelnek. Az oklevél kiemeli Zrednai János érdemeit, melyeket „nem kevés idő óta, a királyt Magyarországon és határain kívül is környezve, a kancelláriában szakadatlan teljesített hűséges szolgálataival” szerzett, minélfogva „kegyelmes jóakarataival kívánja

megvigasztalni, amit a jövőben még bőségesebben szándékozik megtenni”.

1439. október 13-án Albert király oklevelén mint királyi főjegyző Zrednai János névvel jegyzi magát⁵.

Eddig az időpontig nincs tehát adatunk arra nézve, hogy Vitéz János magát, vagy őt valaki más *Vitéznek* nevezte volna.

Esztergomi sírkövének (1472) szövegében is csak a Zrednai név szerepel, a *Vitéz* név nem⁶.

De nemcsak ő maga, hanem kortársai közül azok, akik műveiket neki ajánlották⁷, soha nem nevezték őt *Vitéz Jánosnak*, legfeljebb néha Zrednainak.

Ivanich Pál zágrábi kanonok, aki földije volt, s aki összegyűjtötte 1447 és 1451 között írt 61 levelét⁸, csak néha nevezi Zrednai Jánosnak, leggyakrabban János nagyváradai püspökként, vagy egyszerűen mint nagyváradai püspökről szól róla.

Aeneas Sylvius leveleiben és munkáiban is csak a Johannes episcopus Varadiensis megnevezés szerepel⁹.

A jelenleg Salzburgban őrzött Tertullianus kéziratot¹⁰ a scriptor a következőképpen fejezte be: *Ex Waradino per Briccius de Polanka Anno Domini 1455 Domino Johanni de Zradna Episcopo Sanctae Dioecesis Waradiensis*.

Ismeretes, hogy Zrednai János azok közé a humanisták közé tartozott, akik emendálták, javították a kezükbe került kódexeket. Ezeket nem mindig látta el név- vagy dátumjelzéssel, de azokat, amelyekben ez megtalálható, itt egyenként felsoroljuk.

1457–1458-ban emendálta a Szent Leó pápa beszédeit tartalmazó kódexet¹¹, amelyet a magyar kutatók egy csoportja 1878-ban talált meg a szentantali ferences kolostor (jelenleg Antol, Szlovákia) könyvtárában. Ebben a következő bejegyzés olvasható: *visa*

et emendata aequaliter Strigoni 1457 Jo. E. W et in certa autem parte Waradini completa et signata 1459. Az 1457-es év szomorú nevezetessége, hogy V. László király Hunyadi Lászlót kivégeztette és mint a Hunyadi-ház barátját, Vitéz Jánost is egy időre börtönbe vettette. Kiszabadulása után fejezte be a kódex emendálását Vitéz Váradon.

Az 1460-as évszám és a J E W (= Johannes Episcopus Waradiensis) szigla jelzi Vitéz emendálását a Madridban őrzött Wilhelmus de Conchis *Philosophia* című munkáját tartalmazó kódexben¹².

A következő adatunk 1462-ből való, ez a Victorinus-kódex¹³, emendálásának jelzése: *Emendavi quantum fieri potui et finiuu Cibinij XXVII Septembris MCCCCLXII J.* A tény, hogy Vitéz a kódex emendálását Nagyszébenben fejezte be, annak bizonyítéka, hogy elkísérte Mátyást havasalföldi hadjáratára, de az utazás fáradalmai között sem szünetelt a tudományos munkálkodásban.

A Bécsben őrzött *Franciscus Maironis-kódexben*¹⁴, melyet Vitéz – írásáról felismerhetően – emendált, név nélkül a következő bejegyzést olvashatjuk: *Deo gratias, finiui repetendo die ultimo octobris 1463. Z. Inceperam autem repetere eodem anno in festo beati Gregorii* (Gergely napja november 17.). Az évszám utáni 2 betű különös alakja sokáig okozott fejtörést a kutatóknak. Ez a jel a görög dzéta. A latin abc-ben ugyanis nem volt nagy Z betű, ezért szükség esetén a görögből vették kölcsön¹⁵. Így egészen bizonyos, hogy a kódexben szereplő betű valóban Z és a Zrednai nevet kívánja jelezni. Ez egyúttal az egyetlen ismert eset, amikor – ha csak kezdőbetűvel is – az emendátor részéről utalás történik a kódexben a Zrednai névre.

1464-ben emendált kódexekben két alkalommal is találkozunk Vitéz kezevonásával, s ami még érdekesebb, mind a két vonatkozó kódexet Budán olvasta Vitéz, nyilván akkor, amikor Mátyás koronázásakor hosszabb ideig a királyi udvarban tartózkodott. Ez év május 23-án fejezte be egy *Plinius-kódex*¹⁶ kijavítását, melynek szövegében sok hiba volt. Ugyancsak Budán, 1464-ben olvasott és javított egy Cicero és más szerzők műveit tartalmazó kódexet, július 22. és szeptember 1. között¹⁷. Az egy egyszerű kiállítású papír-kódex, minden bizonnyal Vitéz saját kódexe volt.

Közelebbről meg nem határozott évben, de mindenestre 1465 előtt egy latinra fordított *Xenophon-kódexben*¹⁸ érdekes nóta-jelet találunk, melynek feloldása: Nota Johannes Waradiensis. Ismeretes, hogy Poggio Bracciolini baráti kapcsolatban állt Hunyadi

Jánossal¹⁹, ezért nagyon is kézenfekvő, hogy az általa görögből fordított *Xenophon-kódexet* is ő küldhette el neki, Vitéz pedig elejétől végig emendálta. Sajnos azonban évszámot nem írt. A kódex természetesen Mátyás könyvtárába került.

1467-es évszámmal jelölte Vitéz annak a *Tacitus-kódexnek*²⁰ az emendálását, amely egyike a törököktől 1877-ben visszakapott köteteknek. Ebben Mátyás címere Sassettiére van átfestve, tehát mindenképpen korvina²¹. Ebben a következő emendálás-jelzést olvashatjuk: *Jo. Ar. legi transcurrendo a, 1467, sed mansit inemendatus.* Ha nem is javította ki, mint maga írja, piros vonalakkal aláhúzta a hibásan leírt szavakat. A lapszéleken sűrűn előfordulnak általa írt szavak és mondatok, melyekkel a szöveg figyelemreméltó helyeit kívánta szembetűnően megjelölni. A Jo. Ar. szigla megfejtése vitatott volt addig, amíg 1878-ban meg nem találták a már említett Leó pápa beszédeit tartalmazó kódexet, s ennek a szigljája (J E W) és a bejegyzések írásának azonossága alapján megoldódott, hogy a Jo. Ar. = Johannes Archiepiscopus (Strigoniensis).

Ezáltal megoldódott az a kérdés is, hogy az ugyanakkor a törököktől visszakapott *Tertullianus-kódex*²² emendátora sem lehetett más mint az esztergomi érsek. Ebben a következő bejegyzés olvasható: *Finivi transcurrendo Nitrie die 2 Junii 1468. Emendare bene nonpotui propter inemendatum exemplar.* Így tehát kiderül, hogy a kódexet az érsek magával vitte Nyitrára, amely püspökségnek ekkor adminisztrátora volt, s aztán ismét visszavitte Budára, mivel másképpen a törökök nem vihették volna el onnan 1526-ban.

A következő évben, 1469-ben Esztergomban olvasta az érsek Narcus Manilius *Astronomicobját*²³, még pedig Galeotto Marzio társaságában. A kódex utolsó lapjának bejegyzése: *legi et emendavi cum Magistro Galeotto 1469. Jo. Ar. Strig. = Johannes Archiepiscopus Strigoniensis.* Az 1470-es években négy kódexben találjuk meg Vitéz névjegyzését, „Jo” alakban: *Georgius Trapezuntius Compendium grammaticae de Andream filiolum*²⁴ című munka szövegének végén olvasható: *Anno domini millesimo quadringentesimo septuagesimo io.* A Guido da Columna *Historia Troiana* művet tartalmazó kódex végén²⁵ 1470-es évszám, a 94. folión pedig ugyanolyan „io” jelzés látható, mint az előbb említett kódexben. A két kódex összefüggésének még külön érdekessége, hogy mindkettőt ugyanaz a kéz másolta.

A bécsi *Hieronymus-kódexek* közül az egyiket²⁶ tulajdonosa, Vitéz 1470-ben javította, s ezt a kódex-

ben három helyen is jelezte: fol. 129. *Finivi hanc primam partem huius libri legendo et emedando die XI Julii 1470.* – fol. 235. *Finiui hanc secundam partem huius libri legendo et emendando die prima septembris 1471.* – fol. 397. *Finiui legendo et emendando die prima septembris 1470. Emendare ad plenum non potui propter varia exemplaria, emendacior tamen est aliis similibus, quos viderim. Jo.*

A legkésőbbi dátumbejegyzés Georgius Traoezuntius *Comparatio Platonis et Aristotelis* c. munkájának²⁷ végén, a 107. folián olvasható: *finiui legendo die 20 septembris 1470. Contra hanc scripsit dominus Bissarion !/ cardinalis Nicenus vir eruditissimus pro Platone non tamen contra Aristotelesm ... Jo.* (A ki-pontozott helyről egy sornyi szöveget az elolvashatatlanságig kivakartak.)

A ma ismert fennmaradt kódexekben tehát nincs nyoma a Vitéz névnek. Éppen úgy, mint már említettük, a neki ajánlott munkák egyikében sem szerepel a Vitéz név²⁸. Ugyanerről tanúskodnak a fennmaradt oklevelek is. A Hunyadi-család, illetve Hunyadi János 1453-ban V. Lászlótól kapott kibővített nemeslevelén a név így szerepel: „Johannes Episcopus Vardiensis”²⁹. Az 1458 és 1464 közötti évekből fennmaradt okleveleken Vitéz csupán „Jo” betűkkel jelezte nevét³⁰. Janus Pannonius három 1464-ből származó oklevelén pedig ő „Jo. Q.” (Johannes Quinqueecclesiensis) szíglával jelezte személyét³¹.

A legérdekesebb az, hogy fennmaradt egy oklevél 1462-ből³², amelyen mindketten szerepelnek – Vitéz János s Janus Pannonius – azonos címerű pecséttel, de eltérő címerkörirattal Johannes archiepiscopus Strigoniensis – Johannes episcopus Quinqueecclesiensis. Itt merül fel az a probléma, hogy ők ketten milyen rokonságban álltak egymással? Több megoldás is fölmerülhet de ezek mindegyike csak teória.

Aeneas Sylvius és később Bonfini is, aki sok évvel Vitéz halála után érkezett Magyarországra, Janus Pannoniust mint Vitéz nőági rokonát említik („ex sorore nepos”). Az előzőekben Zrednai János Vitéz nevével az egykorú dokumentumokban nem találkozunk. Ugyanakkor azonban mindkét sevillai *Janus-kódex*ben szerepel a „Janus Pannonius Vitezius” név³³. Föl kell tehát vetnünk annak a lehetőségét, hogy Zrednai Jánosnak lehetett egy nőtestvére, aki egy a Vitéz-családból származó férfiúhoz ment nőül. Ez azt jelentené, hogy Janus Pannoniust hívták eredetileg Vitéz Jánosnak, az esztergomi érsek neve pedig mindenkor is – a maga korában – Zrednai János volt. Ide kívánczok mint magyarázat vagy mint bizo-

nyíték annak a *Plautus-kódex*nek a címlapja, amelyiken három címer is van, s amely körül régebben sok vita folyt. A lapszél díszben fönt, középen, egy szokatlan összetételű Mátyás-címer látható. (Szívpajzs és korona nélkül, az első magyar vágások, a másodikban a kettőskereszt, a harmadikban a holló gyűrűvel, a negyedikben az ún. besztercei oroszlán.) Kumorovitz szerint ez leginkább Mátyás bírói pecsétjéhez hasonlít, kivéve, hogy az utóbbiban a negyedik mezőben oroszlán helyett Dalmácia címere van. Hasonló összetételű Mátyás aranypénzének címere is³⁵. A lapszél keretben, lent középen, a „Vitéz”-nek mondott címet látjuk: vízszintesen osztott pajzs felső felében arany alapon lévő vörös oroszlán, alsó felében kék alapon arany lilium két arany csillag közt. A jobboldali lapszél díszben pedig egy kardot tartó kar, amelyről csak L. Fischer állította, hogy az Bosznia címere, amit Hermann J. Hermann is átvett tőle, bár a címer színezése nem egyezik meg Bosznia címérével. Ha viszont felütjük a Siebmacher megfelelő kötetét³⁶, e szerint a kardot tartó kar (melynek különböző változatai elég gyakoriak), a Vitéz-család címere, az alsó lapszél keret közepén látható címer pedig a Zrednai-családé. Ez utóbbi címer mellett balról Vitéz, azaz Zrednai János áll, és mindkét kezét a vele szemközt, a címer másik oldalán álló Janus Pannonius felé nyújtja³⁷, aki viszont jobbjaival egy piros könyvet, vagy valamilyen okiratot nyújt Zrednai felé, jobb kezében pedig az itáliai humanisták ábrázolásaiból jól ismert piros fejfödőt tartja. Mint ezt már mások is megfigyelték, a keresztdísz egész összeállítása a már leírt címerekkel és személyekkel előre megkomponált, és valamit ki akar fejezni. Lehet, hogy Janus Pannonius éppen a pozsonyi egyetem alapítólevelét nyújtja át a vele szemben álló nagybátyjának, aki az egyetem első kancellárja is volt. Lehet, hogy ettől kezdve használtak azonos címet Janus és Zrednai János, talán ezzel kapcsolatos Mátyás bírói pecsétjének címere. Az azonos címer használatát az is indokolhatja, hogy Zrednai János a maga utódjának szánta Janus Pannoniust, aki erre egyik levelében utal is³⁸.

Az általunk vázolt megoldásnak persze vannak nehézségei is, mert ha az eddig Vitéznek ismert címer a Zrednai címer, akkor a mostanáig ismert 15 címeres kódexben is Zrednai, és nem Vitéz címer van. Minthogy pedig Janus Pannonius nem volt olyan értelemben véve könyvgyűjtő, mint nagybátyja, az ő fennmaradt kevés kódexe egyikében sincs címer³⁹.

Valószínűnek tartjuk, hogy a Zrednai és Vitéz név fölcserélésében szerepe volt Galeotto Marziónek

is, aki ismerte mind Zrednai Jánost, mind Janus Pannoniust, mind ifj. Vitéz Jánost⁴⁰. Galeotto ugyanis Mátyás király jeles cselekedetéről szóló ismert munkájában az utóbbiról, tehát ifj. Vitéz Jánosról ezeket írja: *Johannes cognomine Vitéz, quod dicitur latine miles (est enim nomen familiae) vir in iure pontificio et studiis humanitatis eruditus*⁴¹, lehet hogy ez az ifj. Vitéz János is rokona volt nőágon Zrednai Jánosnak és Galeotto téved vele kapcsolatban, hogy ő békítette ki Mátyás királlyal, mivel olyan dicsérettel szolt róla. Mátyás ugyanis – Galeotto szerint – a Zrednai János összeesküvésében való részesség miatt nem kedvelte volna az ifjabb Vitézt. De neki, ifj. Vitéz Jánosnak nem volt része ebben. Mikor Galeotto ezeket írta róla, ő már a királyi szentszék követe volt és később is magas tisztségeket töltött be. Élete vége felé a bécsi püspökség adminisztrátora lett, őt választották meg a Dunai Tudós Társaság elnökévé is, de korai halála (1499) hamar véget vetett szereplésének.

Bonfini viszont, aki Zrednai János halála után 13 évvel jött Magyarországra, történeti munkájában több ízben is Vitéz Jánosnak nevezi az esztergomi érseket⁴². Talán részben Galeotto megtévesztő megjegyzése miatt is, részben pedig, mivel nyilván ismerte ifj. Vitéz Jánost és az ismert vagy vélt rokonság alapján ruházta rá Zrednai Jánosra a Vitéz János nevet. Bonfini munkáját a későbbi történetírók nagy része alapul vette és így állandósult a *Vitéz János* név.

Csupán egy lényeges kivételt találtunk. Mikor Schwandtner közreadta Zrednai János leveleit, Bél Mátyás az ehhez írt bevezetőben kiemeli a levélíró kiváló stílusát, de nem hozza kapcsolatba a *Vitéz* névvel, mivel szerinte nem az a fontos, hogy milyen nemzetiségből származott, hanem az, hogy milyen kiváló volt⁴⁴.

Fejtegetéseinket Fraknói Vilmos *Vitéz János származása* című idézett cikkéből vett sorokkal zárjuk: „Sajnos a garicsi oklevéltár iratai arra nézve nem nyújtanak felvilágosítást, hogy mily módon jutott Zrednai János a Vitéz névhez ... Ha a Vitéz nevet Zrednai János személyes vitézi tetteivel szerezte volna, azt az 1437-i adománylevelét, vagy más történeti emlékek följegyezni el nem mulasztották volna. Így tehát ragaszkodnom kell ahhoz a föltevéshez, hogy Zrednai János a nevezett (Vitéz) családtól, melyhez rokoni kötelékekkel csatolhatták, kölcsönözte.”

Még annyit jegyzünk meg, hogy még csak nem is kölcsönözte, mivel magát – tudomásunk szerint – soha Vitéz Jánosnak nem nevezte. Bonfini történeti művének tekintélye és a rokonságtudat, melyre, mint említettük, Galeotto célzott, meghonosították a *Vitéz János* nevet, melytől az ismert adatok és tények ellenére sem lehet ma már függetleníteni magunkat.

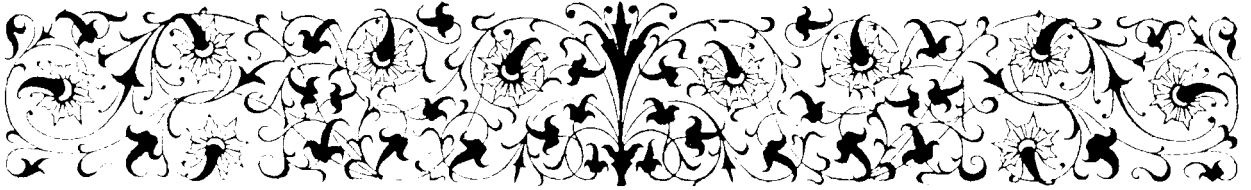
Csapodiné Gárdonyi Klára

JEGYZETEK

1. *Fraknói Vilmos*: Vitéz János esztergomi érsek élete. Bp. 1879. (továbbiakban: Fraknói: Vitéz).
2. *Fraknói Vilmos*: Vitéz János származása. „Katholikus Szemle” 1888. (továbbiakban: Fraknói i. m.) 569–575. pp. – A garicsi oklevelek regesztáit kiadta *Mályusz Elemér*: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban. „Levéltári Közlemények” 1932–1933.
3. *Schrauf Károly*: Magyarországi tanulók külföldön. II: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Bp. 1892. 78. p.
4. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) DI 35058.
5. V. ö.: Fraknói i. m.
6. A síremlék feliratát és reprodukcióját közli: *Máthés J. N.*: Veteris arcis Strigoniensis monumentorum ibidem erutorum, aliorumque antiquitatum typographicis tabulis ornata descriptio. Strigonii 1827.
7. A Vitéznek ajánlott munkák részletes ismertetését ld. *Csapodi Csaba–Gárdonyi Klára*: Die Bibliothek des Johannes Vitéz. Bp. 1984. (Studia humanitatis 6.) (továbbiakban: Csapodi Csaba–Gárdonyi Klára i. m.).
8. Wien. Österreichisches Nationalbibliothek. (továbbiakban: ÖNB) Cod. Lat. 431.

9. *Sylvius, Aeneas*: Opera, quae exstant, omnia. Basel é. n. – *Fraknói Vilmos*: Vitéz János ... politikai beszédei és Aeneas Sylvius Vitéz Jánoshoz intézett levelei 1453–1457. Bp. 1878.
10. Salzburg. Benediktinckloster benannt von Sankt Peter. A. VII. 39.
11. Mai lelőhelye ismeretlen. AZ Országos Széchényi Könyvtár (továbbiakban: OSzK) néhány régi fényképet őriz róla. Részletes leírását ld. *Csontos János*: A pozsonyi Szt. Ferencesrendiek tartományi könyvtárának kódexei. „Magyar Könyvszemle” 1878. 47–52. pp. és Fraknói: Vitéz. 14., 85. p.
12. Madrid. Biblioteca nacional. Vitr. 21-6. (Res.28.)
13. *Victorinus, Gaius Marius*: Commentarii in Ciceronis librum de inventione. OSzK Cod. Lat. 370.
14. Wien. ÖNB. Cod. Lat. 4792.
15. *De la Mare, Albinia*: The Handwriting of Italian humanists. Vol. I. Fasc. 1. Oxford 1973. 22–24. pp.
16. Wien. ÖNB. Cod. Lat. 141. Dátumbejegyzés: „Buda, 1464. Maji 23.”
17. Hannover. Niedersächsische Landesbibliothek. Ms. D. V. 505.

18. De institutione Cyri. Trad. Poggio Bracciolini. Wien. ÖNB. Cod. Lat. 438. fol. 1.
19. *Csapodi Csaba*: Hunyadi János és Poggio Bracciolini. „Philológiai Közlöny” 1965. 155–159. pp.
20. ELTE Egyetemi Könyvtár. Cod. Lat. 9.
21. V. ö.: *De la Mare, Albinia*: The library of F. Sasseti. Cultural aspects of the Italian Renaissance. (Essays in honour of P. O. Kristeller. Manchester 1975. 160–201. pp.)
22. ELTE Egyetemi Könyvtár. Cod. Lat. 10.
23. Roma. Bibl. Apost. Vat. Vat. Palat. Lat. 1711.
24. Bp., OSzK. Cod. Lat. 420.
25. Kalocsa, Főszékesegyházi Könyvtár. Ms 311.
26. Wien. ÖNB. Cod. Lat. 644.
27. Roma. Bibl. Apost. Vat. Vat. Lat. 3382.
28. V. ö.: *Csapodi Csaba-Gárdonyi Klára* i. m.
29. MOL DI 24.762.
30. MOL DI 1300., 15.855., 15.967., 45.006., 45.085. stb.
31. MOL DI 15.398., 15.537., 15.687.
32. MOL DI 15.718. Közölte *Hofmann Edit*: Régi magyar bibliofilek. Bp. 1929. 293. p.
33. *Csapodi Csaba*: A Janus Pannonius szöveghagyomány. Bp. 1981. 36. p.
34. Wien. ÖNB. Cod. Lat. 111. Részletesen leírja *Hermann, J. Hermann*: Beschreibendes Verzeichnis der illuminierten Handschriften und Inkunabeln in der Nationalbibliothek in Wien. Neue Folge. Bd. VI/I. No. 97. Wien 1938.
35. *Kumorovitz Lajos Bernát*: Mátyás király pecsétjei. „Turul” 1932. 5–19. pp.
36. Der Adel von Kroatien und Slavonien. Bearb. v. Ivan Bojnicic. Taf. 38., 145.
37. Sok vita folyt afőlött, hogy valóban Janus Pannonius és nem Mátyás király-e az ábrázolt személy. A magam részéről Janusnak tartom.
38. (Közreadja *V. Kovács Sándor*) Magyar humanisták levelei. Bp. 1971. 101. p.
39. *Csapodi Csaba*: Janus Pannonius könyvei és pécsi könyvtára. (Janus Pannonius. Bp. 1975. 189–208. pp.)
40. *Fraknoi Vilmos*: Ifjú Vitéz János. „Századok” 1899. 291–309. pp.
41. *Marzio, Galeotto*: De dictis et factis Matthiae regis. (Kiadva: Irodalomtörténeti emlékek. II. kötet.)
42. Bonfini történeti művének kölni kiadásában. 414. lapon „Johannes Quinqueecclesiensis antistes, Joannis Vitéz metropolitanae e sorore nepos, qui in virtute avunculum, in coniurationem attraxerat.”
43. A későbbi irodalomban is előfordul, hogy Janus Pannoniust Vitéz Jánosként említik, pl.: *Decreta, constitutiones et articuli regum incliti Regni Hungariae. Tyrnaviae 1584. 751. lapján* a pécsi püspökök között így szerepel a neve: „Joannes secundus Vitesius insignis poeta”. *Czwittinger Dávid* *Specimen Hungariae litteratae* (1711) c. művében Janusról írja: „Nepos alias etiam is ipse fuit e sorore Joannis Vitézii Metropolitanae Strigoniensis.” Megjegyzendő, hogy Bonfini művének új, kritikai kiadásának névmutatójában csak a Vitéz név szerepel, Zrednai egyáltalán nem. (*Bonfini, Antonius de: Rerum Ungaricarum decades. T. IV. P. II. Bp. 1974.*)
44. *Schwandtner, J. G.*: *Scriptores rerum Hungaricarum. III. Viennae 1748. Praefatio I–IX.*
45. Lásd 2. jegyzetben.

A GERGYE CSALÁD

A Gergye család nevének hallatán lehetetlen nem gondolni a középkori Geregye nemzetségre,¹ mely névadója a Szombathelytől vagy 15 kilométerre délkeletre eső Geregye községnek (ma: Gyanógeregye-ként két község egyesülése). A családnak a nemzetséggel való összefüggése semmilyen adattal nem támasztható alá a névazonosságon kívül. Mindenesetre a Gergye nevű családok a XVII. század folyamán azon a területen egyszerre több községben tűnnek fel, ahol egykor a Geregye nemzetség birtokai elterültek.

Mi a Nagykajd községben feltűnő Gergye család történetét kívánjuk figyelemmel kíséreni, amelynek első ismeretes őse Gergye Miklós 1611-ben halt meg Nagykajdon, mikor felesége a Vas vármegyei nemesi családból származó Pásthly Dóra örökségén a Nagykajd községhez tartozó Pástiszegen négy gyermekük megosztozott.² A gyermekek közül Gergye Balázs 1633-ban, majd 1637-ben a nemesi vármegye esküdti tisztét töltötte be.³ Vármegyei esküdtté általában közigazgatási munkára alkalmas, írástudó, tekintélyes nemeseket választott meg a vármegye. Gergye Balásznak felesége is nemes asszony, Szajky Kata, Mátyás leánya, akivel 1659-ben együtt vették meg Nagykajd földesúri családja tagjától, lukafalvi Zarka Katától. Hervay István feleségétől annak nagykajdi nemesi telkét.⁴ A Zarka családtól később is többször vesznek nemesi telket a leszármazottak.

A nemesi családból való feleségek, a nemesi telek birtoklása és a megyei hivatal ellenére a Gergye család a XVII. század teljes időszakát tekintve, sőt még a XVII. század utolsó, 1696. évi nemesi összeírásában sem találhatók Vas vármegye nemesei között.⁵

Nyilvánvaló, hogy az 1696. évi nemesi összeírás sarkallta a család tagjait arra, hogy nemesi telken

jobbágyi kötöttség nélkül lakva, nemesi családból kötött házasságok mellett a teljeskörű nemesi jogok birtokába kerüljenek.

Ennek első állomásaként a család kérésére Vas vármegye 1699-ben vizsgálatot tett ott Nagykajdon, ahol a területileg illetékes főszolgabíró, Bajáky György, szolgabírói és esküdtjei társaságában a meghallgatott tanúk vallomása alapján megállapította, hogy a Nagykajdon lakó Gergye György, idősebb és ifjabb János nem jobbágya senkinek, jobbágyi szolgáltatást nem teljesítenek, saját nemesi telken nemesi szabadságban élnek és éltek ősök, emberemlékezet óta.⁶ Igazolták nemességüket és erről 1701. március 12-én Köveskúton igazolást állítottak ki számukra.⁷

Ettől kezdve a fenti, 1611-ben meghalt Gergye Miklós utódai nemesnek vallották magukat, és annak fogadta el őket Vas vármegye is. Ezzel azonban még nem zárul le a család nemessége elismertetésének folyamata. A következő állomás az 1717. év, amikor a vármegye nemesi összeírás készítését határozta el. Ennek során 1717. június 16-án Vas vármegye ismét vizsgálatot tartott Nagykajdon, amikor az 1611-ben elhalt ős minden utóda nemességét igazolták, az 1699. évi vizsgálatnál azonos elvek szerint.⁸ Ennek megfelelően Vas vármegye 1717. évi nemesi összeírásában Tanán Gergye Mihály, Nagykajdon id. és ifj. György, István, Márton és testvérei János és István, végül Kiskajdon János szerepelnek a nemesek között.⁹ Az egyes községek egymás mellett vannak, ma mindegyik része Tanakajd községnek.

Az összeírás 1720-ban megismétlődött, amikor ugyanezen családtagok kerülnek a nemesek között összeírásra.¹⁰

Közben a családtagok szorgalmasan vásároltak nemesi birtokokat. Már 1681-ben Gergye György ve-

szi meg Zarka István nemesi telkét, majd 1718-ban Gergye János, Mihály és Ferenc megvették Nagy kajdon Radosztics László nemesi kúriáját.¹¹ Így lassan a család minden tájának lett saját nemesi lakóhelye. 1722. március 8-án azután Bécsben kelt oklevéllel nádori adományt kap a Gergye család 11 tagja Pálffy Miklós nádortól több érdektársukkal együtt a Tana, Nagy kajd és Kozmafa községekben megszerzett, mások által is igazolt birtokaikra.¹²

A folyamat betetőzéseként III. Károly király 1722. december 5-én, Bécsben a Nagy kajdon élő Gergye György és István testvérek nemességük megerősítésére oklevelet¹³ adott ki. A család azonban az oklevél elnyerése után és valószínűleg előtt is, – az oklevéllel nyert címer ellenére – struccot használt címerül. Ilyet látunk az 1722. évi nemességmegerősítésben részvett György fiának Gergye Farkasnak 1747. évi pecsétjén is.¹⁴ Csak lassan válik általánossá a családban az 1722. évi oklevél címerrajzának használata.

Az 1722. évi nemesi vizsgálatban is az 1717. és 1720. évi összeírásban szereplők, továbbá három további időközben nagykorúvá vált és így összeírható családtag került listára.¹⁵

A vármegye 1723-ban és 1725-ben újabb vizsgálatokat tart a Gergye család nemességéről, a korábbi vizsgálatokkal azonos kimenetellel. Érdekes idézni az 1725. évi megyei vizsgálatot, melynek során az egyik tanú, nemes Péli Dániel fogalmazza meg talán a legtalálóbban a család státusát: „a kuruc világban tanúk vallomása alapján kerültek a nemesek közé.”¹⁶

Az 1726. évi nemesi összeírásban 8 családtag¹⁷ az 1722. évi összeírással azonos módon került be a nemesek listájára 1727-ben ugyan a szomszédos földesurak közül néhányan Vas vármegye közgyűlése előtt ellentmondtak a család nemességének, és jobbágnak vallották a Gergyéket. Igazolni azonban nem tudták állításukat és ellentmondásukat nem tudták érvényesíteni.¹⁸ Ettől kezdve többé senki sem is vonta kétségbe a Gergye család nemességét. Mind az 1733. évi megyei¹⁹, mind az 1754/55. évi országos nemesi összeírásban²⁰ Nagy kajdon szerepeltek a család tagjai. Az utóbbi összeírásban Veszprém vármegyében is megjelentek a Gergyéek. Az 1726. évi összeírásakor még Nagy kajdon összeírt Gergye István molnárként Kéttornyúlakra, majd onnan Pápára költözött.²¹ Ugyanezen időtájt Gergye Mihályt, a táplánfai mezőn birtokai védelmében törvénytelen legeltetők megölték,²² gyermekei ezért anyjuk, nemes Sankó Krisztina birtokára, a Somogy vármegyei Balatonberénybe költöztek, ahol az utódok nemességét 1800-ban ismeri el Somogy vármegye.²³

Az 1781. évi Vas vármegyei nemesi összeírásban a család zöme még Nagy kajdon lakott. Az összeírásban 20 családtag szerepel, közülük csak egy családtag birtokos a szomszédos Szentlőrincen, és egy másiknál jegyzi meg az összeírás, hogy Bars vármegyei lakos.²⁴

Az 1835. évi utolsó Vas vármegyei nemesi összeírásban már csak Gergye János táblabíró lakik Nagy kajdon, az összeírásban szereplő többi családtag további 10 Vas vármegyei helység lakosa.²⁵ A Nagy kajdon élő Gergye János megyei táblabíró tanult ember, a család vagyonos tagja, ága gyermekeivel kihalt.

Az elköltözés összefüggésben van azzal, hogy a család a nemesi státusz elnyerése után sem emelkedett nagyobb vagyoni szintre. A családi percek igen gyakran néhány holdas birtokokra vonatkoznak, az örökségek a nemesi portán kívül néhány földdarabról és néhány állatról szólnak. Ennek ellenére Vas megye törvényszéke előtt gyakran, mintegy 100 polgári perben szerepelnek a Gergyéek.²⁶

Az általunk vizsgált nemes Gergye család mellett, több Vas vármegyei községben élnek Gergyéek jobbágy sorban, nemegyszer egymás szomszédságában. Ennek megfelelően nem volt könnyű a nemes Gergye család leszármazását összeállítani. A családfa fő vázát a mellékelt genealógia mutatja be.

Még vagyoni tekintetben sincs nagy különbség a nemes és nem nemes Gergyéek között. Például a Búcsúban 1770-ben, majd másodszor 1773-ban végrendelező nemes Szécsényi Éva, Gergye István jobbágy özvegye négy fiának és négy lányának gazdag örökséget hagyott, lányai közül is kettőt nemes ember vett feleségül, egyik fia is nemesi családba nősült.²⁷ Semmivel sem éltek rosszabb sorban, mint a nemes Gergye család tagjai.

A nemes Gergye család tagjai a jobbágyság eltörlése után – számos hasonló vagyoni helyzetű kisenemesi családdal együtt – visszasüllyedtek a parasztság soraiba. A Vas megye számos falujában ma élő Gergye családtagokról csak hosszas kutatás után dönthető el, hogy a nemesi családból, vagy jobbágyóستól származnak-e.

Néhányan kiemelkedtek a falusi kisenemesi szintből. Mint számos más család példája is bizonyítja, a felemelkedés útja a tanulás volt. Ennek révén lehetett nagyobb jólétet biztosító hivatalhoz jutni, gazdagabb családba nősülni.

Így a XVIII. század derekán Gergye Ádám az 1733. évi nemesi összeírásban Nagy kajdon szereplő Márton fia 1750-től a csákvári uradalom igazgatója lett. Mivel Fejér vármegyébe költözik és nemesi joga-

it igazolnia kell, ezért Vas vármegyétől nemesi bizonyítványt kér és kap 1764. május 2-án,²⁸ amelyet ugyanazon év augusztus 13-án Fejér vármegye közgyűlése kihirdet.²⁹ 1776-ban Csákváron bekövetkezett halálával, fiú utód hiányában, ága kihalt.

Egy másik Gergye Ádám 1777-ben benősült az ősi Vas vármegyei birtokos, nemes felsőkáldi Káldy családba. Idősebb Ádám és nemes Molnár Júlia fia, a káldi erdőbirtokosság felügyelőjeként nősült Káldon.³⁰ Utódai középbirtokos családként éltek Káldon.³¹ Unokájával, az 1848-as honvéd huszárfőhadnagy Gergye Jánossal hal ki ez az ág. Utóbbi az 1850-es években Szigetvár kerületi jegyzője, 1893-ban kiscsörbői birtokán gyerektelenül halt meg.

Érdekes pályát fut be Gergye Gábor az 1781. évi nemesi összeírásban Nagykaajdon szereplő István és nemes Horváth Margarics Debóra fia, ki 18 évesen teljes árvaságra jutván katonának állt be. A napóleoni háborúk a vagyontalan nemesi ifjak számára a hadi pályán nyújtanak előmeneteli lehetőséget. 1804-ben Velencében szolgál, amikor nagykaajdi és bárdosi atyai örökségét nővéreinek Gergye Júliának és sógorának nemes Laky Istvánnak adja át.³²

1808-ban Komáromban lakott, ahol mint huszárhadnagy kihirdette Vas vármegye 1808. január 7-én kelt nemesi igazolását.³³ 1818-ban császári és királyi kamarássá nevezte ki a király.³⁴ A kamarási kinevezésben és később is a nagykaajdi előnevet használta, amely az 1722. évi Nagykaajdra vonatkozó nádori adomány alapján az előnévhasználat íratlan szabályai szerint megillette a családot. Az udvari méltóság nagy emelkedés egy falusi nemes számára. Katonai pályája is szépen ívelt felfelé; 1847-ben a 7. sz. Liechtenstein huszárezred őrnagya. Közben Horvátországban, ahol ezrede szolgált, a vagyonos és előkelő aggteleki Bujanovics családból választott feleséget. A hosszú katonai szolgálat, az udvari méltóság ellenére a szabadságharcban a nemzeti oldalon lépett fel.

Honvédalezredeként, idős korára való tekintettel (69 éves) csak hátországi feladatot kapott.³⁵ Ezután a Komárom megyei Jászfalun élt bérlőként, és ott is halt meg 1854-ben.³⁶ Fia, ifjabb Gergye Gábor érthetően atyja nyomdokait követte, és katonának állt. A bécsi hadmérnöki akadémia elvégzése után 1847-ben a 2. sz. Hannover huszárezredbe nevezik ki hadnaggyá. A szabadságharcban századosi rangban vett részt, és a 3. osztályú katonai érdemrendet is megkapta.³⁷ Az aradi várfogságból kegyelemmel szabadult. Az udvar jóindulatát úgy látszik sikerült visszaszereznie, mert 1867-ben őt is kamarássá nevezi ki a király.³⁸ Felvételi kérvényét már 1842-ben benyújtotta, de csak a kiegyezés után nyerte el a rangot. Budapesten halt meg 1888-ban, utódok nélkül. A katonai pálya több családtagot is vonzott. Így 1913-ban, a más ágból való, Sopronban született Gergye József császári és királyi huszárhadnagyként igazolja nemességét Vas vármegye.³⁹

Érdeemes figyelmet szentelni a Gergye család valódi hovatartozására is. Bár a család zöme katolikus, egyes egymástól távoli ágak reformátusok. Így református a Pápára került ág, és ugyancsak református a két kamarássá lett huszártiszt, Gergye Gábor ága is.

A fenti körülmény azt sugallja, hogy a család a XVII. században református lehetett, de a XVII. század végén az ellenreformáció időszakában katolizáltak. A család zöme a XVIII. század hajnalára már katolikussá vált. Úgy tűnik, a református vallást csak a tehetősebb és a szilárd református közegbe költözött családtagok őrizték meg.

A Gergye család története jól példázza a magyar nemesség sorsát. A nemesi státus a kiváltságok megelégtetéséig különböztette meg a családot. Azoknak elenyészésével a vagyontalan nemesség zömével együtt a Gergye család is a parasztságba olvadt bele.

Szluha Márton

IRODALOM

1. A Geregye nemzetség történetét meglehetősen részletességgel ismerteti Vas vármegye levéltárnokának Balog Gyulának Vas vármegye nemes családjai c. munkája (Szombathely, 1899) és a „Turul” 1901. évi évfolyamában ifj. Reiszig Ede cikke.

2. Vas megye Levéltára, Szombathely. Vegyes nemesi iratok Nr. 206, Gergye család.

3. MOL P 285 Festetics család levéltára. Sallér család Fasc. 71. Tana.

4. MOL O 65 Vasvári káptalan levéltári elenchusa 1659.

5. Schneider Miklós: Vas vármegye 1696. évi nemesi összeírása. Szombathely, 1943.

6. Vö. 2. sz. jegyzettel.

7. Vas megye Levéltára. Nemesi iratok, Fasc. 13. Nr. 1 Gergye család.

8. Vas megye Levéltára, Polgári perek IV. 12. C, Fasc. 289, Nr. 36.

9. Schneider Miklós: Vas vármegye 1717. évi nemességvizsgálata. Szombathely, 1939.

10. Schneider Miklós: Vas vármegye nemesi összeírásai. Szombathely, 1941.
11. MOL O 18 Táblai perek Nr. 3554.
12. MOL P 235 Festetics cs. 1., Gersei Pethő család, Vas vármegyei iratok, Almárium 3. Cistule 64, Fasc 8, Nr. 419. és Vas megye Levéltára. Polgári perek IV. 12. C. Fasc 55. Nr. 29.
13. MOL A 57 Liber Regius XXXIV. kötet, 147. lap.
14. Vas megye Levéltára, Polgári perek IV. 12. C, Fasc 112, Nr.21.
15. MOL C 30 Helytartótanácsi levéltár, Acta Nobilium, Vas vármegye.
16. Vas megye levéltára, Szombathely. Vegyes nemesi iratok. Nr. 206. Gergye család.
17. MOL C 30. Helytartótanácsi Levéltár. Acta Nobilium, Vas vármegye.
18. MOL C 30 Helytartótanácsi levéltár, Acta Nobilium, Vas vármegye, Fasc 4. a Gergye család nemességigazolójó pere
19. MOL C 30 Helytartótanácsi levéltár, Acta Nobilium, Vas vármegye.
20. Schneider Miklós: Vas vármegye 1754. évi nemesi összeírása. Szombathely, 1939.
21. MOL O 69 Post Advocatos, Fasc 27, Nr 83.
22. Az utódok 1733. évi osztályperében Nagykajdon, az úgynevezett Pásti-szegen tartott vizsgálat során tett tanuvallomások. Vas megye levéltára, Polgári perek IV. 12. C, Fasc 60, Nr. 13.
23. MOL Mikrofilmtár Daróczy gyűjtemény. Vas megye Levéltára, Polgári perek IV. 12. C, Fasc 60, Nr. 13.
24. Vö. 10. jegyzettel.
25. Schneider Miklós: Vas vármegye 1835. évi nemesi összeírása. Szombathely, 1937.
26. Vas megye Levéltára, Polgári perek IV. 12. C
27. Vas megye Levéltára, Polgári perek IV. 12. C Fasc 322, Nr. 17. Agilis Gergye Miklós 1781. évi osztálypere testvérei ellen.
28. Vas megye Levéltára, Közgyűlési jegyzőkönyvek 1763/66. évi kötet, 456. old.
29. Schneider Miklós: Fejérmegyei nemes családok. Székesfehérvár, 1935.
30. MOL Mikrofilmtár Káldi római katolikus anyakönyvek.
31. Vas megye Levéltára, Polgári perek IV. 12. C, Fasc. 327, Nr. 6.
32. MOL R 319 Kisebb családi fondtörödékek, Gergye család.
33. Alapi Gyula: Komárom vármegye nemes családai. Komárom, 1911.
34. Kämmerers Almanach. Wien, 1902.
35. Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Bp., 1983.
36. Nyitra megye levéltára. Jászfalusi református anyakönyvek. Nyitraivánka.
37. Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988.
38. Vö. 34. jegyzettel.
39. Vas megye Levéltára, Szombathely. Vegyes nemesi iratok. Nr. 206. Gergye család.

Gergye Miklós
 † Nagykajd, Pástiszeg 1611
 pástiszezi Pásthly Dóra

Balázs 1611 osztály, 1659 vétel Nagykajdon 1633/37 Vas vm. esküdtje ns. Szajky Kata (Mátyás leánya)	Benedek 1611 osztály	Borbála 1611 osztály Tóth Mátyás	Orsolya 1611 osztály Kovács Mihály
--	-------------------------	--	--

Péter
 † Nagykajd 1683

János
 1656 vétel Nagykajdon
 1699 ns. ig.
 2 = tiborczezezi Tiborcz Erzsébet

Anna
 ns. Szily Gergely
 Szombathely

Borbála
 ns. Soós Mihály

Ádám
 1675 Nagykajd
 ovádszentlőrinczi
 Mátay Éva
 (Ádám leánya)

1/György
 1679, 1681 vétel Nagykajdon
 1699, 1701 ns. ig.

2/János
 † Nagykajd, 1710
 1699, 1701 ns.

Mihály
 † mególik
 Táplánfa 1707,
 ns. ig. Sankó Krisztina
 Kevély Ilona (János leánya)

György
 † Nagykajd, 1731
 1701, 1717 ns. ig.
 1722 adomány
 1722 ns. me.
 1726 Vas vm. öi.
 ns. Körmendy
 Erzsébet
 (János–Koltay O.)

István
 † Nagykajd, 1736
 1717 ns. ig.
 1722 adomány
 1722 ns. me.
 1726, 1733 Vas
 vm. ns. öi.
 1 = Gecse Anna
 2 = ns. Horváth M.
 (András–György E.)

Márton
 1717 ns. ig.
 1722 adomány
 1726, 1733 Vas
 ns. öi.

György
 1717 ns. ig.
 1722 adomány
 1726 Vas vm.
 ns. öi.
 ns. Sombor
 Klára
 (János Leánya)

István
 † Pápa, 1760
 1717 ns. ig.
 1722 adomány
 1726 Vas
 1754/55
 vm. ns. öi.
 1 = ns. Soós Z.
 2 = Polányi
 a pápai ág őse

János
 1717 ns. ig.
 1722 adomány
 1726, 1733
 Vas vm. ns.
 öi.
 Kerek Anna

János
 † Nagykajd 1737
 1717 ns. ig.
 1722 adomány
 1726, 1733 Vas
 vm. ns. öi.
 Cseszkó Kata

Boldizsár
 1725
 Balatonber.
 Szabó Dóra

Farkas 1754/55 Vas vm. ns.őí. 1 = ns. Barabás Kata 2 = ns. Dávid Kata	1/György 1754/55s vm. 1 = ns. Körmendy Zsuzsa 2 = ns. Gombos Kata	Ádám † Csákvár 1776 1764 Vas vm. ig. uradalmi igazg. cséfalvai Cséfalvay Anna	Ádám † Nagykajd 1751 ns. Molnár Júlia
1/Zsigmond † Nagykajd 1803 1 = ns. Szily Anna	1/István † Nagykajd 1789 ns. Horváth Margarics Debóra (József-Cseh Csúzy Zs.)	Ádám † Káld 1826 kálldi erdőfelügy. felsőkálldi Káldy Jusztina (Boldizsár-Káldy Borbála)	József † Rábahídvég
János † Nagykajd 1855 Vas vm. táblabírája hertelendi Hertelendy Teréz	Gábor † Jászfalu 1854 kamarás, huszár- őrnagy, 1848 hv. alezredes Bujanovics Karolina	Pál 1835 Vas vm ns. őí. niczki Miskey Róza (József-Bolla K.)	László † Bogát 1834 ns. Gombos Magda
István 1840 Vas vm. esküdtje	Gábor † Budapest 1888 kamarás, huszár- hadnagy, 1848 hv. huszárkapitány Sümeghy Mária	János † Kisgörbő 1893 1848 hv. huszárfő- hadnagy, kerületi jegyző forintosházi Forintos Viktória	János † Detk 1865 Horváth Anna József 1913 huszárhadnagy

vm. esküdtje

László
† Balaton-
berény 1791
Sárdy Éva

István
† Mocsolád
1809
Somogy

ns.Nunkovics
Ágnes

Rövidítések:

ns. = nemesség
ig. = igazolás
őí. = összeírás
vm. = vármegye
me. = megerősítés
hv. = honvéd

„PÁLÓCZI” VOLT-E HORVÁTH ÁDÁM?

Heraldikai adalék egy vitatott irodalomtörténeti kérdéshez

A felvilágosodás korának közismert, kedvelt alakja, a földmérő, jogász, költő Pálóczi Horváth Ádám neve sokak előtt ismert. A mai tanuló ifjúság talán nem sokat tud róla, de a 30-as, 40-es években kötelező tananyag volt.

Nevét „Pálóczi Horváth”-nak ismerte az irodalomkedvelő közönség, míg a költő életének jeles kutatója, Péterffy Ida meg nem kérdőjelezte a „Pálóczi” név jogos használatát.

Az 1980-ban megjelent „Pálóczi Horváth Ádám Szántódon” című tanulmányának bevezetőjében így ír: *A család eredetéről ezt írta Horváth Ádám Kazinczynak 1814. június 13-én: „az Atyám Szatmár sőt régebről Zemplén Vármegyei származású, a Pálócziak közül, de még az Öreg Atyja ki költözött onnan a vallásos háborgatás miatt, ő lévén egyike a halálra jelelt 70 közül: el ment hát Erdélybe, ott hagyván minden örökségét, onnan a Nagy Atyám ki jött Szatmár és az Atyám pedig Komárom Vármegyébe.” A kezdeti kuruc harcok idején fellángolt protestánsüldözések elsősorban a tan hirdetői ellen irányultak. Így feltételezhető, hogy a „Halálra jelelt” dédapa is közéjük tartozott. A közvetlen elődök tehát rektorok–prédikátorok voltak. Mai meghatározással élve? Horváth Ádám értelmiségi származású volt. 1820-ban, a halálhírét közlő újságokban került neve elé a társadalmi megbecsülést akkoriban egyedül biztosító nemesi előnév. Mivel általában ma is így ismerik, a címben meghagytuk az előneves változatot, de a továbbiakban az eredeti névhasználatot követjük.*¹

Mielőtt a fent idézett önéletrajzi adatokból levezetett következtetéssel vitába szállnék, álljon itt néhány vitathatatlan tény.

Létezik egy „történelmi” Pálóczi Horváth család, melynek egyik tagja, Stansith Horváth Miklós 1586-ban Dobó Ferencsel Pálócra jött, melyre a királytól

adományt nyert s felvette a „Pálóczi” előnevet. A család több tagja neves közéleti személy volt, közülük kiemelkedik János, aki 1649-ben Rákóczi György erdélyi fejedelem titkára.

A család címerét és nemeslevelét I. Ferdinándtól nyerte Horváth Stansith Márk, a szigetvári hős személyén keresztül.² Az ezen alkalommal kapott címer: kékben, zöld talajon álló arany griff, felemelt jobbujában szablyát tart, balját egy felsőtestével látszó, vörös ruhás, fehér turbános férfi fején tartja. (1. ábra)

1. ábra

1603-ban Horváth Stansith György a fentiekől teljesen eltérő címert használt.³ (2. ábra)

2. ábra

Az ugyanezen családból származó György – aki a XVII. század elejétől már „de Pálóczi”-nak írja magát, az előbbiektől merőben eltérő címert használt: Kékben arany leveles koronán álló arany oroslán, felemelt jobbában szablyát, baljában arany golyót tart. Sisakdísz: a pajzsalak növekvő helyzetben.⁴ (3. ábra)

3. ábra

Még egy, a témánkhöz szorosan kapcsolódó adat: Siebmacher megjegyzi, hogy egy bizonyos Pálóczi Horváth Jánostól származó, 1649. évi ezüst kelyhen a címer: oroslán, felemelt jobbában ágacskát vagy kettőskeresztet tart.⁵ (4. ábra) E személy egyértelműen azonos a már említett fejedelmi titkárral.

4. ábra

Ezen a ponton kell vitába szállnom Péterffy Ida érveivel.

Az a tény, hogy a költő sem írásban, sem nyomtatott műveiben nem használta a pálóczi előnevet, nem bizonyít semmit. A nemesi előnév általános használata, mondhatnám „hangoztatása” csak a századforduló, vagy inkább a XX. század első felének felkapott divatja volt. Kemény, Eötvös, Kölcsey, Berzsenyi, Madách, Jókai – egyik művében sem tüntette fel nemesi előnevét. A társadalmi megbecsülést a felvilágosodás korában nem egyedül a nemesi származás biztosította, mint azt Péterffy Ida állítja. Úgy vélem, számos példát lehetne felsorolni a nem nemesi származású tudósok, költők sorában.

Idézném még a közhitelűnek ismert és elfogadott Pallas lexikonának ide vonatkozó szakaszát: *Horváth I. Ádám (pálóczi) költő, szül. Kömlődön (Komárom vm.) 1760. május 11., megh. Nagybajomban (Somogy*

vm.) 1809. január 28.⁶ *Atyja, György, ref. lelkész, birtokos ember volt, ki néhány teológiai munkát írt... Tehát értelmiségi és birtokos.*

5. ábra

Péterffy Ida legfőbb érve a pálóczi előnév ellen az volt – ez egy közvetlen telefonbeszélgetés során derült ki –, hogy Nagy Iván ismert családtörténeti munkájában a költő Horváthok címszó alatt említi,⁷ „kiknek családja eredetét, összekötését nem ismerve, róluk röviden itt egyben kell emlékeznünk”. Az a tény, hogy Nagy Iván a nevezettek családi összeköttéseit nem ismerte, még nem zárja ki a kapcsolatot a történelmi Pálóczi Horváth családdal. Végére is Horváth Ádám maga vallotta magát a „Pálócziak közül valónak”. A lexikon is így említi. Előnevét az újságok már a halotti bejegyzésből vehették át, az akkori nagybajomi ref. lelkész már így írta a nevét, nyil-

ván így is ismerte, a halott költő már nem nyilatkozhatott.

Végezetül pedig az általam feltárt, véleményem szerint nagyon is valószínűsíthető adatok. A Somogy megyei Levéltárban megtaláltam a költőnek egy 1801-ben kelt levelét, melyen címeres pecsétje egyértelműen kivehető⁸. Ovális pajzsban jobbra felugró egyszarvú. Sisakdísz: két, levelekkel megrakott gally. (5. ábra)

Mint láttuk, a család címere az idők folyamán a különböző ágaknál változott. Pálóczi Ádám címerében a sisakdíszként szereplő két gally egyértelműen kapcsolható Pálóczi Horváth János 1649. évből származó kelyhén lévő gallyakhoz. Siebmacher megjegyzése, hogy a fenti ábrák esetleg kettőskeresztek lehetnek, kizárható. A címerrajzot alaposan megfigyelve látható, hogy a száron keresztbe álló vonalak ívesen hajlottak, tehát sokkal inkább levelek, mint keresztzárak.

Még egy adat a költő sírjával kapcsolatban. Tudvalevő, hogy Nagyabajomban hunyt el. Nincs adatunk arra nézve, hogy holttestét innen elszállították volna. Petrikeresztúri síremlékét halála után, jóval később állították. Jómagam viszont beszéltem itt, Nagyabajomban idős emberekkel, akik emlékeztek arra, hogy hol volt az itteni sírja: a Sárközyek kriptája közelében. Rokon itt nem lévén, fejfája elpusztult, és egy bizonyos Sós nevű család temetkezett sírja fölé.

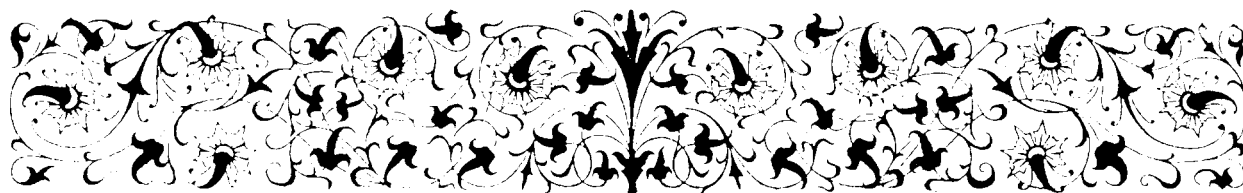
Nagybajom község lakossága, az itt működő helytörténeti múzeum kegyelettel őrzi a költő emlékét, s e pár sor írással is tisztelegni kíván szelleme előtt.

Deák Varga József

JEGYZETEK

1. Szántódi füzetek I. 7. p.
2. *Siebmacher, J.*: Grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. 243. p. Tafel 188.
3. U.o.
4. U.o.
5. U.o.

6. A keltezés hibás. A nagybajomi ref. egyház vegyes anyakönyvében 1820. január 28.-án kelt bejegyzés: „Tekintetes Pálóczi Horváth Ádám Táb. Bíró Ur. 61. esztendő. Tüdő gyúladás”.
7. *Nagy Iván*: Magyarország Családai. V. k. Horváthok – 173. p.
8. Somogy megyei Önkormányzat Levéltára, XV. 8. Kiállítási iratok gyűjteménye.

HOZZÁSZÓLÁS ÉS KIEGÉSZÍTÉS

Pandula Attila „Egy XVII. századi, heraldikai témájú, magyar olajfestmény” című,
a Turul 1997/1–2. számában megjelent tanulmányához

Pandula Attila egy rendkívül érdekes, 17. századi olajfestményre akadt, amely a Szent Koronát ábrázolja, jelentős mennyiségű latin szöveg kíséretében. A szerző a lehetőségekhez képest ismertette a képet (lásd magát a tanulmányt), de éppen a latin szövegek értelmezésével marad adós, és így lényeges kérdéseket hagy nyitva a festmény provenienciájával és rendeltetésével kapcsolatban. Az ő értékes tanulmányát szeretnénk kiegészíteni elsősorban a latin szövegek értelmezésével és a festmény eredetének, rendeltetésének kutatásával.

A festménynek a szerző által hozott 36 sornyi latin szövege a tanulmányban hozott formában nem volt lefordítható, mert a kora barokk, nehéz latin szöveg nem mindenütt volt rekonstruálható; bizonyos helyeken maga az eredeti szöveg sem olvasható.

Mivel Pandula megjegyezte, hogy Trencsénben a Vármúzeumban egy 17. századi történeti képműalkotásán még két, egészen hasonló koronaábrázolást láttak, azokat is megtekintettük a helyszínen. A szöveg tisztázásához ez ugyan sokat segített, de maradtak homályos helyek, mert a festő a nehéz latin szöveget, amelyet aligha értett, nem tudta egészen pontosan átírni. A két trencsényi koronaábrázolás a magyarországgal ugyan szinte teljesen megegyezik, mégis van az egyik trencsényi ábrázoláson a Korona lecsüngői között hat olyan sor, amely a hazai ábrázoláson hiányzik, és amelyik döntő felvilágosítással szolgál.

A festményen lévő összes latin szövegek átírása és azok magyar fordítása:

A Korona felett körben ez olvasható: DEUS CUSTODIAT [T]E AB OMNI MALO. – A TE szó T betűje azért hiányzik, mert a festő elgondolásában a Korona keresztje helyettesíti a T betűt. A szöveg a Biblia latin, Vulgata fordítása szerint a 120. zsoltár 7. versét hozza, kicsit szabad átírással: ISTEN ÓRIZZEN MEG TÉGED MINDEN ROSSZTÓL.

A Korona csüngői között az egyik trencsényi festményen ezek a sorok olvashatók:

Praga egredior 17 Iuni Anno 1608
Posonia ingredior 19 Sept Anno 1608
Conservatorior ponae 5 Oct
Posonio movi 19 Oct Anno 1620
Vetussoli sevi 29 Oct 1621
Conservetoriore condor 29 Jan 1621

Ennek a szövegnek a leírója – latinul nem tudván – legalább három hibát ejtett, amelyek azonban – úgy tűnik – könnyen helyesbíthetők:

3. sor helyesen: Conservatorio ponor vagy reponor
5. sor helyesen: Veterisolio sequi
6. sor helyesen: Conservatorio recondor

Magyar fordítás: *mintha a korona maga beszélné*
Prágából elindultam 1608. június 17-én;
Pozsonyba beléptem 1608. szeptember 19-én;
A Kincstárba (őrzési helyre) elhelyeztek október 6-án;
Pozsonyból elindultam 1620. október 19-én;
Zólyomba megérkeztem 1620. október 29-én;
Őrzési helyre tettem 1620. január 29-én.

A hosszabb, 36 sornyi latin szöveg felett a felirat hiba nélkül van közölve: IN PROFECTIONEM S. CORONAE POSONIO VETERISOLIUM – magyar fordításban: A SZENT KORONÁNAK POZSONYBÓL ZÓLYOMBA TÖRTÉNŐ ÚTJÁHOZ.

Következik a képen a 36 sor két hasábjában. Úgy tűnik, hogy hexameteres formában van írva. Közöljük úgy, ahogy rekonstruálni tudtuk a latin szöveget, amely bizonyos részeiben az eredeti festményeken sem olvasható. A magyar fordítás kissé szabadabb, értelemszerű, a lényeges mondanivalót törekszik visszaadni:

„Nona super denas lux fulsit in exe novembris,
Posonio dum se cum majestate movebat
Hungariae pretiosus apex diadema vetustum.

Nil vulgare sapit (mirum) vicibusquoque certas
 Observat leges. Nem quas sub luce reductum
 Ex adytis regno multum plaudente Pragenis
 Hungaricos videt proceres, lectumque senatum
 Et sacros Regis titulos insignis nomen
 Transtulit in divum Mathiam rite secundum,
 Anno millenis qui sexcentus atque
 Additur octavus, festum fuit Elisabethae.
 Hac ipsa lustris postquam conversa duobus
 Tempora discedunt, annos superaddito binos
 Pisoni migrat sedem linquitque priorem,
 Arcenis amat indiciis transire novenos.
 Per numeros quoque sic numero di non pare gaudent
 Durat in undenum suscepta profectio solem.
 Hic quoque nonus erat necnon vicesimus ortus
 Quo Zolium Vetus ingreditur fors hic quoque Magn,
 Sollicitus corvinus erat revocare coronam
 A manibus friderice tuis, gentique deinceps
 Ostentare domi veteris monumenta decoris.
 Assertore deo casus diadema malignos
 Pertulit hoc victrix geticos superavit et hostes.
 Hoc populi timuere novem dominumque vocarunt
 Qui Dravum Savumque bibunt, quos Bosnia nutrit,
 Croatiae tellus celebris, Slavonia, Sirmo
 Rascia confinis, Lodomerus, Dalmata, cives
 Galliciae, Cumana Cohors, gens bulgara, Cuncti
 Occultant proprios fascas trabeasque superbas
 Iura sub Hungaricae quod transivere Coronae.
 Evenist quod nunc felix faustumque bonumque
 Temporibus cedens, quando nova tecta subintrat
 In dubiis humana quid est providentia rebus:
 Te Deus ipse malo custos tueatur ab omni.”

A magyar fordítás prózában inkább a tartalom visszaadására törekszik. Néhány helyen bizonytalan a szöveg értelmezése, bár ez a lényeges mondanivalót nem érinti.

„Tíz felett még kilencszer ragyogott fel tengelyén a nap, amikor Pozsonyból méltósággal elindult Magyarország ősi értékes éke. Semmi gyalázatos dolog nem történt a csodálatos Koronával. utazása a megszokott törvényeket tartotta be. Mert (De) micsoda fénnel hozatott vissza prágai rejtekéből az ország nagy öröme, tapsa mellett! Ott voltak az ország előkelői, és a szenátus képviselői, és a királyi címet, jelvényeket és nevet a felséges második Mátyásra ruházták szabály szerint az ezerhatszázadik és nyolcadik évben. Szent Erzsébet ünnepén. Ez a Korona két lustrumot és még két évet töltött itt. Majd Pozsonyból elköltözik és elhagyja előző helyét. A megkezdett

utazás kilenc napig tart, és ez a napkelte huszonkilencedik volt, amikor Zólyomba megérkezett.

(Itt utal Korvin Mátyásra, aki nagy pénzen váltotta meg Frigyes császártól a Koronát, hogy a régi dicsőséges emlékét a népnek megmutassa.) Isten segítségével ez a korona gonosz, veszélyes helyzeteken ment át. Győzelmet aratott a gétákon, és az ellenség. Félő tisztelettel kilencen hívták uruknak; akik a Dráva és Száva vizét iszák, amelyeket Bosznia táplál; Horvátország híres földje, Szlavónia, Szerbia, a Bulgáriával szomszédos Lodoméria, Dalmácia polgárai, Galícia kun katonái, és a bulgár nép. Mindezek lemondanak saját hatalmukról és királyi köntösükről a magyar korona javára.

Legyen most sorsod szerencsés, boldog és jósors, midőn az idők viszontagsága folytán új helyedre kerülsz. – Kétes, bizonytalan helyzetekben, hogy tud gondoskodni az ember a dolgokról? Isten őrizzen meg téged minden bajtól!”

A felirat készítője: Apperebat Daniel Hrabecius, Spectabilis ac Magnifici Petri de Rewa Comitum Supremi Thurocensis, Sacrae Coronae Custodis etc. ab Epistolis.

Magyarul: Készítette Dániel Hrabecius, Tekintetes és Nagyságos Révay Péter úrnak, Turóc vármegye főispánjának, a Szent Korona Örök stb. titkára.

Kiértékelés

A 36 soros – tartalmilag visszaadott latin szöveg lényegében három szakaszra tagolható. Az első rész elmondja a Korona sorsát Révay idején; a második a Korona fennhatósága alatti tartományokat írja le, ezeknek címei a Korona körül láthatók; a harmadik rész a Zólyomba megérkezett Korona sorsa feletti bizonytalanságban Révay fohásza Istenhez: őrizze meg azt minden bajtól. – A fenti szövegek alapján elég világosan áll előtünk az egész kép értelme: a Szent Korona sorsát, történetét mutatja be az 1608–1620 közötti években. A kulcsszemély pedig Révay Péter koronaőr, aki 1608–1622 között viselte ezt a tiszteletet; a Szent Korona sorsának ezt a 14 évet látjuk itt illusztrálva, megörökítve.

A jelen festményen megörökített szövegeknek és a Szent Korona történetének ismerete alapján a következőkben foglalhatjuk össze a kép mondanivalóját. A képet mindenképpen Révay Péternek, a koronaőrnek köszönhetjük. Révay (1568–1622) Turóc vármegyei főispán volt. A Szent Korona 1580-ban ke-

rült Rudolf császár kezébe, aki Prágába vitette. 1606-ban, a bécsi békével a Bocskai féle felkelés véget ért; a magyar rendek követelték a Korona visszahozását Prágából. A zsitvatoroki béke véget vetett a török elleni háborúnak is. Mátyás főherceg a magyar seregektől támogatva lemondatta trónjáról Rudolf császárt, akin az elmebaj mind nyilvánvalóbbá lett; a Koronát nagy pompával Pozsonyba hozattá, ahol november 19-én őt királlyá koronázták vele. Ekkor választották koronaórré Révay Pétert, akinél aligha akadt más, aki a Szent Koronát hűségesebb, vallási rajongásig menő szeretettel vette volna körül. 1613-ban Révay megjelentetett egy kitűnő könyvecskét Augsburgban: *De Sacrae Coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae brevis commentarius* címen. Magyar nyelvű fordítása: „Révay Ferenc Turóc vármegyei főispán rövid emlékirata Magyarország több mint 600 éve tündöklő szent Koronájának eredetéről, jeles és győzelmes voltáról, sorsáról” címen jelent meg.¹

A Koronát 1620-ig Pozsonyban őrizték, amikor is Bethlen Gábor elfoglalva Pozsonyt, a Koronát Zólyomba irányította. Révay nem tágitott a Korona mellől. A zólyomi várból Bethlen 1620 májusában Kassára, majd július végén az ecsedi várba vitette. 1622-ben Bethlen visszaadta a koronát II. Ferdinánd küldötteinek, akik Ecsedről Kassán, Lőcsén keresztül Trencsénbe vitték, és ott Révay házában helyezték el. A szlovák források tudni vélik a házat is, a Fő út 13. alatt.² Révay 1622. június 5-én hunyt el Trencsénben. Felesége, Forgách Mária leírja, hogy a Szent Korona zsámolyánál, mintegy a hűség oltáránál, csendesen, fájdalomnyilvánítás nélkül halt meg. Turócszentmártonban temették el. Révay evangélikus vallású volt; a család udvari papja, Hradecius Rafael mondott többek között gyászbeszédet. A festményen lévő hosszabb szöveget szerkesztő Dániel Hradecius, Révay titkára, nyilván rokona volt. A Koronát különben 1622-ben Révay házából Sopronba vitték, ahol azzal II. Ferdinándot az egykori ferences, később bencés templomban koronázták meg.

Milyen alkalomra készültek a festmények?

A festményen található dátumok közül az utolsó 1621. január 29., amikor is Zólyomban elhelyezték a „conservatorium”-ba, a koronát őrző ládába. Révay ekkor már beteges volt. Bár nem tudjuk konkrét adatokkal igazolni, de ezen dátum és a halála közti közel másfél évben készülhettek a festmények. Úgy tűnik, általuk Révay emléket akart állítani koronaőri működésének. Jellemző erre az a fohász is, amelyet a korona fölé körbe írat: Isten őrizzen meg Téged minden bajtól! A 36 soros vers két utolsó sora ugyancsak a korona sorsa feletti bizonytalanságát és mély aggodását árulja el: „Kétes, bizonytalan helyzetekben hogy tud gondoskodni az ember a dolgokról? Isten őrizzen meg Téged minden bajtól!” A betegeskedő ember nem látja biztonságban a Korona sorsát; végül is nem marad hátra más: Isten oltalmába ajánlja.

További megválaszolandó kérdések lennének: miért készítette el Révay három példányban a Korona sorsát bemutató ábrázolást? Esetleg még újabb példány is előkerülhet. Hová szánta azokat, és hol maradtak fenn ezek az ábrázolások, mikor került át közülük az egyik Magyarországra? Az említett szlovák tanulmány szerint a trencsényi vár 1678-as inventáriumában még nem szerepel a két kép. Mint érdekességet megemlíthetjük, hogy a Nemzeti Múzeumban valamikor Csák Máté hermájának tartott, díszeitől megfosztott herma a múlt század elején került Trencsénből a Nemzeti Múzeumba. Nincs kizárva, hogy ez idő tájt került át a festmény is. Mindezek a kérdések még további kutatásra szorulnak. Révay Péterről szlovák részről monográfia van készülőben: az egész festmény háttérében Révay Péter koronaőr személye áll. Vele kapcsolatban hadd idézzük az 1622-ben a Koronának átvételére Révay feleségéhez érkező bizottság szavait:

„Révay Péter urunk, atyánkfia, Turóc vármegyének örökös főispánja, a Szent Koronának tizennégy esztendeig és holtáig igaz s hű conservatora (őrzője) volt.”

Sólymos Szilveszter

JEGYZETEK

1. *Katona Tamás* szerk.: A Korona kilenc évszázada, történeti források a magyar Koronáról. Bp., 1979. (Biblioteca Historica) 195–216. pp.

2. *Habl, Vlastimil*: Erby regni Hungariae. Trenčianske Rozhlady 1990/3. számában is kutatja egyoldalas írásában a két trencsényi festmény sorsát, történetét.

KISEBB ROVATOK

FORTITUDINI – A VITÉZSÉGNEK

A Katonai Mária Terézia Rend alapításának 240. évfordulóján rendezett emlékkiállítás a Hadtörténeti Múzeumban

1997. július 18–szeptember 21. között igen fontos, falerisztikai kiállítást láthatott a közönség a Hadtörténeti Múzeumban.

Makai Ágnes igazgatóhelyettes, főtanácsos és munkatársai által rendezett, a Katonai Mária Terézia Rend alapítása 240. évfordulóján megnyitott, jeles bemutatón fontos összegzést láthatunk a Rend Magyarországon fellelhető, illetve a Rendhez és kitüntettjeihez kapcsolódó emlékekből. A rendező intézmény, saját anyagán kívül, a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárától és Történelmi Képcsarnokától, magángyűjtőktől, valamint a kitüntetettek leszármazottaitól kapott kölcsönbe emlékeket.

A Katonai Mária Terézia Rend, nemzetközi összehasonlításban is az egyik legelőkelőbb katonai érdemrend volt. Olyan elismerés, amit példaként követtek Európa szerte – így pl. az ugyancsak méltán jeles, orosz Szent György Rend 1769-es és a lengyel Virtuti Militari Érdemrend 1792-es alapításánál.

A Rendet Mária Terézia, magyar királynő alapította, a II. (Nagy) Frigyes porosz király csapatai felett aratott kolini győzelem emlékére. A hétéves háború jeles eseményénél nagy szerep jutott a magyar katonáknak, így gróf Nádasdy Ferenc lovassági tábornoknak.

Kezdetben két osztálya volt a Rendnek, a nagykereszt és a lovagkereszt. 1764-től három osztályúvá vált, – nagykereszt a csillaggal, középkereszt, lovagkereszt – a korban általánosan követett érdemrendgyakorlatnak megfelelően.

Az adományozásnál nem számított a származás, a vallási hovatartozás. A tisztí rendfokozatú, érdemdús személynek kérnie kellett a Katonai Mária Terézia Renddel való kitüntetést. Általában bátor tettek, a parancs teljesítésén túlmutató, kiemelt helytállás, egy

a katonai egység helyzetét, egy csata eldöntését alapvetően befolyásoló, végrehajtott cselekmények stb. elismerése lehetett a Rend. A hadi ténnyt szemtanúk részletes leírásaival bizonyították. Az adományozásról a rendi káptalan döntött. A kérelmezőknek csak egy része kapta meg az óhajtott elismerést. Ezt véglegesen a Rend nagymestere, a mindenkori uralkodó hagyta jóvá.

Topolyai és krajovai báró Kray Pál címere a KMTR középkeresztjével

A rendvitézek jelentős privilégiumokban részesültek. Így, aki kérte, az nemességet, illetve báróságot kapott. Ez – a rendek között egyedüliként – az 1918-as összeomlásig így volt. A Mária Terézia által létrehozott alapítvány lehetővé tette, hogy bizonyos számú rendtag pénzjáradékban részesüljön. 1757–1913 között 1243 Katonai Mária Terézia Rendet adományoztak. A kitüntettek a Habsburg Birodalom (Osztrák–Magyar Monarchia) szinte valamennyi jelentős nemzetét reprezentálták, közöttük nagy számban voltak magyarok, magyar honosok.

Érdekesség, hogy maga a Rend Ausztriában 1919-ben megszűnt, a rendi káptalan, 1931-ig folytatta – az osztrák kormány jóváhagyásával – az első világháborús kérelmek elbírálását, s adományozta ezek alapján a Rendet.

A két világháború közötti időszakban, elsősorban *Petrichevich György* kiterjedt kutatásai alapján, igyekeztek történetileg is magyar rendként szerepeltetni a Katonai Mária Terézia Rendet. Az 1930-as években a magyarországi rendtagok külön rendi szervezetet hoztak létre. 1938-tól pedig megújították, a Magyar Királyság legmagasabb adományozható rendjeként a Katonai Mária Terézia Rendet. A második világháború idején azonban csak egy adományozás történt: Oszlányi Kornél vezérőrnagy 1944-ben kapott lovagkeresztet. A Rendet az Ideiglenes Nemzeti Kormány szüntette meg 1945. június 20-án.

A Katonai Mária Terézia Rend emlékeinek, dokumentumainak döntő részét Bécsben őrzik. A két világháború közötti időszakban onnan átadott relikviák nagyobb része elpusztult a második világháborúban. Ma Magyarországon, bármilyen, a Renddel összefüggő emlék, nagy ritkaságnak tekinthető. Így jelentősen felértékelődik a kiállításon bemutatott anyag, amelynél különösen kiemelném a Renddel kapcsolatosan fennmaradt, valamennyi anyags csoport, komplexitásra törekvő bemutatását. Igen jól sikerült az anyag hiányosságait kipótolni például a rendvitézre vonatkozóan más személyi tárgyakkal, emlékekkel. A rendjeleken túl, érdekes kapcsolódó numizmatikai anyag (emlékérmek, plakettek) is bemutatásra került.

Fontos megjegyezni, hogy a kiállításra került rendjelvények jelentős részénél ismert az egykori tulajdonos is.

Több jelentős, nemzetközi összehasonlításban is különlegességnek, ritkaságnak számító darab szerepelt a tárlókban. Így pl.: a *Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztje gyémántdísztménnyel* (szalaghiá-

nyos) – báró Fejérváry Géza gyalogsági tábornok tulajdonából.

A Rend válszalagos nagykeresztje, a csillaggal – ez utóbbi hőtendorfi gróf Conrad Ferenc tábornagy tulajdonából.

A XIX. század elejéről való középkereszt.

A két világháború közötti időszakból való középkereszt – kvalitásos viseleti példány – Habsburg József főherceg, tábornagy tulajdonából:

Gróf Gyulay Albert, 1835-ös *temetésére készült lovagkereszt másolat, korabeli szalagformával.*

Horthy Miklós lovagkeresztje, ún. viseleti példány.

Klempa Kálmán vezérőrnagy kitüntetései (a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztje, Tiszti Arany Vitézségi Érem) később készített dísztokban. Ugyancsak szerepelt a kiállításon egy, az ő tulajdonából való ún. *Terézia-gyűrű* is.

Oszlányi Kornél őrnagy – egyedüliként – a második világháborúban, 1944-ben adományozott *lovagkeresztje*, egy sajátos, elgondolkodtató minőségben készült, eddig csak egy példányban ismert változata a nagy múltú Rendnek.

Különlegességnek mondható egy 1820 körül készült ún. baret miniatűr, melyet a Mária Terézia Rend jelvénye is ékesít. Látható volt, egy később készített dísztokba helyezett rendi miniatűr, mely eredetileg Habsburg Frigyes főherceg, tábornagy tulajdona volt, később azonban – ajándékként – Oszlányi Kornél vezérőrnagy tulajdonába került.

Egy érdekes, a szokványostól eltérő, egyszerűbb kivitelű, a két világháború közötti időszakban készült rendi miniatűr is látható volt a kiállításon. Ez utóbbi Kratochwill Károly altábornagy birtokából.

A kiállított történeti ikonográfiai anyagból kiemelkedő pl. Peschky, Joseph „Báró Máriássy András (1759–1846) táborszernagy”, 1823-ból származó portréja, melyen igen jól tanulmányozhatók a korabeli kitüntetésviselési szokások.

Érdekesség – a reprezentatív portréműfaj egy igen kései darabja – Csébi Gaál József festménye Oszlányi Kornél vezérőrnagyról, mely 1953-ban, az emigrációban készült. Erőteljesen stilizált – az ismert fényképfelvétel után készített – ábrázolás. A megjelölt, nagyszámú kitüntetésnél, számos pontatlanság észlelhető. Ligeti Miklós, IV. Károly királyról készült, rendjeleket és kitüntetések is bemutató kvalitásos mellszobra is figyelmet érdemel.

A kiállításon szerepeltek rendi adománylevelek is. Érdekesség Novák József százados, 1806-os rendvitéz

– későbbi altábornagy –, bárói cím- és címeradóma-nyozó levele, 1816-ból.

Fontos kiemelni a kiállításon bemutatott, számos ritkaságot is tartalmazó, a Katonai Mária Terézia Rend történetét átfogóan bemutató könyvészeti anyagot.

Nagyon érdekesnek találtam – a falerisztikában eddig kevésbé méltatott források, így aprónyomtatványok nagy számban történt bemutatását, a Katonai Mária Terézia Rend vonatkozásában.

Pandula Attila

A NUMIZMATIKA ÉS A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK III.

Konferencia Nyíregyházán, 1997. október 17–19.

A címben jelölt témakört felölelő konferenciára került sor Nyíregyházán, a Jósa András Múzeumban 1997. október 17–19 között. A résztvevőket (melyek között nem csak numizmatikusok, hanem történészek, régészek is jelen voltak) Németh Péter múzeumigazgató köszöntette. Az üdvözlő szavak után került sor a konferencia megnyitására. A konferenciát Fekete Zoltán helyettes államtitkár, fővédnök nyitotta meg. Ezt követően Bakos Miklós, a Magyar Numizmatikai Társulat elnöke üdvözölte a jelenlevőket, majd röviden áttekintette a történeti segédtudományok kialakulását, különös tekintettel a numizmatikára. Kifejtette, hogy a numizmatika még több szakembert igényelne. Az előző e témájú konferenciák sikeresek voltak, bizonyítja ezt a jelenlévők nagy száma is. A megnyitó záró szónoka Frá John Critien, a Máltai Lovagrend Tanácsagja volt. Frá Critien tolmácsolta a Nagymester üdvözlését.

Ezt követően kerültek sorra az első napelőadásai. Az előadások tartalma híven tükrözte a címet: „numizmatika és a társtudományok”, hiszen kivétel nélkül más történeti segédtudományok köréből hangzottak el. Érdekes és magas színvonalú értekezéseket hallhattunk az insigniológia, a vexillológiai, a heraldika és a falerisztika tárgyköréből. A napot két kiállítás megnyitója zárta le. Először a Jósa András Múzeum numizmatikai gyűjteményét nyitotta meg Kupa Mihály fővédnök. A gyűjtemény több mint 36 000 egykori forgalmi pénzből és emlékéremből áll, melyek nagy többsége a múlt század végén és e században talált leletekhez kapcsolódik. A gyűjteményben a Kr. e. IV. századtól a XVII. század végéig láthatunk érme-keket, tallérokat. A kiállítás kronologikusan mutatja be a pénzverés történeti szakaszait, térképekkel és bővebb leírásokkal ismerteti az ott kiállított anyagot. A kiállításnak megjelent a katalógusa is, mely bővebb leírással próbál támpontot adni az esetleges megha-

tározásokhoz a kezdő gyűjtők számára. A numizmatikai kiállítást követően került sor a város egyik büszkeségének, a Jósa András Múzeum Kállay Gyűjteménye falerisztikai algyűjteményének bemutatására. A kiállítás megnyitására még 1994 májusában került sor. A gyűjtemény a város szülöttjének, Kállay Kristófnak a Szuverén Máltai Lovagrend szentszéki nagykövetének adományából jött létre. Az „új” megnyitóra, melyet Csabai Lászlóné polgármester tartott, az adott apropót, hogy néhány új darabbal gyarapodott a gyűjtemény. A megnyitó után Lakatos Sarolta történész-múzeológus ismertette a gyűjteményt és adott szakszerű válaszokat az érdeklődők kérdéseire. (A gyűjteményben néhány unikális darab is található. De nem csak ezeket, hanem a gyűjtemény elhelyezését is méltán megirigyelhetnék hazai múzeumaink.) A kiállításról az 1994-ben megjelent könyvet követően, most egy katalógust jelentetett meg a múzeum, szintén Lakatos Sarolta tollából.

A második nap a numizmatika jegyében telt el. A résztvevők két szekció közül választhattak. A választás igen nehéz volt, mivel mindkét szekcióban rendkívül érdekes előadásokat ígért a programfüzet. A 29 előadó, az ókortól napjainkig áttekintette a numizmatika különféle területei: a pénzverési technikáktól, az adott kor gazdaságpolitikáját, valamint új numizmatikai leletekről számolt be. Egyes előadók a numizmatika történeti ikonográfiai kapcsolatait mutatták be, illetve a pénzekben megjelenő insigniumokat elemezték. A napot a Városi Galériában tett látogatás zárta, ahol Tóth Sándor éremművész kiállítását tekinthették meg az érdeklődők. A záró (harmadik) nap előadásai szintén gazdaságpolitikai vonatkozásúak voltak, kivéve az utolsó két előadást, amelyben a Sóstói Nemzetközi Éremművészeti és Kispasztikai Alkotótelep történetét és jelenést ismerhettük meg. Ezt követően került sor a konferencia zárására. Kupa

Mihály zárszavában kiemelte a numizmatika és ezzel együtt a történeti segédtudományok fontosságát, valamint megköszönte a városnak, hogy befogadta a konferenciát. Ezt követően Gedai István, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója szakmai értékelése következett. Ő is kiemelte a konferencia sikerességét, illetve magas szakmai színvonalát. A tudományág iránt megnyilvánuló érdeklődést a nagyszámú (40) előadó is bizonyította. Mint mondotta, szakmailag igen hasznosak voltak az előadásokat követő hozzászólások, viták. Végül reményét fejezte ki, hogy a nehézségek ellenére a konferenciasorozatnak lesz még

folytatása, majd köszönetét fejezte ki a városnak, illetve a résztvevőknek.

A *numizmatika és a társtudományok* címmel harmadszor megrendezett konferencia jó példája volt annak, hogy egyes speciális kutatási terület eredményeit hogyan hasznosíthatják más tudományágak művelői. Reméljük, hogy hamarosan megjelenik a konferencia előadásait magába foglaló kiadvány, amely sok új információt tartalmazhat a történeti segédtudományok iránt érdeklődők számára.

Szantner Viktor

„A CSÁSZÁR LOVASSÁGA”

Kiállítás a marchfeldi kastélyban

Az ausztriai marchfeldi (közvetlenül a mai Szlovákia határának térségében található) egykori Savoyai Jenő vadászkastélyban, 1998. március 28. és november 1. között látható a „Des Kaisers Reiterei” című érdekes kiállítás.

Az egykori Habsburg Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia lovasságát bemutató kiállítás áttekinti a vértések, dragonyosok, svalizsérok, ulánusok, huszárok, a lovastüzérség, a császári (és királyi) lovas gárdaalakulatok múltját 1798–1918 között.

A kiállításon, elsősorban magángyűjteményekből származó tárgyak láthatók. Így egyenruházati emlékek, személyi és lófelszerelési tárgyak, fegyverek, katonai játékok, rendjelek és kitüntetések, művészeti alkotások.

A bemutató a *Die Gesellschaft für Österreichische Heereskunde* és az *Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde* szervezésében valósult meg. Tekintettel a magyar vonatkozásokra is, melegen ajánlható a magyarországi érdeklődőknek is.

Pandula Attila

„FORTITUDINI – DER TAPFERKEIT”

Kiállítás Wagramban

Az ausztriai Deutsch Wagramban 1998. március 29-én, ünnepélyes keretek között nyitották meg az Erzherzog Carl-Hausban található Múzeumban a „Fortitudini – Der Tapferkeit” kiállítást a Katonai Mária Terézia-rendről és a Vitézségi Éremről.

Az érdekes falerisztikai bemutatót az *Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde* és a *Museumsgesellschaft der Stadt Deutsch-Wagram* rendezték. Október 4-ig tart nyitva.

A kiállított emlékek döntően osztrák magángyűjtők tulajdonában vannak. Szép számban szerepelnek rendjelek, kitüntetések, emlékérmek, dokumentumok, „viselési képek” stb. a kiállításon.

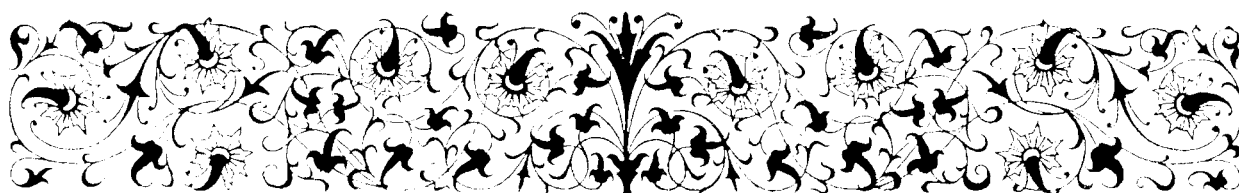
Talán a legérdekesebb a személyekhez köthető Katonai Mária Terézia-rend jelvények (így Nauer-

dorf Friegyes gróf altábornagy, herceg Hessen-Homburg Friegyes lovassági tábornok, Borović Szvetozár tábornagy rendjelvényei, Müller Richárd tüzérségi tábornok ún. Terézia gyűrűje.

A Vitézségi Érmek sorában láthatók a legfontosabb éremtípusok. Így a ritkaságnak számító II. József, I. (II.) Ferenc típusok, az V. (I.) Ferdinánd, I. Ferenc József típusok és a IV. Károly korából származó Arany Vitézségi Érmek is.

A IV. Károly által alapított Tiszti Vitézségi Érmek, illetve a jelenlegi kultusz rövid bemutatása zárja a kiállítást.

Pandula Attila

KÖNYVISMERTETÉS

GRAUS, IGOR: Staatliche Auszeichnungen der Slowakischen Republik. Slowakische Informationsagentur kiadása Bratislava 1996. 14 oldal gazdag (színes) illusztrációs anyag. ISBN 80 8048 169 5

Mintaszerű, rövid összefoglaló a modern Szlovák Állam 1994-ben létrehozott kitüntetési rendszeréről.

Szlovákiában ma három rendjelet adományoznak.

A *Fehér Kettőskereszt Rendje* (I–III. osztály) polgári és katonai tagozattal egyaránt rendelkezik. Csak külföldieknek adományozható.

Az *Andrej Hlinka Rend* (I–III. osztály).

A *Ludovit Štur Rend* (I–III. osztály) polgári és katonai tagozattal egyaránt rendelkezik. (Ez tekinthető az általános érdemrendnek.)

Szlovákiában ma két keresztet adományoznak.

A *Rastislav Štefanik Kereszt* (I–III. osztály) elsősorban katonai, életmentő, anyagmentő érdemek elismerésére szolgál.

A *Pribina Kereszt* (I–III. osztály) elsősorban gazdasági, szociális, kulturális érdemek elismerésére szolgál.

Az egyes elismerések némiképpen felidézik az első Szlovák Állam (1939–1945), Csehszlovákia, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia falerisztikai hagyományait.

A rendjelek, kitüntetések igen színvonalas, jól sikerült alkotások. Formájuk, anyaguk, a tárgykörrel kapcsolatos kérdések a legjobb hagyományokat, illetve esetenként egyéni, modern elképzeléseket idéznek. A kitüntetési rendszer kialakításánál láthatóan előtérben volt az a dicséretes, nehezen megvalósítható törekvés, hogy az eddigiektől teljesen eltérő rendjeleket, kitüntetéseket hozzanak létre.

A szlovák elismeréseket a nagy hagyományokkal rendelkező körmöcbányai Pénzverde állítja elő.

Pandula Attila

BAUER, VOLKER: Hofökonomie. Der Diskurs über den Fürstenhof in Zeremonialwissenschaft, Hausväterliteratur und Kameralismus.

Böhlau Verlag kiadása Wien – Köln – Weimar (Institut für Erforschung der Frühen Neuzeit – Wien) 1997. (Frühneuzeitstudien – Neue Folge Band 1.) 360 oldal.

ISBN 3-205-98798-5.

A szerző a XVII–XVIII. századi, európai fejedelmi udvarok gazdaságtörténeti összefüggéseiről írt értékes művet. A korábbi szakirodalom – e vonatkozásban – elsősorban Franciaországra koncentrált. Bauer, elsősorban a német nyelvterület eddigi hiányzó feldolgozását adja.

Az „udvari gazdaságtan” a fejedelem és az udvar számára szükséges gazdaságpolitika.

A fejedelmi udvarokban, a tárgyalt időszakban mindvégig igen jelentős szerepet játszott a nagy költségeket felemésztő udvari ceremóniák köre. A megfelelő gazdasági háttér biztosítása érdekében igyekez-

tek korszerű feltételeket biztosítani. A tárgykörben – folyamatosan – átfogó, s részletekre is kiterjedő szakmai tudományos viták folytak a különböző területeken. Így a szerző ismerteti a ceremóniatudományi, „családapai-irodalmi”, pénzügytani vitákat. (1. fejezet).

A 2. fejezet a ceremóniatudománnyal, illetve az ebből kialakult udvari joggal foglalkozik.

A 3. fejezet részletezi a témára vonatkozó közgazdasági vitákat, véleményeket (a XVI–XVIII. századokban). A 4–5. fejezetek pénzügytani kérdésekkel, ennek gyakorlati vonatkozásaival – így pl. a vonatkozó döntési mechanizmussal – foglalkoznak.

Történelmi (művelődéstörténeti stb.) szempontból igen érdekes a mű 6. fejezete. Ez részletesen szól az udvari ceremóniákról, etiketről, az adott időszakban betöltött történelmi és társadalmi szerepéről, illetve természetesen ezek gazdaságtörténeti vonatkozásairól.

Egyes nemzeti monarchiákban, így a német udvarokban is példaként követett Franciaországban, Angliában, az udvar kiadásai az állami költségvetésben szerepeltek. E mintának tekintett területeken az 1770-es évektől kezdődően az udvar elleni támadások részben erre mentek vissza.

Német területen ez másképpen volt. 1648–1806. között a fejedelmi udvarok példa nélküli ösztársadalmi jelentőséggel bírtak. Más területekhez képest, sokkal inkább voltak politikai döntések, gazdasági kezdeményezések, a kulturális élet központjai.

Ezekben az udvarokban elengedhetetlen volt a magas színvonalú, széles körű udvari reprezentáció. Német területen lényegében nem alakult ki, a más területeken jellemző, központi udvar. Ezzel szemben, a különböző színvonalú, német uralkodói udvarok száma mintegy 300 volt.

Az udvarok között állandó rivalizálás volt a jellemző.

Az uralkodóknak a helyi elit, illetve az alattvalók

irányába is folyamatosan hangsúlyozniuk kellett szociális, politikai, gazdasági stb. túlsúlyukat.

A német udvarokban, a XVII. század második felétől kezdődően volt jellemző a jelentős személyi növekedés. Így pl. a bécsi, császári udvar 1576-ban 531, 1674-ben, 1666, 1730-ban pedig 2175 főből állt. A XVIII. század elején a szász választófejedelmi udvar mintegy 460 főből, 30 évvel később már több mint 700 főből állt. A bajor udvar, Miksa Emánuel uralkodása idején mintegy 2000 főből, 1747-ben mintegy 1400 főből állt.

Összességében megállapítható, hogy még a kisebb német udvarok is mintegy 100 főből álltak.

Az udvari élet koraujkori középpontja a ceremónia volt, ez rendszerjelképként hangsúlyozandó. A ceremóniákban tükröződött az udvar belső kapcsolatrendszere, illetve (kívülálló vonatkozásában) igen erős kontrol érvényesült ezen keresztül az elérhetőség tekintetében is.

A ceremóniák – természetesen – korábbi időszakokra mennek vissza, mindvégig tükrözték a szakrális-monarchista rendszerek ceremóniáinak hagyományait. Alapvető kapcsolat van a keresztény vallási hagyományokkal is. Különösen érvényesült ez pl. a koronázási, beiktatási stb. ceremóniáknál.

A korabeli felfogás hangsúlyozta a világi és az egyházi szféra hasonlóságát. Egyik középpontja, Isten, a másiké a fejedelem.

A fejedelem, s vele udvartartása háztartása, szakrális jelleget kapott.

A szerző a fentiek illusztrálására érdekes (német) példákat elemez.

A korban nagy szerep jutott a ceremóniával foglalkozó szakembereknek, akik a témakört, esetenként, igen magas tudományos színvonalon művelték. A ceremónia kérdései az udvari- és a nemzetközi jog tudományos művelése során is szerepet kapott.

Pandula Attila

(Herausgegeben) HOFFMANN, ROBERT – (BARTH-SCALMANI, GUNDA-HELMUTH, THOMAS): Bürger zwischen Tradition und Modernität.

Böhlau Verlag kiadása Wien–Köln–Weimar 1997. (Bürgertum in der Habsburgermonarchie VI.) 432 oldal.

ISBN 3 205 98585 0

Az értékes tanulmánykötet, a bevezetésen túl, 15 szerző 14 írását tartalmazza.

A Habsburg Birodalom polgárságának történetével foglalkozó harmadik, 1996. októberében Salz-

burgban „Régi és új polgárság” címen tartott konferencián elhangzott előadások bővített, átdolgozott változatai olvashatók a kötetben. Az előadások a XVIII. századvége és a XIX. század vége közötti egy

évszázaddal foglalkoztak, bár egyesek, a XVI. századra is visszamennek. A témák osztrák, cseh, illetve triezsti vonatkozásokat dolgoztak fel. A korábbi hasonló tematikájú konferenciákkal ellentétben, most az egyes városokban bekövetkezett társadalmi átalakulás vizsgálatára koncentráltak. Elsődlegesen nem a fővárosi, vagy a nagyvárosi nagypolgárság szerepelt a vizsgálatokban, hanem inkább kisebb városok, eltérő fejlődési színvonalat képviselő rendi és modern polgársága volt a vizsgálat tárgya.

Egyes tanulmányok kifejezetten tárgyaltak családtörténeti vonatkozásokat (szűkebb és tágabb értelemben egyaránt). Egyes esetekben magyar vonatkozásokról is olvashatunk a kötetben.

Egyes vonatkozó társadalmi csoportok, rétegek tárgyalása is helyet kap a kötetben.

Igy pl. *Melicher, Peter* „Egy hű szolgáló metamorfózisa a k. (u.) k. hadsereg 18. és 19. századi polgári tisztjeihez” (105–142. pp.). Áttekintés a polgári származású katonatisztekről. Az egyes karrierlehetőségekről, ezen pályával kapcsolatos (elérhető), vágyott privilégiumokról. Megemlítendő, hogy e témakörben leginkább a régi polgárság egyes körei voltak érintettek.

Arnbom, Marie-Therese „A nemesített bécsi polgárság házassági magatartása a 19. században” (143–161. pp.) című tanulmányában (reprezentatív módon) vizsgált tisztviselői, katona, s egyéb (pl. nagytőkés) családokat.

A részletesebben bemutatott családok között van (a nagyszzebeni eredetű) Straussenburgi Arz család, a

(bánáti eredetű) Hoffinger família és a Kövessházi Kövess család.

A szerző megállapítása, hogy a nemesített polgárok nem léphettek ki a polgári elittel megosztott „második társaság” köréből.

Kustatscher, Erika „A Stafflerék.” Egy paraszti eredetű családnak a bozeni polgárságba kerülését vizsgálja a XVI–XIX. században. (163–183. pp.).

Cattaruzza, Marina „Városi polgárság és kereskedők Triesztben: 1749–1850.” (225–245. pp.) Egy jellegzetes város példáján keresztül mutatja be a régi polgárság átalakulását, a modern polgárság kialakulását. Triesztbe, a XVIII. században bevándorolt, új városrészt is alapító, erőteljes állami támogatást élvező nagykereskedő-bankár elit csak hosszú idő után hódított teret a város vezetésében addig domináló családok képviselőivel szemben.

Hye, Hans Peter „Régi és új polgárok Aussigban (Usti nad Lábem) a XIX. század közepe körül” (247–269. pp.) A csehországi városba, a tárgyalt időszakban, elsősorban protestáns bevándorlók érkeztek. A város ipar fejlődésének időszakában (1850–1900) szerepük jelentős volt. A szerző részletesen bemutatja azt a folyamatot, amely során, egy gazdaságilag sikeres csoport, hogyan alakította át a régi városirányító elit összetételét. A vizsgálat során a családi összefonódásokat dokumentáló adatok is feldolgozásra kerültek.

Pandula Attila

LEHOTSKÝ, JAROMÍR M.: Sága rodu Izákovcov.

Slovenská genealogicko-heraldicko spolocnost pri Matici Slovenskej kiadása Martin 1997.

(1. zväzok „Bibliotheca genealogica Slovaca”) 55 oldal, illusztrált kiadás.

ISBN 80 967659 2 2

A Nógrád megyei Patvarcra való Izsák család, illetve rokonságának családtörténeti vázlata a kiadvány.

A család egyes tagjai, illetve a velük rokonságba került famíliák (szlovák szempontból jelentős) evangélikus lelkészek, tanárok, jogászok. Ezek sorában említhető pl. Izsák Gábrriel (1837–1922), illetve Izsák Gusztáv (1847–1937) ügyvéd, Turóc vármegye főjegyzője – a turócszentmártoni szlovák deklaráció egyik megfogalmazója Izsák Lajos (1833–1929) evangélikus tanító, illetve leszármazóik.

A szerző foglalkozik, budapesti szlovákokkal is. Így pl. Izsák Lajos, evangélikus kántortanítóval, feleségével Bachát Emiliával, illetve az apóssal, Bachát

Dániellel, (ő budapesti szlovák evangélikus lelkész volt, a Ferenc József-rend lovagja, a budapesti szlovákok társadalmi-kulturális élettel, a századfordulón, különös tekintettel a „Luther-udvarra”.

Áttekintik a különféle leszármazókat, akik általában értelmiségiek voltak.

A kiadványban szó van a rokonsághoz tartozó Rumann család egyes tagjairól (pl. Miloš Rumannról), illetve – az általában ugyancsak – értelmiségi leszármazóikról.

Áttekintő genealógiai táblázatok is olvashatók a XVIII–XX. századi Izsák és a vele rokon családokról.

Pandula Attila

DULGĂU, BUJOR: Sigiliile instituțiilor Sătmărene din secolele XVI–XIX. Muzeului Sătmărean kiadása Satu-Mare 1997. 345 oldal, igen gazdag illusztrációs anyaggal. ISBN 973 97339 8 0

A román szerző szfragisztikai munkája a (történelmi) Szatmár vármegye pecségeit mutatja be.

A téma megfelelő elhelyezése érdekében áttekintést kapunk a helyi pecséthasználat történetéről a XVI. századtól a XIX. század közepéig terjedő időszak vonatkozásában. A szerző bemutatja a pecségeket használó (megyei, helyi, egyházi) hivatalok szervezetét is.

A kötet anyagának gerincét a megye területével kapcsolatos pecsétek részletes bemutatása adja. Így a megyei pecsétek (80–103 pp.), a megye területén létezett szabad királyi városok, mezővárosok (pl. Szatmárnémeti, Nagybánya, Felsőbánya illetve pl. Nagykároly, Csenger, Pinkolt (104–141 pp.), továbbá a megye községeinek (142–209 pp.) pecségei kerülnek részletes bemutatásra.

Az egyházi pecsétek csoportosítása a következő: görög katolikus (210–234 pp.), római katolikus (235–253 pp.), református (254–271 pp.).

Részletes, a levéltári forrásokat, illetve a felhasznált (magyar–román nyelvű) szakirodalmat bemutató bibliográfia (278–289 pp.) is olvasható a kötetben.

A kötet nagyszámú – többnyire jó minőségű – pecsét, címerkép stb. illusztrációt közöl.

A munka tematikai bontásban, azon belül alfabetikus sorrendben (az adott települések román neve szerint, a ma Romániához tartozó részen, s közben a magyar elnevezés alapján) a Magyarországon maradt települések anyagát is közli. Az egyes pecsétleírásoknál, ábrázolásoknál (természetesen) olvashatók a régi elnevezések is.

A fenti probléma megoldását jelentette volna, ha a kötetben szereplő településekről, megfelelő névmutatót közölt volna a szerző.

A romániai szakkönyv, méltán illeszthető a feldolgozás, módszer, jelleg stb. alapján, az elmúlt évtizedekben megjelent magyar, szlovák stb. „pecsétkataszterek” sorába.

Reméljük, hogy más területek vonatkozásában is készülnek majd hasonló feldolgozások Romániában.

Pandula Attila

SOÓS FERENC: A magyar fémpénzek feliratai és címerei. Argumentum Kiadó. Magyar Numizmatikai Társulat. 1998. p. 297., számos ábrával, ISBN 963 446 067 4, 1800 Ft

Az ÁB-AEGON Általános Biztosító Rt. és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával megjelent kötet szövegrésze két fő egységből áll.

Az 1. egység áttekintést ad az írás kialakulásáról és történetéről. Főként a latin írásbeliséggel, s az e téren használt központozással, segédjelekkel, rövidítésekkel foglalkozik a szerző, tekintve, hogy a magyar pénzek feliratai 850 éven át – egészen a múlt század derekáig – jobbára latinul íródtak. Azután a fémpénzeink felirataiban előforduló rövidítések feloldását és magyar jelentését tárja elénk. Hasonló összeállítást találunk a feliratokon szereplő földrajzi területek névrövidítéseinek feloldásáról.

A 2. egység a fémpénzeinken előforduló címerek bemutatása előtt megismerteti a címerek eredetével, a címerek alkotóelemeivel, a heraldika főbb jellemzőivel és szabályaival s a magyar államcímerek rövid történetével is. Majd bővebben tárgyalja a középső és kora újkori pénzeinken, verde- és mesterjegyként al-

kalmazott címereket. Valószínűleg e téren nyújtja a kötet a legtöbb új információt, kiegészítve – esetenként helyesbítve is – Pohl Arthur és Unger Emil kutatásait. Soós Ferenc e kérdéskörben több ízben éppen a „Turul”-ban ismertette először eredményeit. Reméljük a jövőben is megtartja ezen szokását.

A munka másik részét a katalógus alkotja.

Ebben kronológikus sorrendben találjuk Szt. Istvántól IV. Károly királyig a feliratot és/vagy címet is feltűnítő pénzeink közül a jellegzetes, egymástól lényegesen eltérő feliratú és címerű darabok (több mint 500) ábráit, a feliratok betűhív, valamint a rövidítéseket feloldó, továbbá magyarra fordított szövegeivel együtt. 1920 utáni pénzeink felirataival – miután ezek magyar nyelvűek és rövidítés nélküliek – csak néhány összefoglaló mondat erejéig foglalkozik szerzőnk. Ellenben a korábbi időszakból bemutatásra kerültek Erdély, más mellékterületek és pénzverési jogot nyert magánszemélyek (Zrinyiek, Esterházyak, Batthyányak) pénzei is.

Melléklet tartalmazza a pénzeken látható címerek (országos, tartományi-területi, városi, családi stb.) ábráit. Minden címerrajz kétféle kivitelben, vonalas rajzban és a heraldikai színezést is jelölő változatban szerepel. (Ezt igen jó és követendő példának tartjuk!)

Lexikonszerű összeállítást találunk a pénzek feliratokon vagy címerek által szereplő földrajzi területekről, főbb jellemzőikről, rövid történetükről.

A kötetet irodalomjegyzék, jegyzetek, rövidítés-jegyzék, névmutató (személy- és földrajzi), végül német, angol és francia nyelvű összefoglalás egészíti ki.

A témaválasztásával egyedülálló kötet – több mint 10 esztendő munkája – alighanem a szakemberek és gyűjtők által általánosan használt kézikönyvként fog meghonosodni.

Rainer Pál

Nobilimea românească din Transilvania – Az erdélyi román nemesség – La noblesse roumaine de Transylvanie.
Szerk. DIACONESCU, MARIUS, DRĂGAN, IOAN. Editura Muzeului Sămărean. Satu Mare 1997. p. 303.
ISBN 973 97339 6 4

A román Kulturális Minisztérium, a román Kisebbségi ügyek Minisztériuma, a Szatmár Megyei Tanács, a Szatmár Megyei Múzeum és a nyíregyházi Jósza András Múzeum közös rendezésével, Szatmárnémetiben, 1997. április 18–19-én megtartott tudományos konferenciáról a „Turul” 1997/3–4. füzetében (pp. 119–120.) Pandula Attila már beszámolt.

Még ismertetőjének megjelenése előtt – szokatlan gyorsasággal – napvilágot látott a konferencia kötete is. Ebben az alábbi előadásokat találjuk:

Dragăn, Ioan: Az erdélyi román nemesség a román történettudomány vitatott kérdése. E vitaindító előadás szerzője szerint a téma részletes kutatása máig sem történt meg. Három fő korszakot különít el: 1. 1540-ig (a Magyar Királyság kora), 2. 1541–1691 (az Erdélyi Fejedelemség kora), 3. 1691 – XIX. sz. (Habsburg korszak). A román nemesség országos nemesekből, kenézekből és vajdákból állt. Az erdélyi román nemesség a XIX. sz. elején – a tágabb értelemben vett – Erdély összlakosságának 3%-át, mintegy 12 500 családot tett ki.

Pop, Ioan-Aurel: A román elit Erdélyben a XIII–XIV. században. Szintén a Dragăn által megállapított kategóriákat alkalmazza. 1. A magyar nemességbe olvadtak, katolizáltak és elmagyarosodtak. 2. A kenézek és vajdák a helyi elitet alkották, de komolyabb gazdasági hatalom nélkül. Ők megőrizték az ortodoxiát. Szokásjog alapján – tehát királyi kiváltság nélkül – birtokoltak. A román nemesek összességükben etnikai alapon nyugvó kiváltságos rendet, mint a szászok, magyarok, székelyek nem alkottak, bár időlegesen előfordultak („nobiles valachi”).

Érszegi Géza: A román nemesek az erdélyi tartományi gyűlésen a 13. század végén? III. András király 1291-ben Gyulafehérvárra generalis congregatiót hir-

detett „universis nobilibus Saxonibus Syculis et Olachis”. A többféleképpen is fordítható forráshely vizsgálata alapján úgy tűnik, e tartományi gyűlésen románok – pontosabban a románok előkelőbbjei – is részt vettek. Mindez arra enged következtetni, hogy a románság egyesei is rendelkeztek bizonyos helyi – a szászok és székelyek kiváltságaihoz hasonló, bár valószínűleg azokénál kevésbé kiterjedt – kiváltságokkal. A kiváltság alapja a vagyon volt.

Diaconescu, Marius: Dragoș, Moldova „államalapítója” a legenda és valóság között. Az idők folyamán több kísérlet történt a mondai hagyomány szerint Moldvát alapító Dragoș személyének valamely valós, Dragoș nevű történelmi személlyel való azonosítására. A szerző cáfolja, hogy az ún. bedeházi Dragoș azonos lenne e legendás személlyel. Bedeházi Dragoș családfája ugyanis oklevelekből jól rekonstruálható.

Engel Pál: Hunyadi pályakezdése. Bár e téma – főként Oszwald Arisztid és Elekes Lajos kutatásai nyomán – eddig sem volt ismeretlen, e roppant érdekes tanulmány igen jelentősen pontosítja, finomítja (személyi és kronológiai vonatkozásban egyaránt) a közös magyar–román (és délszláv) történelem egyik legjelentősebb alakja fiatalkori életpályájáról alkotott ismereteinket.

Dragăn, Ioan: Kenézek és nemesek a Hunyadiak korában. A kenézek nemességét elismerő folyamat e korszak első két évtizedében zárult le. A kenéz fogalmát az erdélyi és a magyarországi román birtokosoknál is a nemes váltotta fel. Viszont birtokaikat többnyire ezentúl is kenézsokás szerint uralták, s megmaradtak jellegzetes kötelezettségeik is a királyi tisztségviselők iránt. A kenézbirtoklás szabályai még akkor is fennmaradtak, amikor esetenként más nemzetiségek (pl. rutének) kerültek a helyükre.

Rusu, Adrian Andrei: A román nemesség és az egyház a XV. században (a hátszegi példa). Bár a középkori magyar katolikus egyház mindig ellenérzéssel tekintett az ortodox románságra, s Hátszegen ferences kolostor is működött, ennek ellenére katolizálásuk többnyire csak kismérvű és jobbára formális maradt. A ténylegesen áttért helyi családok száma mindössze 10-15 lehetett.

Hațegan, Ioan: A Bánság 1478-ban. Egy területi egység gazdasági, politikai és katonai életének szintézise, történelmének egy fordulópontján. A tanulmány a Temesi Bánság címben megjelölt viszonyaival foglalkozik Kinizsi Pál temesi bánná való kinevezésének esztendejében.

Pecican, Ovidiu: A máramarosi nemesek történelmi olvasmányai (XIV–XV. sz.). E tanulmány szerint Nagy Sándor és a trójai háború története – Constantin Manasses krónikája nyomán – ismert és elterjedt volt a fenti környezetben.

Diaconescu, Marius: A máramarosi nemesek lázadása 1492-ben. A lázadást az robbantotta ki, hogy az egyforintos adót – amelyet Mátyás király vezetett be uralkodása végén, de II. Ulászló eltörölte – ismét be akarták szedetni. A lázadás a román nemesség – a vidék nemessége a XVI. sz.-ig zömmel közülük került ki – kétségbeesett kísérlete volt nemesi kiváltságainak elismertetésére. Ellenállásuknak átmenetileg támogatást nyújtottak a sóvágók, akik szüneteltették munkájukat, bár a harcokban nem vettek részt. A lázadók Nagy István moldvai vajdától kértek segítséget. Mozgalmuk leverését birtokelkobzások követték.

Németh Péter: A Kántor család közéleti szereplése a XIV–XV. században. E tanulmány egy Szatmár vármegyei tehetős kismemesi familia sorsát ismerteti. Tagjaik jelentős szerepet játszottak a szűkebb környék életében. Néhányan megyei tisztségeket is viseltek (alispán, szolgabíró). A családdal kapcsolatban jelentős – több mint 500 db – Mohács előtti oklevél maradt fenn. Az érdekes tanulmány szépséghibája, hogy semmiféle jegyzetanyag nem készült hozzá.

Sipos Gábor: A kálvinizmus a hátszegi románok között a XVIII. század elején. A XVII. sz.-ban – a jelentős kismemesség és a városiasodás folytán – a kálvinizmus komolyan terjedt a vidék románsága körében. A református románok az ortodoxokkal viszonylag jól megfértek, az unitus románsággal viszont éles ellentétek voltak. Közösségeik a XVIII. sz. közepére tűntek el, részint az erőteljes katolicizmus folytán, részint pedig azért, mert a román kismemesség a görög katolikus egyházon belül is megőrizhette kiváltságait.

Tóth István György: A kismemesség szerepe és társadalomképe a 18. században. Az igen alapos, számos különböző országrészből vett példával alátámasztott tanulmány árnyalt képet ad a barokk újjáépítés századának, többnyire paraszti sorban, birtok és jobbágytalanul, ám erős nemesi öntudattal élő, nagyszámú magyarországi kismemességéről. E kiváltságait sokszor a törökellenes háborúk során, katonai érdemekért – de esetenként pénzért is – nyert tömeget a béke helyreálltával az államhatalom és a helyi közigazgatás (vármegye) is igyekezett privilégiumaitól megfosztani és adófizetővé tenni.

Ardelean, Livia: A máramarosi apszai Vlad családnak a nemességét kivizsgáló pere a XVIII. század második feléből. Az 1406-ban Zsigmond királytól nemességet kapott és idővel elszegényedett család az 1799–1802 között lefolyt perben – iratokkal és tanúkkal – sikerrel bizonyította nemességét. Szegénységükre való tekintettel a perköltségtől is mentesültek. Esetükben nem járt sikerrel az a – Tóth István György által is vázolt – törekvés, amely adófizetővé süllyesztésüket szorgalmazta volna.

Pandula Attila: A Katonai Mária Terézia-rend és a magyar királyi Szent István Rend román tulajdonosai. Ausztria–Magyarország e két korlátozott számban adományozott legmagasabb – katonai és polgári – rendjelét, amelyeknek adományozása nem volt nemesi ranghoz vagy egyes vallásfelekezetekhez kapcsolva, hanem többnyire tényleges érdemek alapján történt, a XIX–XX. században néhány román, vagy román származású alattvaló is megkapta. A KMTR-et négyen, a Szt. István Rendet ketten nyerték el. Valamennyiük sommás életútjával megismerteti e tanulmány. (A 76. gyalogezred – amelyben Boeriu János szolgált – azonban nem Szolnok, hanem Sopron környékéről kapta legénységét!)

Dulgău, Bujor: A román nemesség a szatmári levéltári forrásokban. A Szatmár Megyei Levéltár forrásai Szatmár, Ugocsa vármegyék és Kővárvidék nemeseire vonatkoznak. Különösen ezen utóbbi kiváltságos területen élt nagyszámú román nemesség, akiknek túlnyomó része a XVI–XVII. században katonai szolgálatáért kapta kiváltságait az erdélyi fejedelmektől, s nekik speciális hadiszolgálatokkal tartozott. Az illető vidék román nemessége többnyire paraszti sorban, különféle szolgálatokra kötelezve élt.

Edroiu, Nicolaei: Genealogiai kutatások a fogarasi nemesekre nézve: Ioan Cavaler de Puscariu és Andrei Veress. A szerző a címben jelölt két személy genealogiai munkásságát ismerteti. Puscariu 1861–62-

ben formanyomtatványokon kérdezte ki Erdély román bojár és nemes családait. Eredményeit több alkalommal publikálta. Veress idevágó műve kéziratban maradt. Munkáik újrakiadását, illetve kiadását tervezik.

A román előadások magyar, a magyarokénak román kivonata is megtalálható a kötetben, továbbá általában francia, illetve néhány esetben angol, vagy német rezümé is. Sajnos a magyar fordítások roppant gyenge – bár nem egységes – színvonalúak, némelyik alig-alig érthető. Természetesen idegen nyelvű szövegnél az ember általában toleránsabb, de itt az igen sok nyelvtani pontatlanság mellett számos értelemzavaró hiba is előfordul, sőt egyes mondatok oly nyakatekertek, hogy egészen érthetetlenek. (Pl. a hiteleshelyeket – enyhén szólva különös – szakszövegben jegyzői hivatalnak fordítani.)

Ellenben mindenképpen pozitívumnak értékelhető, hogy a román kollégák többsége gyakran magyar

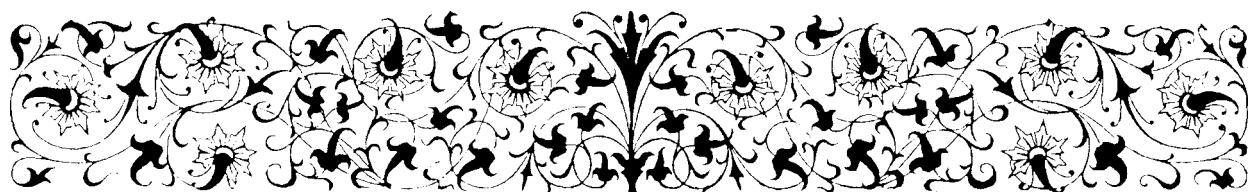
irodalomra is hivatkozik. A magyar szerzőknél egyedül Pandula Attila tanulmányánál találtam egy hivatkozást román munkára.

S esetleg jó lett volna információt adni a kötet borítóját díszítő – izléses – színes címerről, illetve Rákóczi György-féle armálisról is.

Mindenesetre egyetértek a konferenciát ismertető Pandula Attila kollégám azon véleményével, amely a közös rendezvény jelentőségét kiemelten hangsúlyozta. Ha nem is értünk egyet számos kérdésben – ez alighanem természetes is – a magyar félnek semmi esetre sem szabad elzárkóznia a közös párbeszéd, véleménycsere elől, ha a román félnek igénye támad erre.

Mellesleg a romániai Szatmári-régió több történeti kiadványa is megjelent mostanában, sajnos inkább csak román nyelven, holott témaválasztásuk folytán ezek minket is érdekelnének.

Rainer Pál

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

A gróf Bercsényi Zsuzsanna Városi Könyvtárban, 1998. március 4-én, Pandula Attila nyitotta meg Balogh László budaörsi gyűjtő „A világ zászlói” című kiállítását.

* * *

1998. április 24–26. között a németországi Gunzenhausenben tartotta a *Bund Deutscher Ordenssammler* a 3. Gunzenhauseni Falerisztikai kongresszust. A rendezvényen magyar, német és osztrák szakemberek vettek részt és tartottak előadást, ösz-szesen 6 előadás hangzott el. Egyes módszertani kérdéseken túl a súlypont a Német Lovagrend története, illetve a Szent István Rend története volt.

* * *

Csécsei Béla, Józsefváros polgármestere és Pandula Attila nyitották meg 1998. április 29-én Balogh László *Zászlómúzeumát*.

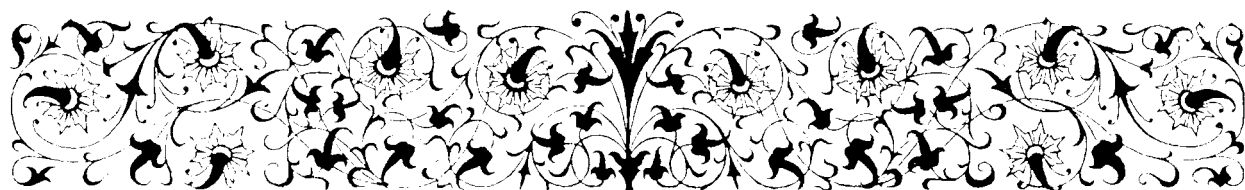
A nemzetközileg is egyedülálló Múzeumot új helyszínen (Bp., VIII. József krt. 68.), tetemesen megnövekedett kiállítási területen tekinthetik meg az érdeklődők.

Jelentős, modern hazai és külföldi, állami, regionális, kommunális vexillológiai és heraldikai anyag tanulmányozható az új intézményben. A gyűjteményt a hazai vexillológiai kutatás központjává kívánják fejleszteni.

* * *

1998. május 21–24. között az ausztriai Bad Ischlben tartotta az *Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde* 4. Rendjel- és kitüntetéstörténeti konferenciáját.

A rendezvényen angol, finn, magyar, német, román és osztrák kutatók tartottak előadásokat, illetve vettek részt. 10 előadás hangzott el. Ezek zöme módszertani kérdésekkel foglalkozott. Nagy teret kaptak az előadások, illetve a vita során az Osztrák–Magyar Monarchia rendjelei és kitüntetései.

TURUL (LXXI) No. 1–2.

(1998)

ZUSAMMENFASSUNG

In der dritten, abschließenden Abhandlung von *Károly Kapronczay* über die Ärztedynastien werden die Lebenswege von Ärzten der Familien Spilenberg, Pápai-Páriz, Hambach, Hellenbach, Moller und Rayger aus den 17–18. Jahrhunderten lexikonartig beschrieben.

Gábor Merényi-Metzger stellte die Personalien der in der Evangelischen Kirche von Pilis (Komitat Pest) begrabenen 13 Mitglieder der gräflichen Familie Beleznay aus den 18–19. Jahrhunderten hauptsächlich anhand Kirchenmatrikel zusammen. Die als örtliche Sehenswürdigkeit geltende Gruft wurde 1945 verwüstet und ausgeplündert; seitdem ist sie zugesperrt und unzugänglich.

Klára Csapodi-Gárdonyi erörtert den Ursprung des Beinamen Vitéz, der dem hervorragenden ungarischen humanistischen geistlichen Würdenträger des 15. Jahrhunderts, dem Bischof von Várad und dem Erzbischof von Esztergom, János Zrednai (†1472) hängen blieb. Zrednai selbst benutzte diese Namensform nie. Wahrscheinlich benannte Bonfini als erster so den verstorbenen Erzbischof. Die Etymologie des Namens Vitéz ist bis zum heutigen Tage nicht geklärt, trotzdem wird er allgemein benutzt.

Szilveszter Sólymos klärt die Herkunft des Ölgemäldes mit der Darstellung der Heiligen Krone Ungarns aus dem 17. Jahrhundert, worüber *Attila Pandula* im „Turul“ (1997. Heft 1–2.) berichtete. Aufgrund des in Trencsén befindlichen des Gemäldes konnte die lange

lateinische Aufschrift interpretiert werden. Sie wurde von Daniel Hradecius, – dem Sekretär des Kronwarts, Péter Révay (1568–1622), im Amt 1608–1622 – verfaßt, wobei das Schicksal der Krone in den Jahren 1608–1620 auf der Weise erzählt wird, als ob die Krone über die Ereignisse selbst berichten würde.

Attila Pandula berichtet über die Gedenkausstellung, die anlässlich der 240-sten Wiederkehr der Gründung des Maria-Theresien-Militärordens im Budapester Kriegshistorischen Museums veranstaltet wurde. Die einst höchste militärische Auszeichnung Österreich-Ungarns wurde in den Jahren 1757–1931 bzw. 1944 nur für Kriegsverdienste, in beschränkter Anzahl verliehen. Da die Mehrheit der Orden und Auszeichnungen in Wien verwahrt wird, ist es von besonderer Bedeutung, daß die Budapester Ausstellung die im Privatbesitz zerstreuten Denkmäler dem Publikum zugänglich machte.

József Deák Varga rektifiziert die genealogische Abstammung des bekannten Dichters des Zeitalters der Aufklärung, Ádám Pálóczi Horváth (1760–1809) und liefert gleichzeitig die Beschreibung der verschiedenen Variante des Familienwappens.

Márton Szluha stellt die Abstammungstafel der Nachfahren von Miklós Gergye, der 1611 in Nagykajd (Komitat Vas) gestorben war, aufgrund von Adelsnachweisen und Konskriptionen, bzw. Adels- und Besitzverleihungen sowie mit der Hilfe von Kirchenmatrikeln zusammen.

TURUL Volume 71
No. 1–2. issue of 1998

SUMMARY

In the third (last) part of his series “Doctor Dynesties” *Károly Kapronczay* provides an encyclopaedia-like overview of the walk of life of the doctor members of the Spielenber, Pápái-Páriz, Hambach, Hellenbach, Moller and Rayger families who were active in the 17th–18th centuries.

Based primarily on the data of parish registers, *Gábor Merényi-Metzger* compiled the key personal data of 13 members of the Count Beleznay family (from the 18th–19th centuries) who were buried in the Lutheran church of Pilis, a village in Pest county. Prior to the war the crypt was regarded as the monument of the village. However, it was devastated and pillaged in 1945. Later it was locked and since then it is inaccessible.

Klára Gárdonyi Csapodiné seeks the origin of the Vitéz (Valiant) name attached to the name of János Zrednai, bishop of Várad, later cardinal of Esztergom (died 1472) who was one of the most outstanding humanist prelates of Hungarian history in the 15th century. Zrednai himself never used this name version. It is probable that Bonfini was the first to call him by this name. In spite of the fact that the origin of the name Vitéz is still unclear, it is used widely and generally.

Szilveszter Sólomos clears the origin of an oil-painting from the 18th century which depicts the Hungarian Holy Crown. The painting was previously published in *Turul* (volume 1997, issue 1–2) by *Attila Pandula*. Based on the variants of the painting which are housed in Trencsén (Trenčín, Slovakia), the lengthy Latin inscription can be reconstructed and con-

strued. The text of the painting was edited around 1621/1622 by *Dániel Hradecius* (in office between 1608–1622) secretary to *Péter Révay*, keeper of the Holy Crown (lived 1568–1622). The inscription describes the history of the crown in the period 1608 to 1620 in a manner as if the Holy Crown would speak of itself.

Attila Pandula introduces the exhibition organised in the Budapest Museum of Military History to commemorate the 240th anniversary of the foundation of the *Mária Terézia Order*. Representing an extremely high esteem, the highest military medal of the Austro-Hungarian Empire (later Monarchy) was awarded between 1757–1931 (and in 1944) in a limited number, primarily to reward actual battle war merits. The majority on Order's relics are preserved in Vienna. This is why it is very important that part of the material displayed now at the Budapest exhibition survived in private hands (at the inheritors). Accordingly, never before could the general public see them.

The article of *József Deák Varga* provides additional data on the family origins of *Ádám Pálóczi Horváth* (1760–1809), a renowned Hungarian poet of the age of enlightenment. Further, he presents different versions of the family's coat of arms.

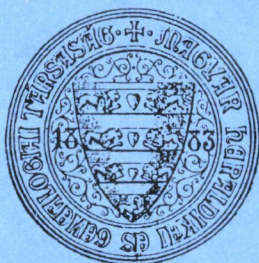
Márton Szluha compiled the family tree of the descendants of *Miklós Gergye* who died in 1611 at *Nagykajd* (Vas county). The archival sources used included nobility investigation minutes, nobility conscription lists, donation deeds and parish registers.

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
A Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

HETVENEGYEDIK KÖTET
1998/3-4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MCMXCVIII

E számunk szerzői

Dr. Bertényi Iván, egyetemi tanár (ELTE BTK)
id. Frivaldszky János, mérnök (Budapest)
Horváth Attila dr., egyetemi adjunktus (ELTE ÁJTK)
Makra Zsigmond dr., tudományos kutató (Budapest)
Nagybákay Antal Zelmós dr., kutató (Budapest)
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtitkára
Rainer Pál, régész–muzeológus (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)
Somogyi Gábor, ny. mérnök (Budapest)
Spiellenberg-Diószegi György Antal dr., jogász (Budapest)
Sunkó Attila, levéltáros, (MOL)
B. Szabó János, muzeológus (Történeti Képcsarnok)
Szluha Márton, mérnök, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság tagja (Budapest)
Vajay Szabolcs dr., a Genealógiai és Heraldikai Társaságok Nemzetközi Szövetségének tiszteletbeli elnöke

E számunk a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

TURUL

LXXI. évfolyam

1998/3–4. füzet

Szerkesztik: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai előkészítő munkák: Garai Péter

Nyomdai kivitelezés: Neotipp Bt, 1025 Budapest, Vöröstorony lejtő 5.

Felelős vezető: dr. Naszályi Gábor

ISSN 1216-7258

Technikai hiba folytán kimaradt előző számunkból (1998/1–2. szám – LXXI. évf.) a szerzők listája.
Ez a következő:

Csapodiné Gárdonyi Klára dr., kodikológus

Deák Varga József, Nagybajom

Kapronczay Károly dr., igazgató (Simmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár, Budapest)

Merényi-Metzger Gábor dr., főlevéltáros (Békés Megyei Levéltár, Gyula)

Nagybákay Antal Zelmós dr., tudományos kutató, (Budapest)

Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtitkára

Rainer Pál, régész–muzeológus (Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém)

Sólymos Szilveszter dr. OSB, ny. professzor (Pannonhalma)

Szantner Viktor egyetemi hallgató (ELTE BTK)

Szluha Márton mérnök

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

TURUL ARANYKÖNYV 1998.....	57
Vajay Szabolcs: A csömöri Zay családról. I. rész. Családtörténet	58
Spillenberg-Diószegi György Antal: Spillenberg Dávid (1627–1684) lőcsei orvosdoktor és bíró élete.....	68
Szluha Márton: A Beleznyak ősei	75
Sunkó Attila: Az Erdélyi Fejedelemség udvari hadszervezetének heraldikai ábrázolásai – Körös Nagy Miklós címereslevele.....	78
id. Frivaldszky János: Egy felvidéki község és soltészcsaládja.....	90

2. Kisebb rovatok

B. Szabó János: A Nádasdy-Huszárezred Tiszti Galériája Betléren.....	107
Somogyi Gábor: A Herke család története – A Herke család XVIII. századi nemességigazolása.....	108
Kállay István 1931–1998 (Bertényi Iván).....	113

Könyvismertetés

Wildner Dénes: A történelmi Magyarország egykori területének helynévtára. (Ism.: Nagybákay Antal Zellos).....	114
Engel Pál: Magyarország világi archontológiája. (Ism.: Makra Zsigmond).....	114
Engel Pál: A temesvári és a moldvai szandzsák törökkori települései. (Ism.: Makra Zsigmond)	116
Ladányi Erzsébet: Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlesztés korai szakaszában. (Ism.: Horváth Attila).....	116
Fári Irán–Nagy Ádám: Szeged címere. (Ism.: Rainer Pál).....	118
Dobos János: Zenta pecsétje és címere (1506–1920). (Ism.: Pandula Attila).....	119
Priester, Bors: Odlikovanja Nezavisne Države Hrvatske iz zbirke dr. Veljka Malinara. (Ism.: Pandula Attila)	120
Stimmer, Gernot: Eliten in Österreich. 1868–1970. (Ism.: Pandula Attila).....	120
Hazai és nemzetközi hírek	122
Kérdés – felelet	
Előfizetési felhívás	
Deutschsprachige Zusammenfassung (Ress Imre)	123
Résumé français (Valay Szabolcs)	124

TURUL ARANYKÖNYVE

A Turul Aranykönyvébe a folyóirat támogatóinak
és 5 éves előfizetőinek neve került,
amelyet az 1998. október 31-ig feljegyzett adatok alapján közlünk.

Abent Balázs	– Budapest
Bartal László	– Budapest
Csapó Zoltán	– Stuttgart/Németország
Frangepane Doimo	– Joannis/Olaszország
Kóczy László dr.	– Budapest
Kovács Ferencné	– Budapest
Merényi-Metzger Gábor	– Gyula
Mocsáry Lajos dr.	– Tata
Nyeső József	– Konstaz, Németország
Pályi Gyula dr.	– Budapest
Pest Megyei Levéltár	– Budapest
Rapajkó Tíbor	– Elek
Szentpáli-Gavallér Csaba	– Budapest
Szluha Márton	– Budapest
Zsigray Zsolt	– Budapest

A CSÖMÖRI ZAY CSALÁDRÓL

I. RÉSZ: CSALÁDTÖRTÉNET

Az egykori elit-társadalomban századokon át kiemelt szerepet játszó Csömöri Zay család sors történeti modellnek tekinthető. Bemutatásukon könnyíthet az épségben maradt levéltárunk¹, valamint az elmúlt két évtized során végzett antemohácsiana kutatások², továbbá középkori archontológiánk mind alaposabb feltárása³, valamint a család legújabbkori szétágazásának számbavétele⁴. Az így kialakuló hosszmetzeti rajzuk számos új adalékkal bővíti ismereteinket, ha a feltétlen teljesség igényével továbbra sem léphet még fel.

E megközelítésnek a prosopográfia jegyében kell indulnia, azaz a kétségtelen genealógiai összefüggések előidejét sem hagyva figyelmen kívül. Ennek értelmében a „társadalmi létezés” már akkor is bizonyított, amikor filiatív folytonossága még nem mutatható ki⁵. Erre figyelemmel adódnak a család eredetének helyesbítései, valamint ama lehető elágazások vélelme is, amelyeknek teljes felmérése immáron meghaladja az okirati kutatás lehetőségeit.

Mind ennek indítója a magyar elit-társadalomba a XVI. század elejétől már beépült főáguk előidejének prosopográfiai felmérése kell hogy legyen, amit majd kiegészített leszármazásuk követ, egészen a csak a jelen századunkban bekövetkezett szétesésig. Figyelmeztető is megannyi más jeles család számára, amelyek – akár csak őseik tették volt a török pusztítások idején – nemigen törekednek XX. századi struktúrájuknak tudatos megóvására.

Legyen tehát e bemutatás példájává a teendőknek, amennyiben egy társadalom – avagy annak századokon át vezető rétege – tart még a nehéz időket nemcsak átvészelő, hanem azokat túl is élő társadalmi magatartására.

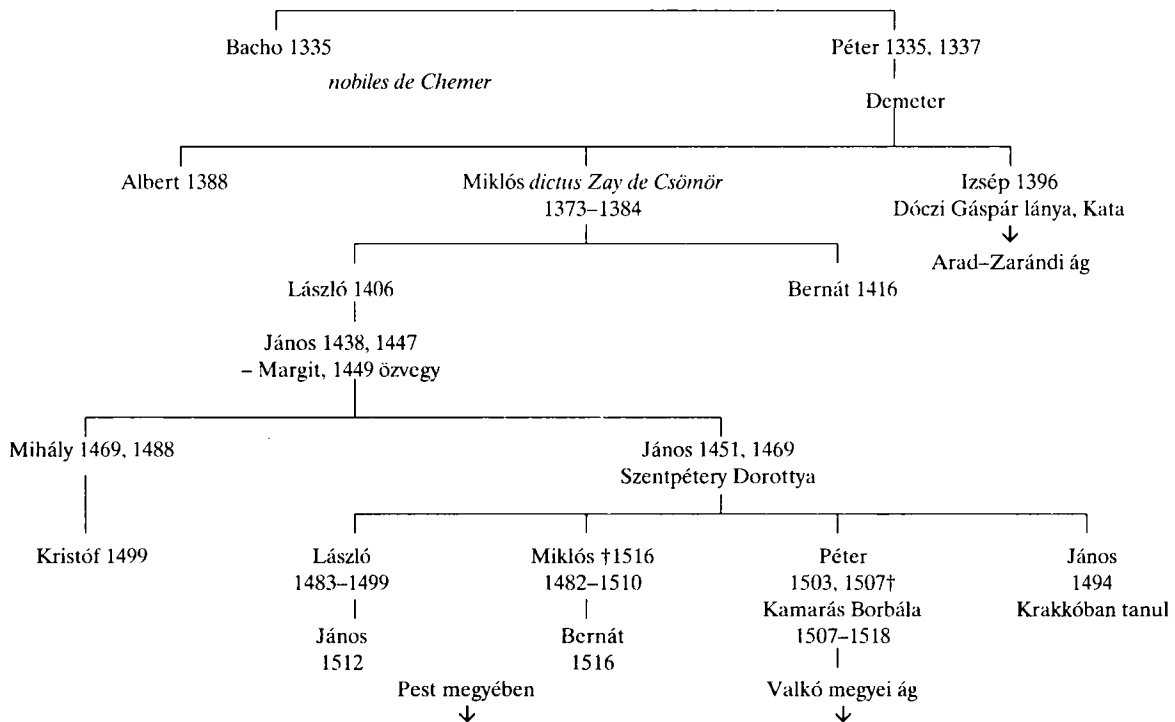
A Csömöri Zay család eredetét, a levéltárunkban

lévő középkori okmányanyag felhasználásával, a XIX. század elején rögzítették, jórészt a család akkori szeniorának, a felvilágosult és hagyományörző gróf Zay Károlynak kezdeményezésére. A feladathoz az ugróci kastély akkori levéltárosa elhamarkodón nyúlván, maga a levéltár pedig a külső kutatásra nem állván rendelkezésre, túl gyors következtetései tényként mentek át a szakmai tudatba.

E jóhiszemű eltájolás okán a szakirodalomban is tükröződő tényállás félrevezetővé vált. Olyan tekintélyek, mint Nagy Iván, Wertner Mór, vagy Karácsonyi János tették magukévá a téves nézetet.⁶ Ezt tükrözi a *Magyar Nemzeti Zsebkönyv*, sőt még a *Gothai Almanach* is.⁷ Ideje tehát az újabb eredmények világnál a szükséges helyesbítéseket eszközölni.

A kellőn át nem gondolt hagyomány egy Lója nemzetségből való származást jelez. Így véli Nagy Iván, sőt még Wertner is ekként említi.⁸ Karácsonyi már észleli az olvasati botlást, és a *de genere Lója* gráfiát a *de genere Vaja* formára helyesbíti, amit utóbb Wertner is magáévá tesz.⁹ Ennek, a Temes megyében honos és utóbb Valkóban is birtokossá lett nemzetségnek a XIII. század derekára visszanyúló, aránylag gazdag okirati anyaga valóban a Zay-levéltárban maradt reánk. Miként majd látni fogjuk: okkal és joggal. E megőrzés mégsem indokol fiági leszármazást.

A Zay család ősi birtoka nem a Dráván túli Valkó megyében, hanem a Pest közeli Csömör faluban pontosítható, amely okkal vált előnevükké.¹⁰ Nem a Dráván túliak szerezték Csömört, miként azt még Karácsonyi és Wertner vélték,¹¹ hanem a csömöri nemesek jutottak házasság révén – s csak majd a XV. század végén – Valkó megyei tetemes jószágukhoz, miként az alábbi vázlat szemlélteti:

A Zay grófok fiági ősvonala tehát az Aranybulla társadalmából, a XIII. század során Pest megyében kiemelkedő csömöri nemesekben gyökerezik. Név szerint legkorábról az 1335-ben említett Bacho és Péter testvérpár ismert, *nobiles de Chemer*.¹² Péternek, aki már közéleti szerepű,¹³ unokája lehetett ama *Nicollaus de Chemer*, aki 1373-ban első ízben szerepel mint *dictus Zay*.¹⁴ A csalánév tehát meglepően korán kialakult, ezzel utat is mutatva a vélelmezhető további leszármazásnak. Három vagy négy következtetett nemzedéken át így jutunk el az utóljára 1502-ben említett és 1507-ben már néhai Csömöri Zay Péterhez, akitől a fiági leszármazás szakadatlan.¹⁵ Mindez szigorúan a csömöri jószághoz kötődik, amely a lepergett két évszázad során nemigen lépte túl a váci járás körletét.¹⁶ A prosopográfia ekként éri el a genealógiai küszöböt. E részleg egyetlen korai kirajzása az 1373-tól említett – és még 1384-ben is szereplő – Zay Miklós fivére, *Izsép*,¹⁷ aki 1396-ban mint Dóczy Gáspár Katalin leányának férje, neje birtokjogán Zaránd megyébe került.¹⁸ Tőlük származik a családnak a Zaránd–Arad–Csanád–Temes térségben honos ága, amely az okiratpusztulás miatt genealógiailag ma már megfoghatatlan, de a török hódításig kétségtelenül virágzott.¹⁹

A továbbra is szerényebb szinten maradt Pest megyei törzsek csak egy évszázad múltán tör majd fel,

ugyancsak házasság révén. Ekkor és így kerül Zay-kézre a tetemes Valkó megyei jószág, a velejáró birtokiratok és az ennek nyomán kialakult *Ruzboid de genere Vajától* való fiági leszármazásuk hiedelme. Sőt, a család kezdeti címere is, amely egyszerű voltára figyelemmel, szintúgy lehetett a Vaja nemzetségé.²⁰

A sorsdöntő *hypogám* házasságot²¹ a már említett *Csömöri Zay Péter* kötötte a XV. század legvégén, Jánosnak és a nemes Dorottya asszonynak fia, amikor nőül vette *Lankai Kamarás Borbálát*, Mihály és Ikurdszentpéteri Szentpéteri Dorottya leányát.²²

A Vaja nemhez való kötődés Szentpétery-jussón – de náluk is már leányági áttételben – vélelmezhető.²³ *Ruzboid de genere Vaja* hasonnevű unokájának 1267-ben említett szerzeményi birtokai – *Lanka*, *Tolmány* és *Haraszti*²⁴ – ugyanis megegyeznek Szentpétery Dorottyanak a XV. század végén Kamarás Mihály kezére juttatott birtokaival. A háramlás egyértelmű. S Dorottya leánya, Kamarás Borbála révén, a Zayokra való továbböröklődés úgyszintén. Következésképp Zay Péter is odahagyta Pest megyét és a neje jussán szerzett valkói birtoktestre költözött, amelynek mind Szentpétery Dorottya, mind pedig leánya, Kamarás Borbála, egyedüli örökösei lehettek.

Hangsúlyozzuk, hogy *Lanka*, *Tolmány* és *Haraszti* a Temes megyei Vaja nemzetségnek nem ősi, hanem

szerezményi birtoka volt. Ilyesmit általában a leánygyed kiadására volt szokás fordítani.²⁵ Következésképp feltehető, hogy mindez egy Vaja nembeli leány kezével került valamilyen áttételben a Szentpéteryekhez, Valkó megye „aranybullás” társadalmának e tekintélyes familiájához. Első említésük – *nobiles de Ikerscenthpeter* – 1348-ból ismert,²⁶ amikor a Zayokhoz hasonlóan, jószáguk egyetlen birtokfő, a Száva-parti Ikurdszentpéter uradalma, amelynek ma már csak egy szerb dülönév – Petroviczi – őrzi emlékét, Mitroviczától (Szávaszentdemeter) nyugatra.²⁷ E feltörő várjobbágságnak nyilván jól jött a Vaja nemről – feltehetőleg Hosszúbácsi közvetítéssel²⁸ – reájuk háramló leánygyed, amiért a XIV. század végének valkói köznemességében már három birtoktest földesuraként szerepelnek.²⁹ Haraszi környékén Vaja-jussú és Hosszúbácsi áttételű porciójuk jól kimutatható. Ez a juss szállt végül Szentpétery László királyi kincstartóra, akivel fiáguknak 1516-ban magvaszakadt. E birtoktestet még életében – nyilván királyi kegyelemből – megosztotta unokanővérének, Dorottya asszonynak Borbála leányával és ennek fiaival, Zay Mátyással és Ferencsel, akik 1515-ben már együtt birtokolnak az akkor még élő Szentpétery Lászlóval.³⁰ Egy évre rá szállt a jószág és így a reá vonatkozó birtokiratok is, Dorottya jussán leányára Borbálára, illetve annak Zay Pétertől származó utódaira.

A közvetítő láncszem – Dorottya férje és Péter apósa – *Lankai Kamarás Mihály* maga is rendhagyó genealógiai eset. Következézetesen használt *Lankai* előneve már valkói kötődést tanúsít.³¹ Lankát Dorottya asszony kezével szerezte,³² míg ő eredetileg nem Dráva-melléki, hanem tiszántúli volt, anyai jussal a Guth-Keled nemzetség nyírségi ágához kötődött.³³ Apja egy Mátyás-kori reneszánsz karrier kedvezményezettje: *Kamarás* László, a debreceni sókamara teljhatalmú királyi ispánja. Mint ilyen vette nőül, kevéssel 1413 előtt, a Guth-Keled nembeli *Zeleméryek* utolsó sarját, Katalint.³⁴ A nagy név így az alkalmasint fiúsított Katalin révén háramlott tovább, feledtetvén a kamarás – immáron *Kamarás* – férj önön fiági származását.³⁵ – Négy fiúk közül ketten folytatták a családot. Benedek a már kétségtelen elité vált *Zeleméry-Kamarás* névkettős anyai jussú továbbörökítője, Mihály pedig Dráván-túli jeles házassága révén *Lankai Kamarás*nak neveztetik. A másik két fiú: János korán elhunyt, ³⁶ Lászlónak egyszülött fiát, Pétert pedig 1515-ben már magtalanul elhunytak írják. Keresztnevéből ítélve, László lehetett

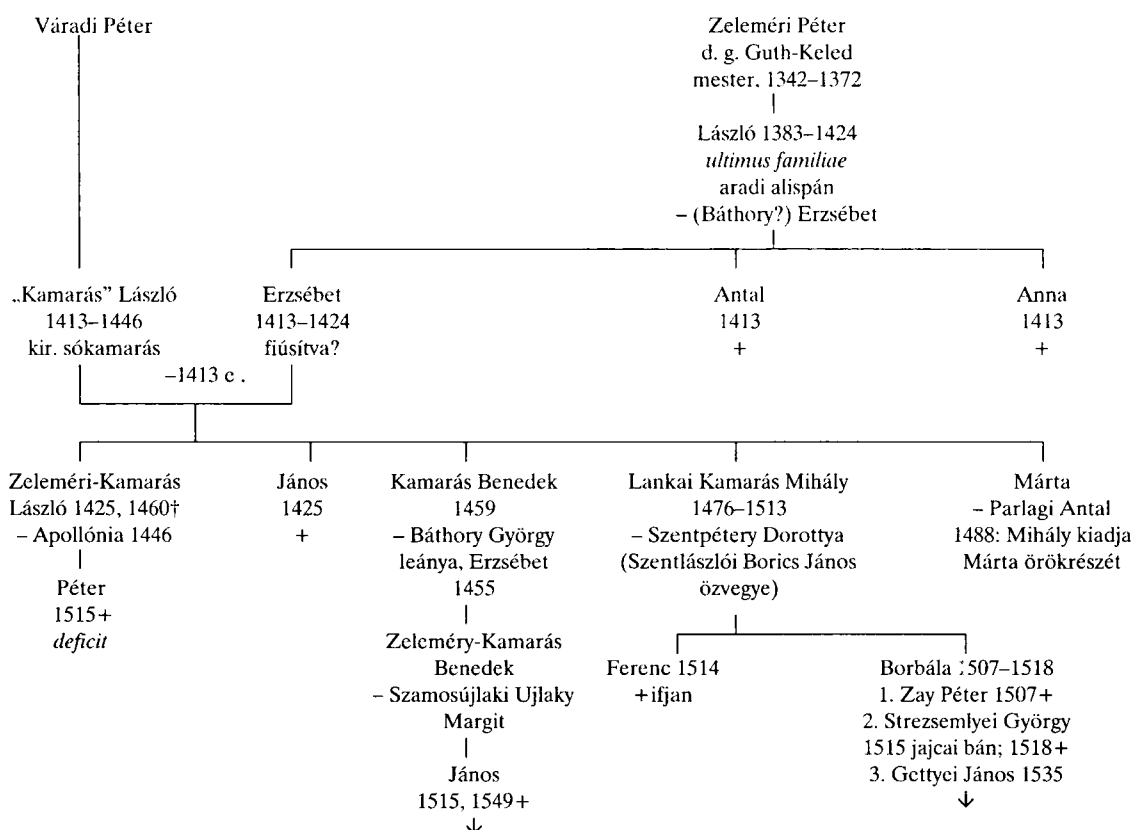
tett a koridős, amiért a Zeleméry-Kamarás névkettős továbbörökítése csak Péter halála után, a XVI. század elején szállhatott Benedek ifjabb ágára. Nagy Iván Zeleméry információja tehát jócskán módosítandó, figyelemmel a Jagelló-kor sokszor még tétova névhasználatára, amely a rákövetkező nemzedék Verbőczyánus merevedése nyomán nyerte csak el a stabilitást.

A Zeleméry-Kamarás klán³⁷ ekként adódó helyesbítéseit a túloldali tábla szemlélteti.

A prosopográfiai előidők összegezése után kívánatosnak tűnik a Zay család további besorolásának szakaszolt társadalmi felmérése. Sorstörténetük e tekintetben is modellszerű. Gyökereik az Aranybulla társadalmába nyúlnak vissza. A várjobbágyok, királyi szabadosok és udvarnokok köznemességgé kovácsolódó rétegébe, amely a XI-XII. század fordulójának észrevétlen forradalmát kezdeményezte és az Aranybulla jogrendszerével tetőzött.³⁸ Egy összeurópai megújulás magyar vetülete ez, az aragon *Carta de la Unió*n (1208) és az angol *Magna Charta* (1215) hasonmészpontú párdarabja.

Az Aranybulla jogelvei egy új társadalmi rétegződésre tártak kaput, az 1222. évi kiadását a tatárjárás földindulásától elválasztó alig két évtized távközén. A tatárjárás utáni társadalommegújulás már egy tudatosult előképet követ: az egykori várjobbágság mind szervezesebben idomul a genusokból sarjadt ősnemességhez, megosztva annak eddigi egyeduralmát. Mindez többnyire még királyi kiváltságlevelek kötődésében, amelyek jórészt egy már megtörtént társadalmi feltörést hagynak jóvá.³⁹

További lépés a kései Árpád-kor oligarchiájának – a törzsökös nemzetségeknek – a velük két évtizeden át keményen tengelytakasztó Anjouk általi letörése. A *genus*, a Szicíliai Királyság társadalomstruktúrájának mintájára bevezetett *osztályos egyezségek* újmódi gyakorlatában családokra bomlik, a felszabdalt nemzetségi közbirtok egyik, vagy másik töredékéből formálván egyedi birtokot és megkülönböztető családnevet. Megjelennek a továbbgyeđítő címerek – kezdetben sisakdísz-adomány formájában, „a torna céljára”.⁴⁰ Visegrádon az újmódi családok legjobbjaiból válogatják az udvari vitézeket. Kiemelésük az uralkodó tetsvényjoga. A dinasztia-nevelte fiúk ekként tompítják, sőt nemegyszer hatálytalanítják az apák és nagyapák aranybullás jogait.⁴¹ E közel másfél százados társadalmi átalakulás (1222–1351) az ősi-ségben tetőzik, amely a frissen szabdalt családi birtokokat nem a nemzetséghez, hanem a Koronához köti.⁴²

Nyilvántartásukra létesülnek az 1351-től indított *Királyi Könyvek* – a nápolyi *Regesta Feudorum* mintájára – amelyeknek első sorozata oly tragikus véget ért 1526-ban a Duna hullámsírijában.⁴³ Ez a rendszer – kivételeit és kibúvóit is beleértve – 1848-ig maradt érvényben, a XVI. század eleje óta már Verbőczy-fogalmazta merevítésében. – Fenntartója és kerékkötője volt egyszersmind a magyar államiság és társadalomfejlődés politikai és gazdasági sommázatának.

Minden egyéb szinte csak cifrázat. A Zsigmond király idején általánosuló címerhasználat – habár „a nemességnek nem kelléke, csak ékessége”⁴⁴ – a Mátyás idején reneszánsz-módin szokásba jött név-cseberberék és a közrendűeknek királyi oklevéllel való nemesítése.⁴⁵ Ide számít a címer-háramlás is, amelynek legismertebb példája a Körös megyei Garázdák 1409-ben nyert családi jelvényének leányági háramlással a Zaránd megyei Telekiek által való átvétele.⁴⁶ Hasonmód történhetett a Zay-címer esetében is: fő témájának jellegzetesen Zsigmond-kori motívuma – létrán állón az ostromlott toronyba üszköt vető fátylás vitéz⁴⁷ – alatt a Vaja nemzetség hasított pajzslába: ezüst-kék osztályban. Csak a reneszánsz szaba-

dosság javítja utóbb a kék hasítást az „előkelőbb” aranyra, míg a végleges címer a bárói adománnyal járó, már tudatos kompozícióban teljesül ki, hogy majd a késő-barokk grófi címer bonyolult összképébe torkollik.

A Vaja nem címerelemeinek átvétele tükrözi egyrészt a Zay Péter javára történt valkói birtokháramlást; másrészt valószínűsíti, hogy a közbenső Kamarás-nemzedéknek még nem volt címere. Zeleméry-jusszon a Guth-Keled farkasfogazat viselése nyilván az idősebb Zeleméry-Kamarás ágazata kiváltsága maradt amiből fiági kapcsolódásuk tévHITE is adódhatott. Szakasztott ugyanúgy, mint a Zayoknak a Vaja nemből való egyenesági származtatása esetében.

A társadalmi feltörés második szakasza tragikusán ellentmondásos. Zay Ferenc – a Péter fia – Garai Bánffy Borbála kezével megszerezte a Délvidék leghatalmasabb birtoktömbjét, a Garai-jussot.⁴⁸ Erre 1541-ben királyi adományt is nyert.⁴⁹ De csak igényadomány, maga a jószág ekkor már török kézen volt. Ugyanakkor Ferenc, mint Ferdinánd királynak kezdetől mindvégig álhatalos híve, 1560-ban az ország bárói közé emeltetett.⁵⁰ Az odalett délvidékieket így

biztonságosabb felvidéki birtokadomány kártalanította, a Ferenc emelte Ugrócz várával mint birtokfővel.⁵¹ A család új szempontú beüzölése a Verbőcziánus struktúrába ezzel megtörtént. – Az 1830-ban szerzett grófi rang⁵² már nem igazi váltás, csak társadalmi promóció. Hasonlatos ehhez a még a XVII. században történt Kollonich-kiágazásuk. Báró Zay Lőrinc és Kollonich Mária-Polyxéna grófnő kilenc gyermekének benjaminját, Lászlót, nagyhatalmú anyai atyafia, Kollonich János-Zsigmond bíboros, bécsi érsek, örökbe fogadta, lévén nemzetségének fiága vele kihalóban.⁵³ A Zay-ivadék ezzel felvette az anyai nevet, előnevet és címet, a császár reája ruházta a Kollonichok birodalmi grófságát, megtartva a „Zay-ugrócz örökös ura” megkülönböztetést. A családnak ez az ága evangélikus hitéből katolikussá lett. László négy nemzedéknyi utóda, 1863-ban bekövetkezett kihaltukig, az Osztrák Örökös Tartományok német/cseh elitjéhez számított, magyar jellegéből kivetkőzve, s mégis egy kalocsai érseket és két magyar nemesi testőrt adva társadalmunknak. A teljesség kedvéért a Kollonich-ág mégsem hagyható ki egy összbe mutatásból.⁵⁴

E fejlődést minden vonatkozásában gazdasági létalapja szintjén rendítette meg a XX. század. Grófi címük változatlan érvényű, főrendiházi örökös tagsági jogosultsággal tetézve.⁵⁵ Protestáns hitéből végül a főág is katolikussá lett, reverzális-engedmények révén. Az ugróci uradalom lényegében már 1920-ban odaveszett, a csonka országon belül Károlyi-jusson szerzett átmeneti kompenzációval.⁵⁶ Ezt, és magát a családi struktúrát is, 1945 zúzza majd szét. Azóta a család utolsó hajtásait külföldön találjuk: Kanadában, az Egyesült Államokban.

Lezárult ezzel egy sokévszázados társadalmi körforgás, amely az Árpád-korban ötvöződött társadalomból, az Anjou- és Zsigmond-kori feltörést követő reneszánsz tetőzés után a XVI. században főúri szinten izült a Verbőczi-féle társadalom elitjébe, hogy barokk virágzását követően végül a XX. század társadalombomlásába torkoljék. Nem egyedülálló sors, de fejlődéstörténetének szakaszolása a magyar társadalom jellegzetes példájaként mutatható be.

Vajay Szabolcs

JEGYZETEK

1. Az állagában teljes ugróci Zay-levéltár jelenlegi pozsonyi őrzőhelye a *Slovensky Národný Archív, Bratislava; Radovoj Archív Zayovcov z Uchrovca (Archív Rodu Zay)*.

2. Nevezetesen *Engel Pál: A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században*. Bp., 1971.; *Uő. Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban*. Bp., 1977.; *Fügedi Erik: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Bp., 1970.; *Uő. Uram, királyom... a XV. századi Magyarország hatalmasai*. Bp., 1974.; *Maksay Ferenc: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. I–II., Bp., 1990.; valamint a *Borsa Iván* gondozásában folytatott *Mályusz Elemér* kezdeményezte Zsigmondkori Oklevéltár kötetei: III. (1411–1412). Bp., 1993.; IV. (1413–1414). Bp., 1994.; és V. (1415–1416). Bp., 1997.

3. *Engel Pál: Magyarország világi archontológiája, 1310–1457*. I–II., Bp., 1992. (továbbiakban: Engel i. m.)

4. *Gudenus János József: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája I–IV*. Budapest, 1990–1998; *Zay: IV. kötet*, 326–329. pp.

5. A *prosopográfia* a genealógia időrendi előfutára. Míg az utóbbi a már *biztos* leszármazás igazolt nyomait követi, az előbbi a pontos összefüggések híján lévő csoportosításokat tanulmányozza, ahol a családi összefüggések és egybetartozás kétségtelennek tűnik, de ízek-szerinti kapcsolódásuk felderíthetetlen. – Kutatási lehetőségeit főként a névtudomány, az időrend és a birtokháramlások segédletei támogatják.

6. *Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, (továbbiakban: Nagy i. m.) XII. Pest, 1865. 329–340. és *Pótlék*, Pest, 1868. 368 p., *Wertner Mór: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, (továbbiakban: Wertner i. m.)

II. Temesvár, 1892. 391–393. pp. *Karácsony János: Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, (továbbiakban: Karácsony i. m.) III. Bp., 1901. 129–132. pp.

7. Szerk.: *Fejérpataky László: Magyar Nemzetségi Zsebkönyv. Főrendi családok I*. Bp., 1885. 271–273. pp.; *Gothaisches Genealogisches Handbuch der Gräflichen Häuser*, Gotha, 1764–1944; első felvételük 1835, utolsó: 1941, 565–566. pp.

8. Nagy, i. m., XII., 329. p.; Wertner, i. m. II. 391. p. – Erre hivatkozik még az 1830. évi grófi diploma *praeambulum* is, vö., alább, 52. jegyzetek.

9. Karácsonyi, i. m., III. 129. p.; Wertner Mór: Nemzetségi kutatások, „Turul”, 1901 (XIX.), (továbbiakban: Wertner: Nemzetségi kutatások) II. rész; 13: *Vaja nemzetsége*, 184–186. pp.

10. Így 1373. aug. 18-án: *Nicolaus dictus Zay de Chemer* perdöntő esküt tesz (Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltár (továbbiakban: MOL D.) 75374.

11. Karácsonyi, i. m., III. 130. p. II: Zay-ág, és Wertner i. m. Nemzetségi kutatások, 185. p. – A szakirodalmi összevetés gyökere, hogy – a hajdanvolt ugróci levéltáros vélelmét követően – Karácsonyi és Wertner egyazon személynek veszik a Valkó-megyében említett Vaja-nembeli Lambert fia Ruzboid fivérét, az 1300-ban szereplő Pétert, az 1335-ben Pest megyében *homo regius* Petrus de Chemerrel, amit sem a korrend, sem a szállásvidék, sem pedig a társadalmi besorolás nem indokol. – Az említett Péter de genere Vaja 1300-ban három ízben is szerepel: utolszor november 8-án, amikor Tommasina anyakirályné vizsgálati parancsra igazat ad fivérének és neki Sente-Mágócs-nembeli Demeter ellenében, aki őket *Tolmány* birtokában háborgatja, vö. *Wenzel Gusztáv: Árpád-kori Új Okmánytár*, X. (1290–1301), 375. p. (továbbiakban: Wenzel

i. m.) Bp., 1873. No. 248. ahol az érdekeltek mint *Rozboyd et Petrus filii Comitū Lamperti* említve. – Ám az ekként jelölt Péter aligha lehetne azonos az 1335-ben *homo regius* Petrus de Chemer Pest megyei nemessel. – *Tolmány* utóbb Zay-birtokká lévén és a Vaja-nem korai okiratai a Zay-levéltárban maradván fenn, a kezdeti összevetés bocsánatos ugyan, de helyesbítésre szorul.

12. 1335. febr. 10.: mindketten királyi emberek (MOL.DI.2884); vö. *Bakács István*: Iratok Pest megye történetéhez. Oklevél-regeszták 1002–1437., Bp., 1982, 153–154. pp. No. 484. (továbbiakban: Bakács, i. m.)

13. 1337. jún. 26.: Péter ismét *homo regius* (MOL.DI.3079); vö. Bakács, i. m., 156. p. No. 494.

14. 1373. aug. 18.: e néven tesz perdöntő esküt (MOL.DI.75374), vö. Bakács, i. m., 250–351. pp., No.884.; 1388-ban szerepelnek Demeter fiai, Albert és Miklós (MOL.DI.7449). Ha e két Miklós azonos, úgy prosopográfiailag Demeter tölthetné be az 1337 és 1371 közötti egy nemzedéknyi űrt.

15. Az 1388-ig szereplő Miklós fia lehetett Csömöri Zay László, aki 1406. júl. 3-án *homo regius* (MOL.DI.9216), vö. Bakács, i. m., 933–934. pp. No. 1207. Lászlónak feltehető fia az 1438-ban ugyancsak *homo regius* János (MOL.DI.13268); 1449-ben már csak özvegye, Margit asszony élt, vö. *Thallóczy Lajos*: Csömöri Zay Ferenc, 1505–1570, „Magyar Történelmi életrajzok”, Bp. 1885., 9. p. 2. j. (továbbiakban: Thallóczy, i. m.) Fiúk talán ama másik János, aki az ötvenes évek elején három ízben is *homo regius*: 1451 (MOL.DI.14480), 1452 (MOL.DI.11858), 1453 (MOL.DI.14637), majd 1458-ban budai vámszedő (MOL.DI.15256). Ugyanő szomszédként említve 1459-ben (MOL.DI.35807), 1467-ben pedig esküdt (MOL.DI.16512). Utólszor 1469-ben ismét *homo regius* (MOL.DI.16835). Özvegye Dorottya asszony, akitől őt fia született: a család első biztos szétágazása. E fiak egyike az 1507-ben már néhai Péter, akitől a leszármazás szakadatlan. – Mind a fentiekre még vö. *Bárfai Szabó László*: Pest megye történetének okleveles emlékei, 1002–1599-ig. Bp., 1938. No. 786, 852, 937, 957, 977, 1106, 1181. és 1216.

16. Csömör a főtí és a cinkotai határokig terjedő, főként bortermelő uradalom volt. A birtoktól további tartozékai Iváncs, Sáp fele, Várok háromnegyede, Örvöd, Tiszagyanta, Almágy és egy halastó, vö. Thallóczy, i. m., 10. p.

17. Nagy, i. m. XII. 330. p. Józsefnek mondja, ami olvasati hiba, feleségét pedig Dochy Katának Dóczy helyett. – Az Izsép név a latin *Eusebius* magyarított formája; változata még: Özséb.

18. *Márki Sándor*: Arad vármegye és Arad sz. kir. város története, Arad, 1892. 338. p. (továbbiakban: Márki i. m.); 1396. január 2-án Dóczy Gáspár birtokcsere-egységére lépett a Morócz-családdal, aminek egyenlegeként a Moróczok száz arany értéktöbbletet térítettek Dóczynak és vejének, Zay Izsépnek.

19. 1561-ben még birtokos Temes megyében Zay György, illetve Zay János két özvegye, vö. *Lendvai Miklós*: Temes vármegye nemes családjai. I. Bp. 1896., 104. p. Másrészt, az 1637/38. évi pozsonyi országgyűlésen felterjesztett sérelmek (*gravamina*) 70. pontjában továbbra is szóvá tételnek a Zay család aradi jogigényei, vö. Márki, i. m. I.338. p.

20. *Csoma József*: Magyar nemzeti címecrk, Bp., 1904. 169–171. pp.

21. A nyugati hűbériség házassági kötődéseinek jelölésében kialakult terminológia, amely a magyar társadalmi magatartás eseteire szintűgy alkalmazható. *Hypogámia*: az egyénileg rátermett férj egy nálánál rangosabb társadalmi besorolásra tartó családból

nyer hitvestársat. Ez esetben a feleség köt hypogámiát. Ellenesetében (amikor a feleség a szerényebb eredetű) a *hypergámia* esete forog fenn. Az egyenrendű házasságok jelölése: *isogámia*.

22. Nagy, i. m. XII. 330. p. Borbála szüleit pontosítja *Witting Johann Baptist*: Der niederösterreichische landständliche Adel, S–Z. Nürnberg, 1918. 615. p.

23. Ezt az áttételt nagy valószínűség szerint a Bács-megyéből – talán épp e révén? – a Dráván-túlra átszármazott, Dorozsmánbéli *Hosszúhácsi* család közbenjöttével sejtethető, akik a szóbanforgó jószágokat a XIV. század során bírták, vö. *Csánki Dező*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában, II. Bp. 1894. 373. p. (továbbiakban: Csánki, i. m.). A Hosszúhácsiak ezen István-ága az 1441-ben már néhai Balázssal halt ki. Jóságát nem a család Miklós-ága örökölte (nyilván nem ősi, hanem szerzett birtok volt), hanem I. Ulászló király 1441-ben Szentpétery Péter fiának, Miklósnak adományozta, feltehetőleg anyja jussán, akinek Lanka, Tolmány és Haraszi leánygyede lehetett. Következő ebből – és korrendileg is így felel meg – hogy Kamarás Mihályné Szentpétery Dorottya e Miklósnak leánya volt. – E valószínűnek látszó, de pusztán feltevéseken alapuló háramlás útja ezek szerint a következő:

(lásd a következő oldalon a táblát)

Említsük meg annak lehetőségét is, hogy a háramlás nemcsak *Hosszúhácsi*, de *Tolmányi* áttételben is vélelmezhető. Ez a Külső-Szolnokból a Dráván-túlra szakadt család többszörösen osztályos atyafi a Szentpéteryekkel, Hosszúhácsiakkal, sőt a Zayokkal is, vö. Csánki, i. m., II. 378. p. – A Hosszúhácsi/Nagypói/Szentpétery Zay prosopográfiai syndroma még megoldatlan felméréséhez álljon itt adalékul három kiadatlan regeszta: (1) 1507. október 26. II. Ulászló új adományul adja Ivánkaszentgyörgy várát és tartozékait, valamint *Hosszúhács* és három más birtok részeit (Valkó-megye) *egregius Szentpétery* Lászlónak és általa *frater*-einek, *Nagypói* Mihálynak és *Zay* Péter fiainak, Ferencnek és Mátyásnak (Zay Lt., B-1/72 fasc.; az iktatás: uo. B-1–73.; ebben elsorolva Ivánkaszentgyörgy 49 possessio tartozéka); (2) 1512. április 18. a boszniai káptalan beiktatja Szentpétery Lászlót, *Nagypói* Mihályt és *Zay* Péter fiait, Ferencet és Mátyást, Nagypó és Kispó (Külső-Szolnok megye) birtokába (Zay Lt. B-1/114. fasc.); és (3) 1515. április 26. II. Ulászló iktató parancsa a fehérvári keresztelvényhez, hogy örökletes adomány címen iktassák be *Strezsemlyei* Györgyöt és *Zay* Péter fiait, Ferencet és Mátyást Ivánkaszentgyörgy várába és tartozékaiba, továbbá *Hosszúhács* és három más birtokba (Valkó megye) és *Nagypó* és *Kispó* birtokok részeibe (Külső-Szolnok megye), amelyeket most György és felesége, *Borbála*, *Zay Péter* özvegye, tart a kezén. (Zay Lt. B-1–76a. fasc., ahol jelentik az iktatás megtörténtét). – E regesztákra Engel Pál hivatja fel figyelmemet, akinek itt mondom érte köszönetet.

24. Wenzel, i. m., VIII. (1261–1272), Pest. 1870. 180–182. No.125: Ruzboid fia Lambert birtok-peri egyezkedés, 1267. – Ugyanígy István alországbíró 1300. évi ítéletlevele Tolmány és Lanka dolgában, uo. X., Bp., 1873. 382–387. pp. No. 254.

25. A leánygyed (*quartalium*) a fiágnak fenntartott ősi birtokot terhelő, de abból ki nem adható örökrész. Rendszerint a kötetlen szerzeményi birtokból, vagy pénzmegváltás formájában adták ki. – Utóbb Verbőczy pontosít: „Mert leányi gyedek csak a szerzeményes birtoki jogokból fizettetnek”, vö. *Verbőczy István* Hármaskönyve, a Magyar Tudományos Akadémia magyarnyelvű kiadása, Pest, 1864. Első Rész, 7. Czím, 3. Szakas, 45.

26. Csánki, i. m. II. 380–381. pp. – a Zay levéltárra hivatkozva, A.5.fasc.

lás avatott – akarva, nem akarva – az 1848-ig fennállott társadalomszerkezet dogmájává.

39. *Szűcs Jenő*: Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához, In.: Mályusz Elemér Emlékkönyv, Bp., 1984. 341–394. pp.

40. *Vajay Szabolcs*: A sisakdísz megjelenése a magyar heraldikában, „Levéltári Közlemények”, (1969) XL. Bp., 1970. 279–287. pp. ugyanez összehasonlító nemzetközi kivetítésben, vö. *Szabolcs de Vajay*: Le secul cimier... L'analyse sociale d'une mutation heraldique, „Las armerias en Europa al començar la edad moderna”, Actes del VII Coloquio Internacional de Heráldica (Cáceres, 1991), Madrid, 1993. 445–459. pp.

41. *Kurcz Ágnes*: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században, Bp., 1988.

42. *Morarik Antal*: Az Ósiség alapintézményének eredete, Bp., 1938.

43. *Hajnik Imre*: A Királyi Könyvek a vegyes házbeli királyok korában, Magyar Tudományos Akadémia, „Értekezések a Történelmi Tudományok köréből”, Bp., 1879. 3–21. pp.

44. „Mert a fejedelemtől valakinek adott címer nem okvetlenül szükséges a nemességre, hanem annak csak jobb voltára szolgál”, *Verbőczy*: Hármaskönyv, Első Rész. 7. Cím, 1. szakasz. 45.

45. Első ismert magyar példája Zsigmond király 1430. január 8-án Pozsonyban kelt nemesítő címereslevele udvari fogorvosa számára, vö. *Fejérfataky László*: Zágrábi Dabi Mihály címere 1430-ból. „Turul”, 1887 (V.), 105–107. pp.

46. A Teleki grófok fiága az Aranybulla társadalmának a Körös-közön honos Csarnai nemesek – *nobiles de Charna* – közül emelkedett ki. Prosopográfiájuk a XIII. század végétől ismert, de csak az 1602-ben először említett Csarnai Teleki Mihállyal éri el a genealógiai küszöböt. Mihály, már mint fejedelmi testőrkapitány kötött házasságot Széki Garázda Annával, akinek a goroszlói csatában 1603. augusztus 5-én elesett atya családjuknak utolsó físarja volt. Anna révén így a Széki klónév, a Garázda-juss és a Garázdának Zsigmond király által 1409-ben adományozott címer is a Telekiekre szállt, akik azt mindmáig viselik.

47. Amennyiben ez a motívum megengedheti egy korai címeradomány vélelmét, úgy feltehető Zsigmond-kori adományosuk Csömöri Zay László, vagy fia János lehetne. – E jelvényt bővítette Zay Péter Drávántúli birtokszerzése a Vaja nemzetség pajzslábjával, míg végülis az 1560. évi bárói adománnyal állandóslat hasított formájában. Hátsó mezejének motívuma a három részre szakadt ország bel- és külharcaira utalhat, amiből Zay Ferenc ugyancsak kivette részét.

48. Az öt vármegyére terjedő Garai-juss közel kétszáznyi birtokállaga felsorolva Csánki, i. m., II.: Szerém, 257. p.; Valkó, 370–372. pp.; Pozsega, 441–442. pp. és a Dráván-túli Baranyában, 545–546. pp. továbbá: *Csánki Dezső*: Körös megye a XV. században, Bp., 1893, 52–54. pp. – Nádori főáguk kihaltán, a Garai Bánffyak birtokviszonyait végülis II. Ulászló király pontosította, 1508. május 22-én utasítván a boszniai káptalant, hogy a Bánffy-ágot a következő Garai-birtokokba iktassa be örökös joggal: (1) Darnóc vára és 34 possessio, valamint Nartszentmiklós vára és 23 possessio Körös megyében; (2) Szlakóc vára és 33 possessio, Cserna vára és 9 possessio, valamint Gara vára és 86 possessio Valkó megyében; és (3) Kisdarnóc vára és 6 possessio fele Pozsega megyében. – E birtokfők mai horvát megnevezése: Slatinski Drenovac, Mikuleus, Slakovci, Cerna, Gorjani és Brodski Drenovac. – Az iktatóparancsban felsorolt 191 possessio nagyrészt még azonosítható a XVI. századi török defterekben, de utóbb már csak lakatlan pusz-

tahelyek, dülőnevek, vagy teljesen azonosíthatatlanok. – Az 1508. évi iktatóparancs nem említi ama Gera-birtokokat, amelyek kívül esnek a boszniai káptalan hatáskörén. Így a Dráván-túli Baranyában lévőket (Siklós, Nekse és Podgorács vára, valamint összesen 41 possessio), sem pedig egyetlen Somogy megyei birtokukat, Szigetvárt, amely csak 1463-ban került Garai kézre. vö. Csánki, i. m., II. 583, 675. p. – Borbála, 1528-ban nőtlennül elhalt fivérének, Lászlónak – *ultimus familiae* – magvaszakadtával lett a Garai Bánffy juss örökösévé. Lakodalmát Zay Ferencsel 1538-ban ülte, az akkor még török nem járta Darnóc várában. Körös megyében, (Zay Lt.G. C/39.fasc.).

49. A birtokszerző Zay Ferenc 1526-ban még II. Lajos királytól nyert adományt Valkó megyében (Zay Lt.G. 11/1. fasc.). Mohács után – még az esztendő végéig – Szapolyai János elkobozta birtokait. Ferdinánd-párti volta miatt. 1530-ban Ferdinánd a Valkó megyei Kórógy várával és uradalmával kárpótolná, ami azonban már török préda volt, mindennemű jövedelem nélküli..., vö. Thallóczy, i. m., 25. p. l. j. – Ferenc édesanyja ekkor a már veszélyeztetett Valkóból Somogyba húzódott.

50. Kelte 1560. július 1. Bécs. A *Királyi Könyvekbe* nincsen bejegyezve. Az adomány kiterjed Ferenc fiaira, Péter, János, László és Andrásra. A bárói rang mellett a vörös viasszal való pecsételést jogát is engedményezi (*ius ceri rubri*). Eredetije: Zay-Lt.F. fasc.1/4. Lásd még: *Aldásy Antal*: A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címereslevelei, 2. (1092–1600), Bp., 1923., 138–139. pp., No. 178. Az eredetit nem ismervén, egy XIX. századi kivonatos másolat alapján közöl. (továbbiakban: Aldásy: Címereslevelek)

51. Vagyonhiány ellenére, Zay Ferenc továbbra is vezető szerepben marad a Ferdinánd-párt struktúrájában. Királyi tétát igyekszik megrendülni anyagi helyzetét valamiképp egyenlíteni. Amiért 1547-ben neki adományozza az Ugróczi Szilárdy Péter magtalan elhunytával annak a Koronára szállott Trencsén-megyei uradalmát. A Kis-Fáttra erdős hegytömbjében, a Radisa-patak mentén. Az uradalom tartozékai: Noszticz, Radisa, Ksinna, Zavada, Mrezgócz, Zsittna, Omasztina és a vár felépültén Váraljává (Podhragy) lett Ugróc maga, vö. Thallóczy, i. m. 48. p. E birtokfő szirtes magasán kezdte építtetni Ferenc úr 1548-ban Ugróc várát, a családnak ezentúl 1920-ig állandó rezidenciáját.

52. 1830. november 12-i pozsonyi kelettel; MOL. Liber Regius LXV. 661. etsq., vö. *Illésy János–Pettkő Béla*: A Királyi Könyvek.. 1527–1867. Bp., 1895. 240. p. (továbbiakban: Illésy-Pettkő, i. m.) és Aldásy: Címereslevelek, i. m. 8. (1826–1909), 124–126. pp. No. 84.

53. Nem tévesztendő össze a magyar történelemből kedvezőtlenül ismert gróf Kollonitz Lipót esztergomi bíboros érsekkel (1695–1707). Ennek elsőfokú unokatestvére volt Ulrich gróf, akinek három fiú unokája adja a család utolsó nemzedékét: János-Zsigmond bécsi bíboros érsek (1722–1751) és két katona fivére: János-Ernő és György-Ferdinánd, akik nőtlennül estek el a török háborúk során. A család ezzel fiágon kihalt. Hármójuk nagynénje volt Mária-Polyxéna grófnő, akinek legkisebb fia, az érsek unokatestvér által örökbefogadva, királyi kegyelemből a Kollonitz név, címer és cím folytatójává lesz. – Örökbefogadás és névátvétel: Laxenburg, 1728. június 12. (vö. *Karl Friedrich v. Frank*: Standeserhebungen und Gnadeakten, 3. (K–N) Sfnftenneg, 1972. 59. pp.) a *Királyi Könyvekbe* való bevezetése: 1733. december 8., XXXVII. 166. vö. Illésy-Pettkő, i. m., 240. p. – Az örökbefogadott Zay László a magyar Udvari Kamara referendáriusa volt; több cs. kir. kamarás és belső titkos tanácsos. 1749. aug. 2-án morva, 1773. jún. 14-én pedig cseh inkolátust nyert, vö. *Adalbert Ritter Král von Dobrá Voda*: Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien, Prag,

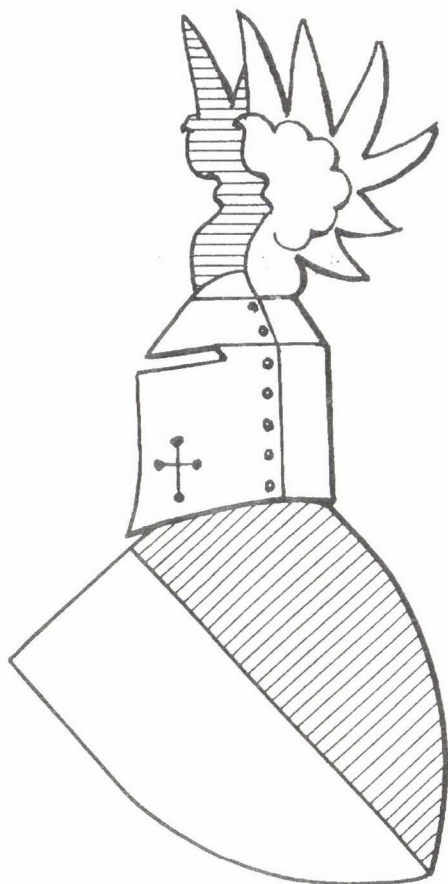
1904. 120. p. – László felesége szintén Kollonitz-leány volt: édesanyja nagybátyjának dédunokája, vö. Nagy, *i. m.* VI. 303. p. tábla). Ő és utódai ezzel átváltottak az Örökös Tartományok társadalomstruktúrájába.

54. Ifjabb gróf Kollonitz László 1775. április 24-én erdélyi, majd 1781. június 25-én váradi püspök, végül 1788. március 10-én kalocsai érsek, 1817. április 23-án bekövetkezett haláláig. A két nemesi testőr: Károly gróf, cs.k. tábornok (+1804) és féltestvére, Miksa gróf, cs.k. altábornagy (+1827). vö. *Hellebronth Kálmán: A magyar testőrségek névkönyve az 1760–1918. Bp., 1939. 215–216. pp. No. 597–598.*

55. Szerk. *Szerencs János: A Főrendiház Évkönyve, III., Bp., 1907. 479. p.*: „a főrendi családok Családkönyvének 154. oldalára bejegyeztetett.”

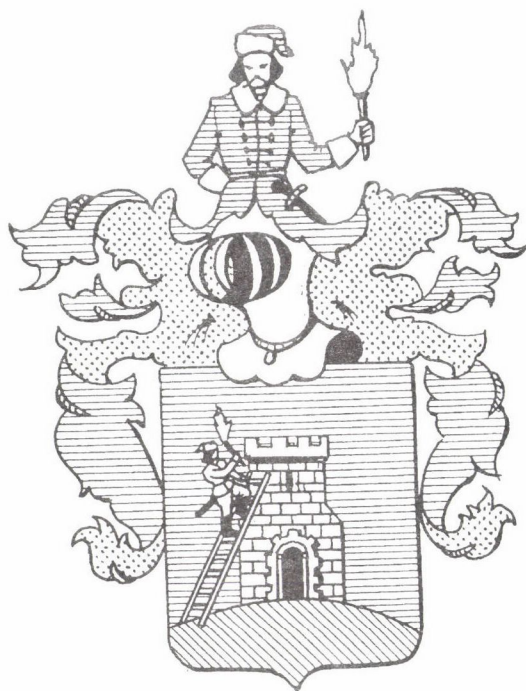
56. Gróf Zay Miklósnak 1889. január 12-én Károlyi Margit grófnővel kötött házassága révén, birtok-részleg a Heves megyei Erdőkövesden.

A ZAY CÍMER KIALAKULÁSA

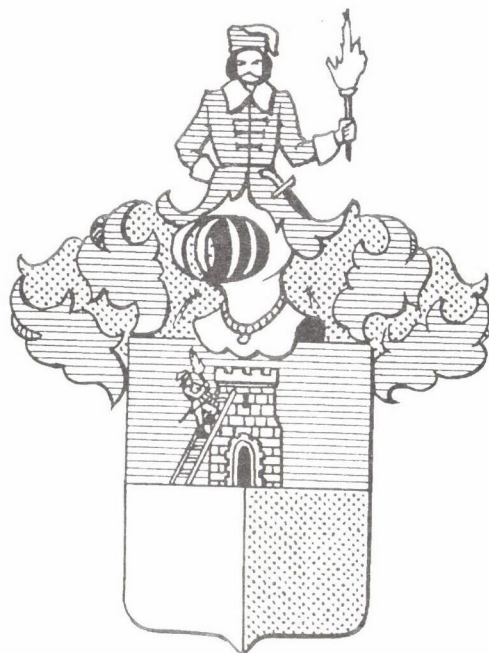
1. *A Vaja nem Anjou-kori toma címere*

Hasítása és a sisak-szárnyak alkalmasint ezüst/kék. – Az ezüst, mint fém, „elöl”, – ha követték a szabályt...

2. *A feltehetőleg Zsigmond-kori adomány*

Az ostromlott toronyba üszköt vető harcos alkalmasint a huszita-háborúk egy fegyvertényére utaló „mesélőcímer”

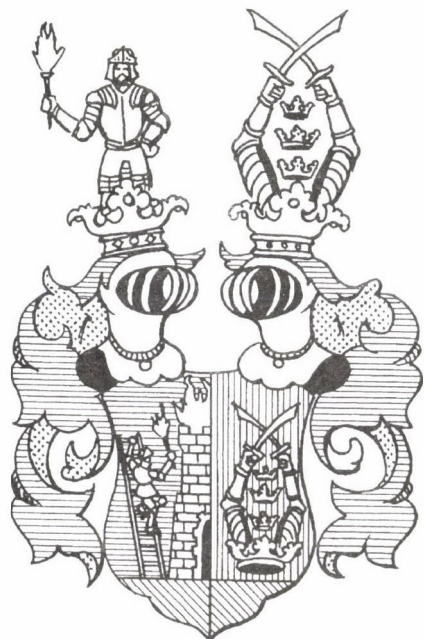
3. *A Jagelló kori egyesítés (ca. 1497/1507)*

A Vaja-jussot hozó Kamarás-házassággal a birtokjelző pajzsláb fölött a Zsigmondkori családi jelvény. – Hogy a pajzsláb kékje össze ne folyjék a címerével, aranyra módosul.

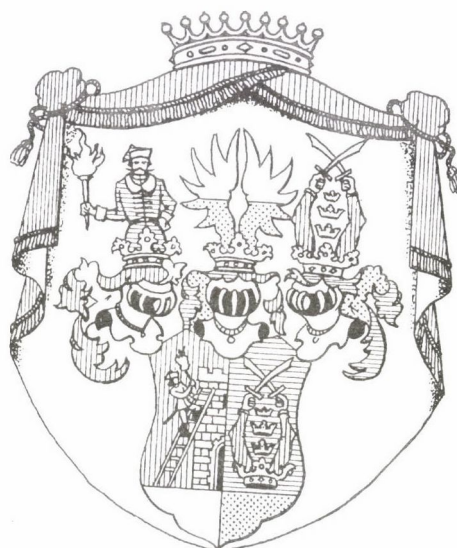
4. Zayugróc várának kapucimere

Készült 1558-ban. Az igénycímer jellegű pajzslábat elhagyja. A némileg módosult címerábra az akkor talán még ismert eredeti adományt tükrözheti: a létra leszálló, a vitéz *zárt* sisakos, a torony *tetős* és *szírtén* áll. A mögője került táblát Ferenc fia Lőrinc vésette 1589-ben.

5. I. Ferdinánd király bárói bővítése

A hasításban a módosult ősi motívum „elői”; a „hátsó” bővítés a korabeli szimbolikában esetleg a három részre szakadt országban folyó harcra utalhat? Az igénycímer jellegű pajzsláb zöld gyepre vált (1560)

6. A végkifejlett

Az 1830. évi grófi címeradomány késő-barokk cicomázata

ZAY IKONOGRÁFIA

7. Csömöri Zay Ferenc

A bárói címer szerzője 1560-ban

Ismeretlen korabeli művész olajképe után a XIX. század derekán Dörre által készített metszet.

A SPILLENBERG CSALÁD LŐCSEI ÁGA (XVII–XVIII. SZÁZAD)

SPILLENBERG DÁVID (1627–1684) LŐCSEI ORVOSDOKTOR ÉS BÍRÓ ÉLETE

Spillenberg Sámuel (1573–1654) és Clementis Magdolna legfiatalabb fia, Dávid 1627. július 22-én született Lőcsén.

Lőcsei tanulmányait követően a pomerániai Stolpenben, a helyi gimnáziumban tanult, ahol nagybátyja Spillenberg Márton professzor, majd később rektor volt.

Leydenben, majd Baselben orvostudományt tanult, ezt követően pedig 1650. május 4-én iratkozott be Wittenberg egyetemére.

1652. december 18-án Padova híres egyetemére iratkozott be, ahol napra pontosan, egy év múlva avatták Spillenberg Dávidot az orvostudományok és a filozófia doktorává. A helyi szokás alapján a nem katolikusokat, így őt is, „in Collegio Veneto” avatták fel. (A katolikus doktorok avatása pedig a székesegyházban, a püspöki helyettes és kíséretének jelenlétében történt.) Kesztyűpénzt – „per guatni”-t – kellett fizetnie az avatás előtt a városi rektor részére a felavatandó orvosnak.

Spillenberg Dávid Itáliából és más távoli vidékekről hozott oltógallyakat Lőcsére gyümölcsnemesítéshez, ami arra utal, hogy a családnak már ekkor lehetnek szőlőbirtokai is.

1655-ben tizenhárom könyvet adományozott a páduai egyetemi könyvtárnak, ami azért jelentős adomány, mert élete vége felé neki magának is csak 126 darab könyve volt, ez egyébként szintén igen jelentős mennyiség volt a XVII. század végén. Apjához hasonlóan az egyetemeken Lőcse város költségén, a Thurzó-alapítvány támogatásával tanult. Az Alapítvány évente két-két lőcsei diák 50-50 arannyal történő támogatását tette lehetővé.

Ebben az évben egy rövid ideig még a cromwelli Angliában is tartózkodott, majd csak ezután tért haza Lőcsére.

Egy évvel fiatalabb unokatestvére, ifjabb Spillenberg János (1628–1679) kassai festőművész sokat tartózkodott ez időben Lőcsén, ahol 1658-ban megfestette Zabler Jób lőcsei lelkész portréját. Ő készítette el Spillenberg Dávid 100×80 cm-es vászon, olaj portréját is, ami ma a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár gyűjteményében található. Az ovális kép recepttel a kezében ábrázolja az orvosdoktor, feje mellett édesapjának, Spillenberg Sámuelnek a magas színvonalú gyógyító tevékenységéért II. (Habsburg) Mátyás által Prágában 1615. október 20-án adományozott nemesi címer található.

1659. augusztus 27-én német nyelvű meghívólevelet küldött esküvőjére, Lőcse városa előljárósága számára. Az esküvőt Hont vármegyében, Selmecbánya szabad királyi városban ez év szeptember 21-én tartották meg nem éppen szerény lakomával. Felesége, Reuther Zsuzsanna Regina gazdag selmeci családból származott: édesapja, Georg Ulrich Reuther arany- és ezüstművelet részvényeinek tulajdonosa, az osztrák főhercegi család belső tanácsnoka, familiárisa volt. Reuther Zsuzsanna Regina testvére Reuther Mihály később selmeci főbíró volt.

A Reuther család vagyona abból eredt, hogy Spillenberg Dávid felesége, Reuther Zsuzsanna Regina nagyapja (Reuther) 1596-ban Selmecbányán egytizenhatod részt nyert a Brenner szövetkezethez tartozó családi bányarészek felosztásakor, amellyel mint a régi fő-részvényesek örököse rendkívül megnövelte vagyonát.

Az orvosdoktor felesége hozományként így az ezüst- és aranybányák részvényeit vitte a házasságba.

Az esküvő alkalmából a legjelentősebb selmeci polgárok (Windisch János lelkész, Perack Bálint rek-

tor, Klein János kántor, Czickaeus Fülöp és Pancrati-us János gimnáziumi tanárok) írtak üdvözlő verseket a *Honori et Felicitati amabilissimorum Neogamorum...* című lakodalmi versgyűjteménybe.

A lőcsei polgárok a *Vota et desideria...* című latin és német nyelvű versgyűjteményben üdvözlötték az ifjú párt.

1660. december 29-én Gerstner Gergely a Thurzó-alapítvány ügyében Besztercebányára utazott, egyúttal Selmecebányára, a már ott lakó Spillenberg Dávidnak vitte a felkérést Lőcse városától, hogy legyen a város főorvosa, és térjen vissza. A kérésnek eleget tett, alig több mint egy hónap múlva az új besztercebányai követség alkalmával 1661. február 6-án költözött vissza Lőcsére, a Ringre.

1661-ben végzett Brewer Lőrinc fia, Brewer János a wittenbergi egyetemen, és az itt kinyomtatott avatási értekezését (*De Vita Hominis Disputationem...*) édesapja mellett a híres Spillenberg orvosdoktornak ajánlotta. Egyébként ugyancsak ő jelentette meg Wittenbergben 1664-ben az *Autoritate et Consensu Amplissimi Collegii Medici...* című művét, amit Spillenberg orvosdoktor, Zabler Jób lőcsei lelkész, Reuther Mihály selmeci főbíró számára ajánlott.

A lőcsei főorvosi praxissal később felhagyott, mivel a bányagazdaságból rendkívüli gazdagságra tett szert, de azért Lőcse városa kérésére az előkelők részére orvosi tanácsadással foglalkozott.

1662-ben a neves orvosdoktor üdvözlőverset írt Weber János eperjesi főbírónak (és gyógyszerésznek) bírói lemondása és újraválasztása alkalmából írott könyvébe (az újraválasztott Weber János főbíró volt Kossuth Lajos anyai ükapja). A bírói beiktatás mutatja, hogy a városnak milyen nagy eseménye volt a bíróválasztás, és a polgárság mennyire megtisztelte vezető emberét.

Eperjeshez hasonlóan az egymással szövetségben álló felső-magyarországi hat város, Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kiszzeben, Késmárk ugyanolyan szokások és hagyományok szerint élt.

Weber Lőcsén, Breuer Lőrinc nyomdájában adta ki, és a felső-magyarországi királyi biztos, császári tanácsos és kamarás, gr. Rottal Jánosnak mint patrónusnak és komájának, és a fia, János György keresztatyjának ajánlotta. Művének címe „*Janus Bifrons*”, a Kéthomlokú (arcú) Jánus, vagy Egészség- és közügyi tükör.

A könyv bevezető ajánlása után közölte a hozzáintézett számos üdvözlőverset, köztük a híres lőcsei városi orvosét. Aztán nagy terjedelmű, 52 oldalas sajtó székfoglaló beszéde következett a kormányzásról,

az ehhez szükséges bölcsességről, jóságról, tapasztalatról, a közügyek, az emberek és a város szolgálatáról.

1665-ben I. Lipót király Pozsonyban felhívta Lőcse város hatóságát, hogy az eperjesi Schönlin János Fülöp és a lőcsei Spillenberg Dávid orvosok között 1114 forint követelésért folyó perben mielőbb ítélezzék. Ez a per összefüggésben lehetett testvérci, Spillenberg János lőcsei zenész és Pál 1664-es Schönlin elleni perével, amit Katalin testvérük halála után indítottak.

1666. július 7-én Teleki Mihály Uzdiszentpéterről írott levelében Apafi Mihály erdélyi fejedelem felesége, Bornemissza Anna betegsége miatt kérte Széchy Máriát, hogy „lőcsei doctorát ő nagysága meglátására, s ha kívántatnék, orvoslására is” kérje fel. Széchy Mária 27-én Murányból írott válaszlevelében azt közölte, hogy a férjével, báró Wesselényi Ferenc nádorral együtt levelet írtak Spillenberg Dávidnak, hogy „vegye fel az útát s bírja reá magát” az Erdélybe való utazásra. Bethlen Miklós viszont még **aznap** arról tájékoztatta Murányból írott levelében Teleki Mihályt, hogy bár a nádor „az lőcsei doctort maga hintaján lovain, költségén be akarta küldeni Erdélybe az asszonyunk curálására, de emez nem mehet”.

A levelezésből nyilvánvalóan kiderül, hogy a neves lőcsei orvos már ekkor szinte a nádori pár házi-orvosaként is működött.

1667. május 15-én, vasárnap a lőcsei lelkész a templomban tartott beszédében a városi tanácsot bírálta, ezért a tanács a képviselőtestület elé idézte, ahol egy éles vitát követően a nagy közmegebecsülésnek örvendő Spillenberg Dávid hatékony közrehatása után a bíró a lelkésszel kezdet fogott és kibékült.

1668. szeptember 27-én az orvosdoktor házában egy kisebb baleset, falomlás történt.

1670. január 13-án Lőcse város tanácsa egyhangú szavazással Spillenberg Dávidot választotta meg a város főbírójává, aki az ekkor már özvegy betegeskedő Széchy Máriánál tartózkodott Murányban (Gömör vármegye). Szokásos szertartás keretében az egész választott tanács és község a templom szentélyéből a frissen választott bíró lakására ment, ahol a város kulcsait az egyik szobájának asztalára tették. Két tanács- és két községtag az bíró személye távolléte miatt az ősi szokásnak megfelelően az asztalt emelték fel, majd a templomba mentek, ahol hálát adtak istennek a bírórendelés okán.

Hain Gáspár (a Lőcsei krónika szerzője, később városbíró) már másnap igen nagy kísérettel utazott

az orvosdoktorhoz Murány várába, hogy a városi tanács döntése értelmében felkérje a bírói tisztség elfogadására: a doktor egészségi állapota miatt nem fogadta el a szerinte neki nem való tisztséget, hivatkozott arra is, hogy nincs közigazgatási gyakorlata. Hain és Spillenbergtől Dávid baráti érzésekkel, könyvek között búcsúztak el egymástól, és a kíséret visszautazott Lőcsére.

Január 17-én Seelmann Keresztély magiszter vezetésével újabb küldöttség érkezett Murány várába: a magiszterrel egy külön szobába zárkózva, hosszas rábeszélés után az orvos végül is elfogadta a megtisztelő felkérést. A Murányi Vénusz a főbíróvá választott orvosdoktor tiszteletére díszbédet adott, ahol Széchy Mária óhajára egyúttal megígérték a küldöttség vezetői, hogy betegsége esetén továbbra is gyógyíthatja őt a híres lőcsei doktor.

Korán reggel indultak el Murányból, majd január 18-án este – a megválasztott bíró kérésére a szokástól eltérően – a díszes kíséret minden pompa nélkül érkezett meg Lőcsére, majd a következő nap éjjelen szaggatás kínozta, amely betegsége miatt csak 21-én tette le a városbírói esküt, ezzel egyidejűleg a városi polgárjogot is megkapta. Ezt követően a bormérésbe vonult az egész városi tanács, ahol már nagy vendégsereg várta őket, és itt utólakomát tartottak.

Később még háromszor újraválasztották: 1671. jan. 12., 1672. jan. 11., 1673. jan. 10. napjain, ami ritka megbecsülést, elismerést jelentett, hiszen igen nehéz időkben volt a város főbírója.

Orvosi és néprajzi vonatkozású cikkeket is írt közigazgatási és gyógyító tevékenysége mellett.

A „Miscellanea Curiosa, sive Ephemeridum Medico-Physicarum Germanicarum Academiae Naturae Curiosorum” nürnbergi folyóiratban (1670. évf.) közölt egyik írásában a kőrisbogár veszettségellenes hatásairól, és annak alkalmazásáról tett említést, amelyet a Tiszántúlon használtak a gyógyításban.

Cikkében arról írt, hogy a Tiszántúlon némely részben a veszettséghez hasonló új betegség jelentkezett, a betegek nyaka erős lázroham mellett hirtelen megdagadt, és akik nem éltek gyógykezeléssel, azok négy nap alatt meghaltak.

Ezt úgy kezelték, hogy egyszerre tíz kőrisbogarat vettek be, mire erős izzadás és vizeletürítés következett be, aminek eredményeként meggyógyultak a betegek.

A németek és más nemzetbeliek számára ezt a gyógymódot nem ajánlotta, mert szerinte csak a tiszántúli magyarok kemény szervezete bírhatta ki ezt a kezelést.

A 12. kötetben pedig a Lőcse környékén talált, és általa megvizsgált hóféregről – gleccserbolháról – írt cikket.

Többi közleményében torzszülöttekről, rákos daganatokról, gázos tályogok feltárásáról közölt adatokat.

Lőcse város bírója és a városi tanács 1670. április 27-én Lőcse város Alsó-kapujáig kísérték Ghica Györgyöt, Havasalföld fejedelmét, aki Bécsbe indult a királyhoz. Ezt követően érkezett a hír, hogy Zrínyi Péter gróftól és Frangepán Ferenc gróftól Bécsben elfogták, ezért Rákóczi Ferenc fejedelem abbahagyta Tokaj ostromát, és Sárospatakra vonult.

Augusztus 18-án Sporck tábornagy biztosa Rottal János gróf csapataival bevonult Lőcsére, a Felső-kaputól a felfegyverzett polgárság kíséretében, majd másnap Rottal gróf a főbíró és a tanácsot a szállására hívatta. A város vezetőinek ígéretét kérte a királyhoz való hűségéről, amelynek eleget is tettek.

Szeptember 5-én Spillenberg főbíró, a tanácsal részt vett Eszterházy Farkas személynök, királyi biztos temetésén, a Szent Márton káptalanban, a gróffal együtt.

Október 4-én a főbíró és a tanács, Rottal gróf kérésére, a város kapuinak átadására kényszerült: a királyi biztosok vizsgálata végéig, a polgári őrség mellett kivezényelt tiszttel együtt, egy tanácsúr is jelen volt a kapuk bezárásánál: a kapuk egyik oldala a polgároké, másik a katonáké volt.

November 5-én a gróf elutazott csapataival, de előtte kérte a főbíró és a tanács döntését a nagy kolostor átadása ügyében, amelyre ígéretet is tettek az előljárók.

Decemberben Murány várát elfoglalták a császári csapatok: Wesselényi Ferenc nádor özvegye Széchy Mária az ispánjával, Nagy Lessenyei Ferencsel együtt fogságba került, majd Bécsbe vitték őket.

1671. április 26-án délután öt órakor, királyi biztosok érkeztek Lőcsére Bársony György váradi püspök és a szepesi káptalan feje, Holló Zsigmond a kassai kamara vezetője. Mansfeld gróf április 27-én Scholtzani Márton kanonok és Bethlenfalvi János kanonok által átadta a királyi parancsot a városi tanácsnak a lőcsei kolostor átadására.

A lőcsei polgárok ennek egyhangúlag ellenálltak, de válaszelevelük nem elégítette ki a királyi biztosokat, ezért április 30-án kemény fenyegetéssel próbálták a város vezetését befolyásolni. Közben átnyújtották Spillenberg főbíróknak Spanckau generális Kassáról írt levelét, amelyben a város esetleges lerombolá-

sáról írt, amennyiben a kolostor átadását nem teljesítik. A városbíróhoz írt levelében ugyanezt sürgette Joanneli András legfőbb kamaragróf is, de a polgárság hajthatatlan volt.

Május 1-jén a királyi biztosok a főbíróat egyedül kérték tárgyalásra a kolostor átadása ügyében, de ezt a polgárság – tartva erőszaktól – nem engedte meg: Hain Gáspárt és még néhány polgárt adtak a főbíró mellé. Jól érezték a lőcsei a konfliktus veszélyét, mert a főbíróat és Haint Mansfeld gróf valóban nem engedte távozni, sőt katonákkal őriztette őket. A városi tanács ezután teljes számban megjelent Mansfeld grófnál, és felvetették azt a lehetőséget, hogy a polgárság felkel, amennyiben nem engedik szabadon a fogvatartottakat.

Hosszas tárgyalások kezdődtek, de mivel a kolostor átadására nem került sor, ezért a királyi biztosok 1671. május 5-én déli 12 órakor erőszakkal betörték a templom és a sekrestye kapuit. A városi polgárság csapatostul jelent meg a szent helyek védelmére, és a vérontást a főbíró és a tanács higgadt magatartása tudta csak elkerülni.

1672. szeptember 23-án a Spanckau-ezred Diependael alezredes parancsnoksága alatt Lőcsén akart éjszakázni, de a városi tanács Spillenberg Dávid bíróval együtt ennek nem akart engedelmessé válni. Kényszerből mégis engedtek, de nem is lett jó vége a dolognak, mivel október 3-án Petróczy István levélben követelte Lőcse városa főbírójától és a várostól, hogy a város adja meg magát a magyaroknak, mert ellenkező esetben lerombolják a várost. Ráadásul Diependael megtiltotta hasonló levelek átvételét és megválaszolását. Október 5-én a város összes kulcsának átadására kényszerítették a városi tanácsot.

1673-ban Besztercebánya orvosául akarta megszerezni a híres doktort, de csakúgy, mint az édesapja fél évszázaddal korábbi átcsábítási kísérletekor, most sem járt sikerrel a próbálkozás.

1674. január 7-én Gandel Mátyás harmincados úr, a szepesi kamara kiküldött biztosa átadta Spillenberg Dávid bírónak a király parancsát, amely szerint Lőcsén katolikus bírót és katolikus tanácsot kell választani. Másnap a Bécsben lévő Hain Gáspárt választották bírónak, de éppen emiatt az új bíró megérkezéséig a szenátorok továbbra is a volt főbíróra bízta a hivatal vezetését.

Január 16-án Nemessányi István királyi ember (homo regius), szepesi alispán Berzeviczy András kanonokkal, a szepesi káptalan és hiteles hely küldöttjével Spillenberg bíróhoz érkezett I. Lipót 1673. február 18-án kelt – a szepesi káptalanhoz intézett – be-

iktatási és bevezetési királyi parancsával, amely szerint a jezsuiták újabb vagyonokat kaptak a királyi döntés értelmében. E döntést neki kellett közölni a tanáccsal, amely után a kolostorban megtörtént a beiktatás az adományozott javakba.

Január 16-án a lőcsei kolostor, templom, a mellette fekvő temető és ezek tartozékai, másnap Lenvard, Hradisko, Dvorecz és a városi réteken elterülő majorság, harmadnap pedig Troiszko, Zavada Ulozsa és Jamnik nevezetű falvak kerültek a fenti királyi döntés értelmében a lőcsei jezsuiták birtokába. Ráadásul az evangélikus lelkészeket a pozsonyi törvényszék elé idézték.

Lőcse városa képviselői nem akarták elfogadni a királyi rendelkezést, ezért a bevezetésnek és a beiktatásnak ellentmondtak, melynek következtében a várost azonnal a bíróság elé idézték az ellentmondás okának előadására. Sőt a város a lelkészeket sem volt hajlandó kiadni, hanem – okos diplomáciai lépésként – a képviselőikre bizottságot választottak.

Február 15-én Lőcse egész polgársága összegyűlt, és arról döntött, hogy a pozsonyi rendkívüli bíróság március 5-re szóló idézésére a város Spillenberg Dávidot (orvos és tanácsag). Söldner Gáspár (nótárius), Pfannschmiedt Dánielt, Alauda Bertalant küldte el meghatalmazottakként a veszélyes helyzet megoldására. A konfliktust jól jellemezte az, hogy a városi tanács a családoknak kártérítést helyezett kilátásba, amennyiben valamelyik küldött a feladat teljesítése során életét vesztené.

Február 23-án az orvosdoktor a küldöttség élén Pozsonyba indult a királyi államkincstár törvényszéke elé, rebellió vádjá miatt, Szelepcsényi György „Iudicium Delegatorio-Extraordinarium”-a előtt kellett a város érdekeit és vallásukat megvédeni.

Március 21-én Pozsonyban a Spillenberg Dávid vezette küldöttség rákényszerült arra, hogy Lőcse városa nevében megkösse azt a szerződést, melynek értelmében az összes templomot, kápolnát, iskolát és a hozzá tartozó vagyontárgyakat három hét eltelté után – mindenfajta igényükről való lemondásuk mellett – át kellett adniuk a katolikusok részére. Sőt a protestáns lelkészek és tanítók tekintetében még kíméletlenebb feltételek voltak: minden további működésüktől eltiltattak, és három hét leteltével el is kellett hagyniuk az országot.

Április 10-én a küldöttség visszaérkezett Lőcsére, ahol másnap, április 11-én a borkimérésben az egész polgárság színe előtt beszámoltak a rájuk kényszerített egyezségről, valamint az ezt befolyásoló kényszerítő körülményekről.

1675-ben a város falvaiból szöktek a jobbágyok, ezért a város tizenkét felügyelőt rendelt ki ennek megakadályozása megszervezésére, Söldner Gáspár jegyző és mások mellett az orvosdoktor is részt vett a munkában, 1678. január 10-én pedig a tanácsosok választásán.

1678–1681 között Spillenberg Dávid számos levelet váltott Radvánszky Györggyel (Radvánszky János édesapjával), amelyekben orvosi tanácsokat adott. Unokáik, Spillenberg Dávid és Radvánszky Fruzsina később összeházasodtak.

1679 áprilisában Mauckisch Donát késmárki polgár háziasszonya volt Spillenberg orvosdoktornál kezelésen, de e hó 12-én Lőcsén kútba esett és megfulladt.

Az ez évi pestisjárvány idején gróf Andrássy Miklós, gömöri főispán Spillenberg Dávidot kérte segítségül, hogy gróf Tilly alezredes kommandánsnál szerezzé meg az engedélyt gyapjújának Lőcsére szállítása ügyében.

Október 22-én a pestis elleni védekezésről írott levelében a doktor arról tájékoztatta a gróft, hogy a gyapjú szállításáról nem tudott Tilly alezreddessel beszélni, mert az még csak szolgáinak sem engedte meg, hogy beszéljen vele, mivel félt a fertőzéstől. „Pedig én mindig csak messziről beszélek a betegekkel és úgy adom a tanácsaimat is.” – írta a válaszlevelében a lőcsei orvos.

1680. november 18-án küldött levelében a gróf mellbaja elleni orvoslásról írt, s a korábban adott gyógyszerek további használatát írta elő.

1681. szeptember 21-én pedig az általa küldött hashajtó alkalmazásáról írt, kúrát rendelt a grófnak, azzal a megjegyzéssel, hogy „a hashajtó pirulákat holdfogyatkozáskor kétszeres adagban vegye be”.

1683. március 26-án Thököly Imrének Zrínyi Ilnától született István nevű gyermeke Lőcsén, a híres orvosdoktor gondos ápolása ellenére április 3-án meghalt, akit a lőcsei Szent Jakab templom Thurzó nádor-féle kriptájában temettek el. A családdal itt tartózkodott a későbbi II. Rákóczi Ferenc, aki ekkor hétéves volt.

Ebben az évben Beszterce városa (Zólyom vármegye) fordult tanácsért a nevezetes orvoshoz a pestis legyőzése érdekében, és számára a díj fejében az orvosi tanácsért előre hat aranyat küldtek Szmrtnik Menyhérttel. Ebben az évben felépíttette a híres Spillenberg-házat, a kapuja fölött a család kőbe faragott nemesi címerével.

Spillenberg Dávid 1684. május 27-én reggel háromnegyed kilenckor halt meg Lőcsén. Május 30-án

temették el a családi pihenőhelyen özvegye és számos barátja kíséretében.

Egyetlen fia, az apja halálakor éppen a leydeni egyetemen tanuló, ifjabb Spillenberg Dávid (1662–1703) is orvosdoktorként végzett Jénában még 1683-ban. Idősebb Spillenberg barátja és sógora, Andreas Thann a szepesi Szent György-hegy vidéke evangélikus lelkésze, aki egyébként később katolikussá lett, az orvos halálára írott Trauer Klad Trost und Letztes Ehrengedicht... címet viselő gyászköltményében „tavollévő fiú”-ként említette ifjabb Spillenberg Dávidot.

IFJABB SPILLENBERG DÁVID (1662–1703) LŐCSEI ORVOSDOKTOR ÉLETE

Spillenberg Dávid (1627–1684) orvosdoktor fia, egyetlen gyermeke volt. Orvostudományi egyetemi tanulmányait Jénában 1680-ban kezdte meg és itt is avatták fel először orvosdoktorrá, miután 1683-ban megírta a *Dissertatio Medicia De Visorum...* című művét.

1684-től Leydenben folytatta az orvosi tanulmányait, ahol 1684-ben orvosi témájú könyvét *Disputatio Medica Inauguralis De Morbis Periodicis...* címmel írta meg.

Hazatérve Lőcse város főorvosává, megyei fizikussá, főorvossá választották. Betegei közé tartozott a Felvidék főnemessége és a vagonos polgárság.

Örökölt selmeci (Hont vármegye) bányarésztvényei révén igen gazdag lőcsei patrícius és nemes volt.

1686. november 19-én vette feleségül Schubert Zsuzsannát, Schubert Bertalan lőcsei posztókereskedő és szenátor leányát, Schubert Keresztély testvérét.

1691-ben a lőcsei evangélikus egyháznak adományozott egy gyönyörű ezüstsodronyos díszítésű kelyhet, amelynek hatkarélyos talpának karimáját és a kupakkosara peremét erdélyi zománctechnikával készült virágdíszítés borította. A talp filigrános oldal-lapjait és a kupa kosarát 6–6, fehér alapon vörhenyes árnyalatú színekkel festett, az apostolokat mellképben ábrázoló zománcozott medalion díszítette.

A kehely talpán az alábbi fölírat áll: „David Spillenberg D. Obtulit Dono Hunc Calicem Communitati Germanico Evangelicae Anno 1691. Doi.”

Egy 1693. április 1-jén kelt a kötelezvény tanúsága szerint háromezer forintot adott kölcsön Lőcse városának, ami jól mutatja a család gazdagságát.¹

1694-ben Buchholtz Jakab lelkész szembetegségével Spillenberg Dávid orvosdoktorhoz fordult, aki unguentem viperarumot rendelt a szemek dörzsölésére, de mivel ez nem használt, ezért valeriana gyökerét rendelte tubák gyanánt szippantgatni a betegnek. Ez a kezelés hatott, hat nap alatt tökéletesen meggyógyította, jól látott és olvasott a beteg.²

1695-ben Spillenberg Dávid a betegsége miatt Lőcsére utazó gróf Károlyi Sándort (1669–1743) kezelte egy hónapon át Lőcsén, amiről a gróf így emlékezett meg a naplójában:

„In anno 1695. volt rajtam újobban kiváltképpen való változás, kit az doctorok hypochondriának neveztenek. Elég az, főszédelgésekkel, hirtelen izzadozással, és kezeimnek elesésével s úgy lábamnak járt, hogy sem ülhettem sem fekettem, hanem csak járnom kellett; kit sokáig csak titkoltam, de végre nem titkolhatván, cret kellett vágatnom Salánkon; de az sem használván, sőt ex apprehensione vérem sem folyván, Lőcsére kellett Spilengerer nevű doctorhoz mennem, ki is Isten után, egy hónap alatt való curája után könnyített rajtam, mindazáltal teljességgel ki nem gyógyított, hanem kellett continuálnom az curát. Lejövén azután, az fejem lágya nehezedett el, s mintha nagy terh lőtt volna rajta; az ellen is holmi veres porral és olajjal könnyített rajtam. Voltak velem oda fel az feleségem, Bagosi Pál és Domahidi László.”³

Érdekesség, hogy Károlyi Sándor nagyapját, Károlyi Mihályt (1585–1626) ifjabb Spillenberg Dávid nagyapja, Spillenberg Sámuel (1573–1654) kezelte.

1700 januárjában ifjabb Spillenberg Dávid orvosi kezelésére bízta Lőcsén II. Rákóczi Ferenc és Hesseini Sarolta az 1697. június 12-én született Lipót-György nevű gyermeküket, aki már 1699 eleje óta betegeskedett.

A kisfiú a kezelés ellenére február elején meghalt.

1700. október 9-én kelt az a városi hatósági kötelezvény, amely szerint hatszáz forint kölcsönt adott a városnak a híres orvosdoktor.⁴

1701. május 3-án Debrődy János sáwniki tiszttartó arra kérte Lőcse városát, hogy adja ki az egri prior számára a teplici papírmalom alapításáról szóló 1614. évi engedélyt és a malom használatára Spillenberg Sámuel orvossal kötött szerződést. XII. o.⁵

1703. január 12-én halt meg Lőcsén.

Ifjabb Spillenberg Dávid leánya Spillenberg Zsuzsanna, fiai pedig Spillenberg János és legifjabb Spillenberg Dávid voltak.

Spillenberg Zsuzsanna 1706. április 27-én nemes Újházy Jánoshoz ment férjhez. A túl fényes esküvő miatt Trangous János lőcsei városi hatósági biztos megvádolta a költségek miatt özvegy Spillenberg Dávidné Schubert Zsuzsannát.⁶

1712-ben Lőcse már 1000 forinttal tartozott özvegy Spillenberg Dávidnének.

1715. április 12-én Lőcse városa négyezer forintért elzálogosította Spillenberg Dávidnének Ulozsa nevű birtokát.⁷

1716-ban Spillenberg Dávidné 2000 forintot adott kölcsön Lőcsének, a város zálogul adta Erdőbényén a „Fekete” nevű szőlőjét.⁸

1726-ban Lőcse tartozása a Spillenberg-örökösöknek a fenti folyamat eredményeként az alább felsoroltakra nőtt: Ulozsa elzálogosítása mellett 5200 forint, kamatba évenként 3 hordó bor (1353 forint), a legjobb szőlő elzálogosítása mellett (ez is Hegyalján lehetett) pedig már 2400 forint volt az összes tartozásuk.

1757-ben Lőcse városa tervezetet készített a birtokok visszaváltására: a Spillenberg-családnak Ulozsa kiváltásáért 6800 forintot szántak. (Lőcse városa anyagi nehézségeit jól tükrözi az a tény, hogy míg 1697-ban Hegyalján 27 szőlőbirtokuk volt, addig 1753-ban már csak 11, mivel a többi már korábban zálogba adták.)

A Lányi és a Spillenberg családdal kapcsolatos, a városi hatósághoz írt levelek találhatóak a Lőcsei Levéltárban.⁹

SPILLENBERG JÁNOS

Ifjabb Spillenberg Dávid (1662–1703) fia volt. Feleségül vette Lehotzky Katalint, Lehotzky Márton huszárezredes, később tábornok, majd 1710. április 3-ától báró leányát.

1719-ben Spillenberg János és Radvánszky János Besztercebányára hívták Hruskovicz Sámuel evangélikus lelkész, aki fiaival együtt egy hivatali éven át itt is tartózkodott.

1722. szeptember 20-án, Bécsben III. Károly király testvérével Spillenberg Dáviddal együtt megerősítette nemességükben, és a királyi kegy a „de Spillenberg” nemesi előnévvel ruházta fel a régi nemességüket. 1723. június 3-án királyi asztalnoki címet kaptak a királytól.

1732-ben testvérével nemesség- és családfigazozást kértek és kaptak Szepes vármegyétől.

1737-ben számos levelet írt Radvánszky Jánosnak.

1745-ben 1200 forintot hagyományozott Lőcsére egyházi és iskolai célokra, valamint a szegények segélyezésére.

1754–1755-ben az ország nemesi összeíráskor már nem élt, mivel csak az özvegye szerepelt az összeíráson.

(Szelepcsényi György 1684. április 27-én Litovic várában tett végrendeletében Maholányi János kancelláriai titkárt tette fő örökösévé, aki 1690-ben báróként halt meg, de emellett morvaországi birtokai közül báró pogrameczi Jókay János Bálintot és András nevű testvérét is részesítette a végrendeletében. Lehotzky Márton felesége pogrameczi báró Jókay Zsuzsanna e Jókay János Bálint leánya volt.)

SPILLENBERG ZSUZSANNA (1689–1770)

Ifjabb Spillenberg Dávid (1662–1703) orvosdoktor leánya, Spillenberg Zsuzsanna 1706. április 27-én ment férjhez nemes Újházy Jánoshoz fényes lakodalm keretében: az esküvő miatt vádolta meg a Transgous János, lőcsei biztos özvegy Spillenberg Dávid-nét.

Egyik gyermeke Újházy Vilmos, huszár ezredes, a másik gyermeke Újházy Dániel, neves tudós volt.

81 éves korában, 1770-ben halt meg.

1732-ben nemes Újházy János öt hold rétét adományozott a lőcsei evangélikus egyháznak, egyházi célokra (1778-ban Újházy Lajos az orgonát aranyoztatta be).

Spillenberg Zsuzsanna (1689–1770) és Újházy János unokája, Újházy József ügyész (1751–1828, felesége Máriássy Teréz), a pesti Nagyszívűséghez szabadkőműves páholy tagja volt Spillenberg Pállal, a neves ügyvéddel és lapszerkesztővel együtt. Az ügyész testvére volt Újházy János Sámuel (1765–1816), akinek felesége Radvánszky Poxelina (született 1770-ben), Radvánszky János (1666–1738) dédunokája volt, gyermekük pedig Újházy László Pál (1795. január 21. Budamér – 1870 Iowa) volt, aki létrehozta Új-Budát Iowában, majd később öngyilkos

lett 75 éves korában. Újházy László 1831-ben a Zempléni Casino tagja volt hadusfalvi Spillenberg József Gáborral (1808–1878) együtt.

Újházy Anna Mária mellétei Barna János (szül. 1780-ban) első felesége volt. A XVIII. sz. végén az Újházyaknak Hadusfalván (Edősfalván) is volt birtokuk.

Legifjabb SPILLENBERG DÁVID

Ifjabb Spillenberg Dávid (1662–1703) fia, legifjabb Spillenberg Dávid Radvánszky Fruzsínát, Radvánszky János (1666–1738) leányát vette feleségül.

1718. október 24-én III. Károly királyi oklevéllel gyámul rendelte a kiskorú Weiss Mátyás és Mihály testvérpár részére.

1722. szeptember 20-án Bécsben III. Károly király testvérével, Spillenberg Jánossal együtt megerősítette őket nemességükben, és a királyi kegy a „de Spillenberg” nemesi előnévvel ruházta fel régi nemességüket. 1723. június 3-án királyi asztalnoki címet kaptak a királytól.

1732-ben testvérével, Jánossal nemesség- és családigaizolást kértek és kaptak Szepes vármegyétől.

1728-ban már egy Spillenberg sem szerepelt a házbirtokosok listáján, ami arra utal, hogy a család már ekkor elköltözött Lőcséről.

1754–1755-ben az országos összeírásakor csak özvegye élt már Szepes vármegyében, akinek Tótfaluban volt birtoka (a Lányi, Sváby, Horánszky és Almássy családoknak szintén itt volt birtoka). Ugyanekkor Hollólmnicon volt birtoka testvérének, az ekkor már özvegy Újházy Jánosné Spillenberg Zsuzsannának (1689–1770).

Spillenberg-Diószegi György Antal

JEGYZETEK

¹ Lőcse város Levéltára (továbbiakban: L. v. Lt.)

VI. osztály V. csomag 166. szám.

² Historischer Geschlechtsbericht Bp. 1904. 243. o.

³ Károlyi Sándor gróf: Önéletírás I. 38. p.

⁴ L. v. Lt. – VI. oszt. V. csomag 183. szám.

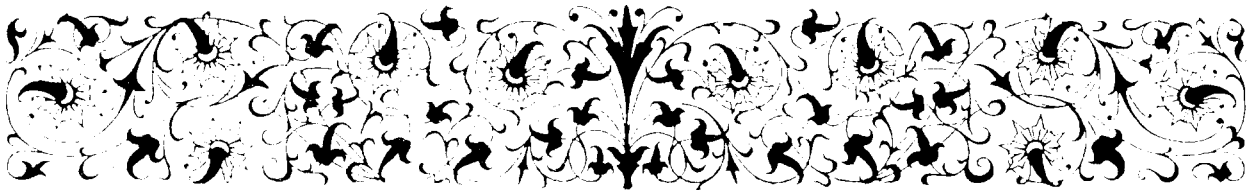
⁵ L. v. Lt. – XII. o. VI. csomag 171.

⁶ L. v. Lt. – XX. osztály I. csomag 25. szám.

⁷ L. v. Lt. – VI. oszt. B. szekrény 220/a. szám.

⁸ L. v. Lt. – VI. osztály IX. csomag 274. szám.

⁹ L. v. Lt. – a XVI. osztály VI. csomag 143. szám.

A BELEZNAYAK ŐSEI

A „Turul” legutóbbi, hetvenegyedik évfolyama 1–2. füzeté Merényi-Metzger Gábor tollából kitűnő cikket közöl a gróf pilisi Beleznay család Pilisen eltemetett családtagjairól illetőleg azok sírjáról. Az egyes személyek életrajzi adatai a család pilisi szereplését is bemutatják. A Beleznay család pilisi birtoklását megelőző XVI–XVII. századi történetének ismerete teheti azonban teljessé eme érdekes család bemutatását, ami kicsiben tükrözi hazánk történelmének is.

A déli országrészen honos Beleznayak is, mint annyi más dél-magyarországi család a törökök elől északabbra húzódnak. Ehhez a biztos bázist az adja, hogy Beleznay Mátyás 1500 körül feleségül veszi az ősi Ják nemzetségből való Niczky Margitot, Mihály leányát, annak a Niczky Benedeknek az unokáját, ki 1466-ban Mátyás királytól adományt kapott a Sopron megyei Sajtoskál birtokára¹. Ennek következtében Beleznay Mátyás gyermekei 1539-ben már Sajtoskálon osztoznak², majd 1559-ben gyermekeit, Farkast, Jánost, Verát, Zsófiát és Annát Sajtoskál öröksége miatt perlik elhalt Klára nővérüknek Keményegersegi Kemény Ferentől való gyermekei³. Beleznay Farkas és János 1561-ben hatalmaskodást követnek el a szomszéd birtokos Récsy Bálint ellen, majd 1562-ben a zalavári konvent előtt kiegyznek vele⁴. 1567-ben Sajtoskál birtokosok néhai Beleznay Farkas és felesége Zsófia, gyermekei Gáspár, István és Borbála továbbá János és leánya, Fruzsina Sági Kurdács Kelemenné. Beleznay István 1583-ban tanúskodik Landzséren⁶, 1590-ben pedig homo regiusként szerepel Küllön⁷. 1615-ben Beleznay Ferenc, István fia, Farkas unokája, Mátyás és Niczky Magda dédunokája szerepel⁸. 1632-ben Beleznay Ferenc, András és Zsigmond testvérek új adományt kapnak ősi birtokukra Beleznára⁹, amely adománynak csekély a

gyakorlati jelentősége, hiszen Belezna mélyen a török hódoltság területén helyezkedik el, azonban azt mutatja, hogy a menekültek már kellően biztonságban érzik magukat, ráérnek jogaik biztosítására gondolni. Mint ismeretes 1635-ben Beleznay Ferenc és András újított címeres nemeslevelet is kieszközölnek maguknak. Nyilván időközben Zsigmond eltűnt az élők sorából. András is elköltözik Sopron megyéből, ő a későbbi grófi ág őse. A harmadik testvér Ferenc továbbra is Sopron megyei birtokos, sőt 1641-ben mint gróf Nádasdy Ferenc főember szolgája feleségével Stansith Ilonával 200 forint fejében 3 alsópulyai telekre nyer adományt, majd 1642-ben megveszi Küllői Bálint alsópulyai malmát¹⁰. Ferenc 1656-ban Nádasdy Ferenc németkeresztúri provizora, majd 1657-ben Sopron vármegye főszolgabírája¹¹. Beleznay Ferenc 1668-ban Ligvándon zálogosít el, de 1674-ben már nem él, mert gyermekei Farkas és Jusztina és Magdolna asszonyok, öccsük, Ferenc nevében eladják az atyjuk által 1642-ben vett malmot gróf Draskovics Miklósnak¹². 1701-ben Beleznay Krisztina Bezerédjné, Teréz Meszlényné és János néhai Farkas és Csebi Pogány Judit gyermekei megosztóznak Alsópulyán¹³. 1715-ben Beleznay Gábor, Ferenc fia landzséri várnagy, fia Imre pedig 1738-ban osztozik Beleznay János tábornokkal Beleznán, melyet nyilván vissza tudtak szerezni a Neoacquistica Commissionsiótól¹⁴. Imre egyébként szerepel Vas és Somogy vármegyék 1754/55. évi nemesi összeírásában¹⁵. Felesége báró Zaruba Jozefa Antónia, Ferenc és Pósfai Tulok Mária leánya, Lippich Pál özvegye, kinek révén Beleznay Imre birtokos Vas megyében is. Ezután azonban rövidesen eltűnik és vele kihal a Beleznayak dunántúli ága, csak az addigra Pilisen birtokot szerzett, későbbi grófi ág virágzik további 150 évig.

Beleznay Mátyás
 Niczki Niczky Margit
 (Mihály leánya, Benedek unokája)

Farkas
 1539/61 Sajtoskál
 N Zsófia

János
 1539/67 Sajtoskál

Klára
 Keményegerszegi
 Kemény Ferenc

István Fruzsina
 1567 Sajtoskál
 1583 tanú Landzséren

1559 néhaiak
 Sági Kurdács Kelemen

Ferenc 1615

Ferenc
 †Alsópulya 1668
 1632 új adomány Beleznára
 1635 újított nemeslevél
 1641 adomány Alsópulyán
 1656 németkeresztúri provizor
 1657 soproni főszolgabíró
 Stansith Ilona
 (Kristóf-Tömpö Dóra)

András Zsigmond
 1632 új adomány 1632 új adomány
 1635 újított
 nemeslevél
 Hidvéghy Anna

Farkas
 †Alsópulya 1701
 1674 Alsópulya
 Csebi Pogány Mária
 (György-Szigethy Éva)

Ferenc
 1683 soproni esküdt
 1692 alsópulya
 Kruplják Orsolya
 (János leánya)

János
 †Bér 1720
 Ürményi
 Kovács alias Pintér Magda
 (Mihály-Gellért Judit)

Krisztina Teréz
 Bezerédi Meszleni
 Bezerédj Meszleny
 György János

Gábor
 1715 landzséri
 várnagy

János tábornok
 (1673–1754)
 17118 adomány Pilisre
 Gyaraki Grassalkovich Zsuzsa,
 a grófi ág őse

Imre
 1738 osztály Beleznán
 1754/55 Vas és Somogy vm.
 Hudsztrisáni báró
 Zaruba Jozefa Antónia
 (Ferenc-Tulok Mária,
 1. férje Lippich Pál)

Szluha Márton

JEGYZETEK:

¹ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL), O 18 Táblai perek Nr 3025.

² MOL P108 Esterházy hercegi levéltár, Rep. 17 Fasc L – Lékai uradalom.

³ U.o.

⁴ U.o.

⁵ MOL P 235 Festetics család levétára, Gersei Pethő család, Sopron megyei iratok.

⁶ MOL P 108 Esterházy hercegi levéltár, Rep. 12 Fasc. M – Landszér.

⁷ MOL P 108 Esterházy hercegi levéltár, Rep. 17. Fasc. L. – Lékai uradalom.

⁸ Magyar Nemzeti Múzeum, törzsanyag.

⁹ MOL P108 Esterházy hercegi levéltár, Rep. 17. Fasc. L. – Lékai uradalom.

¹⁰ U.o.

¹¹ MOL P 108 Esterházy hercegi levéltár, Rep. 12. Fasc. M. – Landszéri uradalom.

¹² MOL P 108 Esterházy hercegi levéltár, Rep. 17. Fasc. L. – Lékai uradalom.

¹³ MOL P 108 Esterházy hercegi levéltár, Rep. 12. Fasc. M. – Landszéri uradalom.

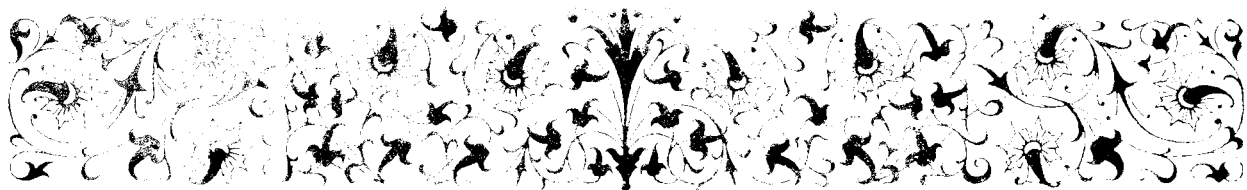
¹⁴ U. o.

¹⁵ MOL C30 Helytartótanácsi levéltár, Acta Nobilium.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 1999-re 1000 Ft+áfa, azaz **1120 Ft**, amely befizetéséhez az eddigi előfizetőink részére a folyóirattal együtt csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőségtől rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére is változik az előfizetési díj a magas postaköltség miatt. A tengeren túlra (légiposta költséggel) **30 USA-dollár**, Európában **25 DM**, vagy **25 svájci frank**. Az előfizetés történhet „Magyar Országos Levéltár-Turul” címzésű money orderrel, vagy a Postabank és Takarékpénztár Rt. **11991102-02103006-00070010** Magyar Történelmi Társulat-Turul bankszámlára.

Az Erdélyi Fejedelemség udvari hadszervezetének heraldikai ábrázolásai

KÖKÖSI NAGY MIKLÓS CÍMERESLEVELE

A Magyar Országos Levéltár Erdélyi Fejedelemségre vonatkozó anyagában, mindenekelőtt a királyi könyvek és a hiteleshelyi protocollumok esetében a címerkép nélküli, csak leírást tartalmazó, következésképpen korlátozott értékű források aránya magasabbnak tűnik, mint a levéltár más területekre, a Királyi Magyarországra vonatkozó anyagában.¹ Ezt indokolhatja a fennmaradt források jellege, mivel az erdélyi királyi könyvekben és protocollumokban egyetlen címerkép sem található, valamint az Erdélyi Fejedelemség társadalmának erősen katonai jellege és az ebből következő, főként a XVII. században feltűnően elszaporodó ún. kondicionális nemesítés. Magyarátul szolgálhat még a címerkiállításnak, a címert kérők anyagi lehetőségeihez képest jelentős költsége. A kérdés eldöntését nehezíti, hogy az említett problémákat összetetten vizsgáló mű az Erdélyi Fejedelemségre vonatkozóan eddig nem készült.²

Magáról az adományozottról, illetve a kökösí Nagy család XVI–XVII. századi történetéről jelenleg források nem állnak rendelkezésünkre.³ Tisztségének – „militum nostrorum peditum praetorianorum vice ductor”, a fejedelem testőrségének, helyesebben fizetett multifunkcionális udvari gyalogságának, a „kékdrabantoknak” alhadnagy⁴ – ismeretében azonban célszerűnek látszott az udvari hadszervezet tagjaira vonatkozó leírások, illetve ábrázolások összevetése.

Az udvari hadszervezet tagjaira vonatkozó címerábrázolásokat a következő csoportokba oszthatjuk:

1. Az eredeti címereslevélen fennmaradt ábrázolások.⁵

2. Az eredeti, címert is tartalmazó, címereslevél alapján heraldikai rajzban kiadott ábrázolások.⁶

3. Hiteles másolatban fennmaradt, csak címerleírást tartalmazó forrás alapján, heraldikai rajzban kiadott ábrázolások.⁷

4. Hiteles másolatban fennmaradt, csak címerleírást tartalmazó források.⁸

Az első csoportba, jelenlegi tudásunk szerint, mindössze egyetlen, mindeddig kiadatlan és feldolgozatlan, bár ismeretlennek nem nevezhető⁹ forrás sorolható. Ez a tény is indokolja, hogy a címereslevél mint szerfelett sokrétű forrástípus kínálta lehetőségeket – ismereteink és a források engedte mértékben – kiaknázzuk.

A címerképet színes mellékletben, a címereslevél szövegét teljes terjedelmében átirásban¹⁰ míg a címerleírást magyar fordításban is közöljük:

1630. június 28.
Gyulafehérvár

BRANDENBURGI KATALIN ERDÉLYI FEJEDELEM NEMESSÉGET ÉS CÍMERT ADOMÁNYOZ NAGY MIKLÓSNAK, A FEJEDEMI TESTŐRSÉG ALHADNAGYÁNAK, ÉS ÁLTALA FELESÉGÉNEK KIKEMEZEI KATALINNAK ÉS JÁNOS ÉS PÁL NEVŰ GYERMEKEIKNEK.

Nos Catharina Dei gratia nata marchionissa Brandenburgica sacrae Romani Imperii et Transylvaniae Princeps, Partium Regni Hungariae Domina, Siculorum Comes, ac Borussiae, Iuliae, Cliviae montium etc. Ducissa etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis, quod nos cum ad nonnullorum fidelium Dominorum Consiliariorum nostrorum singularem nobis propterea factam intercessionem. Tum vero attentis et consideratis fidelitate fidelibusque servitiis strenui Nicolai Nagy certorum militum nostrorum peditum praetorianorum vice ductoris, [kiemelés tőlem – S. A.] quae ipse primum quidem serenissimo quondam principi, Gabrieli Dei gratia sacri alias Romani Imperii et Transylvaniae principi et Domino et marito nostro immortalis nominis, ac tandem nobis etiam et huic regno nostro Transylvaniae, toti denique genti Hungaricae, omni occa-

sione, pro locorum et temporum varietate, iuxta possibilitatis suae exigentiam hactenus semper fideliter et summa cum animi sui promptitudine exhibuit et impendit, ac in futurum quoque eadem fidelitate et promptitudine exhibiturum et impensurum eum minime ambigimus. Eundem igitur Nicolaum Nagy ac per eum Catharinam Kikemezei uxorem, nec non Joannem et Paulum filios ipsorum, iam natos et in futurum ex divina clementia nascituros, e statu et conditione plebea ac ignobili in qua nati sunt et hactenus extiterunt ex speciali gratia nostra et potestatis plenitudine eximendos, ac in coctum et numerum verorum et indubitatorum Regni huius nostri Transylvaniae et partium Regni Hungariae eidem annexarum nobilium annumerandos, aggregandos, cooptandos et adscribendos duximus pro ut eximimus, annumeramus, aggregamus, cooptamus et adscribimus: decerentes expresse ut a modo deinceps successivis semper temporibus iidem Nicolaus Nagy ac Catharina Kikemezei uxor, nec non Joannes et Paulus filii ipsorumque haeredes et posteritates utriusque sexus universis, pro veris et indubitatis nobilibus habeantur et reputentur. In cuius quidem nostrae erga ipsos exhibitae gratiae et clementiae ac libeaitatis testimonium veracque nobilitatis signum haec arma seu nobilitatis insignia. *Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cuius campo sive area homo integer, inferiori caeruleo, superiori vero rubri coloris habitibus indutus erectus stare, sinistra clavum (sic!)¹¹ sursum porrectum tenere (sic!)¹² dextra autem manu gladium succintum quasi evaginare velle visitur:* [kiemelés tőlem – S. A.] ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utraque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant, prout haec omnia in capite sive principio praesentium litterarum nostrarum docta manu et arte pictoris clarius expressa et depicta esse cernuntur. Animo deliberato et ex certa scientia liberalitateque nostra praefatis Nicolao Nagy, Catharinae Kikemezei ac Joanni et Paulo Nagy ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dedimus donavimus et contulimus. Annuentes et concedentes ut ipsi praescripta arma seu nobilitatis insignia more aliorum verorum et insignitorum nobilium armis utentium ubique in proeliis, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis ac aliis quibusvis exercitiis militaribus et nobilitaribus item sigillis, vexillis, cortinis, velis, auleis, domibus, annulis, clypeis, tentoriis, domibus sepulchris et generaliter quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub merae et perfectae nobilitatis titulo quo eos ab universis et singulis cuiuscunque status ordinis, honoris, dignitatis et praeminentiae homines existant, insignitos dici, teneri, nominarique volumus ferre et gestare, omnibusque et singulis iis honoribus, gratiis, privilegiis indultis, libertatibus, immunitatibus et praerogativis, quibus caeteri veri nati et indubitati nobiles et militares praefati Regni nostri Transylvaniae et partium eidem annexarum homines quomodocunque de jure et ab antiqua consuetudine utuntur fruuntur et gaudent perpetuo uti, frui et gaudere valeant atque possint. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes litteras nostras pendentes et authentici sigilli nostri munimine roboratas memoratis Nicolao Nagy, Catharinae Kikemezei nec non Joanni et Paulo similiter Nagy ipsorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dandas duximus et concedendas. Datum in civitate nostra Alba Iulia die vigesima octava mensis Iunii. Anno Domini millesimo sexcentesimo tricesimo.

Catharina manu propria

Stephanus Kowachochy
cancellarius manu propria
Martinus Markosffalvi secretarius
manu propria

Anno 1631 die 17 junii in generali congregatione dominorum regnicolarum trium nationum Transylvaniae ac partium Regni Hungariae eidem annexarum ad 5 diem junii, ex edicto illustrissimis domini domini principis Transylvaniae in civitate Alba Iulia celebrata, exhibitae, publicatae et praesentatae sunt nemine contradicente.

Külzeten: Litterae Armales strenui Nicolai Joannis et Pauli Nagy ac Catharinae Kikemezei per Michaellem Nagy de Kökös virtute mandati serenissimae suae Maiestatis collocatae. Anno 1774.

Cista Szatmáriensis fasciculo sexto numero 34.¹³

A címerleírás fordítása a következő: (égszín)kék katonai pajzs, melynek mezejében vagy területén alul kékbe, felül vörösbe öltözött, felegyenesedve álló egész emberalak, baljában felfelé nyújtott buzogányt tart, jobbában rövid kardot. A sisak tetejéről pedig lefolyó sokszínű szalagok vagy foszlányok a pajzs mindkét részét díszesen veszik körül, ékesítik, amint minden jelen oklevelünk főrészében vagy elején – gyakorlott kézzel lefestve tisztábban látszanak.

Az ismert címerleírások

Az említett szűkös forráslehetőségek miatt néhány, a kérdéskör szempontjából igen izgalmasnak ígérkező ábrázolás vizsgálatát kénytelenek voltunk nélkülözni.

Az vizsgált címernyerők közül a legmagasabb rangú személynek, Sasa Jánosnak, a fejedelmi udvari gyalogság kapitányának, aki tisztségét adatolhatóan 1567. és 1585. január 18. között töltötte be,¹⁴ végrendelete¹⁵ tanúsága szerint volt címere, azonban leírása, ábrázolása nem ismeretes.¹⁶

Az ismertetett címerábrázoláshoz hasonló buzogányos tiszti ábrázolás a Kereső család címere,¹⁷ amelynek azonban keletkezési ideje, az adományozott személye, illetve rangja ismeretlen.¹⁸

Az összehasonlító elemzés során kökői Nagy Miklós esetétől eltekintve egykorú, hiteles forrásként mindössze a címerleírásokat vehettük figyelembe. Az ezek alapján készült heraldikai rajzok esetében csupán a leírásokhoz való hűséget vizsgálhattuk.

Az emlékanyag mennyisége túlzottan messzemenő következtetések levonását nem teszi lehetővé.

Az első előfordulásnál lábjegyzetben az egész címerleírást közöljük, a lelőhely megjelölésével, későbbi utalásaink is ugyanezre vonatkoznak így azt külön már nem jelezzük.

A vizsgálatkor az alábbi címerleírásokat vettük figyelembe:

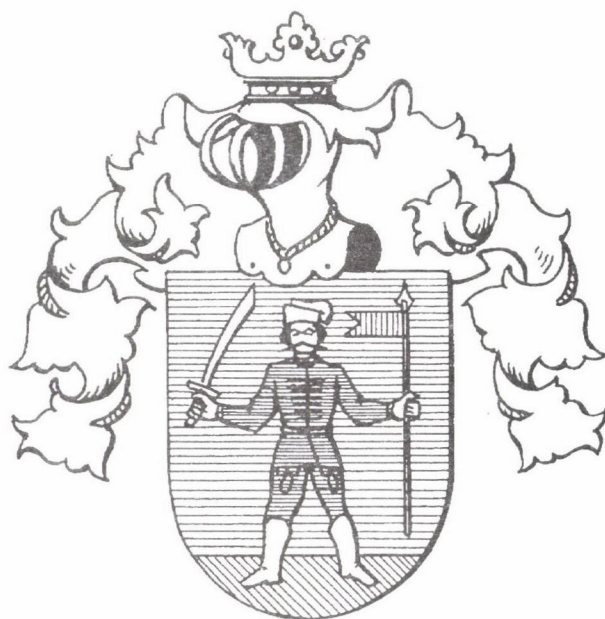
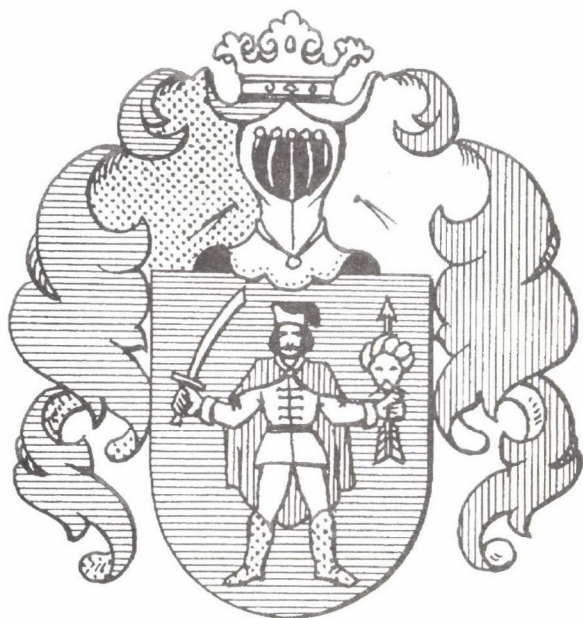
1613. június 24. Szeben.

Báthory Gábor erdélyi fejedelem léthay Léthay Balázsnak, gyalogsága Szepesi Nagy Gergely kapitányága alatt szolgáló tizedesének nemességet és címet adományoz.¹⁹

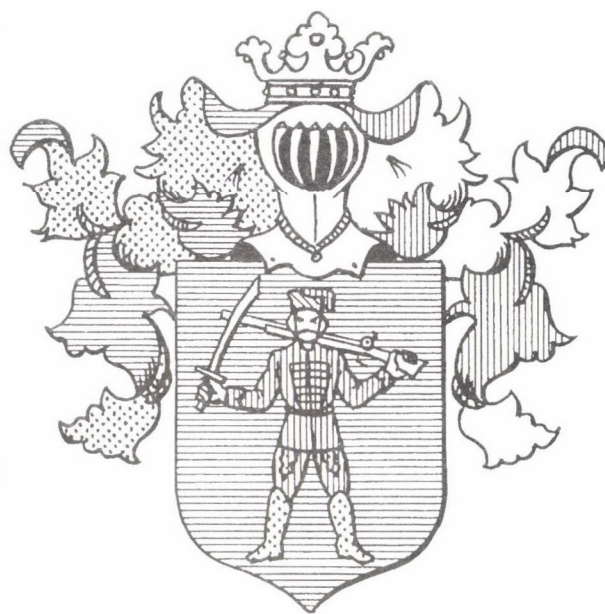
1613. június 26. Szeben.

Báthory Gábor erdélyi fejedelem Dóczy Mihály-nak testőrgyalogsága Szepesi Nagy Gergely kapitányága alatt szolgáló tizedesének nemességet és címet adományoz.²⁰

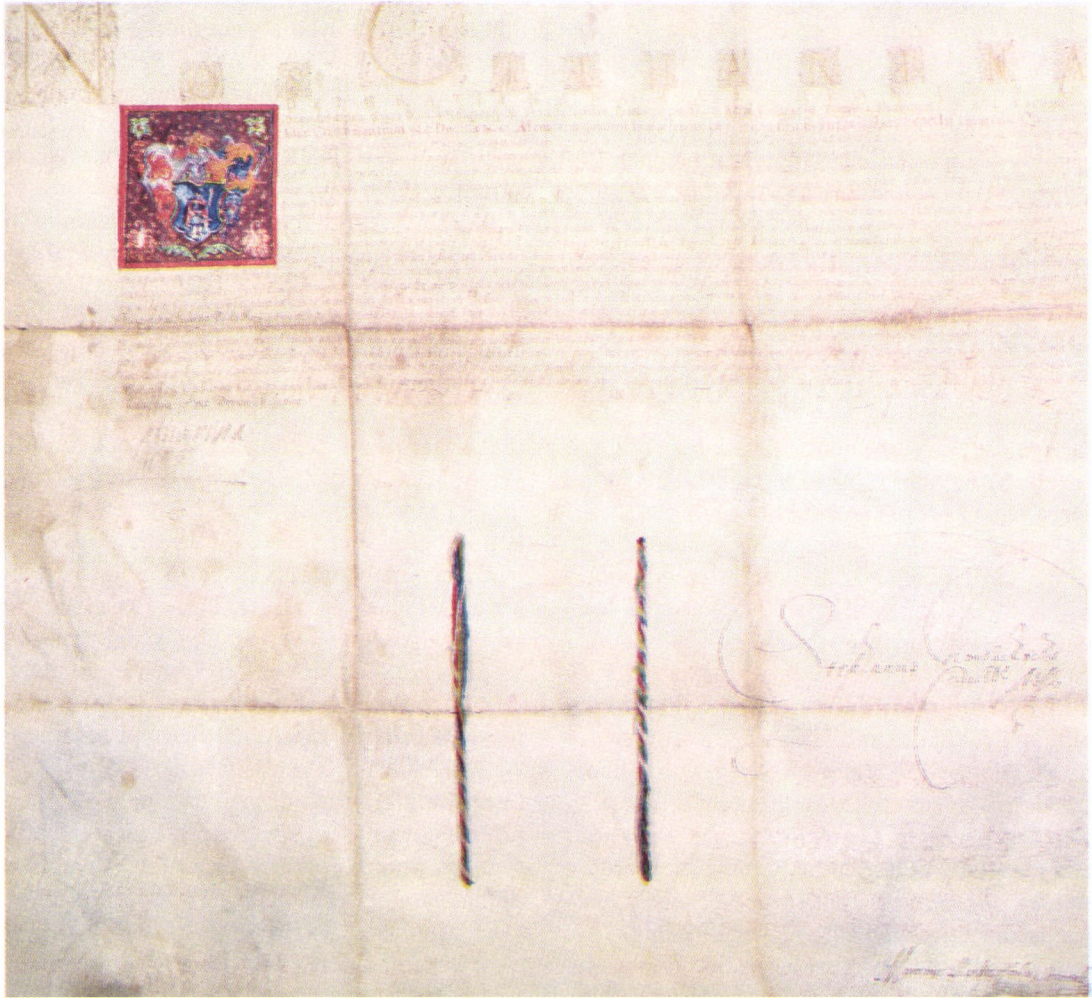
1613. július 24. Szeben.

Báthory Gábor erdélyi fejedelem Szilágyi, más-ként Nagy Péternek, testőrgyalogosának nemességet és címet adományoz.²¹

1613. július 26. Szeben.

Báthory Gábor erdélyi fejedelem fentesi Kővári Tamásnak és Rákossy Istvánnak, testőrgyalogosainak nemességet és címet adományoz.²²

1618. július 17. Gyulafehérvár.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem szénási Szénási Györgynek és általa feleségének Berezck Erzsébetnek, gyermeküknek, Szénási Jánosnak, valamint Vadon Ilonának, a néhai Berezck Péter özvegyének nemességét és címert adományoz.²³

1619. augusztus 25. Gyulafehérvár. Bethlen Gábor fiadfalvi Geréb András kapitánysága alatt lévő Somogyi György és Cserő Miklós hadnagyoknak Nagy Abrahám, Károly László, Újvári Mihály, Deli György alhadnagyoknak és 335 testőrgyalogosnak nemességét és címert ad, és Új-Torda puszta mezővárost tartozékaival együtt nekik adományozza.²⁴

1631. május 23. Gyulafehérvár. I. Rákóczy György dévai Nagy Pál kapitánysága alatt levő Kenderesi Tamás és Török Bálint hadnagyokat, Nagy Péter, Pántos András és Otthományi György alhadnagyokat, 21 tizedest és 115 gyalogost megnemesít és nekik címert adományoz.²⁵

1642. február 19. Gyulafehérvár.

I. Rákóczy György erdélyi fejedelem Gedőcz Bálintnak, héjjasfalvi Valon Péter alkaptány századában szolgáló testőrgyalogosának nemességét és címert adományoz.²⁶

Az adományozottak címe

Az összes nemesítésben az adományozott megszólítása *strenuus*. Messzemenő társadalomtörténeti következtetések levonása nélkül is érdemes itt utalni arra, hogy a jelző középkori eredetű.

„Az elbeszélő Küküllei az egyidejű okleveles gyakorlatl megegyezően gyakran nevezi *strenuus miles*-nek a király lovagjait. A XIV. század második felében a zárt rétegnek nem nevezhető a királyi tanács proceres kategóriájával nagyjából egyforma gazdasági társadalmi tekintélyű, de magasabb katonai képzettségű, harci feladatokat ellátó, az udvarral szorosabb kapcsolatban álló személyek lovagi voltát hangsúlyozza. Hogy hadi erényekről, személyes bátorságról alkotott kép ebben közrejátszik, azt a *strenuus miles* jelzős szerkezet elterjedése, címmé merevedése bizonyítja.”²⁷ „A *strenuus vir* cím pedig, amely elsősorban az ispáni és királyi várnagyi méltóságok viselőiből, a királynéi udvar fő tisztségviselőiből összetevődött tekintélyesebb udvaroncok csoportját jelölte,

már közel járt a magnificushoz, ha azzal nem volt is egyenértékű”.²⁸

A vizsgált XVII. századi címereslevelek egységes címhasználatára alól kivétel és egyben lehetséges magyarázat az 1619. augusztus 25-i és az 1631. június 23-i csoportos nemesítés, ahol a kapitány (fiadfalvi Geréb András illetve Dévai Nagy Pál) megszólítása *generosus*, míg az összes, rangban utána következő *egregius ac strenuus*. A *strenuus* vélhetően a fejedelmi udvarral szorosabb kapcsolatban álló, főként katonai erényekkel jeleskedő réteget nevez meg, amelynek tagjai azonban nem tartoztak a legmagasabb rangú tisztségviselők közé.

Az adomány indoklása

Az esetek döntő többségében formulaszerű: a címernyerő az adott fejedelem uralkodása alatt, személye mellett folyamatosan „tanúsított és a jövőben tanúsítandó hűségéért és készségéért” részesül adományban.²⁹ Dóczy Mihály tizedes hű is maradt ehhez az elváráshoz és a kék drabantokhoz is egyúttal, hiszen 1621-ben is itt találjuk, immár vicehadnagyként!³⁰

Az 1613. június 24-én és 26-án, valamint július 26-án Báthory Gábor erdélyi fejedelem³¹ által megnemesítettek mindenekelőtt a „barcasági mezőn” tanúsított hűség és szolgálataikért kapnak nemességét és címert („*pedites praetorianos pro fidelibus servitiis, praesertim in Campo Barcensi praestitis*”).

Az 1611–1613 közötti időszakot Báthory Gábor és a szász városok – mindenekelőtt a nagytratór főbíró, Weisz Mihály vezette Brassó – számos véres ütközetel terhes küzdelme határozta meg. Ebből is kiemelkedik a döntő jelentőségű földvári csata (1612. október 14.), amely a szász csapatok teljes vereségével és a főbíró halálával zárult, majd az ezt követő megtorlás a Barcaságban. Az adomány indoklása nyilvánvalóan az ekkor szerzett érdemekre vonatkozik, és a többi azonos vagy közel azonos időpontban megnemesített gyalogosra is vélhetően kiterjeszhető.³²

Kökösi Nagy Miklós „Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin uralkodása alatt tanúsított és a jövőben tanúsítandó hűségéért és készségéért”³³ kap nemességét és címert. Jóllehet az adománylevel konkrét érdemet nem nevez meg, az adományozás időpontja (1630. június 28.) valószínűsíti, hogy a kiélezett politikai küzdelemben – az adományozott érdemeit méltató formula értelmében – a hűség igazolására nyílt

alkalom. Az 1630. július 10-én megkezdődött megyeyesi „veszedelmes országgyűlésen” ugyanis a kékdarabontok állásfoglalása a fejedelmi hatalom megszerzése, illetve megtartása szempontjából döntő volt. Brandenburgi Katalin pártját elhagyva, Bethlen István fejedelemmé választását segítették elő.³⁴ A főhatalom megragadását elősegítő szerepük már a XVI. században, Báthory István és Bekes Gáspár küzdelmének korszakában is meghatározó volt.³⁵

Pajzs: szín és forma tekintetében is többféle megoldást találhatunk. A legelterjedtebb forma jelen esetben is a kék, katonai pajzs. („Scutum videlicet militare coelestini coloris.”) Csak vörös színében („rubri coloris”) tér el ettől az 1631. évi csoportos nemesítés és Gedőcz Bálint adománya, míg az 1619. évi ovalis alakjával is („ovalae figuriae rubri coloris”).

Címeralak:

Ruházat: Már korántsem mutat egységes képet, többségük ugyan „kékbe öltözött egészalak”-ról ír (Szénási, Szilágyi, Kővári és Rákossy és a két csoportos nemesítés). Egy esetben (Kővári és Rákossy) a szín szokásos megnevezése (coeruleus) helyett a ritkán használt caesius szerepel („homo integer stans caesie coloris veste totus indutus”). Ennek tudható be, hogy ábrázolása helytelenül vörös (Kővári), illetve fehér (Rákossy) színű ruhát mutat.³⁶

Jelentősen eltér a fenti típustól a tizedesek, Dóczy Mihály és Léthay Balázs decurio ruházata. Vörös köpeny, fehér felső ruha (dolmány) („homo integer pallio rubro tunica vero alba indutus talari”).

Kökösi Nagy Miklós viceductor e tekintetben szűkszavú címerleírása alapján „alul kékbe, felül vörösbe öltözött, egész emberalak” („homo integer, inferiori ceruleo, superiori vero rubri coloris habitibus indutus”), pontos leírásra nem vállalkozhatnánk.

Összevetve ezt a címerkép alapján rekonstruálható ruházattal, amely „a XVII. században Erdélyben némi tekintetben eltérő irányban fejlődik a magyarországitól”, ennek leírása a következő: fekete, posztó kalpag, vörös mente, kék, arannyal díszített, térdig érő dolmány, szűk szárú nadrág, sárga csizma, piros textilöv³⁷. Az alak hajviseletében azonban eltér a szokásostól, hiszen szakállt nem, csak bajuszt hord, míg a kor férfiai „általában török módra borotválták a fejet s ehhez nagy szakállt viseltek”. Megfigyelhető, hogy a címereslevél csak a viselet legfontosabb, leg-

jellegzetesebb darabjait írja le vagy egyszerűen csak színeket határoz meg.

A XVII. század első harmadára jól megkülönböztethetően elváltak a közvitézi, tizedesi, alhadnagyi öltözet. A XVI. század utolsó harmadára, Báthory István korára vonatkozóan csak utalások állnak rendelkezésünkre: Az 1576. október 30-án a lengyel király és erdélyi fejedelem magyar katonái és tisztjei számára történt posztóvásárlások között „vettek még 21 rőf piros karazia posztót a tizedesek számára 13. l. frtért”.³⁸

Jóllehet, a kérdés vizsgálata különösen fontos, hiszen a katonáskodás – többé-kevésbé – egyenruházatra kötelezett, a XVI–XVII. századi Erdélyben, miként Magyarországon is, igen számottevő foglalkozási ág volt. Az egyszerre és csak néhány minőségben és színben juttatott posztó a viseletben eleve nagy hasonlást idézett elő. A Regensburgba bevonuló császár testőrségét képező magyar huszárok – egyébként hazai környezetben szokatlan – viseletének leírása igazolja, hogy a szín és alapanyag tekintetében még a testőrségben sem ismerték az egyenruhát, így „a hadsereg uniformizálásáról beszélni a 18. századig naivitás”.³⁹

A drabantok viseletének meghatározó színe a kék volt, nevüket is innen nyerték.⁴⁰ Anyaga már Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király uralkodása idején egy kék posztófajta, az úgynevezett karasia volt. Veress Endre rámutat: a varsói kereskedőktől 1576 telén vásárolt kék posztóra „Báthorynak bizonyosan a kék drabantok uniformálásához volt szüksége”.⁴¹ A XVII. század első harmadára vonatkozó források híján csak azt mondhatjuk, hogy az Apafi-korszakban a posztó beszerzése végenként 18–22 forintot áron Brassóból, Szebenből, Meggyesről történt. Anyagi fedezetét a verestornyai harmincad szolgáltatja.⁴² A karasia, amely az egész középkorban élénk textiltermelést folytató suffolki falu Kersey nevét viseli, a XV. században tűnik fel. Első említésekor, az 1457/58. évi pozsonyi harmincadlista szerint, új fogalom a hazai textilpiacon. Rövid idő alatt kibontakozó népszerűségének, bár használata csak a XVI. század közepétől, az Erdélyi Fejedelemségben 1571-től igazolható,⁴³ oka egyszerű; olcsó, könnyebben feldolgozható (kallózható, bolyhozható, nyírható) anyag mint a posztó. Jelentős hátránya, hogy sokkal kevésbé tartós. A magyar piacon elsősorban az angolt (a legolcsóbb Yorkshire-it és a jobb minőségű Hampshire-it) keresik.⁴⁴

Folyamatos adatsorral a kérdésre vonatkozóan nem rendelkezünk, de tudjuk, hogy a XVII. század elején az udvari gyalogság ruházatát a fejedelem utasítására városi szabók készítették.⁴⁵

Azt, hogy a királyi Magyarországhoz hasonlóan a katonák rangja, beosztása és a számukra kiutalt posztó minősége között szoros összefüggés van⁴⁶ jelenleg igazolni nem tudjuk.

Ide kapcsolható az alhadnagyi tisztséggel járó jövedelem kérdése. Pontos fizetési adatokkal rendelkezünk az adománylevél keletkezését nem sokkal megelőző időszakból, Bethlen Gábor uralkodásának korából. 1621-ben az alhadnagy hópénze 6 forint.⁴⁷

A fejedelem 1624. szeptember 29-én Béli Kelemennek, Háromszék főkapitányának a moldvai vajdához küldendő segélyhadakról írt utasításában⁴⁸ a kék gyalogok vicehadnagyának hópénzét 8 forintban határozza meg.⁴⁹ Ez az összeg a főhadnagy javadalmazásának éppen fele, míg a közlegényekének több mint kétszerese.

Sajnálatos módon az adott évet illetően fizetési jegyzék egyáltalán nem, a következőre vonatkozólag is csak összesített formában áll rendelkezésünkre.⁵⁰ Így az alhadnagy fizetését is csak megbecsülni tudjuk. Az évi fizetést, mint azt már Veress Endre is megállapította, karácsonykor, azaz 1630. december 24-én kezdik.⁵¹ Ekkor a 803 fő tisztekkal együtt 2805 forintot kap, ami 3,49 forint/fő átlagot jelent. Ez az arány az utolsó fizetési időpontig 1630. október 7-ig alig változik.

Fegyverzet

A leírások közül mindössze kettő (Szénási, Kővári és Rákossy), mutatja a szakirodalom által jól ismert, bár megjelenésében kissé későbbre datált klasszikus puskás címeralakot:⁵² Szénási címeralakja jobb kezében véres kardot, bal kezében lövésre kész puskát tart („dextra gladium sanguinis aspergine evadentem, leva autem manum sclopetum ad explodendum paratum tenere conspicitur”). Kővári és Rákossy címeralakja bal vállon puskát, jobb kézben kardot tart („humero sinistro bombardam ferre, dextra vero manu gladium ... visitur”). A két csoportos nemesítés pedig pixidárius seveget említ („exercitus quidam ex pedibus pixidarius coeruleis vestibis indutis constitutum”).

Terminológiai szempontból figyelemreméltó a puska háromféle, egymástól eltérő (sclopetum, bombardum, pixis) megnevezése. A bombardum szakkifejezés használatának érdekessége, hogy míg a két másik el-

nevezés puska, kézi lőfegyver jelentése elfogadott, addig a „XVI. század második felében a bombardum már inkább a különféle lövegtípusok összefoglaló neve.”⁵³

Külön csoportot alkot ebből a szempontból is a két tizedes leírása. Mindketten jobb kezükben kihúzott kardot, bal kezükben lándzsát (Dóczy esetében a zászlós lándzsa hegyén véres török fej), tartanak.⁵⁴

A lándzsa a buzogányhoz hasonlóan rangjelző szereppel is bír,⁵⁵ bár ábrázolása nem köthető egyértelműen tizedesi tisztséghez, hiszen a vizsgáltak között is akad olyan eset (Szilágyi), amikor közvitéz címerleírásában szerepel. A címeralak ugyanis jobb kezében kihúzott kardot, baljában csúcsán vörös zászlóval díszített lándzsát ráz („dextra ensem evaginatum; sinistra vero manibus sarissam rubro velo in cacumine ornatam vibrare conspicitur”).

Kökösi Nagy Miklós alhadnagyi tisztségének megfelelően baljában felfelé nyújtott buzogányt tart, jobb-jával rövid kardot húz ki („sinistra clavum [sic!], sursum porrectum tenere [sic!], dextra autem manu gladium succintum quasi evaginare velle visitur”).

A XVII. század közepére az udvari gyalogság viselete, fegyverzete és az ezt ábrázoló címertípus általánosan ismert lehetett az Erdélyi Fejedelemségben. Ez magyarázhatja, hogy az 1642. február 19-én, Gyulafehérvárott Gedőcz Bálint udvari gyalog részére kiállított nemeslevél⁵⁶ címerleírása már csak „testőrgyaloghoz illő ruházatot és fegyverzetet” határoz meg.⁵⁷

A viselet talán legérdekesebb, több funkciójú darabja a erdélyi fejedelmi hatalmi jelvényegyüttes⁵⁸ egyik tagjaként is ismert buzogány. Jelen esetben az úgynevezett gömbfejű típussal van dolgunk, amelynek a viselő személyhez viszonyított mérete az ábrázoláson meglehetősen nagynak tűnik. Eredetileg fegyverként szolgált, de a XVI. század végére a védőfegyverzet változásainak következtében „a tompa ütőfelületű buzogány hatása ekkor már jelentéktelenebbnek bizonyult”,⁵⁹ és így a XVII. század első harmadára már rangjelző funkciója erősödik meg, bár vezénylő, fegyelmező eszközként is szolgálhatott, sőt alkalomadtán a kézitusában való – elsősorban önvédelmi célú – használata is elképzelhető.⁶⁰ Anyagában is idomult az új feladathoz, vas helyett már aranyozott rézlemezből, aranyozott ezüsből készült. A Nyugat-Európában lejátszódott folyamattal szemben, amely a marsallbot kialakulásához vezet, Kelet-Európában a huszárviselethez köthető, a hazai sírköszobrászat és portréfestészet által is megörökített buzogány a nemesi viselet részévé válik.⁶¹

Összevetve a rendelkezésünkre álló források buzogányábrázolásait, érdemes néhány megjegyzést tenni. Az ismertett címerábrázolások közül kökői Nagy Miklós adományát és a két csoportos nemesítést kivéve⁶² az udvari gyalogság tagjaira vonatkozó egyikük sem buzogányos, hiszen a megadományozottak között a két legmagasabb rangú, Dóczy Mihály és Léthay Balázs is csak tizedes. Így az erdélyi hadseregvezet más területein szolgáló, hasonló címerképpel bíró tiszti buzogányábrázolásokat vizsgáltuk. Megállapítható, hogy a címerleírások egyetlen esetben sem említik a buzogány típusát.⁶³

Jó összehasonlítási alapot nyújt Csíkszentsimoni Endes György, a Csíkszéki lófők hadnagya 1620. december 15-én nyert címere,⁶⁴ amely egy érdekes terminológiai adalékkal is szolgál egyben. A vörös ruhás egész emberalak ugyanis jobb kezében „századosi buzogányt” („clavam Centurionalem”) tart. Ez esetben a buzogány egyértelműen rangjelző, a tisztség függvénye. Annak eldöntésére, hogy a hadnagyi buzogányhoz hasonlóan egy meghatározható típusról van-e szó, a rendelkezésre álló adatmennyiség nem tűnik elegendőnek.

Sisak, sisakdísz

Az 1613-ban keletkezett adományokban csak rövidítésben alkalmazott közismert mintától („galea militaris clausa est posita etc.”) jelentős eltérést csak a két csoportos nemesítés mutat. Itt a nyílt (1619), illetve zárt (1631) katonai sisakkoronából három (1619), illetve egy (1631) kibontott udvari zászló emelkedik ki, a címerpajzs vonatkozó részét ismételve.⁶⁵ A puskának a sisakdíszben való megisméltése nem fordul elő.⁶⁶

Kökői Nagy Miklós címerleírása formulaszerű, még az általánosnál is némiképp szűkszavúbb, hiszen sem a sisak típusáról, sem nyitott, illetve zárt helyzetéről nem tájékoztat. „A sisak tetejéről pedig lefolyó sokszínű szalagok vagy foszlányok a pajzs mindkét részét díszesen veszik körül, ékesítik” („ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant”).

A címerábrázolás egésze

Ennél a pontnál természetesen csak kökői Nagy Miklós eredeti címereslevelét vehettük figyelembe. A jobb kéz a szablyamarkolat kupakján nyugszik. A bal

kar anatómiailag rosszul csatlakozik a törzshöz, ez igen gyenge megoldás. Szerencsésebb lenne, ha a jobb kéz maradna a szablyán, a bal kezét a köpeny takarná. A lelógatott bal kéz zavarná a szablyát. Így a bal kézbe került a buzogány. A címerkészítő valószínűleg elfelejtette megfesteni a bal kezet és mulasztását utólag szükségmegoldással pótolta! A feltételezést erősíteni látszik az a tény, hogy az öltözet és a fegyverek ábrázolása összességében jónak nevezhető.⁶⁷

A kék drabantok hadnagyáról Somogyi Győző által más források alapján készített rekonstrukció,⁶⁸ az úgynevezett házi viselet és a fenti címerábrázolás összevetésekor mindössze néhány eltérést találunk. Itt a buzogány gerezdes, míg az öv jobb oldalán függő tarsoly a címereslevelen nem szerepel. A ruházat esetében kimutatható eltérések közül legfontosabb a mente hiánya, eltérő lábbeli, valamint a tollas szőrme kalpag alkalmazása. A jobb vállnak támasztott buzogány és a bal oldalon felkötött szablya viselésének módja azonban sokkal természetesebb megoldású.

Az adományok jellege

A szövegek alapján csak az 1619. évi csoportos nemesítés minősül kondicionálisnak. A többinél a feltételek felsorolása nem szerepel. Ezek a személyek a kék drabantok közé tartoznak, és jöllehet mind-egyikük „valamilyen puskával teljesítendő szolgálattal tartozik földesurának vagy az országnak”,⁶⁹ bármiféle megkötés, feltétel nélkül nemesítik meg őket. A kővári puskásokkal⁷⁰ ellentétben nem rendelik őket semmilyen várhoz sem, holott erre az udvari gyalogság esetében – igaz, nemesítés és címeradomány nélkül – már a XVI. század utolsó harmadában is van példa,⁷¹ és a reájuk és utódaikra is vonatkozó fegyveres szolgálati kötelezettség megkövetelése is hiányzik.

Csak a címerképből nem állapítható meg egyértelműen, hogy az adományozott gyalogos puskás katoná volt-e. A kék puskás alakulatok tizedesi és alhadnagyi, hadnagyi rangú tagjainál ugyanis, sőt a közvitézeknél sem (Szilágyi címere!) kell a címerleírásban puskának szerepelnie. Bár tudjuk, hogy már Báthory István Lengyelországban szolgáló magyar gyalogsága valószínűleg teljes egészében puskásokból állt.⁷² A néha egészen szűkszavú (Gedőcz Bálint) leírás szövege és az ennek alapján készült heraldikai rajz nem nyújt elég támpontot a viselet, fegyverzet pontos meghatározásához. Teljes forrásértékűnek

csak a szöveges leírás – különös tekintettel az adományozott rangjára és érdemeire –, valamint a festett cí-

mer egysége tekinthető. Mindez adja jelen címereslevél kiemelkedő jelentőségét.

Sunkó Attila

JEGYZETEK

¹ A címerkép hiánya miatt nem rekonstruálta a címereket Nyulásziné Straub Éva sem, vö.: *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein.* Bp., 1987. 14. p. A levéltárban található mintegy 1650 eredeti címereslevélből így csak 1173 heraldikai rajzot tudott a kötet közölni.

² A Királyi Magyarországra vonatkozóan jól használható: *Kóta Péter: Címereslevelek diplomatikája. 1526–1848.* Bölcsészdoktori értekezés. 1991. Eötvös Loránd Tudományegyetem. Bölcsészettudományi kar.

³ *Pálmay József: Háromszék vármegye nemes családjai.* Sepsiszentgyörgy, 1901. (a továbbiakban: Pálmay i. m.) című művében is mindössze egy töredékes, a XIX. századtól induló családi táblázat található. 324. p.

⁴ Az udvari gyalogság terminológiai és archontológiai vonatkozásaira lásd. *Sunkó Attila: Az erdélyi fejedelmi testőrség archontológiája a XVI. században.* „Fons”. I. (1994/2. sz.) 186–213. pp. (a továbbiakban: Sunkó i. m.) Az egész szervezetre: *Sunkó Attila: Az erdélyi fejedelmek udvari hadai a XVI. században.* „Levéltári Közlemények” 69. 1998. 1–2. 99–131. pp. (a továbbiakban: Sunkó 1998).

⁵ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL). Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak. F szekció (A továbbiakban: F szekció). A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára. F 4 Cista Comitatum. Comitatus Szatmár. Fasc. VI. No. 34.

⁶ 1619. VIII. 25. Gyulafehérvár. Donatio oppidi Thorda certis militibus pedestribus, Nobilitatio et armales eorundem. MOL. F szekció. A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára. Protocola. F 2 (a továbbiakban: F 2) V. 424–433. pp. Kiadásai: „Bethlen Gábor fiadfalvi Geréb András kapitánysága alatt lévő Somogyi György és Cserő Miklós hadnagyoknak Nagy Ábrahám, Károly László, Újvári Mihály, Deli György alhadnagyoknak és 335 testőrgyalogosnak nemességet és címert ad, s új-Torda puszta mezővárost minden hozzátartozóival együtt nekik adományozza.” *Sándor Imre: Címerlevelek I–II.* Kolozsvár, 1912. (a továbbiakban: Sándor i. m.) 74–76. pp. „A fent meg nem nevezett társszerzőket a könnyebb áttekinthetőségért az adománylevéltől eltérőleg, betűrendben adjuk.” *Sándor i. m.* I. 74. pp. „Eredetije az új-tordai ref. egyház levéltárában. Címerrajzunk az eredeti felhasználásával készült.” Sándor i. m. I. 76. p.

Kövendi Weress Sándor: Torda őscsaládai. Torda, 1890. (a továbbiakban: Weress i. m.) A tordai református egyház levéltárában lévő XVII. századi magyar fordítás. 15–21. pp.

Bölönyi László: A nagybölöni Bölöny-család (Bewlewn nemzetség) története. Kézirat gyanánt. Kolozsvár, 1903. (a továbbiakban: Bölönyi i. m.) A tordai református egyház levéltárában lévő XVII. századi magyar fordítás. 11–15. pp.

Orbán Balázs: Torda város és környéke. I–II. Szerk.: Katona Tamás. Utószó: Lászlóffy Aladár. Bp., 1986. I. (a továbbiakban: Orbán i. m.) 268–273. pp.

1631. VI. 23. Gyulafehérvár. „I. Rákóczy György dévai Nagy Pál kapitánysága alatt levő Kenderesi Tamás és Török Bálint hadnagykot. Nagy Péter. Pántos András és Otthományi György alhadnagykot, 21 tizedest és 115 gyalogost különböző alkalmakkor teljesített hű és kitartó szolgálataiért megnevesíti és nekik címert adományoz” Sándor i. m. II. 11–13. pp.

„A gyulafehérvári káptalannak 1651. szept. 5-én kelt átiratában S. Gyulai Rikárd birtokában Kolozsvárt. A marosvásárhelyi kir. :ábla által 1830. jan. 14-én kiállított latin nyelvű hiteles kiadvány Biás István levéltáros birtokában Marosvásárhelyt. A két átirat szövegében a neveket illetőleg eltéréseket találtunk. Mi a gyulafehérvári káptalan szövegét követjük. „Uo. 13. p. Ugyanezt közli Török Pál a marosvásárhelyi példány alapján.” „Genealógiai Füzetek” (a továbbiakban: GF) II. (1904) 139–140. pp.

⁷ 1613. július 26. Szeben.

„Nobilitatio Thomae Keouari de Fentes, et Stephani Rakossy peditum praetorianorum” MOL F szekció. A Kolozsmonostori Konvent Országos Levéltára. F 21 Armales. (a továbbiakban: F 21) D nro. 9. *Siebmacher, Johann: Großes und Allgemeines Wappenbuch. IV. Band 12. Abteil. Der Adel von Siebenbürgen.* Nürnberg, 1898. (a továbbiakban: Siebm.) 183., 211. pp. Taf. 121., 148.

1613. július 24. Szeben. „Nobilitatio Petri Szilagy alias Nagy peditis” F 21 Armales. D nro. 9. Siebm. 232. p. Taf. 168.

1613. június 26. Szeben. „Nobilitatio Strenui Michaelis Doczy decurionis peditum praetorianorum sub capitaneatu Gregorii Nagy de sepes existentis.” F 21 D nro. 9. Siebm. 149. p. Taf. 86.

1613. június 24. Szeben. „Nobilitatio Blasio Lethei de eadem Decurionis peditum sub capitaneatu Gregorii Nagy de sepes existentis.” F 21 D nro. 9. Siebm. 187. p. Taf. 125.

1618. július 17. „Nobilitatio Egr[egii] Gregorii Szenasi de Zenas ac per eum Elizabetae Bereczk consors et Joannis Zenasi ac Haelena Vadon”

MOL F szekció. Erdélyi Fejedelmi Kancellária. F1 Libri regii (a továbbiakban: LR). X. 74^v–75^r. fol. *Siebm.* 229. p. Taf. 165.

⁸ 1642. II. 19. Gyulafehérvár. „Armales Valentini Gedeócz.” F 2 VIII. 87^v–88^v fol.

⁹ Jegyzéke az Országos Levéltárban a magyar és erdélyi udv. kancelláriák föllállításáig található hercegi, grófi, bárói, honossági és nemesi okleveleknek. Összeállította: Tagányi Károly. Bp., 1886. 51. p. Ennek alapján: Pálmay, i. m. 324. p. „Nagy (kőkösi). Nemes levele 1630 (sic!) kelt.”

¹⁰ A szövegkiadásban a rövidítéseket jelöletlenül oldottuk fel, míg az eredeti központosítást értelemszerűen módosítottuk.

¹¹ Helyesen: clavum.

¹² Helyesen: tener.

¹³ A címereslevél anyaga hártya, a függőpecsét hiányzik, piros, fehér, zöld, kék színű selyem pecsétzsinór.

¹⁴ Sunkó i. m. 203–204. pp.

¹⁵ 1585. II. 5. Gyulafehérvár. „Confirmatio Testamenti Egregii quondam Joannis Sasa, Capitanei peditum aulae Illustrissimi Principis Transylvaniae.” LR I. 281^r–282^r fol. Sasa János életpályája: *Sunkó*, 1998. 114–116. pp.

¹⁶ Temetéséről rendelkezve kiderül, hogy Gyulafehérvárt temethették el, valamint az is, hogy címerrel bírt: „*az en Testemet temettesek nagy füzteseggel az Ompay keőzeótt walo Zýgeteczkeben az Ispotalý fele keőbeól boltoth fellýll rea faragott keőwet, az en Newemmel es Chýmere[m]el egýetembe chýnaltassanak*” LR I. 282^r fol.

¹⁷ „Kereső v. Kis-Selymos.” Siebm. 176–177. pp. Taf. 115.

¹⁸ A Siebmacher által megadott forrás, a Béli Gyűjtemény a címerábrázolást nem tartalmazza. Béli István erdélyi címergyűjteménye. I–IV. téka. Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Oct. Hung. 629. Az egyes tékákban elhelyezett, vélhetően egykorú vagy közel egykorú mutatókban sem szerepel a Kereső család. Ezek értelmeben helye a III. téka „Köznesemi családok G–P” lenne.

¹⁹ 1613. június 24. Szeben. „Nobilitatio blasio Lethai de eadem Decurionis peditum sub capitaneatu Gregorii Nagy de sepes existentis. ... Scutum videlicet militaris coelestini coloris in cuius area, homo integer stans pallio rubro tunica veru alba indutus sinistra sarisam erectam fusce coloris dextra vero manibus gladium evaginatum sursum porrectum ferre conspicitur.” F 21 D nro. 9. Siebm. IV. 187. p. Taf. 125.

²⁰ 1613. június 26. Szeben. „Nobilitatio Strenui Michaelis Doczy decurionis peditum praetorianorum sub capitaneatu Gregori Nagy de sepes existentis ... Scutum videlicet militare coelestini coloris in cuius campo homo integer pallio rubro tunica vero alba indutus talari, dextra manu gladium evaginatum, sinistra vero manibus sarissam sursum porrectam velocum flamo ornata in cacumine caput turcicum sanguine conspergum conspicitur.” F 21 D nro. 9. Siebm. 149. p. Taf. 86.

²¹ 1613. július 24. Szeben. „Nobilitatio Petri Szilagy alias Nagy peditis ... Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cuius campo homo integer coerulea veste indutus, dextra ensem evaginatum; sinistra vero manibus sarissam rubro velo in cacumine ornatam vibrare conspicitur.” F 21 D nro. 9., Siebm. 232. p. Taf. 168.

²² 1613. július 26. Szeben. „Nobilitatio Thomae Keouari de Fentes, et Stephani Rakossy peditum praetorianorum ... Serenissimus Princeps Gabriel Strenuus Thomam Keeuari, et Stephani Rakossy de ... pedites praetorianos pro fidelibus servitiis, praesertim in Campo Barczeni praestitis... „továbbá „Scutum videlicet militare coelestini coloris, in cuius campo sive homo integer stans caesie coloris veste totus indutus, humero sinistro bombardam ferre, dextra vero manu gladium ... visitur.” F 21 D nro. 9. Siebm. 183., 211. pp. Taf. 121., 148. Siebmacher a címeralak színét tévesen vörösnek adta meg.

²³ 1618. július 17. Gyulafehérvár. „Nobilitatio Egr[egii] Gregorii Szenasi de Zenas ac per eum Elizabethae Bereczk consors et Joannis Zenasi ac haelenae Vadon.” LR X. 74^v–75^r fol. „Scutum videlicet militare coelestini coloris in cuius campo sive area, homo integer veste indutus caerulea, dextra gladium sanguinis aspergine evadentem leva autem manum sclopetum ad explodendum paratum tenere conspicitur.” LR X. 75^r fol.

²⁴ „Donatio oppidi Thorda certis militibus pedestribus, Nobilitatio et armales eorundem.” F 2 V. 424–433. pp. „Scutum videlicet ovalae figuriae rubri coloris, in cuius campo sive area exercitum quandam ex pedibus pixidariis coeruleis vestibus indutis constitu-

tum, tria vexilla autem ipsa duos ductoris clavis humeris appositis equis praecedere conspicitur. Supra scutum galea militaris aperta est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter exornatum, ex quo vicissim tria vexilla expansa aulica in auras prominere visuntur, ex cono autem galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque scuti partem pulcherrime ambiunt et exornant.” Sándor, i. m. I. 74. p. „... egy veres-színű kerek pajzs, melynek középső tágasságán egy kék ruházatba felöltöztetett karabélyos gyalogsereg láttatik három udvari zászlók után menni, a zászlók előtt pedig láttatnak lovakon menni két buzogányos hadnagyok. A pajzs felébe pedig egy vitézi kiszélesített sisak tétetett, melyet befedez egy gyöngyökkel és drágakövekkel megékesített királyi korona, a melyből ismét ismét három kiterjesztett udvari zászlók láttatnak az ég felé állani.” *Weress* i. m. 19. p., Bölönyi i. m. 14. p. „Veres mezőben levő testőrcereg, kék öltönyben, fegyverzettel, előttük udvari zászlót vivő zászlótartó, lóháton vezérbuzogányt tartó két hadnagy. A pajzscúcsos díszkövekkel ékített korona, melybe lebegő három udvari zászló van tűzve kétfelől díszfoszlánnyal szépen ékítve.” Orbán i. m. I. 272. p.

²⁵ „Scutum videlicet militare rubri coloris, in cuius campo sive area exercitus quidam ex pedibus pixidariis coeruleis vestibus indutis constitutum, unum vexillum sequi vexillum autem duos ductores clavis humeris oppositis equis praecedere conspiciuntur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter exornatum, ex quo vicissim unum vexillum expansum aulicum in auras praeminere visitur. Ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu marginis ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.” Sándor i. m. II. 12. p.

²⁶ 1642. II. 19. Gyulafehérvár. „Armales Valentini Gedeócz.” F 2 VIII. 87^v–88^r fol. „Valentinus Gedeocz pedes noster, praetorianus, in centuria Egregii Petri Valon de Héasfalva vicecapitanei.” 87^r fol. „Scutum videlicet militare rubei coloris in cuius campo sive area homo integer vestibus et armis pediti praetoriano contentibus amictus est positus.” 88^r fol.

²⁷ *Kurcz Agnes*: Lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században. Bp., 1988. 33–34. pp.

²⁸ *Engel Pál*: Nagy Lajos bárói. „Történelmi Szemle”. (XXVIII). 1985 3. sz. 393–414. pp. Idézett hely: 401. p.

²⁹ 1619. „eleitől fogván minékünk és ennek az erdél országának sokat használtak, és mi mellettünk lévén szüntelen, minden ő rájuk bizatot dolgokban hűségesen és álhatatosan szolgáltak, s hisszük, hogy tovább is azon hívséggel és serénységgel fognak szolgálni.” *Weress* i. m. 18. p. „A mostan lakatlan Újtordát (Így), melynek lakói, önvédelmük végett templomukba húzódvá, a császári seregek vezére Basta György által, tekintet nélkül nemre, öregekre, gyermekekre, kegyetlenül legyilkoltattak, s akik e vérlázító mérszárlást túlélték is, szétbolyongva, éhség és pestis martalékai lettek. Nem akarván e nevezetes és termékeny helyet pusztán, lakatlanul hagyni, sőt azt előbbi fényébe visszaállítani igyekezővén, hűséges pretoriánus gyalogságát...” Orbán i. m. I. 268. p. 1631. „quae ipsi nobis, ac praedecessoribus nostris legitimis scilicet regni huius nostri Transylvaniae principibus continue lateri nostro et eorum adhaerentes in quibuscunque rebus et negotiis fidei industriaeque ipsorum commissis magna semper constantia exhibuerunt ac impenderunt ac in futurum quoque pari fidelitate et alacritate eosdem exhibituos, et impensuros nihil dubitamus”. GF II. (1904) 140. p.

³⁰ „Bethlen Gábor fejedelem gyalog testőrségének fizetési lajstroma 1621. márczius 11. Dóczy Mihály vichadnagy 6 frt.” *Radvánszky Béla*: Bethlen Gábor udvartartása. Házi történelmünk emlékei. I. oszt. Udvartartás és számadáskönyvek. I. Bp., 1888. 212. p.

³¹ Az 1613. évi nemesítések közül Rákossy István és Szilágyi alias Nagy Péteré tévesen Bethlen Gábor adományaként vannak feltüntetve, holott a kiadás dátumából egyértelmű, hogy Báthory Gábor erdélyi fejedelem adta ki a nemesleveleket. *Siebm.* 211–232. pp.

³² Báthory Gábor és a szászok küzdelmére a legfontosabb irodalom. *Szilágyi Sándor*: Báthory Gábor fejedelem története. Pest, 1867. *Mika Sándor*: Egy év Brassó és Erdély történelméből. „Erdélyi Múzeum” (XVIII). 1891 13–34., 117–132. pp. *Lovas Rezső*: Báthory Gábor és a szászok. Debrecen, 1940.

³³ „quae ipse primum quidem serenissimo quondam principi. Gabrieli Dei gratia sacri alias Romani Imperii et Transylvaniae principi et Domino et marito nostro immortalis nominis, ac tandem nobis etiam et huic regno nostro Transylvaniae, toti denique genti Hungaricae, omni occasione, pro locorum et temporum varietate, iuxta possibilitatis suae exigentiam hactenus semper fideliter et summa cum animi sui promptitudine exhibuit et impendit. ac in futurum quoque eadem fidelitate et promptitudine exhibiturum et impensurum eum minime ambigimus.” F 4 Fasc. 6. Nro. 34.

³⁴ „Bethlen István ... a gubernátor tanácsainak többségével júliusban Margit napjára országgyűlést hívott össze Medgyesre, amelyet még manapság is veszedelmes országgyűlésnek neveznek, és ahol az ország engedelmesen meg is jelent. Amikor Katalin ezt meghallotta, a német katonákkal, a *kék darabontokkal* és a mezei katonákkal útnak indult, ő is Medgyesre érkezett, és ezzel az országgyűlésen nem csekély félelmet keltett. ... Rádásul Katalinnal tartottak a német katonák is, akik nem akartak elpártolni tőle, úgyszintén a *darabontok* és a mezeiek. Ellene volt Bethlen István fia a gróf, sógora Zólyomi Dávid és az egész országgyűlés, amelynek fegyverrel a kézben állandóan résen kellett állnia. ... A mezei katonák azonban, akiknek a generálisa Zólyomi Dávid volt, látván a játszmát, engedtek a rábeszélésnek, és átpártoltak Bethlen Istvánhoz. Amikor a *darabontok* ezt észrevették, ők is hasonlóképpen cselekedtek. A német katonák azonban Csákyval együtt állhatatosan kitarítottak Katalin oldalán. De mivel mindkét párt véletlen szerencsétlenségtől tartott, elváltak egymástól: Katalin, a fejedelmesszony Fogarasra ment, Bethlen István pedig az egész országgyűléssel, a mezei katonákkal és a *darabontokkal* Kolozsvárra, ahol a Szamos folyó partján táborot ütöttek, és végül Bethlen Istvánt egyhangúlag az ország fejedelmévé választották.” [Kiemelések tőlem 197 S. A.] *Krauss Georg*: Erdélyi krónika. 1608–1665. (Ford., bev., jegyz.: *Vogel Sándor*.) Bp., 1994. 126. p., Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Szerk.: *Szilágyi Sándor*. (a továbbiakban: EOE) IX. 40–44. pp.

³⁵ Sunkó i. m.

³⁶ *Siebm.* Taf. 121., 148.

³⁷ A magyarországi és az erdélyi viselet eltéréseire és utóbbi fejlődésére: *Szendrei János*: Adatok az erdélyi férfiviselet történetéhez a XVII. században. Archeológiai Értesítő. (XL). 1908 97–122. pp. (a továbbiakban: *Szendrei* i. m.) 97. p.

³⁸ „A föntiekhez (1576) okt. 30-án még 15 magyar gyalogos érkezett, kiknek felöltöztetése, uniformáltatása végett, valamint a többi magyarok szükségére varsói kereskedőktől vásároltak 47 vég (pecie) karazia posztót, ára 750 lengyel frt, 25 közönséges posztót

(panni simplici) 232 7 1/2 garas, 7 marienburgi karazia blekitnej posztót, végét 12 frtjával, 2 hasonló színű posztót, végét 13, és ugyanabból még 35 rőföt (ulna) 12 garasával vettek még 21 rőf piros karazia posztót a tizedesek számára 13. l. frtért: 1 vég lundi kék posztót (panni Lundinensi) 1/ eredetileg 33 frton; ugyanolyat 331/2 rőföt 27 garasával; 381/2 rőf pirosat 22 és 8 rőf zöld színűt 27 garasával. Mind ezt tisztí egvenruhák számára.” *Veress Endre*: Báthory István király magyar hadserege. „Had-történelmi Közlemények”, (a továbbiakban: HK) 1897 II. 277–297. pp. (a továbbiakban: *Veress*, i. m.) 281. p.

³⁹ „... vörös nadrágot, kék vagy vörös törökös szabású dolmányt viseltek. ... Derékban szűk dolmányuk elől pitykével gombolódik, ujjas mentéjük satinból, damasztból vagy bársonyból készült, különböző színekben, ... egész vagy félcipőjük szattyánból vagy birkabőről való, piros vagy sárga színben.” *Endrei Walter*: Patyolat és posztó. Bp., 1989. (a továbbiakban: *Endrei* i. m.) 105–106. p.

⁴⁰ Sunkó i. m. 187. p.

⁴¹ *Veress* i. m. 280–281. pp.

⁴² 1677. „az restantia hatodik ezer forint honoráriumban az universitás ez szerint adott pénzt: Az magyar gyalogok ruházatjokért huszonöt 25 vég köz posztót, huszonkét-két forintban, tenzer ára fl. 550.”: I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. Első kötet. Bornemisza Anna gazdasági naplója. (1667–1690). Szerk.: *Szádeczky Béla*. Bp., 1911. (a továbbiakban: *Szádeczky* i. m.) 222. p. „Anno 1679. diebus diversis mensis Augusti, Septembris et Octobris. Szebeni polgármester uram ő kglme praefectusunk által adminisztráltott udvari gyalogink ruházatjára ötven vég kék, egy vég veres és egy vég fejr, közönséges posztót; in summa ötvenkét vég posztót, melyet Sárosi által Radnóton osztottunk ki. Ezen ötvenkét vég posztó árát, cum fl. 18 facientes fl. 936, az verestornyai harminczad árendából parancsoltuk megadatni. Azelőtt adminisztrált posztó végnek az ára fl. 378.” *Szádeczky* i. m. 225. p. 1680. A gyalogok számára közönséges kék posztót vásároltattak 225 frtért. Uo. 422. p. „1684. 26. Octobris. Bakos János verestornyai harminczadosunk adminisztrált verestornyai harminczad proventust pro secundo termino másfélezer forintot. fl. 1500. Item pro primo termino is ezen esztendőre adminisztrált volt másfélezeret, 22. Januarii 1684. Mely két ízbeli adminisztráció teszen floreno 3000, melyről generalis quietantia által quietaltjuk, az mást pedig benn tartottuk. Ezen summa pénzt gyalogok számára való posztóvételre erogáltuk Pápai által. [Lapszélre utólagosan bejegyezve:] Brassóbul, Szebenből, Medgyesről, az elhozott posztókért, vég sz. 53 1/2, hogy megfizették, quietantia volt, hát meghozták; maradt fl. 536. 63. gyalogok számára adtuk. Item, hozván esmént harmincz vég posztót meghozták és az regestrumban be van írva a komornyikok közé. Ij.” „Tudniillik a komornyikok kezén forgott költségek regestrumába, minők az udvartartási gyűjtemény későbbi közleményeiben fognak előfordulni”. „SzB jegyzete.” Uo.

⁴³ Anno domini 1571. Vízkeresztnapban Székelyvásárhelyen rész szerintvaló országgyűlésében az míves mesterek míveiről ily rendelet végeztetett. Az szabókról. „Kéczer dolmántól karasiatol es stamettól d. 40. félszer dolmántól d. 20. Karasia és löremberge nadrágtól d. 16.” EOE II. 379., 382. pp.

⁴⁴ *Endrei* i. m. 133–134. pp.

⁴⁵ 1609. V. 13. Gyulafehérvár. „Báthori Gábor fejedelem parancsa Kolozsvár város fő- és királybírájához s esküdt tanácsosaihoz, hogy gyalogsága ruhája elkészítéséhez onnan minél több szabót küldjenek ... Mivel hogy mostan udvari gyaloginknak ruhájok-

ra való posztóikat kiosztottuk. Hagyjuk azért és parancsoljuk, hogy onnan az kegyelmetek városából mingyarást mentől több szabókat küldhet, azon legyen minden szerszámokkal, es elegendendo költséggel, hogj Egy Ideig meg az dolog el nem vegeződik, meg ne fogjatkozzanak, mert az dolog semmi kesedelmet nem zenued: Secus non facturj. Datum Albae Julie 13. May 1609. Gabriel princeps mpr.” *Jakab Elek*: Kolozsvár története. I–III. Oklevéltár. Bp., 1888. 219. p.

⁴⁶ Batthyány Ádám „az 1640. esztendőben az házi katonáknak és hajdúknak posztó fizetéséről való extractus és computus”-a szerint a parancsnokok 7,50 Ft/rőf, törzstisztek 6 Ft/rőf Tisztek 4 Ft/rőf, altisztek, tisztesek 3 Ft/rőf, közlegények 1,4 Ft/rőf árú eltérő posztófajtát kaptak. Endrei i. m. 107. p.

⁴⁷ *Bethlen Gábor fejedelem gyalog testőrségének fizetési listroma 1621. márczius 11.* Dóczy Mihály vicehadnagy 6 frt. *Radvánszky* i. m. 212. p.

⁴⁸ Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Kiad.: Szilágyi Sándor. Bp., 1879. 406–409. pp.

⁴⁹ „Megírd neki, [a moldvai vajdának – S. A.] az székel gyalognak adasson mindjárt egy hópénzt, három-három forintot, ételt, az kék gyalognak két hópénzt, közlegénnek negyedfél forintot, tizedesnek ötödfélet, az főhadnagyoknak tizenhat (sic!) forintot, az viceknek 8-at, az zászlótartóknak ötöt-ötöt, az dobosoknak is annyit; enmagam is úgy fizetek én az magam udvarában nekik.” Uo. 407. p.

⁵⁰ A pénzügyi viszonyok történetéhez I. Rákóczi György idejében: I. Rákóczi székfoglalásának költségei. „Történelmi Tár”, 1894. 703–707. pp.

⁵¹ Veress i. m.

⁵² „A XVII. század második felében az erdélyi fejedelmek címeradóányozásai között az addig szokásostól eltérő új címerkép jelenik meg. Az osztatlan címerpajzson gyalog- vagy lovaspuskást látunk. A puskát magát mindig erősen kiemeli a rajz, olyannyira, hogy néha a sisakdíszre is felkerül. A puskás katona zöld, vörös vagy kék egyenruhát visel.” „címeralakunk a puskás az erdélyi okleveles szóhasználatban eredetileg olyan embert jelöl, aki valamilyen puskával teljesítendő szolgálattal tartozik földesurának vagy az országnak. Egyaránt használják a kifejezést nemesekre és jobbagyokra, a várakban és a földesúri udvarokban, katonai vagy egyéb szolgálatot teljesítő emberekre, amellet, hogy a szó eredeti értelme mindvégig megmaradt, a puskás bizonyos társadalmi réteget jelölő kifejezéssé is lett. Olyan réteget jelölt, melynek tagjai békében paraszti szolgálatot teljesítettek, háborúban harcoltak, idővel kiváltságolódtak, sőt meg is nemesedtek.” *Szentgyörgyi Mária*: Puskáscímerek. „Levéltári Közlemények”, (XLVII). 1976 (a továbbiakban: Szentgyörgyi i. m.) 197. p.

⁵³ *Kelenik József*: Szakállas puskák XVI. századi magyarországi inventáriumokban. HK XXXV. (1988)/3. 492–493. pp.

⁵⁴ Dóczy András decurio címere: „dextra manu gladium evaginatum, sinistra vero manibus sarissam sursum porrectam veloque flamo ornata in cacumine caput turcicum sang uine conspergum conspicitur”; Léthy Balázs címerleírása: „sinistra sarisam erectam fusce coloris dextra vero manibus gladium evaginatum sursum porrectum ferre conspicitur”.

⁵⁵ *B. Szabó János–Somogyi Győző*: Az erdélyi fejedelemség hadserege. Bp., 1996. (a továbbiakban: B. Szabó–Somogyi i. m.) 95. p.

⁵⁶ 1642. II. 19. Gyulafehérvár. „Armales Valentini Gedeócz.” F 2 VIII. 87^v–88^r fol. „Valentinus Gedeocz pedes noster praetorianus, in centuria Egregii Petri Valon de Héasfalva vicecapitanei.” Uo.: 87^r fol.

⁵⁷ „Scutum videlicet militare rubei coloris, in cujus campo sive area homo integer vestibus et armis pediti praetoriano condencentibus amictus est positus.” Uo. 88^r fol.

⁵⁸ Az erdélyi fejedelem hatalmi jelvényeiről: *Vajda Gyula*: Erdély viszonya a Portához és a római császárhoz mint magyar királyhoz a nemzeti fejedelemség korszakában. Kolozsvár, 1891. 56–58. pp. és passim; *Rácz Lajos*: Főhatalom és kormányzás az Erdélyi Fejedelemségben. Bp., 1992. 57–82. pp.; *B. Szabó János*: Az erdélyi fejedelmi jelvények. „Keletkutatás”, 1994/tavas 59–69. pp.

⁵⁹ *Kalmár János*: Régi magyar fegyverek. Bp., 1971. (a továbbiakban: Kalmár i. m.) 25. p.

⁶⁰ Kalmár i. m. 27. p.

⁶¹ *B. Szabó János*: A magyar nemesi viselet díszbuzogányának eredete. „Turul”, LXVIII. (1995) 35–40. pp.

⁶² 1619. VIII. 25. Gyulafehérvár. „Donatio oppidi Thorda certis militibus pedestribus, Nobilitatio et armales eorundem. ... tria vexilla autem ipsa duos ductoris clavis humeris appositis equis praecedere conspicitur”; 1631. „unum vexillum sequi vexillum autem duos ductores clavis humeris oppositis equis praecedere conspiciuntur.”

⁶³ 1654. november. 2. Várad. „Armales Matthiae Lenczes de Varad.” LR XXVI. 418–419. pp. Siebm. 186–187. pp. Taf. 125. Bal kezében nem gömb-, hanem rombuszfejű, talán stilizált tollas buzogány. Ugyanezt találjuk Csegezi Nagy István, az aranyosszéki puskások hadnagyának ábrázolásán. 1649. július 14. Gyulafehérvár. LR XXIV. 132^r–133^r fol. További példák: Szöcs György 1656. augusztus 25. Gyulafehérvár. Siebm. 234. p. Taf. 170. LR XXVI. Siebm. 198. p. Taf. 135., 1653. március 7. Gyulafehérvár. Káposztásszentmiklósi Nagy Gergely a mezei hadak alhadnagya. LR XXVI. 193. p. Siebm. 199. p. Taf. 136.

⁶⁴ 1620. XII. 15. Nagyszombat. F 4 Cista Colos Fasc. V. No. 47.

⁶⁵ 1619. „Supra scutum galea militaris aperta est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter exornatum, ex quo vicissim tria vexilla expansa aulica in auras prominere visuntur, ex cono autem galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque scuti partem pulcherrime ambiunt et exornant.”; 1631. „Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contegit diadema regium gemmis atque unionibus decenter exornatum, ex quo vicissim unum vexillum expansum aulicum in auras praeminere visitur. Ex cono vero galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu marginis ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant.” Sándor: i. m. 1. 74., 11. p.

⁶⁶ Szentgyörgyi i. m. 198. p.

⁶⁷ Pandula Attila szíves szóbeli közlése.

⁶⁸ B. Szabó–Somogyi, i. m. XX. tábla 2 számú ábra. A „kék-kék” hadnagya. Somogyi a leírásokat, illetve más alakulatok ábrázolásait használta fel. B. Szabó János szíves szóbeli közlése.

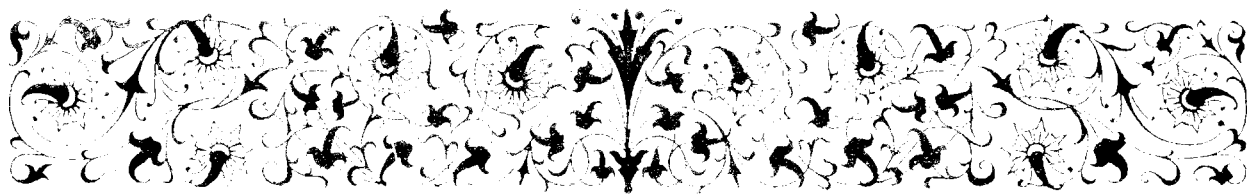
⁶⁹ Szentgyörgyi i. m. 197. p.

⁷⁰ A puskások erdélyi társadalomban elfoglalt helyére: *Szentgyörgyi Mária*: Kővár vidékének társadalma. („Értekezések a történelmi tudományok köréből”. 56.) Bp., 1972. 69–77. pp.

⁷¹ „Peditatus providi Alberti Nagý de fudý Vasarhely cum exemptione domus ibidem habitae” 1588. október 16. LR II. 93–95. pp.

„Peditatus providi Pauli Compolar de Býhar” 1588. december 28. LR I. 171–172. pp. „Peditatus Nicolai Kéréy cum exemptione domus eiusdem” 1589. július 2. LR II. 596–597. pp.

⁷² Kelenik i. m.: 33. p.

EGY FELVIDÉKI KÖZSÉG ÉS SOLTÉSZCSALÁDJA

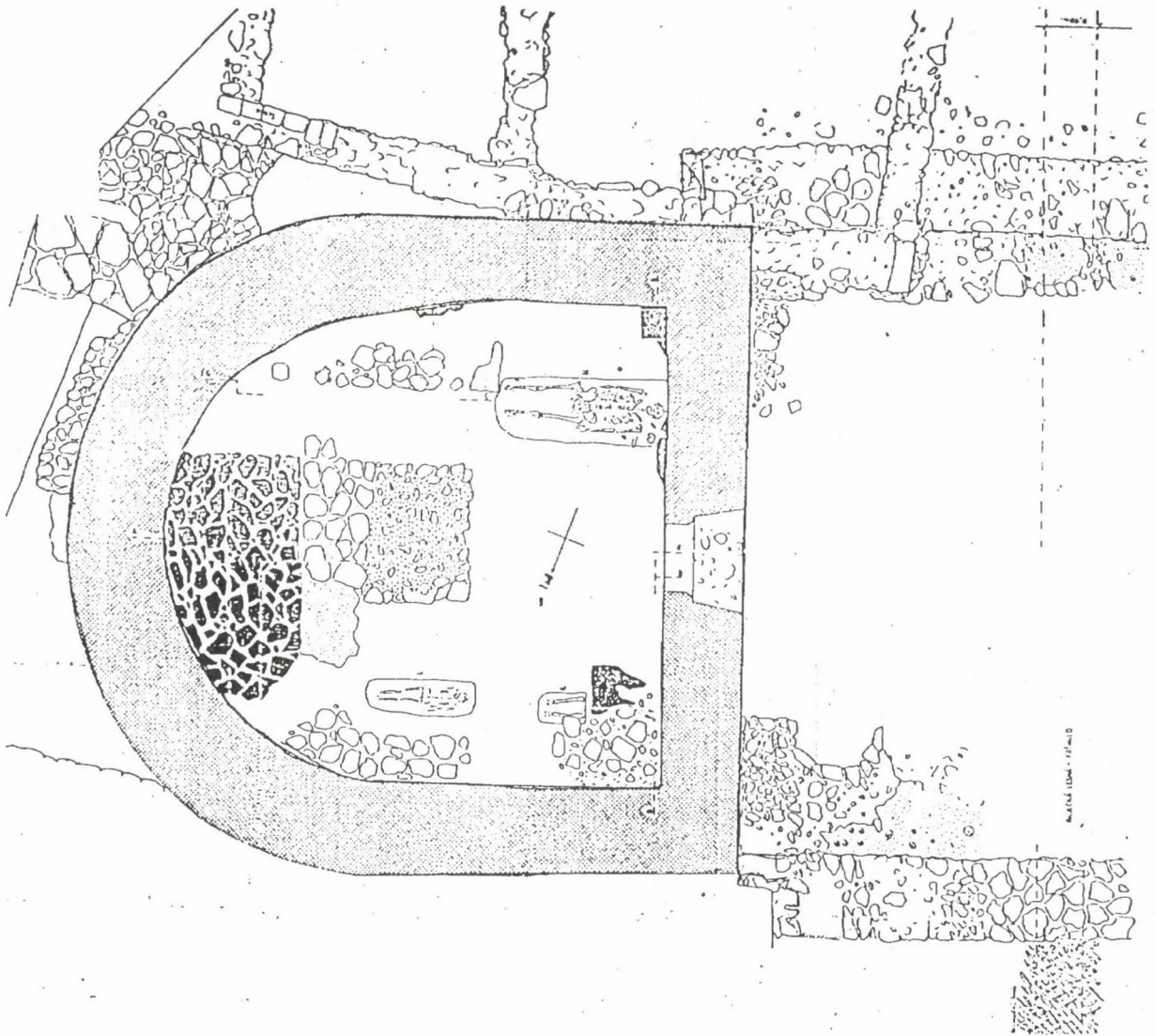
A község neve Frivald, ma Rajecká Lesná, Zsolnától (Žilina) kb. 25 km-rel, Rajectől 5 km-rel délre fekszik az északi irányba folyó Rajcsánka-patak egyik mellékvölgyében. E patak mentén haladt az ókorban, de még a középkorban is az a Magna Via¹, amely a Baltikumból és Sziléziából indulva az Odera, majd a Kiszuca völgyén át jutott e vidékre, tovább pedig a Nyitra folyó völgyén át egészen az Adriáig.

A harmadik keresztes háborúból hazatérő katonák hírverésére a XII. sz. közepén elkezdődött a túlnépesedett német területek lakosságának áramlása a ritkán lakott magyar területekre. A németek az Odera völgyén érkeztek Magyarországra, és a Szepességben és Erdélyben nagy tömegekben telepedtek le, sőt itt közjogi elismerést is kaptak. E közismert német telepeken kívül azonban a Magna Via mentén is voltak német telepek, sőt ezek lehettek a legelsőek, hiszen ez a terület esik legelőször útjába az északról érkező bevándorlóknak. Tudjuk, hogy IV. Béla 1241-ben már kiváltságokat adott itt a németeknek². A tájárjárásban a Vág és a Kiszuca völgyében élő lakosság azonban kipusztult, csak a Rajcsánka és Nyitra felső folyásán maradtak meg; ide úgy látszik, nem jutottak el a tatárok. Így maradt meg Németpróna³ (Aranypróna, Nitrianské Pravno) és Csicsmány⁴, de Frivald is, amelyek mind német települések.

Frivald, azaz Freiwald (Freiwalddau), gyakori német helységnév a Brandenburgtól keletre fekvő német és szláv vidékeken⁵, ahová a XII. sz.-i német kirajzás történt és annyit jelent, hogy valamely nagyobb helység „közerdejébe” települt, távol a „tanács erdejétől”⁶. Itt Rajec erdejéről van szó. Rajcet 1193-ban említik először, templomának patrónusa Szent László, akit 1192-ben avattak szentté⁷. Uradalmi központ fekvésénél fogva, több község is tartozik hozzá Frivaldon kívül. Korábban a nyitrai káptalané volt,

1236-tól a Hont-Pázmány család Bényei ágáé. E család a XIII. sz. negyedik negyedében várral erősítette meg. Ez 1297–1321 közt Csák Mátéé, majd királyi vár⁸ volt. Az 1332–1337. években a pápai tizedszedő a Raya-i Szt. László templom plébánosától 8 garast szedett be⁹. 1370–1380 táján a rajeci uradalom területén már soltész-vállalkozásban telepítették Gyurcsina (Durčina) és Suja (Šuja) falvakat¹⁰. Rajec jelentős hely volt, a bécsi egyetemen 1382-ben rajeci fiú is tanult: Johannes Paganus de Ragcz¹¹. 1385-ben Zsigmond (1387-től király) unokatestvére, Jodok őrgróf benyomult erre a területre, egészen Nyitraig, s csak pár év múlva vonult ki¹². Rajcet és uradalmát ekkor súlyos pusztulás érte. A Rátót nembeliek a királytól 1392-ben zálogba vették, s az elpusztult Jaszenova, Zbinyó, Gyurcsina és Suja falvakat új soltészoknak adták¹³, elkezdték a terület felvirágoztatását. Ennek a folyamatnak azonban vége szakadt, amikor vágvölgyi hadjáratában Zsigmond 1397-ben e birtokot is visszavette. A hadjáratban – úgy látszik – alaposan megsérült a rajeci vár is, ezért lebontották egy 1298. évi dekrétum értelmében úgy ítélve, hogy a hozzá tartozó falvak később sem fogják tudni elégségesen ellátni¹⁴. Rajcet és uradalmát – vele Frivaldot is – ezért Lietavához csatolták, amelynek részét alkotja a további évszázadokon keresztül.

A Frivald alapítása valamikor a XIII. sz.-ra tehető. Volt temploma is, amely szintén elpusztult¹⁵, feltehetően a falu nagyobb részével együtt, 1385 táján. A falu dűlőinek ősi nevei németek. Ezek közül több a mai napig fennmaradt: Az alsó földekéi közt Hut, a középsőkéi közt Honsebak, a felsőkéi közt Honsicht, Schajba. Egy erdőrésze: Gleisgrund, legelőnevek: Wajdnar, Hepnar¹⁶. E helyneveket adó német telepések jól felkészültek az önellátásra a lakatlan erdő mélyén. Iparos mesterségekhez értők voltak köztük, amint ez a család-

A XV. századi templom alaprajza

nevekből kiderül: kovács (Kovač), kerékgyártó (Kolar), ács-asztalos (Zimmerman), cipész (Schuster), szabó (Krajčir), egyéb mesterember (Artel)¹⁷.

A telepések telkeit ma is gruntnak nevezik. A kelet–nyugat irányba folyó, a Rajcsánkába torkoló frivaldi patak két oldalán sorakoznak. Frivald jellegzetes egyutcás falu:¹⁸ A patak déli oldalán, keletről nyugatra haladva a mai megnevezés szerint a gruntnak a következők¹⁹: Školnik, Hulin, Jakub, a nemesi Frivaldszky-grunt, a falu közepén a templommal, a Toman, a Mócz duplatelek, a Grušpal. A patak túloldalán, keletre haladva: a Ziman, Kovač, Rechterand-

riš, Zvrškov, Ludvik, Kozar, Šinhanus, Nemeček, Slovák, Vencil, Hozik gruntnak, amelyek a hajdani tulajdonosaik nevét viselik.

A gruntnak tulajdonos-változásait a századok során többé-kevésbé követni lehet. A Školnik, Hulin, Jakub-telkek eredetileg a bírói telkek részei voltak. A Toman-telkek az eredeti Zimmerman családé, 1586-ban Toman Cimermané volt, de a község elszlovákosodott, s a német neveket már nem tudták kimondani, ezért 1622-ben már Toman a vezetőknév. A Mócz-telkek egyik fele Thyl Péteré lehetett, akiről 1488-ban hallunk, többet nem²⁰. A Richterandriš grunt eredeti

tulajdonosa a Suster család volt, a Zvrškové a Lang; a Kozar-grunté a Weiss, akinek özvegyét a bevándorolt Kozar 1608-ban elvette. A Šinhanus telek kezdtektől a Johanes (Janow) családé, a Vencil telek a Vencelé, a Hozik a Hos család, amelyből kicsinztő képzővel lett a mai név. Az 1543-ban említett Konswal, Mandl, Artel, Krajcza, Kolar családkról nem tudni, hogy melyik mai grunt volt az övék a Grušpal, Ziman, Nemeček, Slovak telek, illetve a Mócz telek másik fele közül. A XIV. sz. végén a falu bírójának neve Jakob Pudlman (ill. Puglman)²¹ volt, de a jelek szerint 1385-ben elmenekült, s a falu üresen állt, mert amikor a falu 1413-ban új bírót kapott, e vevő által előre elkészített oklevélben az eladó névének üresen hagyott helye úgy is maradt.²² A bírójoga – mint az későbbi jogvitákból kiderül – a halászás, malom, fűrészmalom, serfőző tartása, kocsmáltatás volt, de pékség és mészároság kiváltságairól az oklevélben nincs szó. Ezek lévén a XIV. sz. alapítású Zsolna környéki soltészfalvak jellegzetes jogai²³, ez is azt igazolja, hogy a falu alapítása ennél korábbi.

1385-ben nemcsak a templom pusztult el és a bíró menekült el, de a lakosság egy része is. Helyükre szlovákok települtek, feltehetően 1413 után, amikor Stibor vajda, aki 1403-ban Lietavát megszerezte, 1410-től egyre nagyobb gondot fordított a vidék fellendítésére.²⁴ Ennek nyomán virágzott fel Rajec is, amelynek újra lettek Bécsben egyetemi hallgatói: 1415-ben Johannes és Martinus de Roitz, 1426-ban Dyonisius de Roishcz.²⁵ Stibor 1413. okt. 22-én Trenčénben kiadott, említett oklevelében hozzájárult ahhoz, hogy hűséges, kedvelt szervitora, a nemes férfi, Michael Walach Frivald soltészfjogát („villicatum et iudicium”) megvegye, földet, erdőt, mezőt 250 magyar márkáért. A szövegből érdekes módon az derül ki, hogy a vevőt elsősorban az állattenyésztés érdekelte, kizárólag ennek jogának részletes körülírását igényelte. A soltészi kiváltságok nincsenek megemlítve, ezek a szokásjog alapján kerültek a birtokába s gyakorolta őket, mint ez később kiderül. A falu földjének kb. 1/3-a volt az övé, mert akkor még hozzá tartozott a mai Školnik, Hulin és Jakub grunt is, összesen kb. 7 gruntnyi föld. A falu nem soltészf alapítás volt – jóval korábbi lévén –, az oklevél készítője mégis ilyennek tekintette a környékbeli soltészftelepülések jogállása alapján.²⁶

Stibor az oklevélben utasítja Liptói Lászlót – aki talán a lietavai várnagy – a birtokba helyezésre és Baliczky Andrást – aki a túróci ispán, Stibor veje, a szomszédos szklabinjai uradalom ura –, hogy védel-

mezze szabadságjogát minden adóztatási kísérlettől, minden zaklatástól. Walach Mihályt nemes szervitornak, házáat curiának nevezte, s ezért tiltotta meg a várnagyoknak, hogy bíraskodjanak felette, vagy adót szedjenek be tőle. Nagy Lajos 1376. évi oklevele szerint ugyanis soltészt csak várnagy ítéltette meg, nemest ő sem.²⁷ Mihály eredeti családja Erdélyben – valószínűleg Hátszeg vidékén több falut birtokló kenézi család lehetett. A Frivaldszky-soltészfok a vajvoda címükhöz a Frivaldra település után is állhatatosan ragaszkodtak.²⁸

Walach Mihály 1413-ban nem lehetett idős ember – hiszen családot alapított és hagyományt teremtett. Valóságos hagyományt, amely révén Frivald kegyhely lett, román nyelvi hagyományt, amelynek nyomai a XVIII. sz. elején is érezhetők. Felesége is román kenézlány lehetett, román házi személyzettel. Családi körben a román beszélmódot néhány generáción át. Végül pedig gazdálkodási hagyományt teremtett: a magával hozott emberekkel meghonosította az erdei juhászkodást, amely egyebek közt Frivald felvirágzásához vezetett. A 35 községből álló lietavai uradalom juhainak egynegyede a XVII. sz.-ban is Frivaldon volt. E románok adtak vlach nevet a Frivald-környéki hegycsúcsoknak, amelyeket korábban a németek nem neveztek el (Kopanice, Javoriny, Kyčera, Gruň, Minčol, Klak).²⁹

Walach Mihály első dolga volt templomot építeni a rommá lett korábbi helyén. E templomnak jelenleg már csak a szentélye áll, alaprajza eltérő az elpusztult korábitól: A szentély félköríves záródású, bordásan boltozva, hossza-szélessége egyaránt 6,20 m. A szentély és hajó közt gótikus diadalív. Volt fölötte „huszártony” is, haranggal. A szentély bal oldalán pasztofórium, mellette ajtó a (ma már nem létező) sekrestyébe vezet, amely boltozott volt, vasrácsos ablakkal. Maga (a mára lebontott) hajó fafödémű volt, három-három szűk ablakán vasrács. A bejárati ajtó kőkeretes, csúcsíves (jelenleg a befalazott diadalívbe áthelyezve). Az oltáron szárnyas oltár volt.³⁰ A templom titulusa: Mária az Angyalok Királynője.

Walach Mihály birtoklevelének kelte után Stibor három hónapra meghalt, Lietava fiáé, az ifjabb Stiboré lett, utána királynéi, majd királyi birtok, de még 1439-ben is Stibor egykori familiárisa, Skrzyni Donin várkapitány tartotta a kezén.³¹ Ezzel Walach Mihálynak a Stibor családdal való utolsó kapcsolata is megszakadt. Az új frivaldi soltészfnek nemessége a Stibor családhoz fűződő kapcsolatából eredt. Királyi okleveleről nem lévén a nemessége kérdésessé vált. Hatalmas támogatóit elveszítve idegen volta inkább hát-

rány lehetett, viszont az országos politikában Stibor mellett szerzett jártasságát Frivald felvirágoztatására tudta fordítani.

Mikor Walach Mihály Frivaldon letelepedett, középkorú lehetett, hiszen Stibort „hűségesen” azaz hosszabb ideig szolgálta, így sok gyereke itt már nem születhetett. Az 1488-i, Csernyánszky oklevélben³² felsorolják a hajdani rajeci uradalom falvainak megjelent bírót, köztük Nicolaus de Friwald bírót, valamint e falvak egy-egy másik lakosának a nevét, köztük Mathias de Friwaldot. E személyek Walach Mihály fiának ill. unokájának tűnnek. A pártfogó nélkül maradt frivaldi soltész, az 1458-ban megkoronázott Mátyás királyra, Lietava urára tekintettel nevezte el akkortájt született fiát. Mátyás király az 1460-as években e várát bástyával látta el, majd 1474-ben Kinizsi Pálnak adta, aki ezt jelentősen tovább építette, kápolnával is ellátta. Ezek az építkezések a frivaldi soltésznek munkát és jövedelemforrást jelentettek, tekintve, hogy az épületgerendákat és zsindeleket az ő fűrészmalmuk szolgáltatta. Kinizsi halála után 1495-ben az uradalom a Szapolyai családé lett.³³

A XV. sz. harmadik negyedére, azaz Miklós soltész idejére esik a frivaldi templom alakos falfestése. A diadalíven mára egy keresztrefeszítés-töredék maradt belőle.³⁴ I. Mátyás idejéből, 1480 tájéről való a máig meglévő 4 láb magas, aranyozott, koronás Mária-szobor karján a koronás kis Jézussal, amelynek révén a község máig is híres Mária-kegyhely³⁵.

A frivaldi soltészcsalád már a XV. sz.-ban elágazott. Miklós soltész sarja volt az 1543-ban Frivaldon telkes Urban Valach³⁶. Részére a soltésztelekből kihalította a mai Hulin és Skolnik telkeket. Ennek fia volt még az 1553-ban említett „Jurga Syn Walachuw”.³⁷ Ennek fia, Pyetr a szomszédos Gajdellre nősült, a másik fia az Urban vezetéknevű családot alapította Frivaldon, amely a XVII. sz. elején a tekintély jelző Hulin („pálcát viselő”) vezetéknevet vette fel, utalva a bírói családdal való rokonságra. Az ő leszármazottjainak kell tekinteni a Rajecen tősgyökeres Hulják családot is, amely 1691-ben kapott nemességet.³⁸

A XV. sz. második felében jelennek meg a vidéken a Kárpátok vonulatain Erdélyből észak felé vándorló hegyi pásztor vlachok, a XVI. sz. elejére jelentük már tömegessé, kellemetlenné vált. A lietavai uradalomban nem telepedtek le, mert itt ez a fajta gazdálkodás akkor már létezett, ellenben a szomszédos uradalomban lévő Facskó és Valaszka Béla jellegzetes vlach pásztor falu lett. Ez utóbbi kiváltságát

1496-ban kapta.³⁹ (I.) Mátyás soltésznek a fia is (II.) Mátyás volt. Erre abból következtethetünk, hogy egy 1543-i keltű, archaikus urbárium a soltészt Mátyásnak nevezi. Tekintve, hogy (I.) Mátyás unokái a soltészséget kollektíve viselték, ez a soltész csak apjuk lehet. Leszármazottjának kell tekintenünk a szomszédos Kiscserna (Mala Čierna) községben említett telkes Matuš Walachot is, akinek 1543-ban pénzt fizetett az uradalom.⁴⁰ Utódai itt éltek a XVII. sz. közepéig, ekkor a jelek szerint tovább költöztek a közeli Porubkára. Itt a nevük Valach vagy Walachovych. Leggyakoribb keresztnéveik nekik is Mihály, Mátyás, Miklós volt.

I. Mátyásnak két lánya is volt. Az egyik a frivaldbeli Schusterhez ment feleségül, így ez a telek soltész rokonságba került. A másikat a szomszédos Gajdelből való Schwarz vett el, részére a megmaradt soltésztelek keleti szélén kerítettek le egy telket. Ez a Schwarz-grunt, később Jakub Schwarzé végül Jakub lesz a család vezetéke.⁴¹

II. Mátyás kétszer nősült, a második felesége helybeli volt, a jelek szerint a legtekintélyesebb frivaldi paraszt, Thyl lánya, akinek telkét később közös gyerekeik örökölték. A frivaldi soltészek eddig feleségüket hihetőleg csakis környékbeli nemesi vagy soltési családból vették, mint a továbbiakban is. 1526-ban II. Mátyás meghalt, négy fia még kiskorú. Az uraság, Szapolyai György levelet írt a lietavai castellanusnak, hogy a Frivaldszky scultétok, Gergely és János vizályát egyengesse el.⁴² Itt olvasni először a Frivaldszky családnevet, ahogy a frivaldi soltészcsaládot megtelepedése óta hívták a környékbeli szokás szerint. A vizály tárgya anyai örökséget végül az idősebbik, János kapta.

Van néhány adatunk e korból a falu gazdasági jelentőségéről. 1522-ben és 1531-ben a község dézsmája 3 Ft 50 d, Rajecen tartották nyilván, melynek filiája vett. Ennek dézsmája 21 Ft 18 d, a hatszoros.⁴³

A kettős királyság idején 1535-ben beiktatták a lietavai uradalomba a Szapolyaiak hívét, Kosztká Miklóst.⁴⁴ Ezen jelen vannak az uradalom „nemesei”, a Gyurcsánszkyak és még négy család, de a Frivaldszkyak nem, holott ilyen értelemben ők is „nemesek” voltak, ezért is közöttük kellene lenniük, tekintve, hogy a négy Frivaldszky fiú nagykorú is már. Ezt állásfoglalásnak kell tartanunk abban a zűrzavaros korban, amikor két király és két vallás állt szemben egymással. A Kosztkák protestánsok voltak, a Frivaldszkyak egy Mária-kegyhely soltészei. Egy év-

vel később a falut azonban nagy pusztítás érte. Ferdinánd hadai, spanyol lándzsások feldúlták mint Kosztká-birtokot. A faluban akkora volt a szegénység, hogy mentesültek a rovásadó alól is. Nem csoda, ha ilyen körülmények közt a falu egy időre⁴⁵ a Kosztkákhoz hajlott, amint ezt Kosztká Miklós kifejezetten is állítja. Ebből az időből való a frivaldi templom szentélyében fennmaradt népnyelvű, ezért protestáns jellegű „Pan Buh wsemohucy” („Mindenható Úristen”) felirat. A hely kegyhely volta azonban megőrizte a lakosság hűségét a katolicizmus lényegéhez. A Kosztkák és Podmaniczkyak harca Lietaváért 1545-ig tartott. Más falvak is elpusztultak a környéken.⁴⁶

A falu nehezen állt talpra. Az 1543. évi, de a pusztulás előtti állapotokat tükröző urbárium szerint a falunak 1 bírói, 16 telkes, 4 zselléri családja volt, amivel az uradalom 25 helysége közt a harmadik legnépesebb volt Rajec és Lietava után.⁴⁷ A rovásadó összeírások 1548-ban már 4 adózó „portát” írtak össze (1 bíró, 1 zsellér, 2 szegény, 1 pásztor). 1549-ben ismét 4-et (3 zsellér, 3 elszökött gazda. Bírót nem írtak össze. A kollektív bíróságról vélik azt, hogy nincs is bíró.) A „porták” száma a jóval kisebb Gyurcsinán 6.⁴⁸

A Frivaldszky-soltész kereskedett az uradalommal. 1539-ben hetente bort szállított Modrából, Szentgyörgyből, Érsekújvárról. 12 Ft-ért zsindelet adott el az uradalomnak⁴⁹, a frivaldi soltész-fűrészmalom termékét, azaz 12 ezer darabot⁵⁰, később is sok zsindelet. Itt látjuk első jelét annak, hogy a Frivaldszkyak éltek a fűrészmalom-tartási és italméresi jogokkal.

1553-ban Frivaldszky (III.) Mátyás az egész bírót birtokot magára váltotta.⁵¹ Úgy látszik ő gazdagodott meg a testvérek közt az urasággal való kereskedésből annyira, hogy ezt megtehette. Megjelent a rajeci bíró és ennek tanácsa előtt három testvérel, bátyjával Lászlóval, öccseivel Jánossal és Gergellyel együtt. Figyelemre méltó, hogy az első három név Hunyadi. Minderről nemcsak a család Hunyad megyei eredete magyarázat, de az is, hogy a földesúr Szapolyai György 1504-ben Korvin János árváját jegyezte el, aki néhány év múlva meghalt. Ekkorra tehető Frivaldszky László születése. László és János 31-31 Ft-ot kap, Gergely 42 Ft-ot, nyilván most kapta meg anyai részét pénzben, amit János 1526-ban természetben kapott meg. Két lánytestvérük 15-15 Ft-ot kapott, amit férjeik vettek fel. Az egyiké Gajdel (Klačno, Nyitrafő) soltésznek a fia. Frivaldszky (III.) Mátyás másik neve Mócz, ami feltehetően a Valach szinonimája.⁵² Neve más helyen Matej Klopán („kalapot viselő Mátyás”)⁵³, ami tekintély-jelző név, mint a Hulin is. Felesége ne-

mes lány volt, mert fia társadalmi helyzete agilis⁵⁴. A legidősebb László azért nem lett a soltész, mert Turie-be nősült⁵⁵, felesége odavaló soltészlány. János (Ján) az anyai örökségű telek birtokosa, ettől kezdve Jan Moczendl („János, az ifjabb Mócz”)⁵⁶ néven, utódaí Mócz (Muoc) családnéven⁵⁷, Gegely elköltözött Frivaldról, az ő lányági leszármazottját kell keresnünk a frivaldi Mettal családban.⁵⁸

A legmegbízhatóbb források szerint Ílietava és Rajec 1560-1570 táján lett protestáns.⁵⁹ Frivaldszky (III.) Mátyás fiai: András, Menyhért és János (1545–1606). Ez utóbbi protestánsná lesz és a lietavai uradalom provizora (udvarbírója), amely a várnagy után a második tisztség. Ennek legvalószínűbb időpontja 1574 előtti, amikor Thurzó Ferenc meghalt, de 1565 után, amikor még Szádeczky Balázs volt a provizor.⁶⁰ 1578-ban már biztosan az, mert levelet intézett Hrabovszkyhoz a Dersffyek hatalmaskodása miatt.⁶¹

A rajeci plébánia protestánsná válásával a frivaldi plébánia pap nélkül maradt. 1583-ban nagykorúsították Thurzó Ferenc fiát, Thurzó Györgyöt, aki a protestantizmus oszlopa. Frivaldszky (III.) Mátyással egy megüresedett jobbágytelekért elcserélte a templom telkét.⁶² Thurzó ezáltal a soltészi kegyuraságot is megvette, megalapítva az evangélikus egyházat, amely azonban még hosszú évekig lelkész nélkül maradt. A templom bejáratához utólag épített alacsony, zömök torony építése ekkorra tehető, az új kegyúr vagyoni helyzetét reprezentálva, új nagy haranggal.⁶³

Még 1583-ban, közbenjárására, II. Rudolf király Frivaldszky Jánosnak címeres levelet adott, megadva neki a nemességet és a „teschnini szabadságot”. A címer: Négy szál búzát tartó kar, alatta nyitott kapujú vár.⁶⁴ A címer ötletét részben a lietavai várfalban lévő Kinizsi-címer adta: Kardot tartó kar, csillag és hold. A várkapu pedig azért került a címerbe, mert Lietaván a provizor két kis szobája a kaputoronyban helyezkedett el: A lakás előtt átrium volt, benne vasrácsos „rekeszték”. A szobának vastag tölgyajtói voltak, benne egyszerű puhafa padok és asztal, a külső szobában az ajtónál nagy élelmiszeres szekrény; külső fűtésű kályhák, ólomkeretes üvegablakok. Más szobája a provizornak nem volt.⁶⁵ A családja úgy látszik, Frivaldon élt, hiszen ott a provizor „curiát” is épített.⁶⁶

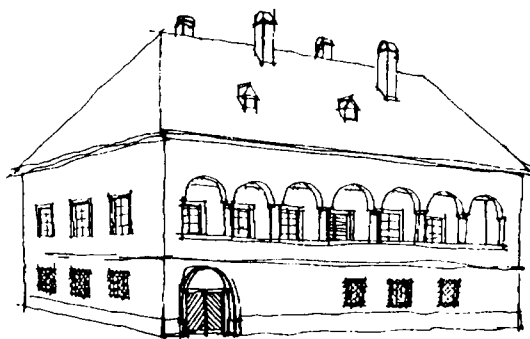
Thurzó azért nemesítette meg provizorát, mert egy 1435-i törvény szerint e tisztelet csak nemes ember tölthette be⁶⁷, a Frivaldszky család pedig hivatalosan a Tripartitum (1514) óta feltétlenül jobbágnak minősül. Frivaldszky János esetében sokat nyomott a

latban, hogy a családból elsőként tért az új protestáns hitre: Az 1570-es évek végétől sorra születő gyerekeit ennek szellemében jellegzetes ószövetségi nevekre keresztelte (Tóbiás, Dániel, Jeremiás, Boldizsár, Mózes).⁶⁸

1584-ben a nemeslevelet kihirdette a nemesi közgyűlésen⁶⁹, 1585-ben Frivaldszky Klopan (III.) Mátyás Rajec város bírása és tanácsa előtt soltészségét János fiára ruházta 200 aranyért, amit ez neki lefizetett.⁷⁰ Frivaldszky János az évi 40 Ft fizetésből⁷¹ gyűjthette össze ezt az összeget. Testvérei közül András megkapta a mai Richter Andris-telket és 20 aranyat, Melichar-, a mai Skolnik-telket és 14 Ft-ot. Az ügylet háttérben még más ügyleteknek is kellett állniuk: A templomért kapott telket Mátyásnak el kell adnia testvérének, Jánosnak, akinek a telke mellette feküdt, így ez e két telket egyesíthette. Az érte kapott pénzből vehette András és Melichar részére telkeiket az atyafi Schuster ill. Urban (Hulin) családoktól. A rokonságban való adás-vételre a mindig kikötött visszavásárlási jog adott alapot. Az oklevél említi Klopan Mátyás egy meg nem nevezett lányát is.

Befejezésül, 1587-ben Thurzó a királyi személynek előtt örökvallást tett arról, hogy a frivaldi scultetiát hűséges szolgálataiért örökre Frivaldszky Jánosnak adományozta: telket, erdőt, legelőt, malomjogot, fűrészmalomjogot, halászatot.⁷² Főúri gesztussal adta oda mindezt, amit a család már 1413 óta birtokolt.

1592-ben Thurzó megnősült, katolikus szertartással vette feleségül Czobor Erzsébetet. A Thurzó-gyerekek is katolikus neveket kaptak ettől kezdve (pl. Imre, 1598-ban), Thurzóné ugyanis csak később lett protestáns. Ugyanebben az időben Frivaldszky János is visszahajlani látszik a katolicizmushoz, ekkor született fiainak katolikus neveket adott (Márton, György, János). Már azért is kereste úrnője tetszését, mert ura kezdte egyre jobban hajszolni az egyre nagyobb bevétel érdekében.⁷³ 1598-tól minden pénzt az épülő biccsei pompás nászpalota emésztett fel. Frivaldszky János 1599. augusztus 18-án levélben fordult urához, hogy nem tud elég pénzt szerezni a sajtért azoktól a szegény emberektől, akiket ura parancsára börtönbe zárt. Dologidő is van, mi legyen velük?⁷⁴ A választ nem tudjuk, de a szituáció jellemző. Az egész uradalom évi sajtbevétele 1615-ben 20 Ft 2 d⁷⁵, főleg Frivaldról származott. Thurzónak egyre több panasa volt Frivaldszkyra, mindezt felesége is táplálta. Nem elég jó Lietaván a bor⁷⁶, a létesített halastó nem felel meg a várakozásoknak, legfőként pedig az urasági járandóságot „mind pénzből s mind vetésből”, azaz ga-

Az egykori Frivaldszky kúria (Körmendy Imre rekonstrukciója)

bonából nem tudta teljes mennyiségben behajtani a jobbágyoktól. Ezért 1603. január 1-jén elcsapta Frivaldszkyt és a vár börtönébe záratta. Végül éppen Thurzóné járt közben érte: 1603. november elején Thurzó szabadon bocsájtja, mert „nem jó az kegyetlenség, nem használ ember vele”. Mindenesetre akasztófával fenyegette meg, ha mire odaér, (ez 1603. decemberében történik meg) nem adja meg minden tartozását. Frivaldszky János a rajta követelt összeget úgy szerezte meg, hogy birtoka egyharmadát átengedte testvérének, Andrásnak. Gabonát tél idején egyáltalán nem tudott szerezni, erre haladékat kapott. Így 1604-ben még 4 köből gabona adósságát tartották nyilván. (Az csak 1611-re derült ki, hogy a halászat káráért nem is a tisztartó volt a felelős).⁷⁷ Thurzó a további években egyre jobban hajszolta és szidta tisztartóit, Frivaldszky János utóda pedig még nála is rosszabbul járt: Őt Thurzó György temetése után fia, Thurzó Imre lefejeztette.⁷⁸

1605 tavaszán Bocskai hajdúi betörték az uradalom területére, de csak a szomszédos Csicsmányt és Facskót dúlták fel, mert Frivald és Rajec elkeseredett, kiszípolyozott lakói a hajdúk mellé álltak. Thurzó biccsei várát fel is gyújtották⁷⁹ Frivaldról csak egy, az 1536-os pusztulás óta betelepült német család menekül el, a kiejthetetlen nevű Umchyn (Vuheim, Unhyen stb.). Telküket ettől kezdve németnek, azaz Nemečeknek nevezték.⁸⁰ Frivald nagyságáról ebből az időből van az első adatunk: 1598-ban a falu 30 házból állt⁸¹, bennük 15 telkes, 10 zsellér családfőt tartottak nyilván 1596-ban.⁸²

Frivaldszky János a hajdúbetörés idején halt meg, egy egész élet munkája után – elszegényedve. 1606. május 8-án végrendeletében birtoka egyharmadát Andrásra hagyta, de ez nem lévén nemes, fiait rendelte fölője.⁸³ Ez az András, testvére fogsága idején, illetve ennek legidősebb fiának nagykorúságáig látta el

Frivald soltészbírói tisztét. A Frivaldszky családnevet nem használhatta, mert ez bátyja nemesi neve lett, ezért Richter Andrásnak hívták, utódai lettek a Richterandriš család, ez lett külön gruntjuk neve is. Még 1596-ban, amikor Frivaldszky János provizor volt Lietaván, frivaldi soltészti teendőit helyette nagybátyja, Turcsik (Turiebeli) László látta el.⁸⁴ Frivaldszky János öccse, Menyhért, az 1601-ben alapított rajeci protestáns iskolában lehetett „skolnik”, azaz „custoder”⁸⁵, kisiskolás tanító. Oda is költözött. Vagyonilag eleinte zsellér, később 2 1/4 virga földje van⁸⁶, frivaldi gruntján kívül. 1608-ra már nem élt. Rajecen többet nem hallani róla, frivaldi telke fiác, Girik (György) Školniké lett.⁸⁷ Még Melicharral kapcsolatos egy másik oklevél is.⁸⁸ Ez tartalmában teljesen azonos a Frivaldszky János, András és Melichar jogait rendező 1586-i oklevéllel, de elhagyja a Melicharra vonatkozó részt, betűi egyszerűbbek és az aláírás helye ki van szakítva. Ez az oklevél hamisítványnak tűnik, amelynek célja az lehetett, hogy elhárítsa Melichar visszavásárlási jogát, már azért is, mert időközben a pénz devalválódott.

Thurzó jobbágyainak 1605. évi lázadását nem torolhatja meg a bécsi béke értelmében, viszont a falu pacifikálására 1606-ban oda protestáns lelkészt helyeztett, a sziléziai Peter Petschiust. Az ő helyzete sem volt nyugodt, mert 1607 decemberében felettese, Johann Nozitiust, bicceci főlelképásztor frivaldi német összeesküvésről írt. Petschiust 1611-ben elkeseredve távozott el Frivaldról. Utána Jan Lang lett a lelképásztor, aki hívei lázongása (sub revolutionibus) miatt szintén súlyos üldözést (persecutio pernicosa) élt át.⁸⁹ Őt Johann Neumann követte, nem sokkal nagyobb eredménnyel.⁹⁰

Mindez már Frivaldszky János fiai alatt történt. Az egykori provizornak nyolc fia volt.⁹¹ A legidősebb Frivaldszky Tóbiás (1578?–1636k). Apja nemesítése előtt született, ezért nem nemes. Amikor apja halála után 1606-ban megrősítését kérte Frivald birtokában⁹², de ezt nem kapta meg, (in defectus seminis)⁹³, ám ez nem volt publikus, s 1615-ben mint nemesi tanú lépett fel egy határperben.⁹⁴ 1625-ben már egyértelműen a zsellérek közt sorolják fel.⁹⁵

A soltészjogot egyik Frivaldszky testvér sem tudta magára váltani, közösen gyakorolták. A dolgot közelebbről megvizsgálva azt látni, hogy a jogokat a protestánsnak kereszteltek sajátították ki maguknak. Frivaldszky Dániel (1584?–1652?), Jeremiás (1587 k–1616?) és Boldizsár (1590?–1630 k) éves váltásban lettek soltészok nagykorúságuktól halálukig. Frivaldszky Mózes (1592?–1622k) apród lett a főúri Thurzó

udvarnál⁹⁶, de ezek az említett testvérek is kapták a szolgálattevői feladatokat a Thurzó lányok 1603, 1607, 1612, 1614, 1618-i lakodalmain: 100 fős gyalogos díszőrségnek, 12 fő ajtónállónak parancsoltak, az előkelő vendégek bortöltői voltak, miközben nekik legények hordják a bort⁹⁷, de kevésbé kellemes futárszolgálatot is el kellett látniuk.⁹⁸

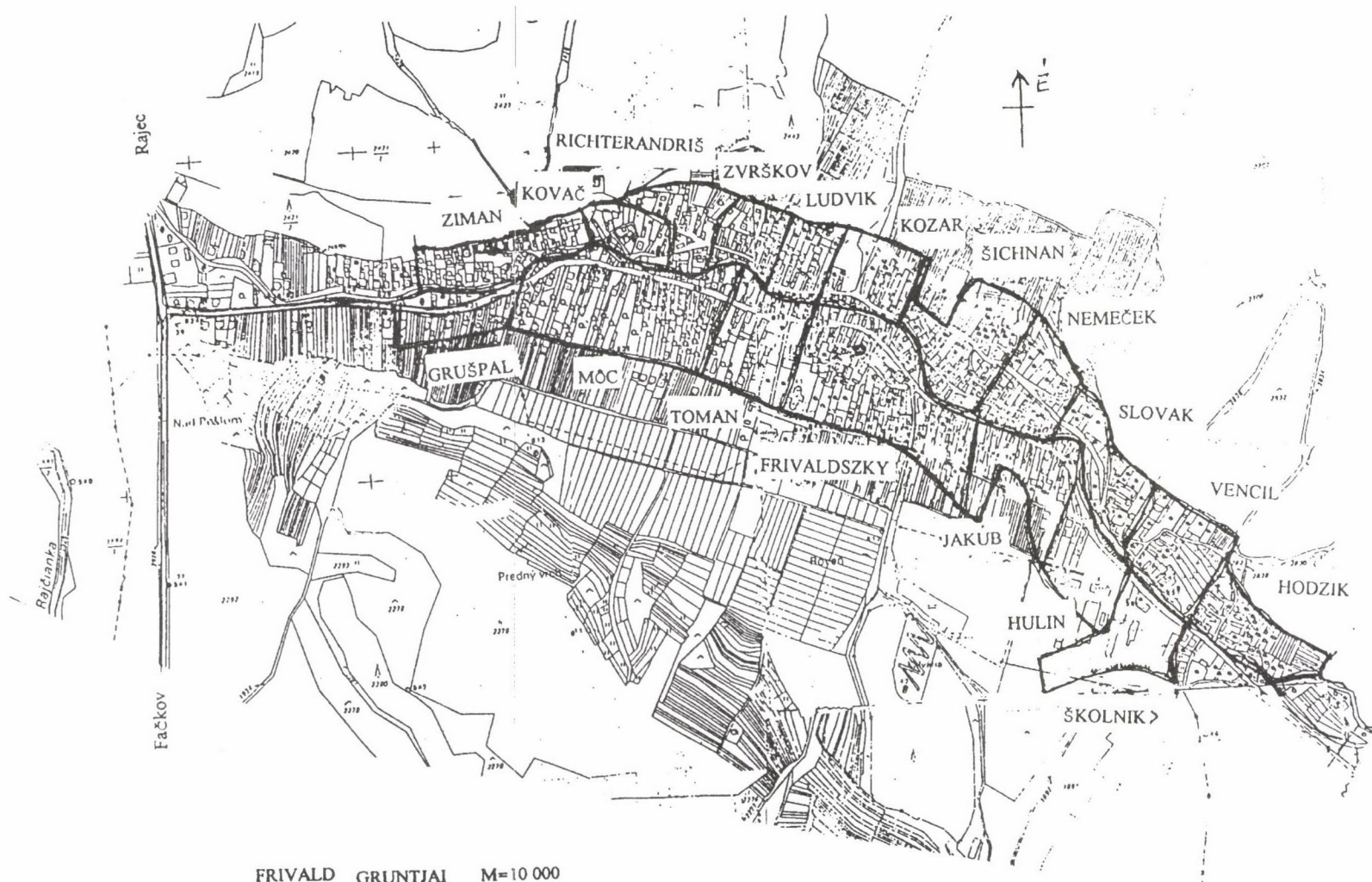
A katolikus testvérek közül csak Frivaldszky Mártonnak (1595?–1644 k) és Györgynek (1597?–1646 k) maradtak utódai.

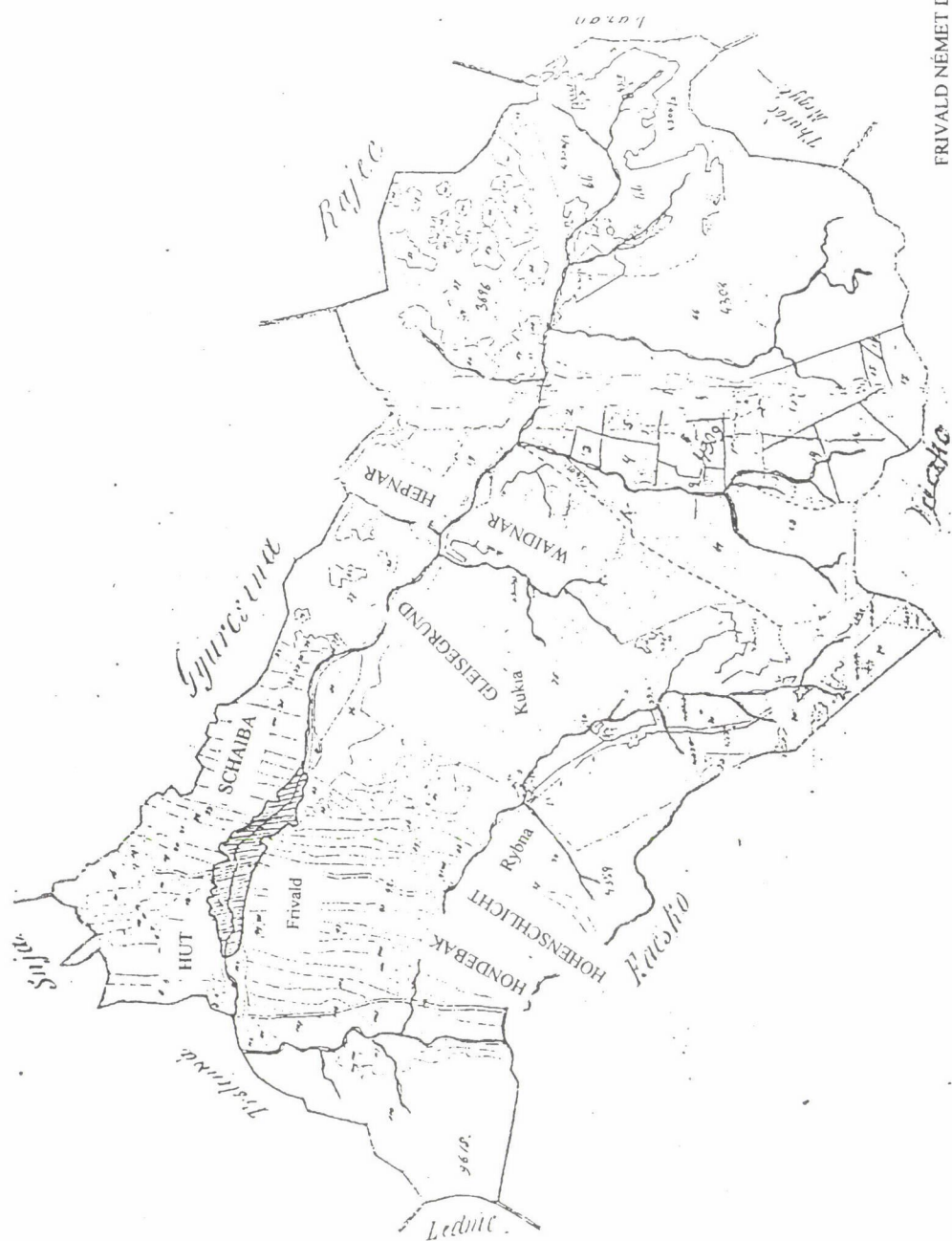
A lietavai uradalmat Thurzó György eredetileg három lánytestvérével együtt örökölte. Ezek közül a Perényiek 1589-ben elkülönítették egynegyedüket minden faluban, Frivaldon a Kovač, Lang (Lamlek), Ludvik gruntokat, valamint előbb az Umchyn gruntot⁹⁹, majd amikor ez 1605-ben pusztává lett, helyébe a Grušpal gruntot. A maradék háromnegyedét Thurzóné egyben tartotta haláláig (1626). E háromnegyed területe 1608-ban 56 virga volt. A parasztok szolgáltatásai: évi 88 Ft 59 d pénz, bizonyos számú kappan, liba, sajt, pisztráng, tojás volt a „konyhára”. Bárány és méz tized. A sót, halat az uraságtól kell szabott áron venni. A soltészok szolgáltatás-mentesek voltak, ez vonatkozott a malmukra, fűrészmalmukra, serfőzőjükre is. Elismerték a Frivaldszkyak zselléreinek a Školnik és Richterandriš családokat.¹⁰⁰

Az 1616, 1617, 1618 és 1621 évekből ismerjük az egész falu juhainak kimutatását, mert értük tizedet adtak. Az egész uradalomban messze Frivaldnak volt a legtöbb juha: 5200-ból 1050; az utána következő község a szomszédos Gyurcsina, 770-nel. Minden családnak volt a faluban juha, a zselléreknek is. A legtöbb juha a Móc és a Kovač családoknak volt. A soltészcsaládnak csak néhány. A juhok után egyenként 1-1 dénár kapudót (hadiadót) fizettek.¹⁰¹

1626-ra a helyzet annyiban változott, hogy a területet mérőben adták meg (parasztoké 192 mérő, soltészoké 56 mérő), továbbá a parasztokat összesen 96, a soltészokat 2 szekér széna szolgáltatásra kötelezték. Megemlégtették még a soltészok kúriáját terhelő személyes szolgálatokat is.¹⁰²

Thurzóné elhunytá után háromfelé osztották a háromnegyedét: A Révayaké lett a Vencil, Slovak, Hulin grunt, a Lengyeleké a Toman, Ziman, Nemeček, Hodzik grunt, a Thurzó közbirtokosságé a Móc, Kozar, Šinhanus, Jakub grunt. A Frivaldszkyaké a saját, valamint a Richterandriš és Školnik gruntok. A kúriát terhelő személyes szolgáltatások, amelyek a Thurzó udvarban még megfizetőek voltak, az udvartartás megszűntével terhesekké váltak, ezért a csa-

FRIVALD NÉMET DÜLŐNEVEI

lád ezt megváltotta 1628-ban évi 50 Ft-ért és a báránytizedért.¹⁰³ Ezt a három uraság háromfelé osztta egynek 16 Ft 66 d jutott. Ezt az összeget ettől kezdve a soltészcsalád soltészségük fennállásáig évente fizette.¹⁰⁴

Az 1633. évi Thurzó-urbárium további fejleményt mutat, a hatalom újabb leleményét. Nincs szó többet arról, hogy elismernék a Školnik és a Richterandriš családoknak a soltészok alávetttségét. Ebből egyelő-

re csak az következik, hogy a Richterandriš grunton lefoglalták maguknak, s elcserélték a Révayakkal a Slovak gruntra. Ezzel a Thurzó-negyed, amely a Mőcz grunton dupla mérete folytán eddig is a legnagyobb volt, tovább nőtt. Ami a jobbágyok terheit illeti, a széna szolgáltatást már pénzben követelték (a soltészoktól egyedül természetben), ezzel az öt telekre eső kb. 55 Ft és 55 szekér széna helyett 110 Ft készpénzt szedtek be. A soltész malma, fűrészmalma és serfőzője jogát változatlanul elismerték.¹⁰⁵

A község lelkipásztora 1626–1653 közt Tobias Schumberg¹⁰⁶ volt, aki azonban már nem németül, hanem szlovákul prédikált. Mindez jelzi a német nyelv teljes kihalását az egykori német faluból. Ez a lelkész fiait, Tóbiást és Jánost Körmöcbányán taníttatta. Az előbbi Németországba kivándorolva gimnáziumi rektor lett, termékeny lelki író.¹⁰⁷ Schumberg lelkésznek – úgy látszik – nem volt kifogása a falu Mária-tisztelete ellen, tekintve, hogy a lakosok 1642-ben Szűz Mária tiszteletére harangot öntettek,¹⁰⁸ a templom harmadik harangját, a Thurzó-féle harang mellé.

Frivaldszky János provizor fiai közül Dániel élt a legtovább, az élete vége felé egyedül ő maradt soltész. Halála után, 1653. január 1-jén osztoztak meg a Frivaldszkyak¹⁰⁹. Utóda a fia, Frivaldszky György (1620–1700?) lett. E fiatal soltész néhány határozott intézkedést tett. Először is menesztette az evangélikus lelkészt, bár így a falu két évtizedre saját pap nélkül maradt. Azután Thököly István Thurzó társbirtoikos útján III. Ferdinánd királyhoz panaszt terjesztett fel amiatt, hogy a Richterandris-gruntért földesúri szolgáltatásokat kezdtek követelni. 1654. október 3-án a király megintette Révayt¹¹⁰, de hasztalan. Erre a grunton Thököly zálogba vette Révaytól 12 évre 300 tallérért, amit Frivaldszky György soltész és Frivaldszky Mózes (1615k–1675k), a legidősebb rokon lefizetett, s érte a grunton nekik haszonélvezetre átengedte 1655. július 12-én.¹¹¹

Maga a Thurzó-uradalom sem kiméletesebb. A soltész-privilégiumot semmibe véve a XVII. sz. közepén fűrészmalmon épített Frivaldon¹¹², a soltészgrunton 1606-ban Richterandrisoknak jutott 1/3-át a soltészok kezéből kivéve, tőlük éves földbért (cenzust) kezdett szedni, mint jobbágybirtokért, évi 75–120 dénárt, amint az 1655–1675 évekből fennmaradt iratokból ez kiderül.¹¹³ Az 1671-es Thurzó urbáriumban már a konyhára valókat is pénzben követelte: „loco culinaria” 5 Ft 15 d.¹¹⁴

1673-ban a falu – történetében először – saját katolikus plébánost kapott, Andreas Sartoriust.¹¹⁵ A fa-

lunak akkor már iskolája, ennek „rectora” volt¹¹⁶, lehet, hogy még az eredeti katolikus idők óta. A soltész 1675-ben pecsétet készített a község részére, közepén a Frivaldszky-címerrel, ami azért volt jelentős, mert abban az időben a megyében a helységek alig 10%-ának volt pecsétje.¹¹⁷

1658. május 2-án úgy látszik a templomot renoválták, mert ezt a dátumot a szentély falába vésték.¹¹⁸

Az 1690-es években az uradalom kétségbe vonta a soltészmalmon tartásának jogát, ezt az úriszéken tárgyalták.¹¹⁹ A próbálkozás nem járt sikerrel, mert az 1696-i urbáriumba az került, hogy a soltészok szabadon használhatják malmukat és fűrészmalmaikat, de tizedet adnak bárányból, kecskéből és méhből (e kettő újdonság). Serfőzőről nincsen szó, időközben tönkre mehetett és nem tudták újjáépíteni. Az uradalom további vívmánya az volt, hogy a soltészi erdőjog sérelmére magának kisajátította a Kukla-hegy erdejét.¹²⁰ 1696–1697-ben a Lipót-abszolútizmusban a megyei közgyűlés elrendelte a soltészok és az armális nemesek megadóztatását; az adóalap a telek.¹²¹ Ezt a rendelkezést – a Rákóczi szabadságharc közbejötté miatt – nem hajtották végre.

Frivald második plébánosa, Jan Lietavsky 1698-ban elkezdte az anyakönyvezést. Ennek tanúsága szerint minden Frivaldszky katolikus volt.

Frivaldszky György soltésznek csak lánya maradt, ezt férjhez adta Frivaldszky Márton unokájához, Györgyhöz (1661–1731), aki apósa soltészjogának örököse akart lenni annak halála után, ám a legidősebb ág, Jeremiásé ezt perrel támadta meg az uradalmi bíróság előtt, amit meg is nyertek a lányt illető részről az 1655. évi 54. artikulus alapján 1702. október 9-én.¹²² Soltész a senior Jeremiás ág seniora, Frivaldszky András (1656–1751) lett. Ő volt az első soltész (önmagát vajvodának nevezi), akinek bírói ténykedését ismerjük: Mint láttuk, ítélt 1719-ben a Muocz és Lamlek családok közti halászati vitában. A soltészoknak ez egyúttal jövedelemforrás is volt, valamint az urasági járandóságok beszedése utáni „sextus denarius”. Ezekről Frivald fennállása alatt azonban egyáltalán nem maradt ránk adat. Frivaldszky András idején zajlott le a Rákóczi-szabadságharc. 1705-ben a kurucok elől elmenekült a plébános. A falut a rajeci plébános látta el, pontosabban titokban a katolikusokat, mert a falu egy része, köztük a Frivaldszky család Jeremiás és Boldizsár ágainak egyes tagjai – köztük a soltész – protestánsok lettek. A frivaldi parókiát Didakus, egy kilépett ferences foglalta el, polgári néven Jozef Laymany. Szerzetesi fogadalma ellenére

nemes lányt vett feleségül (talán a soltész lányát). A katolikus főesperes részeges, visszataszító alaknak jellemzi, Szűz Mária ellenségének.¹²³ 1707-ben az evangélikus szuperintendens tartott a faluban vizitációt és hat pontból álló határozatot hozott: Pénzbüntetéssel sújtják, aki három gyermeke közül egyet nem ad iskolába, ha házanként legalább egy valaki nem jön a temetésre, imára, prédikációra; ha csütörtökönként valamely asszony nem mos; ha valaki éjszaka kiabál; ha babonáságot követ el. Hozzáfüzték még, hogy a Konzska faluban elfogadott 33 pontot is meg kell tartani. Frivaldon a puritán szellem nem volt annyira erős, hogy ilyeneket ők maguk kigondoltak volna.¹²⁴ 1709-ben Lietavsky plébános, a labancokkal együtt visszatért, a lelkészt, (Szűz Máriát érintő) káromkodásait megelégedve, a hívei átadták Ocskai László császári ezredesnek, aki őt kolostorába visszatoloncolta.¹²⁵ Az evangélikus Frivaldszkyak csak 1712–1716 tájban katolizáltak, rendezték házasságaikat, keresztelték meg olykor 5-6 éves gyerekeiket. A plébános a katolicizmus erősítésére a templom szentélyében falfestményt készíttetett, megfestette a négy evangélistát, köztük a Szűzanyával. A templom homlokzatára a pápai jelvény került és Szent Péter képe, amint a vízen jár. Az ő korára datálhatók az őrangyal, Szent Ignác és Xavéri Szent Ferenc bekeretezett (mára már megsemmisült) képei is a templom hajójában, amelyek a zsolnai jezsuiták lelkiségének hatására utalnak.¹²⁶

A szabadságharc háborús pusztításaitól a soltészcsalád, mindenek előtt, javait igyekezett védeni. Mintegy menlevélként tartották maguknál Rákóczi 1706. július 22-i levelét az áruk közforgalmának előmozdítása ügyében, valamint 1706. július 30-át, melyben Trencsén megye rendjeit fegyveres felkelésre hívta.¹²⁷ E magyar nyelvű leveleket – amelyeket nyelvük miatt talán el sem tudtak olvasni – valószínűleg Frivaldszky Zakariástól (1671?–1708?) kapták, aki Ráday Pál jobbkeze volt. 1707-ben összeírják a frivaldi soltészbirtokosokat.¹²⁸ 1708. november 27-én, Rákóczi trencsényi veresége után a Frivaldszkyak Ébergény labanc feldmarsall-leutnanttól menlevelet szereztek, magukra és földjeikre.¹²⁹ 1715-ben országos jobbágyösszeírás volt, Frivaldon 549 pozsonyi mérő földet írtak össze, 1720-ban 138 pozsonyi mérőt és 21,5 telket. Ez telkenként 10, ill. 2,4 katasztrális hold. Első esetben a külső és belső telek együtt, utóbbiban csak a belső.¹³⁰ A gruntokat a már ismert nevükön sorolták fel, összesen 18-at. A nemesi soltésztelek egyik esetben sincs figyelembe véve, amely kb. 6

teleknyi. Ezzel együtt Frivaldnak 27,5 telke volt, azaz 66 katasztrális hold (38 ha). Ez valóban megfelel a térképről lemérhető méretnek.

1721 táján az uradalom támadást indított a Frivaldszkyak malomjoga ellen azon a címen, hogy a család nem is nemes, hiszen nekik adót fizet. A megye azt is felvetette, hogy ez esetben közadót is kellene fizetniük. A frivaldi jobbágyok szerint pedig a katonai beszállásból is ki kellene venniük a részüket. Az ügy éveken át tartott, s a Frivaldszkyaknak hiába volt meg minden iratuk 1413-tól, ami szükséges volt annak igazolására, hogy nemesek, s hogy amit fizetnek az nem jobbágyi szolgáltatás, hanem a személyes szolgáltatások megváltása, ill. soltésztelekük csupán 1/3-a utáni cenzus, lévén parasztbirtok; hiába készítették erről számtalan másolatot, hiába járták meg a Helytartótanácsot, az ügyet elveszítették volna, ha az egyik elvándorolt Frivaldszky nem lett volna annak az Esterházy Imre hercegprímásnak provizora, aki közbenjárására 1738-ban az ügy kedvező elintéztést nyert: nem kellett közadót fizetniük.¹³¹ Ennek előjeleként az 1732-i nemesi összeírásba a család már bekerült, bár az 1725-i és 1731-ibe még nem.¹³² Az uradalom azonban a célját elérte, mert a soltészmalmot még az 1720-as évek közepén lebontották.¹³³

Az 1730-as évek végén a soltészok és a jobbágyok (pl. Muocz család) az uradalmi földeket bérbe vették évi 200 Ft-ért, amellyel egyúttal a szolgáltatásokat is megváltották.¹³⁴ Ez a bérlet, amely a soltésztelek 1/3 „bérletének” kiterjesztése volt, nem tudni mennyi ideig állt fent, mert 1761-ben újra szó volt róla.¹³⁵

A katolicizmus 1732-re szilárdult meg teljesen. Ez több dologból is látszik. Egyrészt abból, hogy a templomot felújították. A padlót négyszögletes kőlapokkal leburkolták, fából kórust építettek, a torony alatti teret kibővítették és a templomhoz csatolták, a templom homlokzatára kereszt került és Nepomuki Szent János képe. Új, barokk oltár épült, ennek főhelyére került Mária régi kegyszobra, 13 angyallal körülveve, amelyek a templom titulusát fejezték ki.¹³⁶ A nagyméretű oltár miatt a – korábban is valószínűleg meglévő – kegýúri sediliák a szentélyben már nem fértek el, ezeket a sekrestyében létesítették. Ez a Frivaldszky család adománya volt, vagyoni erejükből már csak erre tellett.¹³⁷ A (talán villámcsapástól) megrepedt nagy harangot újra öntik, rajta a templomgondnok („curator”) neve is szerepel: a (mindig katolikus) Márton ágbeli Frivaldszky Andrásé (1690–1735). Az iskolát átszervezik a „pozsonyi norma” szerint.¹³⁸ Az 1738–1739-es országos diákösszeírás idején 3 frivaldi lakos Frivaldszky járt gimnáziumba.¹³⁹

A XVII. század közepétől tapasztaljuk, hogy a Frivaldszky család tagjai elkezdtek egymás közt házasodni, a birtok-aprózódás elkerülésére. De az is látszik, hogy a katolikus plébánosok ezt nem helyeselték, bár a rokonság távolabbi volt mint ezt a kánonjog tiltaná. Mindez ösztönös, tapasztalati védekezés volt a genetikai ártalmak ellen egy ilyen kis faluban. Az első, 1660 k. a vallásközi interregnumra esett a második, 1680 k. Sartorius plébánossága elejére, kettő 1700 k. Lietavszky plébánossága elejére, négy a protestáns évekre (1705–1709), egy 1723 évi, kettő 1730 évi mind egy-egy új plébános szolgálata első évére. Úgy látszik ezt a frissen érkezett plébánosokkal mint kész helyzetet fogadtatták el. Ezután azonban több, mint negyven évig ilyen házasság nem fordult elő, második jeleként a katolikus megszilárdulásnak.

A Frivaldszky család esetében 1731-ben bukkan fel annak az első nyoma, hogy a család egyes ágai melléknevekkel különítették el egymást. A memória mintegy 4 generációt tud emlékezetben tartani – amint ezt a falu jelenlegi öregjeinél ma is tapasztalni –, összes leszármazottjaikkal együtt. A nemesség megszerzésétől (1583) viszont ennél már több telt el. Az anyakönyvekben az 1730-as évek végéig olvasni ezeket a mellék-családneveket. Utána több, mit egy évtizedre eltűntek. A plébánosok, úgy látszik, ilyen értelemben sem akartak hallani arról, hogy több Frivaldszky család létezne. Az 1750-es és 60-as években szórványosan újra megjelentek, következetesen 1769-től. Feltételezhető, hogy az 1768. évi – ránk nem maradt – nemesi összeírásban kapta meg a polgárjogot ez a szemlélet. Ez volt a bevezetése a család ágai közötti 1772. évi általános házasodásnak.

E mellék-családnevek döntő többségükben egy őst (apát, vagy anyát) jelölnek, akitől az ág származik.

1. Jeremiás unokájának, Frivaldszky Illésnek (1660 k.–1720 kk.) felesége lehetett a szomszéd Tuzsina soltészának a lánya, leszármazottjainak mellékneve zömmel Tužincsin.¹⁴⁰

2. Boldizsár unokája Frivaldszky János (1659–1735) felesége Toman Dorottya, leszármazottjait Dorinskynak nevezik.¹⁴¹

3. Ugyanezen Jánosnak első feleségétől – illetve inkább élettársától, mert leszármazottjaik nemességét nem ismerik el – eredt a Bugo ág¹⁴², amelynek ezzel párhuzamosan Duly¹⁴³ volt a neve, majd ezt felváltotta a Betinsky.¹⁴⁴

4. Márton unokája Frivaldszky András (1650–1730) leszármazottja a Martinsky ág.

5. Ennek testvéréé, Frivaldszky Györgyé (1661–1731), akinek felesége a Dániel-ági soltész lánya, melléknevük a Dančín (ez előfordul od Danow, Dančik alakban is).

6. György unokája Frivaldszky János (1660–1707), akinek leszármazottjai előbb a Juricsek (Györgyi) melléknevet használták, ennek egyik unokájának nevére Kramara.¹⁴⁵

7. Másik unokája s leszármazottjaik is – anyja után, aki Illés – az Eliasko melléknevet is használták.

Frivaldszky András soltész magas kort ért meg, három fia és egy fiú unokája, azaz összes fiági leszármazottja előtte haltak meg. Még előbb egyik fia perbe került Tuzsincsin-ági unokatestvérével, ami ugyan 1718-ban megnyert¹⁴⁶, de ezzel a Jeremiáságon belüli kapcsolat elmérgesedett. A soltész még 1708 k. lányát a Jeremiás-ággal korábban perben álló fiágon Márton, lányágon Dániel-leszármazotthoz adta. Az ebből a házasságból születő unokájának, Frivaldszky Dancsin Andrásnak (1711–1766) adta át még életében, 1738 táján a soltészágot, amit 1751. évi halála után ez örökölt. Tőle, testvérági örökléssel pedig testvére, Frivaldszky Dancsin János (1713–1769),¹⁴⁷ 1766-ban. Az úriszék csodálkozott, hogy a falu inkább soltészt akar – holott az illető talán nem is a legalkalmasabb személy – s nem képzett bírót¹⁴⁸, de tudomásul vette a döntést. Frivaldszky Dancsin János a soltész tevékenységet nagy energiával kezdte, a jobbággyokkal összefogva újra felépítette a malmot. Az uradalom természetesen szembeszállt. A falu lakossága erre 1778-ban a királyhoz fordult az adómentességért a szomszédos Gyurcsina és Suja precedensére hivatkozva, amelyek soltészmalma adómentes volt, de a Helytartótanács és Trencsén megye ezt az érvelést elvetette tekintve, hogy ott régi nemesi jogról, itt új malomról van szó.¹⁴⁹

Az 1760-as években a Frivaldszky-család társadalmilag jelentősen süllyedt. Ez abból is érezhető, hogy Jeremiás ágaiban, valamint Márton ún. Martinszky és György ún. Eliasko ágaiban eddig a feleségeket döntően nemesi illetve környékbeli soltészcsaládokból vették, mostantól csak jobbáglányokat kaptak feleségül. A többi ágak már a XVII. sz. közepe óta, amióta a feleségek neve ismert, kizárólag jobbágycsaládokkal házasodtak.

Az 1754. évi nemesi összeírásakor a Frivaldszky család minden tagját nemesnek ismerték el, kivéve a Buga-Betyinszky ágot, törvénytelen származásuk miatt.¹⁵⁰ Az 1768. évi újabb nemességvizsgálatkor azonban ez az ág is elismertette magát, azzal a turpisság-

gal, hogy egy Sujára elköltözött ágból származtatják le magukat.¹⁵¹ Itt megemlíthető, hogy ez az ág – bár gyerekeit katolikus templomban kereszteltette – itt 1772-ig katolikus házasságot nem kötött, talán valamely szomszédos evangélikus templomban, amelyről írásos adat azonban nem maradt fent. Amellett igen fiatal korban, 15-16 évesen házasodtak, s gyakran a menyasszony volt az idősebb.

Frivaldszky Dancsin Jánosnak fia nem volt, így halálakor, 1769-ben a soltézság a Jeremiás ág legidősebb tagjára, Frivaldszky Tuzsincsin Jánosra (1731–1805) szállt. Ő gimnáziumot végzett ember volt, Privigyére járt a piaristákhoz.¹⁵² Az ő soltézsága alatti 1776., 1781. és 1801–1802. évi nemesi összeírásokban már minden Frivaldszky szerepelt.¹⁵³ A Dancsinok fennmaradt, nem-soltészi ágát Chudynak (Szegénynek) nevezték el.

A falu első népszámlálása 1784-ből való: 127 házat, 175 családot, 949 lakost tartottak számon¹⁵⁴, de ebben a Frivaldszkyak nincsenek benne.

A Frivaldszky család változatlanul bérelte az egyharmadnyi soltésztelket az uradalomtól, amely pa-

rasztbirtok volt. Egy 1799-ből 150 Ft cenzusról fennmaradt számlából¹⁵⁵ azt lehet megfigyelni, hogy a bérlő személyek kizárólag Jeremiás és Boldizsár ági leszármazottak voltak (egy Frivaldon kívülre szakadtat leszámítva), akik még 200 évvel ezelőtt a soltézságot kisajátították maguknak. Ugyanez évben annak is tanúi vagyunk, hogy a korábban soltészi italméresi jog is átment az uradalom kezébe, mert a soltészcsalád tagjai ezt már az uradalomtól bérelték. A bérlő nyolc személy közül öt a Jeremiás és Boldizsár ágai-ból való volt, három a Márton és György ágai-ból, úgy látszik, a XVII. sz. elején, amikor a protestáns testvéreké lett a soltészjog, az italméresi jog (és a malomjog) a katolikusoknak maradt.¹⁵⁶ A Frivaldszky családé volt még az erdőjog is. Ezt – mint láttuk – az uraság részéről már sérelem érte. 1778–1779-ben a falu jobbágysai próbáltak tőlük elvitatni.¹⁵⁷

1778-ban a soltész azt állította, hogy a falunak nincs pecsétje, holott éppen az előző évben használta az 1675-ből valót. Ebben a korban ismeretlen okból titkolták a pecsétek létét. 1785-ben ő készítette el a község második pecsétjét, amely fákat ábrázol, utalva a község nevében szereplő „Wald”-ra.¹⁵⁸ 1790-ben a Richterandris család három tagja Frivaldszky vezetéknévvel használva a megyéhez folyamodott telkük adómentességéért, azon a címen, hogy Frivaldszky János provizor örökösei. A tanúkihallgatáson 1793-ban azonban kiderült, hogy neki bár örökösei voltak, de nem leszármazottjai.¹⁵⁹

A frivaldi Mária-kegyhely népszerűsége a XVIII. sz. folyamán egyre nőtt. A búcsúnapokon tízezernyi zarándok jött össze mind a négy világtájról. 1801-ben VII. Pius pápa brévéjével három Mária-ünnepre teljes búcsút engedélyezett a zarándokoknak. A nyitrai püspök azonban – jobban ismerve a helyi viszonyokat – tudta, hogy a fő búcsúnap a Szentháromság vasárnapja, így erre ő adott saját hatáskörében teljes búcsút. A kegyhelyen ima-meghallgatások is történtek. Hulják Péter piarista szerzetes 1805-ben súlyos betegségből való felépülését köszöni Máriának, ezt fogadalmi ajándékkul hosszú latin versben írta meg.¹⁶⁰

Frivaldszky Tuzsincsin János az utolsó soltész volt Frivaldon. Fiai mind elvándoroltak Frivaldról. 1805-től, halála után már választott bírók lettek az utódai, egyik sem a Frivaldszky családból. A család irattárát e soltész őrizte haláláig, majd a Frivaldszky Dorinszky idősebb (1733–1809), majd a fia, ifjabb Ferenc (1761–1831). Ennek halálakor a Rajecre elszármazott, majd onnan egy időre visszaköltöző vagyonos György ágé lett, majd 1836-ban ezek is végleg elköl-

töztek. A levéltárat ekkor átadták a falunak, csak a nemeslevelet tartva meg.

A XIX. század elején a Frivaldszky családtól az uradalom az italmérési szerződést megvonta, amit a család 1813-ban perrel szerzett vissza. Az ügy utóhulámái 1826-ig tartottak, 1831-ben a bérlet kikerült a kezükből és egy zsidó családé lett az egykori korlátlan kocsmáltatási jog maradványa.

Az erdőjogot is teljesen az uradalom ragadta magához. 1824-ben tőle vették bérbe a Frivaldszkyak és a frivaldi jobbágycsoport az erdőt, a legelőt és a rétet.¹⁶¹ Az ügy még így sem volt vitamentes, a viták 1836-ig tartottak.¹⁶²

A falu gazdasági kapacitása igen korlátozott volt. Az adott termelési módszerekkel 1000–1500 embernél többet eltartani nem tudott. 1816-ban 1144, 1835-ben 1223, 1863-ban 1440, 1891-ben 1301 lakost számoltak össze.¹⁶³ A fölöslegnek el kellett vándorolnia termékenyebb vidékekre, főleg az Alföldre, mint ezt a Frivaldszky család esetében látjuk. 1831-ben a nagy kolerajárványban 126-an haltak meg, a lakosság 10%-a, de ez csak annyit jelentett, egy-két évig kevesebben vándoroltak el. Az 1835-ös népszámlálásban már a járvány hatása nem is vehető észre.

A feudális rendszer 1848-ra teljesen megszűnt. A Frivaldszkyak elvesztették utolsó nemesi előjogaikat is, a falusiak pedig megszabadultak jobbágyi terheiktől s ezzel közös szintre kerülnek most már nem csak gazdaságilag, de jogilag is. A Frivaldszky család szegényebb tagjai zsellérsorba kerülnek. A deklasszáció mutatja az is, hogy a XIX. századtól a családban egyre több lányanyát találunk.

Az uradalom nagyszámú örököse – megszabadulva az ósiség terhétől – a birtokot (erdőt, legelőt és a Thurzók alapította Trstena-majort) eladta vállalkozóknak, mint amilyen Popper báró is volt.

1897-ben Frivaldban a Frivaldszky család birtoka már elenyésző volt. A községhez tartozó 1133 hold szántóból 9, 1672 hold rét és legelőből 64, 2953 hold erdőből 119 hold volt mindössze e nagy létszámú családé. Állataik, mezőgazdasági gépeik egyáltalán nem voltak.¹⁶⁴ Ezek a számok jól mutatják a család térszűkítését hat évszázad alatt.

Az egyre növekvő zarándoksereg miatt a régi frivaldi templom kicsinek, elavultnak bizonyult, mellette egy nagyobb, a kor ízlésének megfelelő neogót templomot építettek az 1860-as évek elején. A régi templomot lebontva csak a szentélyét hagyták meg kápolnaként. Az új templom 1866-ra készült el, a kegyszobrot Szentháromság vasárnapján vitték át oda

körmenetben. Az új templom a régi titulust nem örökölte, mert az egyházi naptár Mária, Angyalok Királynője ünnepe nem ismer. Az új titulus Mária születése lett, amelynek ünnepe (szeptember 8.) pápai búcsúnap. A templom főoltára azonban ebből mégsem mutat semmit, a régikegyszobrot változatlanul angyalokkal veszik körül. Az új templom építésében a Frivaldszkyaknak már semmi szerepük nem volt.

A XIX. sz. második felében a család már igen sok felé elágazott, az egyes melléknevekkel jelölt ágakon belül megjelentek a másod-melléknevekkel jelölt alágak, a nevek négy-tagúakká bővültek. A Tužinčin ágon belül a Baroš és Halko (anyai vezetéknevek), a Šujanec (az illető al-ág egy ideig ott élt), a Čierny (‘fekete’), a Kostolny (‘templomos’). A Dorinsky-ágon belül az Imrichovsky, Adamovsky, Ištvanovsky (apai keresztnévből), Miereščin, Holly (anyai vezetéknev után). Az Eliaškon belül a Hulinčin (anyai vezetéknevől).

A XIX. sz. végétől a polgári házasság bevezetésével és a házasság liberalizálódásával ezek a másod-melléknevek elmaradtak, elmaradt a Frivaldszky családnév is, amely – a nemesi kiváltságok megszűnésével – már csak annyit jelentett, hogy ‘frivaldi’, ami Frivaldon tautológia. Ettől kezdve a melléknevek váltak családnévemmé Frivaldon, ott azóta Frivaldszkyak nem is élnek, csak Tužinčinok, Dorinskyak stb.

1902-ben a faluhoz csatolták Trstena majort és a község nevét Frivaldnádasdra magyarosítják, 1910-re a lakosok száma így 1555-re nőtt.¹⁶⁵ Az I. világháború előtti évek a nagy kivándorlás kora volt. Az 1910–1913-as években a Frivaldszky családból magából 11 fiatal férfi ment Amerikába. Az amerikai frivaldiak 1920-ban kálváriát építettek a falu feletti kis erdős dombon, a Frivaldszky-grunton. A donátorok főleg a Frivaldszky család tagjai voltak, bár már csak a melléknevüket használták. Ez volt az utolsó jele a Frivaldszky család Frivald iránti elkötelezettségének.

A csehszlovák állam megalakulásával a falu neve Trstena-Frivald lett, a lakosok száma 1939-ben 1569 volt. A XX. század gazdasági fejlődése elkerülte a falut, a lakosok egy része a közeli Rajec gyáraiba kezdett járni. A vallási élet változatlan, sőt a kegyhelynek egész irodalma kezd kialakulni. Még a XIX. sz. végén több folyóiratcikk formájában, majd J. Buday kis könyvecskét írt a XX. sz. elején. V. J. Machal, aki a század közepén volt plébános Frivaldon, egy monográfiát, vallásos verseket.¹⁶⁶ A II. világháborúban a faluban partizán ejtőernyősök szálltak le, a németek-

kel vívott harcban sok faház leégett. A falu kárpótlásul „partizán-község” címet kapott. 1948-ban országoszerző megszüntették a német eredetű neveket, a falu nevét Rajecká Lesnára változtatták („Rajec-erdős”).

A negyvenéves kommunista uralom a kegyhely látogatottságának nem sokat ártott. A régi kápolnából ugyan benzinkút lett, noha később rákerült a „műemlék” tábla.

1989-ben, a fordulat után a falu visszatér hagyományaihoz, újra kezdik használni (nem hivatalosan) a Frivald nevet, a templom környékét rendezik, a kápolnát restaurálják. A község új címet készített, amelynek egyik eleme az erdő (a régi pecsét alapján), a másik a Mária-monogram, fölötte angyalok-tartotta koronával, mely a régi templom titulására utal.¹⁶⁷

id. Frivaldszky János

JEGYZETEK

¹ *Braniczky, Milan*: Dopravna štruktúra žilinskeho okresu. In: „Vlastivedný Sborník Považia”, 1980.

² Magyar történelem a kezdetektől 1242-ig. Bp., 1984, 1381. p.

³ *Tagányi Károly*: Jelentés a Gorove-pályázatról. „MTA Értesítő”, 1914.

⁴ Első említése 1272: Cziczman (Magyar Országos Levéltár Q Szekció Diplomatikai Levéltár, továbbiakban: MOL, DL.) 795 és 794), népi építészete német: *Pražák, Vilém*: Úvod ke studiu čičmanského domu. „Vlastivedný Sborník Považia”, továbbiakban „VSP” 1985, 221. p.: Az alapító neve úgy látszik: Schichman. (Ld. pl. Petrovsky-Šichman nevű régészt aki gyakran publikált e periódikában.)

⁵ *Ritters Geographisches-statistisches Lexikon*, Leipzig, 1910. E neveket térképre felrakva megkapjuk a középkori „Drang nach Osten” irányát Berlintől Kelet-Poroszorszáig, s legfőként az Odera völgyétől Galiciáig.

⁶ *Magyar Eszter*: A feudalizmus kori erdőgazdálkodás az első magyarországi bányavárosokban (1255–1747). (továbbiakban: Magyar i. m.) Bp., 1983, 61. old.

⁷ *Jančo, Štefan*: Z dejin Rajca do roku 1848. In: „VSP”, 1962. (továbbiakban: Jančo i. m.) Az alapító neve Reich lehet („Gazdag”). A helynév később Reiz („Élvezet”), majd Rajec („Paradicsomkertecske”).

⁸ *Fügedi Erik*: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Bp., 1977. (továbbiakban: Fügedi i. m.) 181. p.

⁹ Vatikáni Magyar Okmánytár Bp., 1887. I. sorozat, I. k., 184. p.

¹⁰ Zsigmondkori Oklevéltár (továbbiakban: ZsO) IV. 2214. sz. Gyurcsina nevének kialakulatlansága utal nem régen történt telepítésére. Az alapító neve: György. Gheorkelehataja (1393) magyar–cseh keveréknyelven, Jorkinhov (Jorkinhau, 1394k), illetve Horkinhos (Jorkinhaus) német–cseh keveréknyelven, később Dyworchyna (Lehota) (1473) véglegesült. Suja eredeti nevében: Noghchywe (1393) is az alapító neve (Nagy) és a haue rejlik.

¹¹ *Schrauf Károly*: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Bp., 1892. (továbbiakban: Schrauf i. m.) 4. p.

¹² *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp., 1984, 38. p.

¹³ *Fejér György*: Codex Diplomaticus, Buda, 1824–1844, X. 4. 642. p.

¹⁴ Fügedi i. m. 43. p.

¹⁵ Rajecká Lesná Obecny Urad birtokában: Nálezová správa z archeologického výskumu zaniknutého kostola Panny Márie v Rajeckej Lesnej. Spracoval: Ph. Dr. *Václav Hanuliak*, Banská Bystrica, apríl. 1997.

¹⁶ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: OSzKK), Pesthy Frigyes Helységnévtára, Frivald község.

¹⁷ Štátny Archív, Býča. Oravsky (továbbiakban: ŠA, Bý) Kompossessorat (OK) fasc. 182, no 1/5

¹⁸ *Körmendy Adrienne*: Soltész telepített falvak a Szepességben. „Agrártörténeti Szemle”, 1974.

¹⁹ Frivaldszky családtörténeti kézirat, OSzK, Fol. Hung. 363 1/2. /=Fcs/

²⁰ MOL, DL. 19421

²¹ ŠA, Bý: Rodné archív: Rod Frivaldsky (továbbiakban: RF) /=ByRF/ no.2.

²² ŠA, Bý RF no. 1; ZsO IV. 1215. sz.

²³ *Fügedi Erik*: Németjogú falvak... In: (*Székelgyörgy szerk.*) Tanulmányok a parasztság történetéhez a XIV. században. Bp. 1953.

²⁴ id. *Frivaldszky János*: Néhány vonás Stibor vajda portréjához kéziratban.

²⁵ Schrauf i. m. 41, 152. p.

²⁶ ŠA, Bý RF, no.1; ZsO, IV. 1215 sz.

²⁷ Fügedi i. m. 73–74. pp.

²⁸ A lietavai uradalom a területén lévő soltészait foyt, richtar, judex, scultetus neveken nevezi, vajvoda néven sohasem. (MOL, P 1341, 69r. 9. fasc. 17.sz. Urbar Lethavsky (1633); 70. r. 10. fasc. 96 sz. Ratio vicualium (1608); *Kušik, M.*: Urbare feudalnych pansiev, Bratislava, 1959). Így egyedül a Frivaldszky család nevezi önmagát (első adata 1719-ből: ŠA, Bý, Trenčiansky Župa, Possessiones, Frivald). Ezt használta nyilván már Frivaldszky János, Lietava provizora a XVI. sz. végén, s nyomán a vár úrnője Thurzóné Czobor Erzsébet is. Ő viszont – és csakis ő – minden soltészt az uradalom területén vajvodának nevez (*Radvánszky Béla*: Magyar családélet továbbiakban: Radvánszky: i. m. Bp. 1879., III. 6–18. pp.)

Makkai László: Magyar–román közös múlt. Bp. 1989. 29–31., 62–66. pp.

Köpeczi Béla (szerk.): Erdély története három kötetben I. Bp. 1986. 345. p.

²⁹ *Kavuljak, Andrej*: Lietava. Martin, 1948. (továbbiakban: Kavuljak i. m.) 134. p.

³⁰ Rajecká Lesná, Obecny Urad birtokában: *Kočšová, Alojzia*: (továbbiakban: Kočšová: i. m.) Zo starší dejin Frivaldu (1972). In: *Rale Kočšová*, 38–39. p.

³¹ *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437), Bp., 1977, 50, 51, 75, 131. p.

³² MOL, DL 19421

³³ *Friwaldszky János*: Adalékok Letava (Szlovákia) építéstörténetéhez. „Műemlékvédelem”, 1994/4. sz. 221–229. pp., hibakiigazítás: 1995/2. sz. 123. p.

³⁴ *Dvořáková, Vlasta – Krasa, Jozef – Stejskal, Karel*: Středověká nástenna malba na Slovensku. Praha-Bratislava, 1978. 133. p.

³⁵ *Radocsay Dénes*: A középkori Magyarország faszobrai, Bp., 1967. 165. p.

³⁶ *ŠA, Bý OK*, fasc. 182. no 1/5

³⁷ *ŠA, Bý RF*, no.2.

³⁸ OSZK. Fol. Hung. 3631/2 (FCS).

³⁹ Kavuljak i. m. 133, 152. p.

⁴⁰ OK, fasc. 182 no. 1/5

⁴¹ OSZK. Fol. Hung. 3631/2 (FCS).

⁴² OK, fasc. 163 no.1

⁴³ Žilina, Okresny Archiv, Mestečko Rajec 8; Mestska Kniha (1515–1798), fol. 69, 70.

⁴⁴ *Lukinich Imre*: A podmanini Podmaniczky család oklevéltára I–V. Bp., 1937–1942 II. (továbbiakban: Lukinich i. m.) 525. p.

⁴⁵ *Lombardini, Alexander*: Lietava v Slovenské Pohl'ady, 1885. (továbbiakban: Lombardini i. m.)

⁴⁶ Lukinich i. m. II. 525, 590 III. 574. p.

⁴⁷ *ŠA, Bý OK*, fasc. 182 no. 1/5

⁴⁸ Lukinich i. m. III. 574, IV. 69. p.

⁴⁹ Kavuljak i. m. 171. p.

⁵⁰ Magyar i. m. 67. p.

⁵¹ *ŠA, Bý RF*, no. 2.

⁵² *id. Friwaldszky János*: A régi Móc személynév néhány filológiai problémája. „Magyar Nyelv”, *ŠA*, 1998. 1. 101–102. pp. A „hajtincs” amiből ez az elnevezés ered, kun szokást jelez.

⁵³ *ŠA, Bý RF*, no. 4., A klopan román szó.

⁵⁴ *ŠA, Bý RF*, no. 3.

⁵⁵ MOL, E 158, XLV. 198. p.

⁵⁶ *ŠA, Bý OK*, fasc. 182 no. 1/5

⁵⁷ 1632-ben három Muocz testvér a lietavai uradalomtól halászati privilégium levelet kap: „gestly by Muoczowija w staku Walaskem rozmahaty se budu” (*ŠA, Bý OK*, fasc. 171. no. 4.). A halászati jog tehát „Walach birtok” jogán illeti meg őket, mint Walach Mihály leszármazottjait.

⁵⁸ *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok „Mettal család” címszó alatt, valamint „Nagy Iván: Családtörténeti Értesítő” I. 165. p. alatt előadottak ugyan teljesen légből kapottak, mind a „Friwaldszky levéltárra” való hivatkozás tekintetében, mind azért, mert a mondott időben II. Rákóczi György nem volt már fejedelem. A frivaldi előnév azonban mégsem lehet teljesen alaptalan a Mettal család esetében.

⁵⁹ *Fabo András*: Codex Evangelicorum... Diplomaticus I. Pest. 1869. 3. p.

⁶⁰ MOL, P 610, 8. tétel.

⁶¹ *ŠA, Bý OK*, fasc.164. no. 38.

⁶² MOL, A 39, 756/1773, 54–56. pp.

⁶³ Rale Kočišová i. m. 38–39. pp.

⁶⁴ *Nagy Iván*: Magyarország családjai... Pest, 1865 IV. 280–282. pp.

⁶⁵ Kavuljak i. m. 192. p.

⁶⁶ MOL, P 1341, 70. r. 10. fasc. 96. sz. Ratio victualium (1608) 64. p.

⁶⁷ Fügedi i. m. 9. p.

⁶⁸ A család leszármazását lásd: *id. Friwaldszky János*: A Friwaldszky családfa Nagy Ivánnál. „Turul” 1997/3–4. sz. (LXX) 109–113. pp. benne az évszám adatok melletti jelek magyarázatát.

⁶⁹ *ŠA, Bý RF*, no. 3.

⁷⁰ *ŠA, Bý RF*, no. 4.

⁷¹ Kavuljak i. m. 71. p.

⁷² *ŠA, Bý RF*, no. 6.

⁷³ Gróf bethlenfalvi Thurzó György levelei nejéhez (továbbiakban: ThGy) Bp., 1876. I. 49. 158, 237, 248, 277. p.

⁷⁴ *ŠA, Bý*, Thurzovska korespondancia (továbbiakban: ByThK) II–F/20.

⁷⁵ *ŠA, Bý OK*, fasc. 182. no. 15.

⁷⁶ ThGy I. 188, 286. p.

⁷⁷ ThGy II. 1, 88, 94, 296.; *ŠA, Bý OK* fasc. 182/2, 21. p.

⁷⁸ ThGy II. 94, 174, 193, 245. p.; *ŠA, Bý OK*, Diarium Emerici

Thurzo 1617.

⁷⁹ Jančo i. m. 49. p.

⁸⁰ OSZK Fol. Hung. 3631/2.

⁸¹ Vlastivedný slovník obcí na Slovensku, Bratislava. 1977.

⁸² MOL, E 158, XIVk. 198. p.

⁸³ *ŠA, Bý RF*, no. 7; no.33.

⁸⁴ MOL, E 158, XLV. 198. p.

⁸⁵ *Rezik, Ján–Mattheides, Samuel*: Gymnasiologia. Bratislava, 1971.

⁸⁶ MOL, P 11 21.cs. 17.fasc. 43–44, 69, 104. fol., 27. fasc. et O, 100. fol., 22. cs. fasc. 39, 153, 156. fol.

⁸⁷ MOL, P 1341 70.r. 10. fasc. 96. sz. Ratio victualium (1618) 65. fol.

⁸⁸ *ŠA, Bý RF*, no. 5.

⁸⁹ *id. Friwaldszky János*: Petrus Petschius, protestáns hitvitázó. „Magyar könyvszemle” 1997/3. 317. p.

⁹⁰ Lombardini i. m.

⁹¹ MOL, E158, XLV. 412, 578, 707, 858. p.

⁹² *ŠA, Bý OK*, Elenchus 426–428. p.

⁹³ MOL, P 1341, 70.r. 10.fasc. 96. sz. Ratio victualium (1608) 64. fol.

⁹⁴ *ŠA, Bý OK*, fasc. 164, no. 94.

⁹⁵ *ŠA, Bý OK*, fasc. 171. no. 4.

⁹⁶ MOL, P 1774, 80. tétel 3–4. fol.

⁹⁷ MOL, P 1341, 62. r. 4. fasc. 49. p.; Radvánszky i. m. III. 7, 10, 11, 16, 18. p.

⁹⁸ ThGy II. 219, 231. p.

⁹⁹ *ŠA, Bý OK*, fasc.163.no. 12;MOL P 11, 21.cs. 27. fasc. 43–44. fol.

¹⁰⁰ MOL, P 1341, 70.r. 10. fasc. 96.sz. Ratio victualium (1608) 64–65.fol.

¹⁰¹ *ŠA, Bý OK*, fasc. 182.no. 15. 32. old.; no. 16. 25–26. 170–172. old.

¹⁰² *ŠA, Bý OK*, fasc.171.no. 4.

¹⁰³ *ŠA, Bý RF*, no. 8.

¹⁰⁴ Pl. MOL. E 156, fasc. 85. no. 10. (1671–ben).

¹⁰⁵ MOL, P 1341, 69. r. 9. fasc. 17.sz. Urbar Lethavsky (1633)

¹⁰⁶ *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1896. (továbbiakban: Szinnyei i. m.) XII. 685. p.

¹⁰⁷ ifj. Tóbiás 1657-től Jenábantantult (Szinnyei i. m. XII. 685–688), János 1668-ban Körmöcbányán (*Bucsay Mihály*: Régi magyar könyvek a hallei magyar könyvtárba. Bp. 1941. 63–64. pp. Az évszám téves!)

¹⁰⁸ *Machal, Viliam*: Frivald. 1940. H. n. (továbbiakban: Machal i. m.)

¹⁰⁹ *ŠA, Bý Trenčianska Župa, Familiae, rod Frivaldsky I. rész* (továbbiakban: NRF) 3–6. pp.

¹¹⁰ *ŠA, Bý RF*, no. 9.

¹¹¹ *ŠA, Bý RF*, no. 10.

- ¹¹² Kavuljak i. m. 166. p.
¹¹³ MOL, P 1341, 66. r. 7.fasc. 102, 196, 199, 268, 314, 342, 385, 435, 448, 503, 544, 547, 557, 575, 637, 708. p.
¹¹⁴ MOL, E 156. 85/10.
¹¹⁵ Machal i. m. 8. p.
¹¹⁶ Machal i. m.
¹¹⁷ Archivum Privatum Episcopi Nitriensis, Visitatio canonica, 1674.
¹¹⁸ Fojtik, Juraj: Mestské a obečne pečate Trenčianskej Župy. Bratislava, 1974, 103. p. (továbbiakban: Fojtik i. m.).
¹¹⁹ ŠA, Bý RF, no. 11.
¹²⁰ Rale Kočišová i. m. 24, 47. p.
¹²¹ ŠA, Bý RF, no. 12.
¹²² ŠA, Bý RF, no. 14.
¹²³ ŠA, Bý RF, no. 21.
¹²⁴ Holuby, J. L.: Predpisy cirkvam... „Cirkevné Listy“ 1887/2. sz.
¹²⁵ Dubniczay István: Metamorphoses orthodoxae religionis in... comitatu... Trenchin... 1737, 67–68. pp.
¹²⁶ Rale Kočišová i. m. 38–39. pp.
¹²⁷ ŠA, Bý RF, no. 15 és 16.
¹²⁸ OK, fasc. 171. no. 10.
¹²⁹ ŠA, Bý RF, no. 17.
¹³⁰ MOL, N178 és N79, Trencsén vm., Frivald
¹³¹ ŠA, Bý RF, no. 20, no. 22, no. 23, no. 27, no. 28, no. 29, no. 30.
¹³² MOL, C30
¹³³ ŠA, Bý RF, no. 21.
¹³⁴ ŠA, Bý RF, no. 31.
¹³⁵ ŠA, Bý RF, no. 32 és 33
¹³⁶ Rale Kočišová i. m. 38–39. pp.
¹³⁷ ŠA, Bý Matriki, Frivald I. 253. p.
¹³⁸ ŠA, Bý Visitatio Canonica 1728, Frivald
¹³⁹ Fallenbüchl Zoltán: Az 1738/39 évi diákösszeírás. Bp., 1985. (továbbiakban: Fallenbüchl i. m.).
¹⁴⁰ Vele párhuzamosan egy ideig járja a Tužinec, de van adat a Tužinčinsky és Tužinsky alakra is. A Tužinčin „Tužinča” („Tužsinai nő”) leszármazottja. A -ča: becézőképző.
¹⁴¹ Előfordul a Dorin, a Dorina, sőt Tužinčin-nal analóg Dorinčin is.
¹⁴² Azaz kiejtve Buja, csúfnévként. A hatóságok nevezik őket így.
¹⁴³ Olykor Dulich, Dulin, eredete dül („bánya, völgy”) – cseh szó.
¹⁴⁴ Olykor Beczina, Beczinsky, eredete beci (e. becsi „pince”, „akna”) román szó, az előbbi dül-lal rokon jelentésű, ezt használja a család.
¹⁴⁵ Tekintve, hogy italmérettel foglalkozik.
¹⁴⁶ ŠA, Bý RF, no. 19.
¹⁴⁷ Ez kun jogszokás. Ezzel analóg az eddigiekben többször leírt jelenség, t. i. hogy a testvérekközösen illetve felváltva járnak el.
¹⁴⁸ Lombardini i. m.
¹⁴⁹ Kočišová i. m. 24. p.; MOL, A 39, 1778: 2739. 1779: 1632, 1781: 503 és 1388.
¹⁵⁰ MOL, C 30.
¹⁵¹ ŠA, Bý Trenčianska Župa, Conscriptio Nobilium, Genealogiae, Frivaldszky családfa.
¹⁵² Fallenbüchl i. m.
¹⁵³ ŠA, Bý Trenčianska Župa, Conscriptio Nobilium
¹⁵⁴ Vlastivedný slovník.
¹⁵⁵ ŠA, Bý RF, no. 46.
¹⁵⁶ ŠA, Bý RF, no. 47, 48, 49 és 51.
¹⁵⁷ ŠA, Bý RF, no. 38 és 49
¹⁵⁸ Fojtik i. m.
¹⁵⁹ ŠA, Bý RF, no. 44 és 45.
¹⁶⁰ Šadlák, Pavol–Pekná, Beata: Dejiny pútnickeho mesta Frivald-Rajecká Lesná, Bratislava, 1991, 9–10. pp. (továbbiakban: Šadlák–Pekná i. m.).
¹⁶¹ Kočišová i. m. 26. p.
¹⁶² ŠA, Bý RF, no. 53, 54 és 55.
¹⁶³ Lombardini i. m.; Pallas Lexikon.
¹⁶⁴ A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája II. Bp., 1897. 62. p.
¹⁶⁵ Révai Lexikon.
¹⁶⁶ Machal i. m.
¹⁶⁷ Šadlák–Pekná i. m.

KÉRDÉS

Nobilis Franciscus KAPTA és Elisabeth JÁ-NOSSI fia Antonius KAPTA 1802. 01. 18-án született Nagylévárdon. Az ő életútja ismert. Ő az őse valamennyi ma élő Kaptay ill. Kaptay családnevű leszármazottnak.

Aki bármilyen adattal vagy ötlettel segíteni tud a szülők házasságkötésének, esetleg születésének helyszínével, vagy időpontjával kapcsolatban, az szíveskedjen azt tudatni

Kaptay György
 2932 Almásfüzitő
 Rákóczi u. 5/4
 Tel./Fax: (34) 348-733.

KISEBB ROVATOK

A NÁDASDY-HUSZÁREZRED TISZTI GALÉRIÁJA BETLÉREN

Magyarország egykori nagy főúri magángyűjteményei közül alig néhány vészelte át sértetlenül a XX. századot. E ritka kivételek közé tartozik a betléri Andrássy-gyűjtemény, melynek számos kincse közül e kastélyban kiállított ezred galériára szeretném felhívni a figyelmet.

A harmincegy félalakos portréból álló együttest a kastély ebédlőtermének faburkolatába illesztették

1. Andrassy Karoly vezénylő ezredes, a tiszti galéria feltételezhető megrendelője. (Lt. sz.: B. 53., Képegy Bence fotója.)

bele a múlt század nyolcvanas éveiben végzett átépítés során.¹ A festmények zömén – három kivételével – felirat is található, amely tartalmazza az ábrázolt személy nevét és rangját. Ez igen szerencsés a datálás szempontjából: a képeken felbukkanó nevek és az ezred tiszti névsorán összevetéséből ugyanis kitűnik, hogy az 1763–64. évi tisztkart szemlélheti a látogató.²

1763-ban, a hétéves háború lezárása után az ezredet Magyarországra vezényelték és Abaúj, Zemplén valamint Ung vármegyékben szállásolták el.³ E békés időszakban készülhetett a betléri kastély ura, Andrassy Károly vezénylő ezredes megrendelésére ez a tiszti galéria, amely síkszerű, dekoratív, provinciális festésmódja alapján minden valószínűség szerint hazai piktor munkája.⁴ Csupán az ezredtulajdonos, Nádasdy Ferenc képmásának kvalitásai ütnek el az együttestől, amire szignatúrája egyértelmű magyarázatot is ad: 1764-ben Bécsben egy kiváló ismeretlen barokk mester festette.

A kissé fantáziaszegény, de rendkívül pontos festésmód segítségével kísérletet lehet tenni a három azonosítatlan személy egyikének meghatározására, az egyik ismeretlen tiszt mentéjén ugyanis jól látható a Mária Terézia-rend lovagkeresztje. Az 1757-ben alapított rend lovagkeresztjét az ezred két tisztje is elnyerte a hétéves háború alatt: 1759-ben báró Ignaz Geßler kapitány a kunersdorfi csatában, 1760-ban pedig báró Josef Graffenstein főhadnagy szintén Kunersdorfnál, Hochkirchnél és Landshutnál véghez vitt tetteiért.⁵ Mivel Graffenstein főhadnagy képmása ismert, s az ő mentéjén is ott látható a Mária Terézia-rend lovagkeresztje, a másik kitüntetett személy minden bizonnyal Ignaz Geißler kapitány.

A tisztek képmásait az ajtók és ablakok felett továbbíthat, igen provinciális modorban készült kicsiny csatakép egészíti ki, amelyek az ezred 1757. évi tevő

2. Bárá Josef Graffenstein, Kunersdorf, Hochkirch, Landshut hőse.
(Lt. sz.: B. 54., Képegy Bence fotója.)

kenységét szemléltetik, a kolini csatát, a breslauer ütközetet és Breslau ostromát, a leutheni csatát, Zittau égését, és egy meghatározatlan vízparti helység ostromát.

Ez az együttes a magyar huszárság történetének legbecesebb vizuális forrásai közé tartozik.

B. Szabó János

JEGYZET

¹ György Tibor: Kastélymúzeum Betliar Betliar, Betlér 1994. 11. p.

² Korda Ignác: Geschichte der K. u. K. Husaren-Regiment Graf Nadasdy No. 9. 1688–1903. Sopron, 1903. 17–18. pp.

³ U. o.: 112. p.

⁴ Cennemé Wilhelmb Gizella: A portré és a magyar nemesi társadalom. In: Buzási Enikő szerk., Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból. Bp., 1988. 32., 120–121. pp.

⁵ Hirtenfeld, Josef: Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder. Wien, 1857. I.k. 112–113. pp., 146–147. pp.; Feszeghy Ferenc, Rátvay Imre, Petrichevich György, Ambrózy György: A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Bp., é. n. (1943) 192. p.

A HERKE CSALÁD TÖRTÉNETE

A HERKE család XVIII. századi nemességigazolása

A Herke név már középkori okmányokban is előfordul. Pl. a Nagy Imre által szerkesztett Anjou-kori Okmánytár (1884) IV. kötete (1340–1346) 7. számú okmányában 1340. március 13-i keltezéssel szerepel „Herke filius Laurencii” (Herke fia Lőrinc): a 170. számú okmányban Eger 1342. november 13-i keltezéssel: „... et Herke fratre ipsorum...” (maga Herke testvére előtt): „... et Herke filii Michaelis...” (és Herke fia Mihály...). Arra azonban nincs adat a névazonosságon kívül, hogy ezen oklevelekben említett Herkéék és az alábbiakban bemutatásra kerülő Herke család között van-e összefüggés. Nagy Iván Magyarország családai... című könyvsorozat V. kötetében a Herke családról ez áll: „Herke család. Borsod vármegye nemeseinek sorában említetik Fényes E. Geographiájában”. A Dr.

Illéssy és Pettkó által összeállított „A Királyi Könyvek” jegyzékében a nemessége igazoltatását kérelmező Herke Mihályról ez áll: „Herke Mihály (Torna m.) n. i. Bécs 1798. okt. 5. LIX. 794.”

A Herke család története és leszármazása nyomon követhető abból a 96 oldalas összefűzött iratanyagból, amelyet 1794-től írtak Herke Mihály kérelmező nemességének igazolására és 1799. február 20-án zárták le. E 96 oldal számos magyar nyelven írott tanúvallomást, okmánykivonatot tartalmaz még 1686-ból is. E tanúvallomás idézésével kezdődik a Herke család ismert története.

A nemesség szerzésének körülményei vannak leírva az említett iratanyag 34–36.-ik oldalán, V. szám alatt, Gróf Czobor Mária vallomásában: „Mi Gróf

Czobor Mária Regina néhai tetkintetes és méltóságos gróf Csáki Pál uram özvegye:

...Saját szabad jó akaratum szerint valljuk e levelünknek rendiben hogy mi előttünk már alkalmas időtől fogva törekedvén becsületes emberek és fő rendek egy némi nemű Néhai Herke Mihály nevű Szádvári jószágunk béli Almási jobbágyunk fia Herke János mellett, hogy az gyermekségétől fogva Oskolában és annak utána emberek közt nevelkedve alkalmatlan volna a jobbágyi robotolás szolgálatra és inkább érdemes volna magaviseletéhez képest abból az állapotból felvétetődni, s szabadsággal megajándékoztatni: Azoknak törekedésére, s magának is alázatos supplicatiójára, mi őtet magát, maga személyében is Isten engedelmeiből született, s születendő gyermekeit, fiait és leányait s mivel azoknak is maradékait mind a két ágon levőket a paraszti igából, és a jobbágyának akármí névvel nevezendő kötelességéből kivesszük, fel szabadítottuk és végképpen meg-mentjük: úgy hogy soha többé minékünk Haereseinek és Legitimus Successorainknak (örökösainknak és jogutódainknak) semmi nemű jobbágyi szolgálattal, szerjással, robotával és adó fizetéssel nem fog, és nem fognak tartozni, hanem mind azoktól a teher viseléséktől, igáktól és kötelességektől, valamelyekkel szokott tartozni s jobbágyaságban, és zsellérségben lévő paraszti rend, ő és leszármazói teljességesen ment emberek légyenek: szabadon le-telepedhessenek, maradhasanak, többé minékünk, haereseinknek és legitimus successorainknak ő hozzája és haereseihez, s praescriptusaihoz nem lévén sem nem maradván semmi nemű Földes-Uri vagy asszonyi jussunk, kö-zünk és pratensionk. Lévén pedig ugyan az Almási Demes nevű szőlőhegynek nap-nyugat felől való részén a közönséges úttya közt egy szőlőtskéje ezen Herke Jánosnak, melly köteles szőlőnek nevezetik, azt is azon egyuttal Dézsma, Hegyvám, és egyéb abból s attól járó akármí névvel nevezhető adózásoktól, fizetésektől felszabadítottuk: úgy, hogy azt mint maga sajáttyát szabadon bírja, és annak termését az ő idejében szabadgyában szedgye, szűrje, és oda vigye, valahová akarja – minden tartozás, dézsmálás, és egyéb tüle való fizetések vétele nélkül. Herke Jánosnak magának és praescriptusának, hogy valamikor nékik Isten arra való erőt, s tehetséget ad mind magoknak a mi kegyelmes Urunktól Koronás Királyunktól ő felségétől Nemesi Szabadságot és Czimeres Levelet impetrálhassanak és azt valamely Vármegyében akarják ottan békével s bátorságosan publikálathassák, s mind azonkívül szőlőtskéjének kiváltságára Királyi Consensust Statatoriát szerezhessenek, amelyeknek erejével azon szőlőtskéjének szabados, örökös birodalmába iktathassák magokat: Mind ezek iránt hozzája mutatott Földes-Asszony kegyelmességünknek meghálálására ő is tett le, és fizetett mi számunkra száz magyar forintokat: mellyeket tőle fel-véven adtuk néki az örökös exemptionál (kiváltságos) Levelünket saját kezünk írásával és pecsétünkkel megerősítve.

Dátum: 6. Február. 1686. Gróf Czobor Mária Regina."

Fenti tanúvallomás érdekesen tartalmazza a nemesség szerzés körülményeit: a gróf Csáky Pál szádvári birtokán élő Herke Mihály jobbágy tehetséges János nevű fiát iskoláztatták, majd e birtokon tisztartóként dolgozott, így képes volt 100 magyar forintért földesurától kiváltságos levelet és szőlőbirtokot szerezni, amelynek alapján a királytól nemesi szabadságot és címeres levelet kérhetett.

1. Lipót császártól és királytól kapott címeres ne-

mesi oklevél 1687. január 26-án a királyi magyar cancellárián Bécsben, valamint 1687. június 11-én a Torna megyei Tornán Betskeházy Zsigmond nótárius által lett kihirdetve, amelyben Herke János és felesége, Szabó Mária lett nemesítve. Eszerint a címer rajza és leírása:

Egyenesen álló kékszínű pajzs, a pajzsmező alapján zöld mezőn zárt könyvön álló fehér galamb csőrében zöld ágat tart. A pajzsra sisak támaszkodik tetején koronával, amin zárt könyvön fehér galamb áll csőrében zöld ággal (sisakdísz). A sisaktól játékos kecsességgel az egyik oldalon előlről aransyárga és kék, a másik oldalon fehér színű szalagok (takarók) terjeszkednek.

A Herke család leszármazására vonatkozó adatok a 14. oldal alján található, azonban az erre vonatkozó tanúvallomások alapján ettől sokkal bővebb leszármazás volt összeállítható, anyakönyvi adatokkal kiegészítve. Az 1794-ben nemesség igazolását kérelmező Herke Mihályra vonatkozóan a megyei bizottság előtt a tanúknak (16–17. oldal) az alábbi kérdésekre kellett válaszolni:

„1. Ismeri-e a Miskoltzon lakos Herke Mihályt, és az mintegy hány esztendő, mitsoda mester ember?

2. Herke Mihálynak ki lett légyen az édes atya, és az honnan, s ez előtt hány esztendő formán szakadt légyen ide Miskolcra?

3. Hogy a most inguiráltató Herke Mihálynak édes atya nemde nem azon Almáson lakos Herke Jánosnak természet szerint való fia lett légyen-e aki a Néhai Fel-séges Leopoldus királytól Nemesi Szabadságot nyert?

4. Azon Armálist látta-e avagy forgatta-e a Tanu és nevezetesen mitsoda címer lehetett rajta, ha tudja, beszéllye-meg?

5. Nemdenem emlékezik-e reá a Tanu, hogy a mostan inguiráltató (kérelmező) Herke Mihálynak az édes Attya Ferentz mostan is élő Nemes Miskoltzi Juditot feleségül magának addig el nem nyerhette, míg magát hiteles Tanubizonyás-tevő levéllel Almásról való Nemesembernek lenni meg nem bizonyította...?

6. A kérelmező édes attya Ferentz Almáson laktában ugyan mindenkor Herke néven hivatott. Miskoltzra vévén pedig lakását mind Herke, mind Herge, de többször Herge néven neveztetett, a Tanu pedig nevezetesen hogy hívta, beszéllye-meg?

7. Mostan inguiráltató Herge Mihálynak hány élő fiai légyenek nevezet szerint a Tanu ha esmérí, számlállyá elől?"

Részletek az első tanú, a 94 éves Vályi Kováts Sámuel vallomásából:

„Herke Mihályt jól esmérí, és tudgya hogy kulatsos mester ember az Avas hegy alatt lakik, s mintegy 52 esztendő. Édesattya Herke Ferentz volt, és ez előtt mintegy 60 esztendővel származott Miskoltzra legényke korában, Torna vármegyéből Almásról. Őtet még akkor megismeré, midőn ez előtt 70 esztendővel a mesterséget gyakorolni faluról falura járván Almáson a Herke Ferentz atya házánál megfordult, és neki mind testvéri öccsének Sándornak, sőt az attyoknak az öreg Herke Jánosnak nadrágokat és dolmányokat varrott.

...Almáson esett mulatásában az öreg Jánosnak egy kedves rokonja a házához jött, és ott nemesedések előhozódván, s maga meg-nemesedésével dicsekedvén előmutatta mindnyájok előtt az Armálisát és ekkor beléje tekintvén látta hogy a Leopoldus császár adománya és fejér galamb címerű volt... Ferentzel az esmeretség miatt esett meg az is, hogy minekutána itt Miskoltzon Miskoltzi Juditot a Nemes Miskoltzi Péter uram leányát akit feleségül akart vala el-venni, néki mind addig oda adni nem akarták vala, míg a maga Nemességét meg nem bizonyította. ...Három fiait tudgya az Inguiráltatónak az első Ferentz Szabó mester ember, a második Mihály kulats csináló a harmadikat pedig Józsefnek hívták. Materialista inas, de ezzel nem igen esmeretes.”

Miskoltzi János 88 éves tanúvallomásából részlet:

„... Maga volt oda a Tanu Herke Ferentzel Almáson a nemessége felől szóló Tanu-bizonyosság-Levéleért, innen tudgya hogy a kérelmező attyának addig oda nem adta Miskoltzi Péter a maga leányát Juditot valamíg Almásra fel nem ment, és onnan nemessége felől Levelet nem hozott. Elhozván ellenben azután a nemessége felől való Tanu-bizonyóságot, egyszerűben oda adatott néki a Leány.”

Részlet a 66 éves nemes Hideg István vallomásából:

„... A kérelmező attya Herke Ferentznek hívatatott, ezt is jól esmérte, mivel a Tanu attyának Hideg Jánosnak nagy puskás pajtása volt, és sokat járt a tanú attya házához és innen szóbeszéd között hallotta azt is tőle beszélni, hogy... Almásról származott le Miskoltzra és hogy néki szöllője is van.”

1794. május 16-án nemes Vályi Kováts Sámuel kiegészítő vallomása (26. old.):

„Mintegy húsz esztendő vagy huszonegy voltam akkor, mikor vándorlásom közben Almáson Herke Jánosnál megfordultam, s csak hamar azután a két fiai Ferentz és Sándor közül az ifjabbik tudni illik Sándor megholt. Ferentz pedig még akkor csak siheder legényke volt.”

Nagy Erzsébet, 83 éves tanú Herke János családjáról a következőket mondja (30. old.):

„Herke Jánosnak első feleségétől négy gyermekei valának, az első hívatott Erzsóknak és ugyan az az Almáson ment férjhez Nemes Kakas Jánoshoz. Másik Anna nemes Czibere Istvánhoz hasonlóképpen Almáson menvén férjhez: Sándor nőtlen korában ugyanitt Almáson meghalozott. Ferentz pedig mostoha annyával. Die Erzsébettel (2-ik feleség) mint különben parasztházból származott személlyel nem egyezkedvén... Miskoltzra vette lakását. Tudja még a Tanu, hogy néhai nemes Herke János anyja jó nemesi házából származott... Bakó nevezetű.

A Tanu édes attya 30 esztendeig... nála szolgált és testamentom szerént egy pár ökröt, és egy Demes nevezetű mintegy két ember kapálló szöllőt néki hagyott. ... melyet a Tanu testvérjé-

nek gyermekei Nagy István és János mái napiglan békességgel bírnak.”

Részlet nemes Lippay Lajos (49 éves) vallomásából (31. old):

„... Vallja továbbá a Tanu, hogy mivel néhai nemes Czibere István ipójánál 18 esztendeig lakott, és az íráshoz keveset ért (:mostoha időkbén szülei által együgyüen felneveltetvén:) az említett ipája levelei közt hevert és felesége által Herke Armálisnak mondatott, nagy fehér viasz petsétét sógorával, ki Sepsiben lakott, de már megholt, Nyerges Mihállyal le szakasztotta, ketté törte, véle fel osztozott és azzal Cszimát varró darabra fonalakat készített, hasonló képpen rajta függő selyem sinórját mely kék, sárga és veres sodrott selyemből volt le vette, és magok közt mint Dohányos emberek osztván pipa-szárakra feltsinálta. Ugyan ezen Ármalist idő jártával Inguiráltató Herke Mihály Uramnak ez előtt két esztendővel mint vérnek, csupán atyafiságos indulatból által adta.”

A tanú szerint ipája, nemes Czibere István művelte a Miskoltzi Herke atyafiak szőlőjét Almáson, melyet tőlük ipája megvásárolt, és a tanú (Lippay Lajos) birtokában volt.

Az 1702-ben Torna vármegye szolgabírája. Bartók János által vezetett peres eljárásban Istvánfi Mátyás adósságlevele így szól: (37–38. old.)

„Én Istvánfi... bizonyos szükségemben reguirálván ttes és Ngos Páklin Miklós urat tíz-egy néhány kölcsön pénz adása felől Szádvári Tisztartója Nemes Vitézlő Herke János Úr által az ő maga Comissiójából. Adott nékem Herke Úr a fel-földi válor szerint egy poltúrát három pénzbe számlálva. Ötven egész forintot és egy pénzt, idest ft. 50,-, mely summa pénzt ő kigyelmétől mai napon plenarie fel-vévén köteleztem magamat arra, és succesoraimat, hogy azon költsön pénzt az ő titulált urának mint Nagy jó Uramnak ő Nagyságának becsülettel nemsokára megtéríteni és említett Tisztartó Úrnak ő kigyelmének kezébe adom... Ennek nagyobb bizonyosságára adom ezen kezem írásával és szokott petsétemmel megerősített Leveletem.

Almáson Die 7 Abril 1690. Mathias Istvánfi.”

Herke János kuriális félház és tartozékainak szerzéséről Farkas János és Nagyieki János tornai nótáriusok által Almáson hitelesített, 1713. dec. 16-án kelt okmányban a következők vannak (39–40. old.):

„... Almáson lakos Nemzetes és Vitézlő Herke János Uram ugyan Almásra Maga residentenális házához hívata in Anno 1690 die 10-e Aprilis Almáson Néhai Istvánffy Mátyás, és Betskeházi Sigmond vér atyafiaktól aguirált Bakó Név szabad félház-hellyről ... hogy az említett fél-ház helyet Istvánffy Mátyás és Betskeházi Sigmond uraiméktől ő kigyelmektől aguirálta és vette két-száz Magyar forintokon harmintz esztendőig, ugyan azon félház szabad helyen engedtetvén házok és egyéb alkalmatosságok építésére Száz Magyar forintokig. Nem különben ugyan azon fél-ház hely végén való egy csűr is azon Curiális félház helyhez... szántóföldekkel, rétekkel egyéb pertinentiájival és nevezet szerint pástyával, mezeivel, legeltető helyeivel, erdeivel. Berkével, szabadsággal, mind azon úsússokkal, s jussokkal, valamelyekkel azon említett felek éltek, és bíráják...”

Molnár György 76 éves Zsércen lakó tanú Herke Mihály gyermekkorára így emlékszik 1796-ban (69–70. old.):

„Herke Mihályt jól ismeri, mert ez előtt mintegy 46 esztendővel az említett ember kilentz vagy tíz esztendő árva korban innen Miskoltzról valami Kupás Márton Miskoltzi kulats-csináló által Halasi Istvánnéhoz Zsértra hozattatván az inguiráltató édes anyjának testvéréhez, a Tanu pedig Halasihoz mint sógorához járatos lévén az Inguiráltatót Halasinál kezdette megésmerni, és tudgya, hogy ott Halasinál darab ideig tartózkodott, onnan pedig Egerben az akkori Püspök Barkótyó ő excellenciája udvarában kuktának ment, de onnan is idővel el-jövéen Zsértra jött vissza, és Szabó János Zsértzi lakosnál szolgálatba állván eztet két esztendeig, az után Vasas Jánost és két esztendeig, sőt harmadik gazdáját is Lukáts Jánost két esztendeig szolgálta, akkor azonban már jól felnyúlt fiú lévén az akkori katona világban katonának akarta a Hellység elfogatni, ezt pedig az Inguiráltató észre-vette és Zsértről Miskoltzra vissza jött, s itt Miskoltzon darab ideig Barkassy Uramnál kotsiskodván végre azt is le-tette, és Kulatscsináló Mesterségre adta Magát Miskoltzon telepedvén.”

A 72. oldalon Gebura István 52 éves Miskolci tanú így vall:

„Jól esméri az öreg Herke Mihályt, mert még gyermek korában Miskoltzon a Bakó András házában lakván, s az öreg Herke Mihály is mint nőtlen Mester ember ugyan azon hajléknak egyik végiben lakván vélek megésmérkedett, tudgya, hogy ott le-telepedvén a Miskoltzi Tizedesek, nevezetesen valami Hegedűs nevű gyakran reá járt az öreg Herkére hol a portzió fizetés, hol más egyéb paraszti teher viselés iránt, de az öreg Herke mindig el-utasította őket, mondván: hogy ő nem fizet semmit is: mert nemes ágyból való, s ha módgya volna benne, meg is mutatná igazságát...”

Később, miután megkapta Lippay Lajos rokonától a „Herke Armálist” Herke Mihály, annak eredetiségét Budán, 1796. nov. 2-án hivatalosan elismerték (l. 64–66. oldalon lévő latin szövegű okmánymásolatot).

Az egyházi anyakönyvről Bizony Sámuel csabai (hejőcsabai) prédikátor így vall (81. old.):

„Mostani már jó rendben lévő Matriculája kezdődik 1774 esztendőben Április Havának 8-ik napján. – Amely ez előtt való jegyzések vannak, azok sok fogyatkozásokkal, és híjjánosságokkal telyesek, s azok is tsak 1765-ik esztendőben Januariusnak 20dik Napján kezdődnek. Ezekről így tesz tanúbizonytságot Csabán die 1-Julii 1797. Bizony Sámuel prédikátor.”

Almásy József Borsod megye szolgabírája így vall (82–83. old.):

„Alább írt Tekintetes Borsod Vármegye szolgabírája adom tudtára ezen Bizonyító Levelem mellett, hogy a Miskoltz városának becsületes Lakosa öreg Herke Mihály Uram F. királyához, így édes Hazájához is viseltetett igaz hűségének megbizonyítására,

ezen F. Nemes Megyében ki állítandó Insurrectionális sereg közzé maga önnön jó szántából egy katonát igirvén azt egész készséggel az egész Tettes Nemes Vármegyében legelső ki állította legyen: sőt ezen Hazájához mutatott hívségét olly el-szánt szívvel hajtotta végre, hogy az édes atyai szeretetét kevesebbire tartván a Haza szolgálattyanál, önnen kedves fiát is Herke Mihályt fel öltöztetvén, és minden hozzá tartozandókkal fel-ékesítvén F. Királyunk és édes Hazánk szolgálattá adta, a kitis a ttes Nemes Vármegye tudván természetes jó hajlandóságait, s visceletét, úgy tehetségcit is. Strázsa Mesteri hivatallal meg ajándékozni, s kinevezni méltóztatott. Mellyről is adom ezen Bizonytságot-Levelemet. Miskoltz, 30. Juny. 1797.

Ttes Nemes Borsod Vármegye V. Szolga-Bírája
(Tenor Producti sub no. XII.: 82-83. old.) Almásy József”

A Documentum sub No. XIV (83–84. old.) így szól:

„Bizonyítás arról, hogy Vitézlő Herke Mihály Uram az 1797-ik esztendőbeli Insurrectionál magát önként Feleséges Fejedelmünk, s édes Hazánknek oltalmára fel-ajánlván előbbenis a Tekintetes Nemes Borsod Vármegye által első Strázsamester, annak utána pedig szorgalmatos igyekezete által jutalomul All-Hadnagyi hivatalra emeltetett.

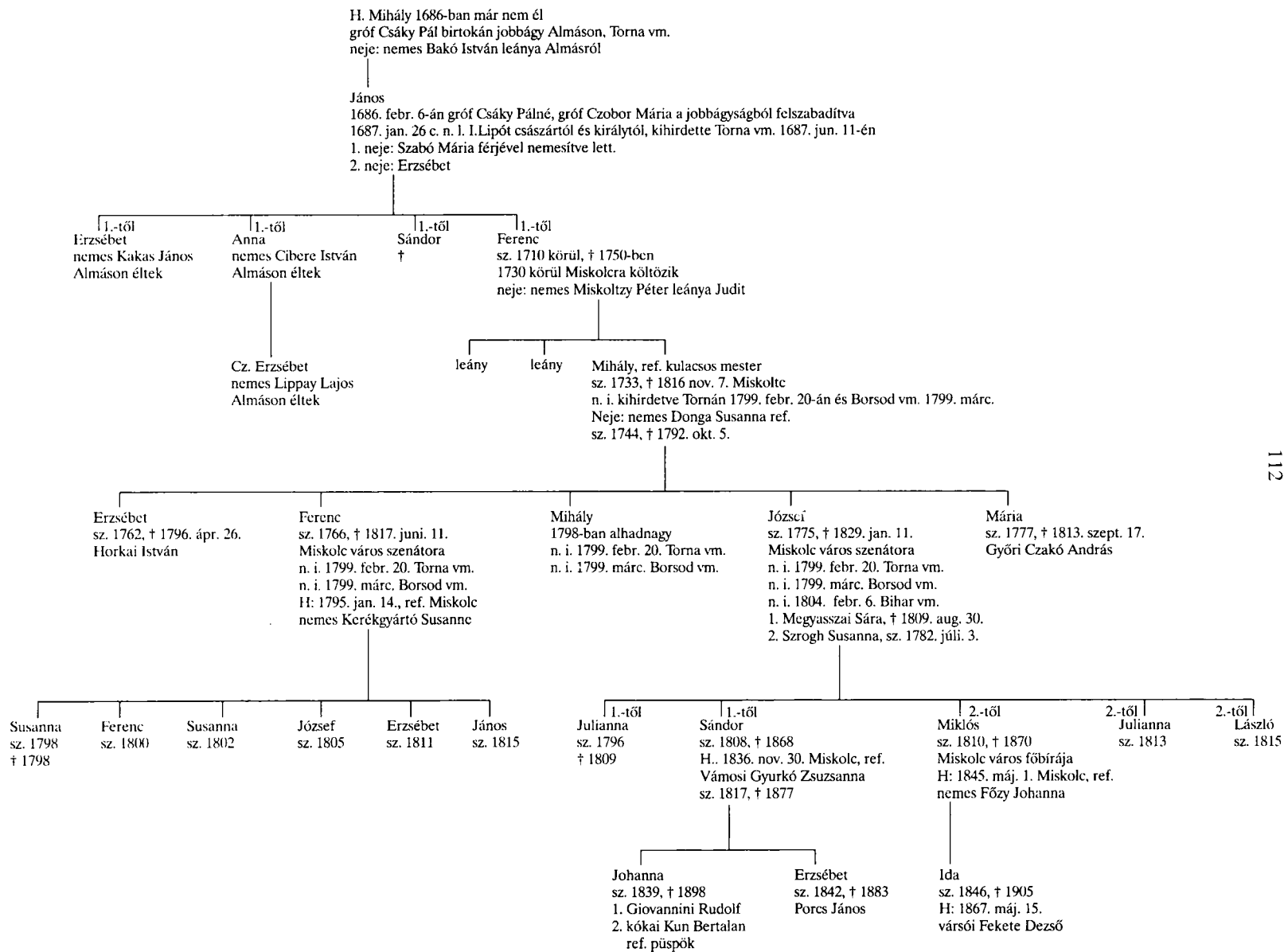
Hogy pedig fönt nevezett Herke Mihály Uram 7 hónapok alatt magát a Nemes – Felkelt Seregnél szorgalmatosan, híven és jámborul viselte légyen, és hogy a seregnek gyakorlásában, s a jó rendnek fel-tartásában maga részéről is Tisztsége is hivatala szerént minden lehetségeseket (:a mi egész meglegedésünkig:) elkövetett, azt hivatalosan bizonyítjuk. Költ Miskoltzon. Bőjtelőhavának 10-ik napján 1798dik Esztendőben. Több Tekintetes Nemes Vármegyéknek első Tábla Bírája, és a ttes Nemes Borsod Vármegyei felkelt Nemes Seregnek választott Fő Vezére Radvánszky Ferentz m.p. Császári Királyi Major, és ugyanaz a fent nevezett Nemes Seregnek második Vezére Kenessey Gábor m. p.”

Mіндеzen tanúvallomások eredményeül, valamint az eredeti „Herke Armális”-nak Budán, 1796. nov. 2-án történt hivatalos elismerése alapján Herke Mihály és 3 fia, Ferenc, Mihály és József nemességét igazolták, amit 1799. febr. 20-án Torna vármegyében Tornán, és 1799 márciusban Borsod vármegyében kihirdettek. A legkisebb, iskolázott fiú, József mint debreceni cívis és kereskedő 1804-ben Bihar vármegyétől kérte – valószínűleg adóztatási okok miatt – nemessége igazoltatását, amit az előző, részére is szóló nemességigazolások alapján Nagyváradon, 1804. február 6-án kihirdettek.

A tanúvallomások alapján összeállított és anyakönyvi adatokkal kiegészített Herke leszármazás az alábbi:

Somogyi Gábor

A HERKE család leszármazása

KÁLLAY ISTVÁN

(1931–1998)

Gyásza van a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaságnak. Hosszantartó, súlyos betegség után elhunyt Kállay István, társaságunk elnöke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelem Segédtudományai Tanszékének professzora, akadémiai doktor, több mint egy tucat tudományos könyv és több száz tudományos tanulmány írója.

Pedagógus családból származott. Szülővárosában, Orosházán folytatott elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányai után 1949 és 1953 közt Budapesten, történelem–levéltáros szakon Kumorovitz L. Bernát, Lederer Emma, Sinkovics István és Wellmann Imre tanítványaként folytatott egyetemi tanulmányokat. A Magyar Országos Levéltárban eltöltött gyakornoki év után 1953–1956 közt a Baranya megyei Levéltár munkatársa, 1956–1959 közt a Fejér megyei Levéltár igazgatója, 1959–1966 közt Bécsben, a Staatsarchivban magyar levéltári delegátus. Ezt követően csaknem másfél évtizedig a Magyar Országos Levéltár családtörténeti osztályának a vezetőjeként dolgozott, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelem Segédtudományai Tanszékének a vezetőjeként mint egyetemi tanár 17 éven át a leendő történelemtanárok és levéltárosok százait oktatta. Mindemellett tartott órákat az Állam- és Jogtudományi Kar hallgatói számára is.

Kállay István negyven éven át folytatott tudományos munkássága során számos témával foglalkozott, legszívesebben azonban a XVIII–XIX. századi magyar városi és uradalmi kormányzat (igazgatás) kérdéseit művelte. Ez utóbbi témakör hozta közel a történeti segédtudományokhoz, mindenekelőtt a birtokok öröklésének a vizsgálata szempontjából nélkülözhetetlenül fontos genealógiához.

Publikációinak szakmai elismerése nem maradt el: 1958-ban „Árpád-kori törvényeink és a Ruszkaja

Pravda” c. tanulmányával egyetemi doktor. Megvédte „Szabad királyi városaink gazdálkodása Mária Terézia korában” c. kandidátusi értekezését, 1977-ben „A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848” c. disszertációjával a történelemtudomány doktora (akadémiai doktor) tudományos fokozatot nyerte el.

Élénk részt vállalt a tudományos és a politikai közéletben. Hosszú ideig szerkesztőbizottsági tagja, majd egy évtizeden át felelős szerkesztője volt a Levéltári Szemlének, részt vett a Levéltári Közlemények szerkesztőbizottságában, sőt Magyar Herold címmel, új, a történeti segédtudományok művelésére szánt kiadványsorozat megalapítására is kísérletet tett; ennek azonban csak egy száma látott napvilágot, az újra megjelenő Turul vette át a funkcióját.

Az elmúlt rendszer vezető köreihez fűződő jó kapcsolataira támaszkovva Kállay István közreműködött abban, hogy (eredeti megalapításának a centenáriumán) ismét „feltámadjon” a Rákosi-rendszer által működésének megszüntetésére kényszerített Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, és a későbbiekben újra megjelenhessen az ugyancsak önkényuralmi parancsra szünetelő folyóiratunk, a Turul.

Ő volt az első, aki – e sorok írójának a társaságában – beadvánnyal fordult (az akkor még kollektív államfői testülethez) a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához indítványozva a történelmi magyar államcímerekhez való visszatérést.

Vitakész tudósi és politikai személyiség volt, aki céljaiért küzdve egyaránt szerzett lelkes barátokat és engesztelhetetlen ellenfeleket. Most már újraalapító elnökünk nélkül kell folytatnunk munkánkat, a történelem segédtudományainak a művelését társulatunk célkitűzéseinek a szellemében.

Bertényi Iván

KÖNYVISMERTETÉS

*WILDNER DÉNES: A történelmi Magyarország egykori területeinek helynévtára.
A vármegyék névanyaga a 20. században. 31 térképpel. Névmutató.*

Sajtó alá rendezte és a névmutatót összeállította GÖLLNER, RALF THOMAS.

Studia Hungarica 44. és 45. kötet. Ungarisches Institut kiadása, München. 1996. 1998. I. k. / 646. oldal, II. k. / 539. oldal. ISSN

A magyar és német nyelvű mű adatainak kiindulópontja az 1900. év. Felöleli a Trianonban elcsatolt 9053 és Párizsban Csehszlovákiához került 3 községnek az adatait, továbbá az 1918 óta belőlük kivált és önállósult 1883 helységet. A szócikkekben kimutatott név- és közigazgatási változások száma mintegy 36 400, így a helynévtár kb. 47 300 eredeti helységne-

vet és időközi adatváltozást tartalmaz. A II. kötetben az Osztrák–Magyar Monarchia múlt századi történelmi német helynevei is megtalálhatók, ami kiválóan használható mind a magyar mind a külföldi kutatók számára.

Nagybákay Antal Zelmos

ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája, 1301–1457.

I–II. Az MTA Történettudományi Intézete kiadása, Bp., 1996. Historia könyvtár, kronológiák, adattárak 5. k. XXXIII. + 565 ill. 266 oldal. ISSN

Igen nagy és gondos munka nyomán született, rendkívüli értékű könyvet tarthat kezében a genealogus – és még sorolhatnánk a részterületeket, de mondjuk ki – a történész, aki érdeklődik vegyesházi királyaink idejének története iránt, kiemelkedő, alig értékelhető túl a segítség, amit ez a könyv történetünk kutatójának adhat. Mielőtt reátérnénk a mű ismertetésére, célszerű értékelésünket néhány gondlattal, illetve néhány rokon műre való utalással alátámasztanunk. „Az archontológia nem hálás történetírói műfaj... Éppen ezért nem sokan... vállalkoznak erre a fáradságos, kevés dicsőséggel kecsegtető munkára” írta Kállay István a Fallenbüchl Zoltán újkori archontológiájához írt előszavában. E szavak igazsága vitathatatlan, még akkor is, ha tudjuk, hogy Engel Pál művét a Confédération Internationale de Généa-

logie et d'Héraldique Prix Brant IV. de Koskull Díjjal tüntette ki.

A mű nevének megfelelően a hatalom birtokosait, „archontes” sorolja fel. A felső határ egyértelmű: királyainkat főlöleges lenne számba vennünk, a bárók viszont; nádor, országbíró, vajdák, bánok stb. már természetesen szerepelnek. Követik őket a főpapok, majd a kancellárok. A következő, igen terjedelmes csoportot az ispánok képezik. Itt elsősorban a megyék ispánjai szerepelnek, alispánt már jóval kevesebbet találunk, az ő nevüket – nyilván kisebb szerepük folytán – kevésbé őrizték meg az okmányok. A megyés ispánok mellett itt találjuk a székely ispánokat, a kunok bíráit a csepeli ispánokat (lényegében a királynéi uradalom offiálisait) is. Ez a terjedelmes felsorolás 87 közigazgatási egységre terjed ki. A vár-

nagyok és várbirtokosok jegyzéke 703 királyi, illetve magánkézben lévő várra terjed ki. Itt a szerző az összes rendelkezésére álló adatot közli (eltérően az előző fejezetektől), mégis nyilvánvaló, hogy adatai igen hézagosak. Ágasvár hajdani várának (1465-ben már rom) pl. egyetlen várnagyát sem ismerjük, vélhetőleg ezen a további kutatás sem fog változtatni. Az aula tagjai, illetve a főrendek és országgyűlési követek címet viseli a két utolsó fejezet, amelyekben igen különböző társadalmi állású személyek kaptak helyet. Szerepelnek itt udvari lovagok (miles), apródok, relátorok (akik az oklevelek relációs jegyzékében szerepelnek) stb. Ez az a kör, ahol a teljesség igényével végképp nem léphetünk fel.

A szerző maga is tisztában van a munka hézagosságával, hiányaival „bizonyára nem teljes, de legalább viszonylag megbízható alapot nyújtson” írja az előszóban. Vajon vannak hibák a műben? Bizonyára. Vajon mennyi? Ezt felmérni éppúgy reménytelen vállalkozás, mint a hibátlanság ábrándjának kergetése. Mégis, a következőkben megkíséreljük – egy igen csak rövid minta, az óbudai várnagyok alapján – a hibákat vagy talán inkább a pontatlanságokat, a más-ként is értelmezhető, a kiegészítendő, pontosítandó, illetve pontosítható tételeket áttekinteni.

Engel 15 óbudai várnagyot és három alvárnagyot ismer. Ez – vélhetőleg – a teljes lista kisebbik hányadát teszi csak ki, további adatok felfedezésére, az ismert okok miatt azonban aligha van remény. Rupp Jakab 1868-ban még csak 11 adatot közölt, de ezeknek a nagyobbik fele is hibásnak bizonyult.

Később a helyzet ugyan javult, de még Bártfai Szabó 1938-as jegyzéke is tartalmaz hibákat, így a jelen mű vitán felül a legrészletesebb és legszabatosabb közlésnek tekintendő. 1421-ben bukkan fel Armirar Fülöp, aki Borbála királyné várnagya volt. E család nem szerepel a szakirodalomban. Nevét Kumorovitz is említi archontológiájában, ilyen formában: Philipus dictus Armicar castellanus castri Veteribudensis. Az Engel által használt Armirar alakot tartjuk helyesebbnek, de ez csak vélekedés. Célszerű lett volna a másik alakra is utalni, és főleg hasznos lett volna megemlíteni, hogy ez dictus név. Ennek a nyomán ugyanis feltételezhető, hogy a nevezett személy nem örökölte a nevet tovább. Lehetséges természetesen

az is, hogy a név tovább élt, de magyar alakban: Fegyverhordozó, Fegyveres, vagy valami hasonló is válhatott belőle. (Az utóbbi névre bőven van adatunk.) A következő a sorban az 1429-ben szereplő Makrai Benedek és Gyepüi János, akik egyidőben töltötték be tisztüket. Valószínű, hogy ők valóban párhuzamosan töltötték be hivatalukat, ilyesmire a Corpus Jurisban is találunk utalást, mégis – mivel e tény kevésbé ismert – talán célszerű lett volna utalni rá. (Annál is inkább, mivel másutt alig találkozunk két várnagy párhuzamos szereplésével.) Ami a nevük írásmódját illeti, mindkettőjükénél mást javasolunk. Benedek minden bizonnyal a Szatmár vármegye szabolcsi peremén fekvő Makra faluból származik (több tucat oklevél említi a XIV–XV. században élt, ide való nemeseket, de Makra, de Macra alakban), a Makray név viszont 1425-ben bukkan fel először Erdélyben, majd rövidesen társul hozzá a felpestesi és vízszentgyörgyi előnév. A zavar elkerülése érdekében így célszerű a megkülönböztetés. Gyepüi János neve igen sokféle alakban szerepel: Seppy (téves olvasat), Gepy, Gyepy, tuójuk viszont, hogy a család az egykori Körös vármegye Gyepő nevű településéről való, így a Gyepői névalak tűnik helyesebbnek. (Egyébként Engel sem következetes az írásmódban az egyik helyen a Gyepi alakot használja.) Siebenlinden (Siebenlinder) János 1436–1437-ben volt óbudai várnagy. Neve tökéletesen szabatosan szerepel, ezt kell a helyes német névalaknak tartanunk. Elvértve Subenlinder, Sybinlinder és más alakok is előfordulnak, amin – ismerve az akkoriban erősen ingadozó helyesírást – nem csodálkozunk. Úgy véljük viszont, hogy a család a Héthársi nevet használta. János korábban ugyanis német környezetben élt, budai bíró (judex Novimontis Pestiensis) volt, egyik leánya is német férfihoz ment feleségül, így érthető a számos oklevélben fellelhető német névalak. Sok oklevélben viszont latinosan, Septemtiliis alakban találhatjuk a nevet. Héthársi néven szerepel pl. a Zsigmondkori Oklevéltár III. kötetének mutatójában is.

Záró gondolatként csak megismételhetjük: e mű igen nagy segítség a korszak kutatóinak. Nagyon jó lenne, ha a következő évszázadról is lenne hasonló kézikönyv.

Makra Zsigmond

ENGEL PÁL: *A temesvári és moldvai szandzsák törökkori települései. (1554–1579) A Dél-alföldi évszázadok sorozat 8. k., Szeged, 1996. 188 oldal, 1 színes térképmelléklettel*

Hazánkról az idők folyamán igen sok helységnév-tár jelent meg. Aki e kérdésben valamennyire is járatos, ismeri Fényes Elek múlt századi Geographiai szótárát, de eszébe juthat a földrajzi nevek etimológiai szótára, vagy éppen Lipszky térképének szabatos helységnévtárral ellátott új keletű kiadása. Mi hát az új Engel Pál művében? Teheti fel a kérdést. Mielőtt felelnék e kérdésre, át kell tekintenünk hazánknak, különösen pedig a déli végeknek sanyarú történetét.

Jól tudjuk, hogy a 150 éves török uralom rendkívüli pusztulással járt, e pusztulás mind a középkor okmányanyagát, mind a középkorban virágzott településeket oly hihetetlen mértékben tönkre tette, hogy a harmadik honalapításként is emlegetett újratelepítéskor a legtöbb hajdanvolt településnek a neve, helye is feledésbe merült. E példátlan felejtésre jellemző, hogy a megyék újjáélesztésekor Torontált Békessel kívánták volna egyesíteni, aminek fő akadálya az volt, hogy nem tudták: Torontál megyét merre is kell keresni?

Az a vidék, amelynek egy hányadát a középkorban Temesköz, majd pedig a török idők után Bánság (Bánát) névvel jelöltek még reménytelenebb helyzetben volt az újratelepítés kezdetén, mint az országnak többi, ugyancsak törökdúlás sújtotta része. Vidékünket ugyanis a török 1375-ben háborgatta először, 1390-től pedig a betörések rendszeressé váltak. Itt tehát a közismert 150 éves török időszak előtt még egy 150 évnyi török pusztítást kell illeszteniünk. A falvak pusztulása már az 1400-as évek elején megindult, majd Zsigmond halála (1437) után különösen felgyorsult. A magyar lakosság elpusztult, vagy elvándor-

olt, elhagyott falvaikat sok helyen szerbek foglalták el. A régi helynevek kiestek az emlékezetből, vagy torzított, a szerb nyelvhez igazított formában éltek tovább.

Ezek után talán fölösleges a kérdés, hogy mire való egy ilyen mű, a helyénvaló kérdés inkább az, hogy hogyan lehetséges egyáltalán – nem eleve reménytelen vállalkozás-e – megkísérelni a vidék középkori településhálózatának rekonstruálását?

A megoldást a török defterek adják, ezek a mind személynévi, mind helynévi gazdagságukat figyelembe véve, rendkívüli értékűnek mondható, és többnyire mind a mai napig kiaknázatlan források. A török uraiom kezdete, 1552 után már 1554-ben, majd pedig 1566–1569-ben, végül pedig 1579-ben készült ilyen összeírás. E deftereknek túlnyomó hányada ezideig ismeretlen volt.

A közölt, jó 1100 pusztá, falu és város neve igen becses adathalmazt képez, ami nagy nyeresége történelmi irodalmunknak. A munka értékét emeli a kiválóan sikerült térképmelléklet. Az adatok bősége különösen akkor válik nyilvánvalóvá, ha a művet összehasonlítjuk Csánki Dezső hasonló munkájával. Település és családkutatásunk még igen sokat nyerhet, ha akad kutató, aki nem ódzkodik a fáradságos és talán szerény elismerést hozó apró munkáktól, valamint akad kiadó, amely vállalja a mű megjelentetését és így a valóságos kincsesbányát jelentő defterek anyagából egyre több válik hozzáférhetővé.

Makra Zsigmond

LADÁNYI ERZSÉBET: *Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában. Márton Áron Kiadó. Bp., 1996. (Studia Theologica Budapestinensia. Vol. 15.) 194 oldal. ISBN 963 7947 566.*

A magyar jogtörténetírás, de a történetírás is meg lehetőségen mostohán bánt a városokkal. Kutatóinkat a nemesi Magyarország, az országgyűléseken és a nemesi vármegyéken történt események foglalkoztatták, az ország politikai történetében sokáig csak kisebb jelentőséggel bíró városok szinte fehér foltok maradtak. Míg pl. a flandriai Henri Pirenne-t már hazájának története is a várostörténet kutatására inspirálta, addig nálunk sajnos csak néhány jelentősebb munka szüle-

tett e tárgyban, az is még a két világháború között. Pl. Pleidell Ambrusé (A magyar várostörténet első fejezete – „Századok”, 1934.) Pleidell Ambrust műve megírásában többek között az is vezette, hogy visszautasítsa azt az álláspontot, ami szerint a magyar városi életünk teljes mértékben német eredetű. Ez az indíték a 30-as években teljes mértékben érthető volt, de ma már minden politikai mozgató rugó nélkül lehet megírni a magyar történelmet.

Ezért is nagyon örvendetes, hogy Ladányi Erzsébet az ELTE BTK és a PPKE ÁJK egyetemi docense – volt tanára Kumorovitz L. Bernát professzor ösztönzésétől is vezérelve – elkészítette a magyar városok első hazai jogtörténeti, illetve összehasonlító jogi elemzését. Innen következik, hogy – akárcsak Bónis György monográfiáinak tematikája – jogtudó értelmiségről – két részre osztható: A szerző először a bőséges nyugati szakirodalom alapján bemutatja a francia, az angol, az olasz és a német városállamok történeti modelljeit: Eredetüket, privilégiumaikat, joghatóságukat és a rájuk vonatkozó jogi és történeti terminológiát. Ezek közül különösen a francia városok története, ill. szakirodalmának ismertetése fontos, hiszen az eddig nálunk kevésbé volt ismert, pedig a francia város volt e jogintézmény szülőhelye. A Karoling kor nagybirtokrendszerre épülő területén rövid idő alatt a városok sokasága épült, olyan jogokat vívva ki maguknak, amelyek éles ellentétben álltak a hűbériség szellemével. Különösen az, hogy kialakíthatták autonóm közigazgatásukat. A német városok joga később nagy mértékben hatott a magyar városjogokra. (Magdeburg város joga)

Az összehasonlító jogtörténeti kutatás arra a feltetelezésre épül, hogy a városi szabadság a középkori Európa nyugati és középső régiójába azonos, de legalábbis nagyjából azonos volt. Ezért is voltak a középkori magyar városok a római jog és a kánonjog hazai megjelenésének egyik legjelentősebb területei. Mindamelllett az egyes régiók városai már kialakulástól kezdve sok eltérő sajátossággal is rendelkeztek. A földrajzi, a politikai, a nemzetgazdasági körülmények esetleges római kori kontinuitás mind-mind meghatározóak voltak.

A szerző mindamelllett tisztázza a város megjelölésére használt terminológiák értelmét, hiszen ez is sok vitára félreértésre adott okot, mind a külföldi, mind a hazai szakirodalomban. A civitas az oppidum, a villa, ha a város erődített jellege került előtérbe, akkor castrum stb. elnevezéseket még ugyanaz a szerző is sok esetben eltérő értelemmel említette.

Talán még nehezebb feladatra vállalkozott a szerző, amikor a városok fogalmának meghatározását elemezte. Először bemutatja a legjellegzetesebb megközelítési módokat: 1., statisztikai módszer, amelynek az a nagy hátránya, hogy a számarányok önmagukban nem elegendő kritériumok a városi léthez, sokkal meghatározóbb tényező a lakosság városias jellege. A legtöbb városnál nehéz meghatározni azt is, hogy a városnak a falakon belüli, ill. a falakon kí-

vüli lakosságát vegyük figyelembe. 2., Történelmi szempontú vizsgálati módszer hívei szerint a település múltbeli szerepe adja meg a városi rangot. Ez sem mindig szerencsés támpont, hiszen a gazdasági, társadalmi változások során egyes városok elveszítik jelentőségüket, lakosságuk lecsökkenhet. 3., A jogászi szemlélet szerint a városi jogállás a legfontosabb szempont. Az esetek többségében azonban a városi státusz engedélyezésének, ill. e jog megszűnésének időpontja nem ismeretes. Vannak szerves fejlődés révén hosszú idő alatt kialakult városok, melyek nem rendelkeznek privilégiumlevéllel, ezzel szemben sok esetben falusias jellegű településeknek is városi rangot adományoztak. 4., A történészek egy része a középkori terminológiák vizsgálatából indult ki, amely szerint az a település számít városnak, amelyik annak nevezi önmagát. A korban azonban sokszor eltérő értelemben használták ugyanazokat a kifejezéseket, amelyeknek helyes értelmezése napjaink kutatóinak is sok gondot okoz. 5., Talán a legbiztosabbnak a gazdasági szemléletű elemzés tűnhet, amely sok fontos információt ad arról, hogy mely településeket tekinthetünk városoknak, de önmagában ez a megközelítés sem ad elegendő támpontot a városi státus bizonyításához. A szerző a fenti fogalmak tisztázásán túl a városokról szóló alapvető monográfiájában több kutatási eredményéről is számot ad. Felhívja a figyelmünket arra, hogy egy település nemcsak városprivilegium alapján válhat várossá, mert léteznek kiváltságlevellel nem rendelkező városok is. Ilyen például Esztergom és Székesfehérvár, amelyek királyi székely mivoltuknak köszönhetően kiemelt jelentőségüket. Hasonlóan történt ez több nyugati nagyvárosban is, hiszen Párizs sem rendelkezett kiváltságlevellel, mégis főváros lehetett. London csak egy egész kezdetleges oklevéllel rendelkezett még I. Henrik király idejéből, mégis legalább 150 település kapta meg *libertas*-át. Megállapíthatjuk tehát, hogy nem feltétlenül szükséges kiváltságlevellel a városi cím megszerzéséhez, hiszen még Sopron is a kiváltságlevelének megszerzése előtt birtokolta már e címet. Ugyancsak új kutatási eredménye a szerzőnek az a felismerés is, hogy Sopron városa ezeket a privilégiumait katonai kommunaként szerezte meg. Nagyon érdekes a könyv azon módszere is, amikor a nyugat-európai városmodellek, városkormányzati formák figyelembevételével elemzi a magyar városokat. Ennek alapján megkülönbözteti az ún. kommunavárosok típusát, amelyek választott vezetőik révén kormányozzák önmagukat, melyeknek legtipikusabb formái Észak-Franciaország-

ban alakultak ki, vezetőjük a polgármester (maire) és az ún. podeszta városok csoportját, ahol a podesta ki-nevezés útján nyeri el tisztségét. Magyarországon ilyen podeszta város volt Buda és Zágráb.

A szerző Körmen, Radna és Nagyszombat példájával mutatja be, hogy milyen módon alakultak ki egyes városaink, és miként alkalmazták a római és a kánonjogi elveket, amelyre hivatkozva szerezték meg a jogi személyiségüket, ill. immunitásukat. A jogi személyiség meghatározása a Digesta (3,4) alapján történt, amely szerint a város az állam mintájára (ad exemplum reipublicae) működő testület. A városok universitasa kollektív tulajdonnal, közös pénztárral, a városi jogokat igazoló oklevelekkel, privilégiumokkal rendelkezett. A városi polgárok szabadon rendelkezhetek ingókkal és ingatlanokkal, és emellett szabad végrendelkezési joguk is volt. A városi polgárok tehát megszabadultak mindenfajta személyi függéstől, („Stadtluft macht frei”). A városoknak saját igazságszolgáltatása, joghatósága volt, autonóm módon intézhették közigazgatásukat, választhatták meg vezetőiket, alakíthatták ki az igazgatást végző egyéni és

kollektív szerveket. Mindezeknek a jogoknak a külső megjelenési formája, igazoló bizonyossága volt a pecsét, amely egyidejűleg lehetővé tette a közhitelű oklevelek kibocsátását is. A pecsét elvétele a jogi személyiség elvesztését is jelentette. Hasonló szimbólumként szolgált a városban a harang, amely az erős csoporttudattal rendelkező lakosság mozgósítására, szervezésére szolgált. A telkek után járó hospesadó helyett egy összegben kirótt, és saját hatáskörben kivetett adót fizetett a királynak. Mindezek együttesen a városi lakosság szolidaritását, közös érdekének, együttműködésének fontosságát eredményezte: „A városi közösség több, és más, mint azoknak a lakosoknak számtani összege, akik alkotják, miután a kollektívát megalapították, az egyedektől függetlenül, új létező áll fent.”

Ez a könyv nélkülözhetetlen olvasmány a történe-szek, jogtörténe-szek számára, de egyben számot tarthat olvasmányos stílusa és közérthetősége révén a nagyközönség érdeklődésére is.

Horváth Attila

FÁRI IRÉN–NAGY ÁDÁM: Szeged címere.

Scriptum Kiadó Rt. – Móra Ferenc Múzeum kiadása, Szeged, 1998. 64 oldal, 67 képpel, ISBN 963 8335 51 3

A szegedi Móra Ferenc Múzeum munkatársai által írt könyvecske az egyik legnagyobb magyar város, Szeged címerének történetét dolgozta fel népszerűsítő formában.

A város a XV. század második felétől (1469) használt pecsétjein – nagy- és kis pecsét – címert, amely sast ábrázolt. A kis pecsétnek eredeti pecsétnyomója is megmaradt.

1719-ben III. Károly király – a polgárok kérésére – megújította és kibővítette a címert. A kérelmező szegediek egy fiktív, állítólag a Tiszából kihalászott pecsétnyomót is felvonultattak, antedatált (1200 !), szabad királyi városi jogállást feltüntető körirattal. A hamisított pecsétnyomó sisakdíszeként szereplő és a megújított címerbe is átkerülő báránnyal pedig – heraldikai nyelven – a Dorozsmai-pusztákra való jogigényüket kívánták kifejezésre juttatni, amely terület a város sérelmére, ekkoriban került a Német Lovagrend birtokába.

A későbbi időszakban már nagyszámú, a legkülönbözőbb féle tárgy viselte a város címerét (városi testületek és hatóságok pecsétjei, nyomtatványok,

papírneműk, polgárőrök felszerelési tárgyai, zászlók, jelvények stb.).

Megismerhetjük a címer 1960–70-es évekbeli szocialista megújítását, s a város kitüntetéseit, díjait is, amelyeken – többek között – szintén ott díszlik a címer.

Külön fejezet foglalkozik a szegedi épületeket díszítő, nem csekély számú címerrel.

A kötetet irodalomjegyzék, jegyzetek, valamint angol és német nyelvű összefoglalás és képjegyzék egészíti ki.

Kár, hogy a fényképek egy része rendkívül kis méretben készült. Az igen jó minőségű, sokszor színes felvételek – Dömötör Mihály munkái – megérdemelték volna a nagyítást. Annál is inkább, mert a könyv megjelenése – jó kivitelezését, s a borító belsőoldalán feltüntetett szponzorokat tekintve – valószínűleg nem járt anyagi nehézségekkel. Nem tartom sikerültnek a kötet borítóját sem. A rajta látható polgármesteri díszlánc (?) – magyarázó felirata lemaradt – túlságosan felcsúszott, nem tölti ki a rendelkezésre álló felületet.

A 24. kép nem löportartót, hanem egy polgárőrségi tiszti cartouche-t (tölténytáska formájú, de tölténytartására valójában soha nem használt, ún. tiszti szolgálati jelvényt) ábrázol. Ez a cartouche és a 23. képen látható tarsoly, valószínűleg összetartozó darabok. Erre utal a két tárgyon látható városi címer azonos megjelenítése. Az 1830–40-es években használhatták ezeket a szegedi polgárőrség tisztjei.

A 22. képen „polgárőr csákó” felirattal szereplő főveg viszont, formáját tekintve nem lehet korábbi az 1860/70-es éveknél. Polgárőrség – tudtommal – ekkor már nem létezett. Ezt a csákót inkább egy szegedi városi huszár vagy hajdú viselhette a dualizmus ko-

rában. Eltérő típusú címere is mutatja, hogy nem tartozik a másik két viseleti darabhoz. Fgyébként a csákón lévővel azonos típusú a 36. kép mezőöri sapka-jelvénye is. Nyilván ez is a XIX. század második feléből való.

Mindent összevetve e hasznos írás ajánlható mindenkinek, akit érdekel ez a téma. A kötet legnagyobb erényének érzem, hogy a címer különféle variációit olyan eredeti tárgyak segítségével mutatja be, amelyek a Móra Ferenc Múzeum gyűjteményeit gazdagítják.

Rainer Pál

DOBOS JÁNOS: Zenta pecsétje és címere (1506–1920).*

Forum Könyvkiadó Újvidék – Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre Zenta kiadása 1997. (Zentai Monográfiái Füzetek Nr. 42.) 47 oldal, illusztrált kiadás.

ISBN 86-323-0477-1., ISBN 86-7082-011-0. szerb- és német nyelvű összefoglalóval.

Érdekes kommunális heraldikai, szfragisztikai kismonográfiával gyarapodott a magyar történelmi segédtudományi szakirodalom.

A jeles szerző jugoszláviai, magyar levéltáros igen jól sikerült összegezése a zentai csata 300. évfordulóján (1997-ben) látott napvilágot.

A fellelhető helytörténeti és történelmi segédtudományi irodalom szintéziséen túl részletes feldolgozást kaptak a tárgyra vonatkozó levéltári források, a *Zentai Történelmi Levéltár* és a *Magyar Országos Levéltár* gyűjteményeiből.

II. Ulászló magyar király 1506-ban kiadott kiváltáságlevelével városi szabadalmakkal (civitas) így pecsét-használat jogával ruházta fel Zentát. A körpecsétben Szent Péter kereszt alakban elhelyezett kulcsai, fogantyúikban egy-egy kecsge, azok felett egy virágzó kalász látható. E pecsét vélhetően nem került tényleges használatba. A városi jogállást az 1514. évi országgyűlés nem cikkelyezte be. 1526-ban a török feldúlta a települést, amely ezt követően faluvá süllyedt, jelképe elfelejtődött.

A török idők elmúltával Zenta újból benépesült. Kezdetben határőrvidéki sánc és falu (1701–1755),

majd mezőváros (oppidium) jogállást, s egyben pecsét-használati jogot kapott.

A korabeli pecséten (címeren) bal kezében kardot tartó, jobbával ekevasra támaszkodó katona (granicsár?) alakja látható (más korabeli koronakerületi jelképekhez hasonlóan). Az egész címer felett egy (illetve) kétfejű sassal (1751–1751) stb.

1861–1899 között Zenta város pecsétjében két magyar katona (mint pajzstartó) a koronás magyar kis címert tartja. Ezek az alakok a szerző megjegyzésével – „népfelkelő” ellentétben inkább az 1859-es Magyar Önkéntes testület egyenruháját, illetve más 1859–1860 körüli magyar jellegű egyenruhákat idéznek.

A szerző részletesebben foglalkozik a századfordulón lezajlott pecsétfelújítási és címeresítési kérdéskörrel. Ennek során Zenta város megkapta az 1506-os címermotívumokat, s azokat pecsétteken és címereken egyaránt alkalmazta (hivatalos formában 1920-ig).

Pandula Attila

* Szerkesztőségi megjegyzés: 1998 novemberében Dudás Gyula tragikus hirtelenséggel elhunyt.

PRISTER, BORIS: *Odlikovanja Nezavisne Države Hrvatske iz zbirke dr. Veljka Malinara. Hrvatski Povijesni Muzej kiadása Zagreb 1997. (Hrvatski Povijesni Muzej – Katalog muzejskih zbirki XXVIII.) 94 oldal, gazdag illusztrációs anyag. ISBN 953-6046-10-5. Angol összefoglalóval.*

A második világháború idején (1941–1945) létezett önálló horvát (ustasa) állam rendjelei-, kitüntetései a régi Jugoszlávia felbomlásáig alig voltak részletesebben ismertek a falerisztikai szakirodalomban. A tárgyban korábban mejelent (angol nyelvű) publikációk pedig (tekintettel az elérhető források hiányára) számos tévedést, pontatlanságot tartalmaztak. Éppen ezért örömmel üdvözölhetjük horvát falerisztikus kollégánk e tárgyban publikált részletesebb kötetét.

Az elmúlt években a zágrábi Hrvatski Povisejni Muzej gyűjteményébe került dr. Veljka Malinar nagyszabású falerisztikai gyűjteménye. Ebben megtalálható az egykori horvát fasiszta állam valamennyi rendjelének, kitüntetésének, emlékérmének (azok összes fokozatának) teljes sorozata. A kötetben közölt, igen jó minőségű színes illusztrációk tanulsága szerint ezek a darabok láthatóan nem adományozott (ún. ki nem adott) példányok.

Az egykori horvát állam kvalitásos, differenciált kitüntetési rendszerrel rendelkezett. Ebben igen nagy szerepet kapott a horvát nemzeti tradíciók és egyes (korábbi osztrák–magyar) falerisztikai hagyományok középpontba állítása. A nemzetközi gyakorlatban megszokott formáktól részben elütő jelleg is jellemezte ennek az országnak az elismeréseit.

Zvonimir király koronája Rend (kardokkal, tölgyfalommal is) (I–IV.), *Zvonimir király koronája Érem* (1941–1945) (I–III.)

Vas Hármalevél Rend (tölgyfalommal is) (I–III.) (1941–1945).

Vitézségi Érem (I–IV.) (1941–1945).

Érdemrend (I–IV.) (keresztény és muzulmán változatban is) (1942–1945).

Emlékjelvény a független Horvát Állam megalapítására (I–II.) (1942).

Sebesülési Érem (I–II.) (1943–1945).

1918. december 5. Emlékjelvény (1943).

Háborús Emlék Embléma (1943–1945) (I–II.)

Ustasa Emlékjelvény (1944).

Alkották az önálló Horvát Állam elismerési rendszerét.

A kötetben a korabeli viszonyok felvázolásán túl megtalálható valamennyi elismerés leírása. A szerző megadja pl. az egyes darabok méretét is. Olyan kérdéseket is érint a munka mint pl. a miniatűr példányok, viselésük a legjellegzetesebb tokok.

Az egyes kitüntetéseknel a szerző közli (többnyire éves bontásban) a legfontosabb adományozási adatokat. Megítélésem szerint célszerű lett volna külön feltüntetni egyes elismerések női kitüntetettjeit, illetve minden esetben (az esetleges) külföldi kitüntetetteket az összes elismerten belül. Nyilvánvalóan ez utóbbi vonatkozásban elsősorban német, olasz, de pl. magyar személyiségek is szerepeltek a horvát kitüntetések tulajdonosai között.

A szerző közöl egy összegzést a kitüntetések tervezőiről, azok létrehozásában közreműködő szakemberekről is. (65 p.)

Külön közli az ustasa állam kitüntetéseiire vonatkozó korabeli jogszabályok szövegét is (77–94. pp.)

A kötetben szerepel néhány (jellemző) adományozási okmány képe is. Bár láthatóan ennek a rész-kérdésnek kifejtésére a szerző nem vállalkozott.

A publikációban néhány kvalitásos korabeli fénykép is szerepel, elsősorban elismerések átadásáról.

A horvát nyelvű kötetet, hosszabb angol nyelvű összefoglaló (68–73 pp.) teszi a külföldi szakemberek számára használhatóvá.

Pandula Attila

STIMMER, GERNOT: *Eliten in Österreich. 1848–1970.*

I–II. Böhlau Verlag kiadása Wien–Köln–Graz 1997.

(Studien zu Politik und Verwaltung Band 57/I. (II.) I. k. (12+592 oldal), II. k. (12+548 oldal)

ISBN 3-205-98587-7.

A részletes feldolgozás három korszak vonatkozásában készült. 1. Az Osztrák–Magyar Monarchia

(55–465. pp.), 2. Az Első Köztársaság (469–952. pp.), 3. a Második Köztársaság (955–1047. pp.).

Ezt a tematikát egy bevezető fejezet („elittheória, elitkutatás”) (15–52. pp.) és egy záró rész („az elitkutatás perspektívái”) (1051–1091. pp.) egészíti ki.

A szerző a tárgykörre vonatkozó igen gazdag bibliográfiát közöl (1093–1120. pp.). A felsorolt címek (egy angol nyelvű munka kivételével kizárólag német nyelvű szakirodalmat jelentenek. A hivatkozott anyag jelentős része korabeli kiadványokat, újságokat, folyóiratokat stb. takar. Lexikonok, kézikönyvek is megtalálhatók a listában. A hivatkozások másik nagy csoportja pedig (a legkülönbözőbb időszakokban írt) feldolgozásokat jelenti. Levéltári anyagot alig használt fel.

A kötetek feldolgozási rendszere, annak mélysége a különböző korszakok vonatkozásában azonos jellegű. A magyar olvasót (érthetően) azonban a közös múlt, az Osztrák–Magyar Monarchia időszaka érdekelheti legjobban. Természetesen sok direkt magyar vonatkozású adat is megtalálható a műben. Így a közölt nagyszámú részletes összehasonlító táblázat mindig tartalmazza a magyarokra vonatkozó adatokat.

Az egy külön kérdés továbbá, hogy a tárgyalta időszakban kit lehet (egyértelműen) egy-egy nemzethez (így a magyarsághoz) tartozónak tekinteni.

Az is kérdéses, hogy ki mit tekint elitnek. A kötet szerzője (különbé, a német nyelvterületen ismeretes elemzések alapján) nem csupán az állam (gazdaság), stb. ún. döntési csúcspozícióban (kulcspozícióban) szereplő szűkebben vett (tényleges) elit vonatkozásában folytatta kutatásait, hanem egy ennél jóval szélesebb kört tekintett kutatása tárgyának. Így foglalkozott (szűkebb és tágabb értelemben is) pl. a politikai-, a katonatiszti, az értelmiségi (egyetemista), (egyes) nemzeti nemzetiségi, érdekképviselői (szakszervezeti), a diplomáciai, közigazgatási, jogászai stb. elittel. De ezzel szemben nem tekintette témájának az egyes egyházak elitjét, s az ezzel kapcsolatos kérdéseket.

A szerző részletesen bemutatja a korszak „elitképző intézményeit” így a különböző hírneves középiskolákat, illetve részletesen az egyetemeket, katonai akadémiákat, más felsőoktatási intézményeket. Ezek fontosságát, hatásait kiemelten elemzi. A hagyományos katonai és polgári képzési intézményeken túl

mint „ellenelit”, „ellenelit lehetőségekről” beszél az egyetemi diák mozgalmakról, korporációkról stb.

Vizsgálja az adott korszakon belül az egyes elitcsoportok vonatkozásában ható ideológiai irányzatokat (így vallási és nemzeti felfogásokat. Pl. katolikus korporációk, cionista szervezetek, különböző nemzetiségek által létrehozott) egyetemista-értelmiségi olvasóegyletek létrejöttét, szerepét. Az ezek működését lényegesen befolyásoló nacionalista, antiszemita, de pl. antialkoholista stb. ideológiákat is érinti.

Igen fontos az egyes elitcsoportok nemzetiségi, illetve vallási összetételének vizsgálata, illetve ezeknek a faktoroknak a későbbi karrier vonatkozásában megnyilvánuló hatása. Egyes csoportok e tekintetben előtérbe, míg mások pedig háttérbe kerültek az Osztrák–Magyar Monarchia történetének utolsó szakaszában.

A szerző egyes főbb elitcsoportok részletes elemzését is elvégzi. Így pl. szól a közigazgatási elittről. (A cs. és kir. minisztériumok, a koronatarományok autonóm országos közigazgatási elitje) a bírósági elittről. Így különböző felsőbbbíróságok bíráiról. Tárgyalja a különféle jellemző (s potenciális elitként felmerülő) politikai pártok személyi háttérét (pl. katolikus pártok, német nemzeti pártok), egyes szláv (cseh- és lengyel) mozgalmakat.

Fontos témakör, a diplomáciai testületre vonatkozó kérdések csoportja. Ezt kiemelten tárgyalja a szerző.

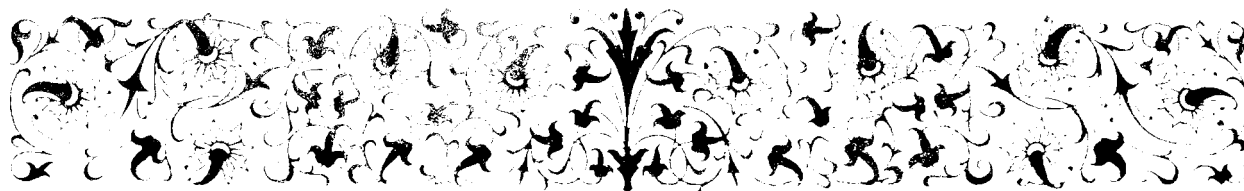
Szó van a különféle érdekképviselőkről (így a szakszervezetek, parasztegyletek, munkaadói érdekképviselőkről), a századfordulótól egyre nagyobb befolyásra szert tevő elitjéről is. A munkában olvashatunk még pl. olyan csoportokról is, mint a középiskolai tanárok, illetve az egyetemi oktatók.

Mindvégig tárgyalja a kötet az elitszelekció, elitértékelés, az elit határfoka stb. kérdéseket is. Fontos megközelítés az elit korabeli hagyományos (főnemesi-, nemesi), illetve újszerű forrásainak részletezése is.

A könyv használatát szakmutató (1122–1134. pp.) illetve névmutató (1135–1140) könnyíti meg.

38 (jellemző) fényképfelvétel is található a műben. Elsősorban korabeli személyiségekről, illetve diák (szakmai) stb. csoportokról.

Pandula Attila

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI HÍREK

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 1998. szeptember 9-én „1848–1849 a történelmi segédtudományi kutatások tükrében” címen tudományos konferenciát tartott a Hadtörténeti Intézet és Múzeum dísztermében. A nagyszerű tanácskozáson a következő előadások hangzottak el:

Bertényi Iván – „Az úgynevezett Kossuth-címer 1848–1849-ben.”

Bona Gábor – „Nemesség az 1848–1849-es magyar hadsereg tisztikarában.”

Kottra Györgyi – „Zászlószalagok 1848–1849-ben.”

Garami Erika – „Pénzügyek az Országgyűlésen 1848–1849-ben.”

Selmezi Kovács Attila – „A „Kossuth-címer” a magyar népművészetben.”

Nagybáky Antal Zelmos – „Egy debreceni „német kalmár” családjának emlékei az 1848–1849-es szabadságharcról.”

Rainer Pál – „Az aradi vértanúk genealógiája.”

Pandula Attila – „Zászlók és lobogók 1848–1849-ben.”

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Forráskutató Munkacsoportjában *Bertényi Iván* „A heraldikus Nagy Iván” címen tartott előadást 1998. október 29-én.

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, új helyszínen, a Zászlómúzeumban, 1998. második felében a következő előadásokat rendez:

(október 16.)

Pandula Attila – „A vexillológia a történelem segédtudománya.”

Balogh László – „Hogyan jött létre a Zászlómúzeum és gyűjteménye.”

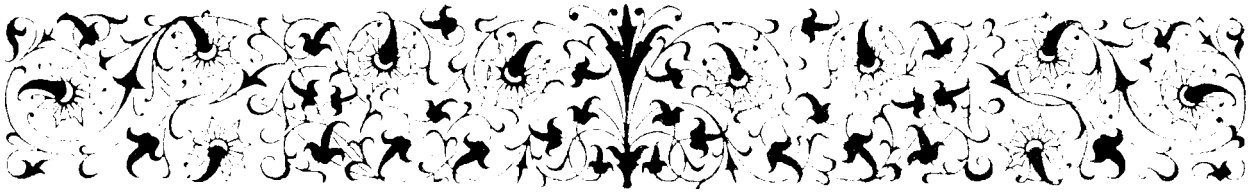
(november 20.)

Vass Dénes – „A magyar nemesi építkezési kultúra a hazai kastélyépítészetben.” (II.)

(december 18.)

Kóta Péter – „A címerkérők folyamodványai a XII–XVIII. században.”

1998. november 5-én Várkonyi Ágnes professzor-asszony nyitotta meg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában a „Nagy Iván: tudós és gyűjtő” Emlékkiállítás halála 100. évfordulójára c. tárlatot. A történelmi segédtudományok jeles művelőjére vonatkozó bemutató 1999. március 1-ig látogatható.

TURUL (LXXI.) No 3–4.

1998.

ZUSAMMENFASSUNG.

Die Abhandlung von *Szabolcs Vajay* unterwirft die mittelalterliche Geschichte der Familie Zay de Csömör, die den Genealogen nicht unbekannt ist, einer wohlbegründeten Rektifikation. Es ist notwendig, weil die geläufigen Handbücher über die Familie viele Fehlformationen beinhalten. Die Geschichte dieser Familie, die ursprünglich aus dem Ort Csömör im Komitat Pest stammte, nachher im südlichen Ungarn, dann im ungarischen Oberland begütert war und im 16. Jahrhundert in den Hochadel aufstieg, kann bis zum 13. Jahrhundert zurückverfolgt werden, doch die ausführlichen Abstammungstabellen sind erst vom Anfang des 16. Jahrhunderts an vorhanden. Um die Frühgeschichte der Familie zu erschließen, wurde eine ausführliche Prosopographie zusammengestellt, wobei auch die heimfallsrechtlichen Gutswechsel und die Veränderungen der inneren Merkmale der Familienwappen zur Feststellung der Heiratsverbindungen in Betracht gezogen wurden.

Attila Sunkó gibt einen Überblick über die den Militärpersonen verliehenen Wappenbriefe des Fürstentums Siebenbürgen der 16-17. Jahrhunderte, wobei der Wappenbrief des Trabanten-Unterleutnants Miklós Nagy de Kökök, der von der Fürstin Katharina von Brandenburg 1630 ausgestellt wurde, ausführlich beschrieben wird. Die Analyse der Wappendarstellungen und die Untersuchung der Begründungen der Wappenverleihungen liefern auch zum Aufbau des Militärwesens des siebenbürgischen Fürstenhofes neue Details.

János B. Szabó referiert über die Offiziersporträts des Husarenregiments Nádasdy (später als k. u. k. Husarenregiment Nr.9 bezeichnet) aus den Jahren 1763-64, die sich im ehemaligen Schloß Andrassy in Betlér (Betliar, Slowakei) befinden und als hochwertige

visuelle Quellen zur Geschichte der Entwicklung der Husarenuniformen gelten. Diese Bildergalerie, die im Auftrag des damaligen Regimentsbefehlshabers, Károly Andrassy angefertigt wurde, enthält 31 Porträts, aus denen drei dargestellten Personen bisher nicht namentlich identifiziert waren. Aus den drei unbekanntem Offiziersporträts wird eines mit dem Rittmeister Ignaz Geissler, der für seine Leistung in der Schlacht bei Kunersdorf 1759 das Maria-Theresien-Orden erhielt, in Verbindung gebracht.

Márton Szluha ergänzt die Genealogie der Familie Beleznay, die von Gábor Merényi-Metzger im "Turul" (Heft 1-2. Jg. 1998) behandelt wurde, mit familiengeschichtlichen Daten vor allem aus den 16-18. Jahrhunderten. Nach der türkischen Eroberung des südlichen Ungarn kam die dort begüterte Familie in das Komitat Sopron, wo sie dem Komitatsadel angehörte. Diese adelige Linie ist im 18. Jahrhundert erloschen, die gräfliche Linie ist aber weiterbestanden.

Gábor Somogyi beleuchtet das soziale Umfeld einer Armalisten-Familie in Nordost-Ungarn aufgrund eines Adelsnachweisverfahrens der Familie Herke aus den 1790-er Jahren. Der Grunduntertan János Herke wurde von seinem Gutsherrn, dem Grafen Pál Csáky Schule besuchen lassen, und als Gutsverwalter angestellt. Als Weingartenbesitzer wurde er von der verwitweten Gräfin Csáky 1686 aus der Untertänigkeit entlassen und ein Jahr später in den Adelsstand erhoben. Sein Sohn, Ferenc übersiedelte um 1730 nach Miskolc, nachdem er verschiedene Berufe ausgeübt hatte. Das Enkel des Adelsstandeswerbers, Mihály, der ein „Flaschenmachermeister“ war, konnte nach langwierigen Prozessen erst 1796 seinen Adelsstand beweisen und offiziell verkünden lassen. Auch der Adelsbrief

wurden ihm von seiner Verwandtschaft ausgefolgt, doch ohne den Hängesiegel, weil für den Anhängefaden unter den ärmlichen Verhältnissen eine praktische Verwendung, Stiefelreparatur und Pfeifenverzierung, gefunden wurde.

János Frivaldszky skizziert die Geschichte der Ortschaft Frivald (seit 1848 Rajeka Lesna, Slowakei) vom 13. bis zum 20. Jahrhundert, wobei die ethnischen Veränderungen, die sozialen Umschichtungen zwischen den Adligen und Untertanen und die genealogischen Verbindungen mit ausführlichen Daten belegt werden.

TURUL 1998. N° 3–4.

(71.)

RÉSUMÉ

L'étude du Prof. *Szabolcs de Vajay* présente l'histoire médiévale des *Zay de Csömör*, famille d'élite dont l'ancienne filiation a été entâchée d'erreurs dans la littérature dite classique. – Originaires du comitat de Pest, les *Zay* n'ont acquis qu'à la fin du XV e siècle leurs domaines en Hongrie méridionale pour les perdre sitôt lors des invasions ottomanes, passant alors en Hongrie nord-occidentale pour y résider jusqu'en 1941, à *Zayugróc*, au comitat de *Trencsén*. – Se servant de l'arsenal prosopographique – successions, onomastique, chronologie – les vraisemblances généalogique et héraldique primitives semblent être rétablies.

Attila Sunkó analyse les lettres-patentes réputées perdues de *Miklós Nagy de Kákony*, garde-de-corps de *Catherine de Brandebourg*, princesse régnante de Transsylvanie. Rétabli grâce aux transcriptions et copies conformes, l'octroi original de 1630 donne une image saisissante de la stratification sociale et de l'organisation militaire transsylvaines, au début de XVIIe siècle. L'étude s'étend à la terminologie héraldique et aux attendus de l'octroi, traitant aussi de son témoignage vestimentaire et hoplologique.

Une galerie de 31 portraits représentant les officiers du régiment impérial et royal des hussars *Nádasdy* en 1763/64, est présentée et analysée par *János B. Szabó*. L'ensemble en est conservé au château de *Betlér* (*Betliar*, Slovaquie), résidence d'autrefois du colonel-proprétaire comte *Charles Andrassy*. Quelque 28 des 31 portraits ont été indentifiés. L'auteur présente un 29e cas: celui du capitaine *Ignace Geissler*, reconnu grâce à son ordre militaire de *Marie-Thérèse*,

acquis par ses prouesses aux campagnes contre la Prusse.

M. Márton Szluha complete savamment la généalogie des *Beleznay* (présentée par *M. Merényi-Metzger* au No. 1/2 1998 du *Turul*). Cette lignée comtale déjà éteinte au comitat de Pest, a été originaire de la Hongrie méridionale tombée sous l'occupation turque. Dispersés a tout vent, *M. Szluha* démontre qu'une de leurs branches non-titrées subsistait au comitat de *Sopron*.

Le destin d'une modeste famille d'armalistes est analysé par *M. Gábor Somogyi*. Les *Henke* établis au comitat de *Torna* et de *Borsod* ont été des serfs affranchis des comtes *Csáky*, à *Szádvár*. *János Henke*, émancipé en 1686, obtint l'octroi d'une noblesse sans fief, en 1687. Son fils *Ferenc*, fut consigné „noble urbain” à *Miskolc*, dès 1730. *Mihály*, son fils, fabricant de gourdes, a été confirmé dans sa qualité, en 1796. Il réussit aussi à récupérer les lettres-patentes de 1687, dans un état par ailleurs lamentable, le sceaux royal an étant arraché.

Finalement *M. János Frivaldszky* présente sa propre famille, apparemment d'ongie valaque, tout en étant passée au comitat de *Trencsén*, actuellement en Slovaquie. D'une extraction sociale modeste, ils donnaient néanmoins des notables locaux a *Frivald* (depuis 1948: *Rajecská Letia*) où ils se maintenaient jusqu'au XX siècle.

Des rubriques de nouvelles internationales et des appréciations bibliographiques complètent ce numéro 3/4 1998. du *Turul*.